UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

ISSN 1811-2668
E-ISSN 2345-1009
Categoria B

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE

SERIA Ştiinţe umaniste

- **Istorie și Arheologie**
- **Filologie**
- **Filosofie**

Fondată în anul 2007

Revistă științifică cu acces deschis,
supusă unui proces de dublă recenzare

Chișinău
CEP USM 2024

Nr. 4(184)
2024

Indexată în bazele de date

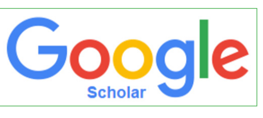

Universitatea de Stat din Moldova, 2024

CZU: 94(478)″13/14″ https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_01

RAPORTURILE DINTRE DOMNII MOLDOVEI ȘI ORĂȘENII CETĂȚII ALBE

Alexandru BEJENARU,
Universitatea de Stat din Moldova

Subiectul principal al acestui articol constă în prezentarea evoluției raporturilor dintre domnii Țării Moldovei și orășenii Cetății Albe de la sfârșitul secolului XIV și până la cucerirea orașului de către Imperiul Otoman în 1484. După o prezentare generală a opiniilor exprimate în istoriografie privind statutul Cetății Albe în componența voievodatului românesc est-carpatic, vor fi analizate principalele episoade aduse în favoarea ideii unei poziții deosebite deținute de comunitatea orașului de pe limanul Nistrului în interacțiunile sale cu puterea domnească. Rezultatele acestei analize sugerează existența unei dinamici în raporturile cu voievozii Țării Moldovei, care s-a schimbat la mijlocul secolului XV în urma modificării situației internaționale și a dus la slăbirea influenței grecilor și genovezilor în Cetatea Albă pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504).

Cuvinte-cheie: *Cetatea Albă, Țara Moldovei, pârcălab, Genova, Caffa, Moncastro, Maurocastro, Asprokastron.*

THE RELATIONSHIPS BETWEEN THE MOLDAVIAN PRINCES AND THE CITIZENS OF CETATEA ALBĂ

The main subject of this article is focused on the evolution of the relations between the rulers of the Principality of Moldova and the citizens of Cetatea Albă from the end of the 14th century until the conquest of the city in 1484 by the Ottoman Empire. After a general presentation of the opinions expressed in historiography regarding the status of Cetatea Albă within the Romanian East-Carpathian voivodeship, the main attention will be given to the analysis of the main episodes in favor of the idea of a special position held by the community of the city on the Dniester bank in its interactions with the princely power. The results of this study suggest the existence of a dynamic relationship with the Moldavian voivodes, which changed in the mid-15th century because of the shifting international situation and led to the weakening of the Greek and Genoese influence in Cetatea Albă during the reign of Stephen the Great (1457-1504).

Keywords: *Cetatea Albă, the Principality of Moldova, pârcălab, Genoa, Caffa, Moncastro, Maurocastro, Asprokastron.*

Introducere

Una din problemele majore legate de istoria Cetății Albe în componența Țării Moldovei reprezintă definirea exactă a statutului său politico-juridic. Principalul port al principatului românesc est-carpatic de pe limanul Nistrului, care a fost atestat pentru prima dată sub numele de Maurocastro de către genovezi în 1290 [1, p. 147] și a fost cunoscut la fel sub alte nume în izvoarele timpului, precum Moncastro, Asprokastron etc., ocupa un loc însemnat în viața economică a întregii regiuni. În același timp, caracterul restrâns și precar al izvoarelor cunoscute a lăsat multe necunoscute în tabloul general al modului de organizare internă a comunității Cetății Albe și a tipului de relații pe care aceasta o avea față de puterea domnească, generând apariția mai multor opinii în cadrul istoriografiei privind un statut deosebit al principalului port moldovenesc datorită rolului său comercial deosebit. Scopul acestui articol constă analiza evoluției raporturilor dintre voievozii Țării Moldovei și orășenii Cetății Albe, pentru a determina natura exactă a acestor interacțiuni și cât de largi erau libertățile comunității urbane de pe limanul Nistrului.

Istoriografia problemei

În cadrul istoriografiei din jurul problemei statutului Cetății Albe în componența Țării Moldovei au fost exprimate mai multe opinii și versiuni cu privire la natura exactă a raporturilor existente dintre orășeni și puterea domnească. Aceste păreri pot fi clasificate în trei curente distincte, care: 1) afirmă existența unei

autonomii deosebite a Cetății Albe în comparație cu alte orașe și târguri din Țara Moldovei; 2) nu consideră că există temeiuri pentru a califica Cetatea Albă în calitate de centru urban cu statut deosebit; 3) reprezintă o variantă mixtă dintre cele două opțiuni menționate anterior sau oferă alte perspective în această chestiune.

Primul curent a fost exprimat pentru prima dată de către N. Iorga, care susținea în baza evenimentelor din jurul conflictului pentru fortificația de la gurile Niprului în 1455 Lerici între genovezi și locuitorii Cetății Albe că acțiunile hotărâtoare ale cetățenilor urbei de pe limanul Nistrului se datorau existenței aici a unui „guvern", „care păstrase oarecare autonomie sub Moldoveni și avea, afară de Pârcălabul domnesc, pecetea sa, jupanii săi și bătrânii săi" [2, p. 116]. Gh. I. Brătianu dezvolta în continuare această idee, afirmând că raporturile dintre domnie și Cetatea Albă erau comparabile cu precedentele existente în Europa Occidentală, aducând în calitate de exemplu procesul de integrare a comunelor Flandrei în componența Ducatului Burgundiei din aceeași perioadă [3, p. 396]. Această viziune a fost reiterată și dezvoltată în istoriografia recentă de către Ș. Papacostea [4, p. 68], Șt. Andreescu [5, p. 69-70], P. Bârnea [6, p. 15], V. Josanu [7, p. 176-178], L. Rădvan [8, p. 254, 406, 449], A. Krasnojon [9, p. 359], Șt. S. Gorovei [10, p. 216-217], D. Căprăroiu [11, p. 26] și I. Chirtoagă [12, p. 21]. Poziția diametral opusă referitor la statutul Cetății Albe în componența Moldovei a exprimat-o E. Denize, care afirma că situația politică a Cetății Albe și a altor pământuri de la frontiera de sud nu se deosebea cu nimic de restul teritoriilor Țării Moldovei, invocând în calitate de argumente prezența Belgorodului în *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate* și inscripția grecească de pe zidul unei fortificații a Cetății Albe, care menționa edificarea sa în 1399 pe timpul domniei lui Iuga de către boierul Costea [13, p. 15-16]. Cea de-a treia grupă reunește poziții mixte, care nu pot fi incluse în primele două curente. Dacă M. Balard [1, p. 148], V. Spinei [14, p. 188-189] și N. Russev [15, p. 30-31] presupun o mai mare influență a dregătorilor domnești numiți la Cetatea Albă, fără însă a avea îndoieli în existența unei autonomii a comunității urbane de pe limanul Nistrului, atunci P. Parasca [16, p. 103], I. Eremia [17, p. 122] și A. Simon [18, p. 53] oferă alte viziuni cu privire la problema respectivă, care vor fi prezentate mai detaliat în paginile de mai jos.

Rezultate obținute și discuții

Cel mai frecvent argument invocat în această privință reprezintă atestarea baterii monedei de tip Asprokastron și prezența aici a unor emisiuni deosebite în numele domniei fie pe timpul lui Alexandru cel Bun, fie pe timpul succesorilor săi în anii 1430' [19, p. 201]. În privința exemplarelor numismatice originare din Cetatea Albă, Gh. I. Brătianu remarca, că acestea purtau atât numele orașului, cât și blazonul Țării Moldovei [3, p. 396]. Monedele din bronz au fost bătute aici și în jurul mijlocului secolului al XV-lea, purtând însemnele Moldovei și o cruce greacă, acompaniată de numele orașului, Asprokastron – o reafirmare puternică a elementului grecesc în Cetatea Albă. Acordarea unui drept atât de semnificativ, precum baterea monedei, se putea datora cointeresării din partea domniei de a crește prestigiul său internațional [8, p. 505]. Șt. Andreescu aderă la pozițiile lui N. Iorga și Gh. I. Brătianu, completând aceste observații de ordin numismatic cu mărturiile lui fra Bartolomeo di Giano din 12 decembrie 1438 și ale lui Sylvestros Syripoulos în „Memoriile" sale privind comerțul activ de sclavi de la Moncastro spre piața de la Constantinopol [5, p. 75-76].

Un alt argument menționat în cadrul istoriografiei române privind statutul deosebit al Cetății Albe este legată de importanța din punct de vedere ecleziastic al controlului asupra Cetății Albe: datorită prezenței mai îndelungate sau a revitalizării unei episcopii bizantine la Asprokastron, aceasta a devenit un instrument vital în procesul de recunoaștere a unei mitropolii ortodoxe pentru Moldova de către Patriarhia de la Constantinopol [8, p. 505]. Originile recunoașterii unei structuri ecleziastice recunoscute de Constantinopol sunt legate de inițiativa lui Petru I Mușat de alegerea lui Iosif, în calitate de episcop de Asprokastron [10, p. 196]. V. Mărculeț crede că episcopia de Asprokastron era echivalentă în acea perioadă cu titlul de căpetenie a întregii biserici ortodoxe din Moldova, aducând în calitate de argumente actele patriarhiei Constantinopolului din iulie 1401 [20, p. 241-242]. Astfel, în documentul patriarhal semnat pe 26 iulie 1401, prin care Iosif a fost în cele din urmă recunoscut ca mitropolit, se stipula că acesta „…a fost hirotonisit la început ca episcop legitim în Moldovlahia de către mitropolitul de Halici" [21, p. 269-273]. În același timp, în scrisoarea patriarhului ecumenic Matei I către Alexandru cel Bun din aceeași lună se menționa replica delegației

domneşti trimise anterior: „chir Iosif, om de-al ţării noastre şi rudă a domnilor noştri... a fost hirotonisit episcop al Moldovlahiei de către mitropolitul de Halici, chir Antonios acela” [21, p. 273-277].

O altă întrebare legată direct de statutul Cetăţii Albe reprezintă episodul menţiunii lui Constantin, atestat împreună cu domnul Moldovei Petru Muşat, în actul emis la Caffa din 14 august 1386 [22, p. 45], care a fost utilizat în calitate de argument în favoarea existenţei unui regim deosebit al portului nistrean [15, p. 30-31]. În cadrul istoriografiei române au fost exprimate trei versiuni principale referitoare la identitatea lui Constantin: Ş. Papacostea şi P. Parasca afirmau că acesta era liderul unei formaţiuni statale româneşti distincte din Ţara de Jos, care putea fi aceeaşi persoană cu Costea voievod, atestat în Pomelnicul de la Bistriţa din 1407 [22, p. 45-46; 16, p. 109-110]; V. Spinei îl asocia pe Constantin cu „un demnitar din subordinea lui Petru Muşat”, propunând echivalarea lui cu Costea viteazul, prezent în Sfatul domnesc al lui Roman I şi Iuga [23, p. 383-384; 24, p. 3-4, 10-12]; C. Rezachevici şi Şt. S. Gorovei au formulat opinii similare despre echivalenţa lui Constantin atestat în 1386 cu Constantin Koriatovici, cneazul Podoliei între anii 1385-1390 [25, p. 452; 10, p. 123-124]. Din păcate, nici una din cele trei versiuni nu poate fi confirmată în mod hotărâtor din cauza absenţei oricărei menţiuni a titlului lui Constantin – o greşeală cauzată cel mai probabil de natura pur financiară a actului Massariei, a cărui scop principal era compensarea datoriei solului genovez Illario de Doria de 2000 de aspri pentru deplasarea spre Cetatea Albă pe cale maritimă [22, p. 46]. În cazul veridicităţii opiniei lui Ş. Papacostea, eroarea ar consta în utilizarea termenului *vayvoda* la singular; în cazul opiniei lui V. Spinei – punerea lui Constantin în faţa domnului Moldovei; iar pentru ipoteza lui C. Rezachevici – absenţa titlului de cneaz sau duce al Podoliei, deţinut de fraţii Koriatovici.

Alte mărturii documentare schiţează existenţa unei comunităţi genoveze în oraşul de pe limanul Nistrului în secolul XV. Conform unui privilegiu acordat genovezilor de Alexandru cel Bun în 1409, în Cetatea Albă exista un antrepozit comercial şi un consul al comunităţii. În 1464 avem o atestare sigură în oraş a unui notar genovez, Georgio Pollo – funcţia dată era necesară pentru confirmarea negocierilor comerciale ce aveau loc în limanul Nistrului. În acelaşi timp, în cadrul conciliului de la Konstanz în 1415, a participat de asemenea şi o delegaţie din partea oraşului Weissenburg, menţionată alături de Chilia şi Caffa – o referinţă probabilă la implicarea comunităţii catolice a Cetăţii Albe în acest eveniment major al Evului Mediu târziu [8, p. 502-503]. Ş. Papacostea afirma că centrul comercial de pe limanul Nistrului nu a mai fost sub autoritatea Hoardei de Aur „spre mijlocul secolului XIV, ca dealtminteri mai toate porturile însemnate de pe ţărmul nordic al Mării Negre şi de la gurile Dunării, în urma marelui război genovezo-tătar din această vreme”, iar până la momentul instaurării autorităţii moldovene la Cetatea Albă, acest centru comercial major se afla sub stăpânire genoveză. Odată ce oraşul a ajuns sub controlul domnilor Moldovei, el ar fi rămas o „entitate autonomă, iar comunitatea genoveză a beneficiat de un statut privilegiat care i-a asigurat preponderenţa în activitatea comercială a aşezării” [4, p. 68], iar poziţia şi influenţa genovezilor la Cetatea Albă erau într-atât de mari, încât cavalerul burgund Walerand de Wavrin afirma că în 1445 „a ajuns... la un port numit Moncastro unde se află un oraş şi o cetate care sunt ale genovezilor” [26, p. 83; 4, p. 70]. Şt. Andreescu aduce în calitate de argument suplimentar la această viziune faptul că genovezii din Caffa au beneficiat de un act comercial dat în 1409 de Alexandru cel Bun după modelul altor diplome similare oferite negustorilor din Lvov şi Bistriţa, sprijinindu-se doar pe mărturiile lui B. P. Haşdeu, care ar fi văzut personal documentul în cauză la Odessa, dar al cărui text nu este cunoscut până în prezent în cadrul istoriografiei problemei date [5, p. 69-70].

Detalii însemnate despre viaţa Cetăţii Albe în componenţa Ţării Moldovei oferă cavalerul originar din Flandra, Guillebert de Lannoy (1386-1462). Fiind în călătorie prin teritoriile controlate de către Alexandru cel Bun în 1421, acesta vizitează şi Cetatea Albă. Din informaţiile expuse de către Guillebert de Lannoy, pentru subiectul nostru este important următorul fragment: „...Şi am ajuns la o cetate întărită şi port la Marea Neagră numită Moncastro sau Belgrad unde locuiesc genovezi, români şi armeni” [26, p. 50]. Acestora li se adaugă şi grecii, activ antrenaţi în comerţul oraşului [8, p. 503]. Informaţia dată poate indica raportul populaţiei din interiorul Cetăţii Albe, italienii continuând să menţină întâietatea, fiind urmaţi deja de români şi armeni.

Un fapt interesant pentru politica de frontieră a Moldovei reprezintă însă acţiunile militare izbucnite dintre Cetatea Albă şi Caffa pentru fortificaţia de la Illice (cunoscută în istoriografia română şi sub numele

de Lerici) în aceeași perioadă, când Alexandru mai era în viață și refugiat pe malul limanului Nistrului. Conform lui N. Iorga, conflictul cu genovezii a avut loc în mai 1455 pentru Illice-Lerici din gura Niprului, care aparținea familiei de comercianți Senarega. Cearta izbucnită din cauza prețului înalt cerut de frații Senarega pentru răscumpărarea unor cetățeni ai Moncastroului a evoluat spre violență: în rezultatul asaltului de pe mare, organizat de „jupanii" (în care N. Iorga vedea pe pârcălabii fortăreței) și „bătrânii" orașului de pe limanul Nistrului, punctul strategic de la revărsarea Niprului a fost capturat, provocând o ceartă dintre Caffa și Cetatea Albă [27, p. 122-123]. Șt. Andreescu propune o datare mai timpurie a evenimentelor cu un an mai devreme, în mai 1454, judecând după un act redactat la Genova pe 14 martie 1455 care conține descrierea incidentului izbucnit între frații Senarega și locuitorii Cetății Albe [28, p. 511]. Amplasarea exactă a castelului Illice contestate nu este cunoscută cu siguranță, dar cea mai promițătoare ipoteză este legată de situl Dneprovskoe-2 (raionul Oceakov, regiunea Nikolaev, Ucraina), în zona limanului râului Bugul de Sud. În cadrul cercetărilor arheologice efectuate în 2012 au fost descoperite la fața locului trei monede tătărești de argint, care au fost emise în numele hanilor Kici-Muhamed (1430-1444) și Said Ahmad (1445-1459), o monedă de argint a împăratului Trapezuntului Ioann al IV-lea (1429-1460), un groș moldovenesc de argint al lui Iliaș I și un semigroș moldovenesc de argint, care aparține tipului emisiei din anii 1415-1430 pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun. În baza acestui material numismatic și al locației avantajoase a sitului Dneprovskoe-2 la gurile Bugului de Sud și al Niprului, istoricii ucraineni O. V. Gospodarenko și E. V. Oleinicenko au ajuns la concluzia că cetatea Illice-Lerici împreună cu portul său reprezenta un loc de tranziție a căii comerciale dintre Cetatea Albă și Caffa, care a devenit un punct de interes nu doar pentru genovezi, dar și pentru domnii Moldovei încă dinainte de conflictul izbucnit în 1454-1455 [29, p. 185-190].

Cazul cuceririi fortificației de la Illice rămâne a fi unul din principalele episoade discutate în cadrul istoriografiei privind gradul de independență pe care îl dețineau autoritățile locale a Cetății Albe în raporturile cu domnia și cu partenerii sau concurenții lor comerciali externi. N. Iorga vedea în incidentul de la gurile Bugului și Niprului o manifestare a deciziilor autonome din partea „jupanilor" orașului [27, p. 122-123]. Conform lui Ș. Papacostea, inițiativa ocupării de către locuitorii Cetății Albe a fortificației genoveze de la Lerici a avut loc cu asentimentul domniei, iar conflictul era desfășurat din cauza comerțului de sclavi, care se desfășura în ambele puncte și provoca rivalități între negustorii de pe limanul Nistrului și cei din coloniile genoveze în Crimeea [4, p. 70]. Șt. Andreescu infirmă aprecierea lui N. Iorga jupanilor amintiți în evenimentele din 1455 în calitate de reprezentanți ai comunității orășenești și aduce în calitate de argumente mențiunile lui Iurghici în calitate de jupan în actele notariale genoveze redactate la Constantinopol și Pera pe 30 ianuarie și 8 martie 1453 [5, p. 71-72; 28, p. 511]. A. Simon sugerează un alt scenariu al rolurilor jucate de puterea domnească și cea locală: inițial genovezii au adresat un protest către Petru Aron, contând pe cooperarea lui împotriva acțiunilor orășenilor din Cetatea Albă. Conform istoricului român, situația s-a schimbat în defavoarea Caffei către septembrie 1455: după decesul lui Alexandru al II-lea, Petru Aron a devenit stăpân peste Moldova și Cetatea Albă, luând măsuri de fortificare a cetății Illice și neacceptând reîntoarcerea ei genovezilor. Pe de altă parte însă, istoricul român admite existența unui *dominus* al Cetății Albe deosebit de figura voievodului de la Suceava, menționat în actele genoveze din 1458 în calitate de una din cele patru puteri pontice, care și-ar fi păstrat acest statut deosebit până în anii 1470'-1480' [18, p. 53, 55]. I. Eremia îi numește pe „moldovenii din Cetatea Albă" în calitate de autori ai cuceririi castelului Lerici, fără a specifica însă cât de mare era gradul de inițiativă din partea localnicilor sau din partea puterii domnești [17, p. 122]. I. Chirtoagă formulează o aluzie indirectă la rolul mai important al orașului de pe limanul Nistrului, afirmând că fortificația de la Lerici ar fi rămas după 1455 în componența Țării Moldovei „prin intermediul Cetății Albe" [12, p. 25].

Aceste fapte menționate au generat apariția mai multor păreri referitoare la un statut special al Cetății Albe în componența Țării Moldovei. Cum s-a menționat mai sus, N. Iorga argumenta în baza evenimentelor din jurul conflictului pentru fortificația de la Lerici la gurile Niprului în 1455 faptul că acțiunile hotărâtoare ale locuitorilor Cetății Albe se datorau existenței aici a unui „guvern", „care păstrase oarecare autonomie sub Moldoveni și avea, afară de Pârcălabul domnesc, pecetea sa, jupanii săi și bătrânii săi" [2, p. 116]. P. Bârnea afirma că „din momentul încorporării în Țara Moldovei orașul a avut o comunitate urbană privilegiată într-un anumit fel, statutul căreia s-a păstrat pe parcursul primei jumătăți a secolului XV" [6, p. 15].

V. Josanu preia vechile teze expuse de N. Iorga, afirmând că la Cetatea Albă ar fi activat o persoană cu funcţii reprezentative a comunităţii locale, care ar fi fost consemnată sub titlul de „dominus Maurocastri” în mesajul guvernului Veneţiei către bailul din Constantinopol din 19 aprilie 1435 despre planurile deschiderii comerţului cu Maurocastrum şi trimiterii unei corăbii pe an spre Cetatea Albă – decizie luată în baza negocierilor duse anterior cu „*pater illius qui dominatur Maurocastro, qui calloierus est*” [7, p. 176-177] şi sub titlul de „*magnifico ac spectabilibus dominus jupano et senioribus Albicastri*” în actul genovez emis la Caffa din 14 martie 1455 [7, p. 178; 30, p. 32-34].

Ce-i drept, menţiunea unui „dominus Maurocastri” în tratativele duse între anii 1435-1436 de veneţieni privind deschiderea comerţului cu Cetatea Albă prin intermediul tatălui „stăpânului Maurocastroului” nu înseamnă numaidecât că la acel moment oraşul în cauză deţinea o libertate deplină în interacţiunile sale cu partenerii externi. Conform lui Şt. Andreescu, călugărul care a participat la tratative cu Marino Zane, fostul bail veneţian la Constantinopol, putea fi doar vicarul mitropoliei Moldovei, care, spre deosebire de mitropoliţii greci ce s-au aflat între anii 1416-1453 doar în capitala Imperiului Bizantin, a activat pe teritoriul propriu-zis al Ţării Moldovei. Acest lucru reiese din promisiunile călugărului despre scutirile de taxe, care erau prerogative ale domnului şi nu a pârcălabului. Aducând exemplele menţiunii lui Iuga protopopul din actul lui Iliaş I şi Ştefan al II-lea din 7 decembrie 1436 şi a prezenţei semnăturii „Protopopul Constantin şi vicar al Moldovei” pe actul unirii de la Florenţa din 5 iulie 1439, precum şi aflarea la acel moment a Bizanţului în stare de conflict cu Genova, istoricul român susţine că călugărul care a negociat cu bailul veneţian era la fel un vicar al Moldovei, iar întâlnirea putea fi organizată de autorităţile bizantine [5, p. 70, 73-74].

N. Russev propune o viziune mixtă privind guvernarea Cetăţii Albe, a cărei comunitate diversă este descrisă ca „un organism autogestionat”, care „şi în Moldova avea nevoie de drepturi şi privilegii, care nu posedau alte oraşe”. Argumentele sale principale pentru susţinerea acestei teze reprezintă versiunea greacă a istoriei Sf. Ioan cel Nou, conform căreia moaştele sfinte au fost transferate la Suceava pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun doar după obţinerea permisiunii din partea căpeteniilor de la Cetatea Albă; episodul refugiului lui Alexandru al II-lea, fostul domn al Moldovei, la Cetatea Albă în ultimii săi ani de viaţă; conflictul dintre locuitorii Cetăţii Albe şi genovezi pentru castelul Lerici; instrucţiunile Republicii Sf. Gheorghe acordate administraţiei Caffei din 1458 şi 1472 de a întreţine legături bune cu „stăpânul sau comunitatea Moncastroului”. În acelaşi timp însă, N. Russev afirmă că Cetatea Albă se supunea direct autorităţii domneşti şi pârcălabilor numiţi aici, care deţineau prerogative militare, administrative şi judecătoreşti [15, p. 30-31]. A. Krasnojon reiterează tezele expuse de P. Bârnea şi N. Russev, reliefând însă faptul că „limitele cronologice ale existenţei acestui statut (autonom – n.n.) încă variază în diferite lucrări ştiinţifice. Se pare că autonomia oraşului era o categorie cu variabile foarte schimbătoare pe parcursul timpului” [9, p. 358-359]. E. Denize, dimpotrivă, afirma că situaţia politică a Cetăţii Albe şi a altor pământuri de la frontiera de sud nu se deosebea cu nimic de restul teritoriilor Ţării Moldovei, invocând în calitate de argumente prezenţa Belgorodului în *Lista oraşelor ruseşti*, şi inscripţia grecească de pe zidul unei fortificaţii a Cetăţii Albe, care menţiona edificarea sa în 1399 pe timpul domniei lui Iuga de către boierul Costea [13, p. 15-16]. D. Căprăroiu susţine că instalarea puterii domneşti la Cetatea Albă a avut loc „probabil printr-un condominium cu presupusa colonie genoveză aflată deja pe loc” [11, p. 26], iar I. Chirtoagă de asemenea crede în existenţa unei influenţe puternice a Caffei asupra comunităţii genoveze din Cetatea Albă în primii săi ani ca parte componentă a Ţării Moldovei [12, p. 21].

Aceste mărturii şi viziuni contradictorii complică crearea unui tablou general al caracterului puterii teritoriale proiectate de voievozii de la Suceava la gurile Nistrului. Pentru a clarifica statutul Cetăţii Albe, este necesar de a determina evoluţia exactă a rolului reprezentanţilor domneşti numiţi aici până la cucerirea oraşului de către otomani în 1484. Primul pârcălab cunoscut al Cetăţii Albe a fost Iurghici, prezent pentru prima dată în Sfatul domnesc al lui Ştefan al II-lea pe 6 martie 1443 şi până la ultima sa amintire din cancelaria aceluiaşi voievod pe 14 ianuarie 1447 [24, p. 314-316, 383-384]. Următorii pârcălabi au devenit Petru, menţionat în Sfatul domnesc al lui Alexandru al II-lea pe 26 mai 1449, şi Stanciul, care a fost menţionat pentru prima dată ca sfetnic al lui Alexandru al II-lea în acelaşi document amintit mai sus şi ca dregător al Cetăţii Albe în actul aceluiaşi voievod din 26 ianuarie 1453 [31, p. 3-4, 33-36], după care acesta a fost suc-

cedat de Vlaicu, unchiul lui Ștefan cel Mare, care a servit în calitate de pârcălab al orașului de pe limanul Nistrului între anii 1457-1462 [32, p. 81].

Într-un studiu preconizat pentru publicare în viitorul apropiat vom aduce argumente în favoarea completării dregătorilor domnești numiți în Cetatea Albă cu numele lui Giula căpitanul, Mihail căpitanul, Dragoș staroste și Giurgiu de la Frătăuți, prezenți în Sfatul domnesc ai voievozilor de la Suceava, care au deținut titlul de staroste între anii 1387-1439 și a căror poziții de frunte printre alți sfetnici domnești se datora valorii deosebite, pe care domnii Moldovei o acordau centrului comercial de pe limanul Nistrului, precum și intenției de a proiecta într-un mod cât mai eficient puterea sa în regiunea sus-menționată. Acești patru dregători pot fi incluși în rândurile predecesorilor lui Iurghici în calitate de persoane responsabile pentru administrarea și apărarea Cetății Albe datorită analizei carierei lor politice după mențiunile depistate în hrisoavele domnești, echivalenței dintre stărostie și pârcălăbie în calitate de dregătorii teritoriale [33, p. 167; 34, p. 89], precum și datorită utilizării metodei excluderii altor dregătorii teritoriale ocupate de alți boieri în Țara Moldovei pe acele timpuri. Cu alte cuvinte, domnia mereu a avut un reprezentant al său în principalul său port de pe limanul Nistrului, sugerând o poziție puternică a autorității voievodului de la Suceava în raport cu cetățenii orașului.

În contextul căderii Constantinopolului în 1453, izgonirii mitropolitului de atunci al Moldovei Iachint în martie 1454 [18, p. 53] și vulnerabilității pozițiilor coloniilor genoveze din Crimeea [4, p. 70-72; 12, p. 26], nu putem susține cu hotărâre că acțiunea întreprinsă de locuitorii Cetății Albe ar semnala numaidecât o autonomie semnificativă a comunității locale, deoarece nu există mărturii documentare directe care ar sugera adoptarea unei asemenea inițiative de atac independent asupra fortificației de la Lerici împotriva fraților Senarega fără consultații sau o coordonare prealabilă cu puterea domnească. Dimpotrivă, se poate observa un interes particular al domnului Moldovei de a impune un nou echilibru de forțe în spațiul nord-vest-pontic defavorabil genovezilor prin intermediul supușilor săi de la Cetatea Albă. Astfel, episodul cuceririi Illice-Lerici nu poate servi în calitate de argument de afirmare sau infirmare a existenței unor relații speciale dintre puterea centrală și comunitatea urbană pestriță de pe limanul Nistrului.

Conflictul pentru Illice s-a derulat pe fundalul cooperării militare a tătarilor din Crimeea cu otomanii în același an, când Caffa a fost asediată pe uscat de către nomazi și pe mare de o flotă turcă. Această amenințare critică i-a determinat pe genovezi să accepte plata tributului atât către hanul Crimeii Haci Giray, cât și către Mehmed al II-lea. Succesul obținut de cei doi și pasivitatea Poloniei l-a impus pe Petru Aron să accepte de asemenea achitarea tributului către Poarta otomană. Cooperarea turco-tătară s-a sfârșit odată cu extinderea dominației Imperiului Otoman pe litoralul pontic al Asiei Mici între anii 1459-1461 [35, p. 291-292]. În septembrie 1461 Haci Giray a acordat regelui Poloniei Cazimir al IV-lea un yarlâk prin care a confirmat drepturile monarhului polon asupra unui șir de localități în zona dintre Nipru și Nistru, fiind o reactualizare a yarlâk-ului emis de hanul Hoardei de Aur Tokhtamâș către Vytautas, marele duce al Lituaniei. Privilegiul oferit regelui Poloniei era în avantajul acestuia, fiindcă Uniunea polono-lituaniană securiza astfel stabilitatea hotarului de sud și prezența teritoriilor dintre Nipru și Nistru în subordinea Lituaniei. Apropierea hanatului Crimeei și Poloniei a dus la decizia Caffei de a intra sub vasalitatea lui Cazimir al IV-lea în 1462, primind undă verde din partea lui Haci Giray [35, p. 293-294].

Considerând normalizarea relațiilor dintre Moldova și Polonia, precum și existența unor puncte de interese comune între Ștefan cel Mare și Haci Giray, nu este exclusă continuarea unei prezențe moldovene la Illice, cel puțin până la atacul tătar asupra Moldovei din 1471. Există câteva indicii în favoarea acestei datări. În primul rând, oficialii din Caffa au raportat autorităților Genovei despre atacul unei puternice oaste tătare asupra nordului Moldovei până la târgul Siretului, capturând în acest proces mulți sclavi și vite. În al doilea rând, începutul normalizării relațiilor moldo-genoveze are loc către sfârșitul anului 1473 în contextul detronării lui Radu cel Frumos și conflictului iminent al Moldovei cu Imperiul Otoman. În actul genovez datat din 17 noiembrie 1473 este atestată sosirea la Caffa a unui sol domnesc cu propunerea „de a încheia pacea”. Negocierile au continuat în anul următor; oficialii Caffei anunțau autoritățile centrale de la Genova la 14 septembrie 1474 despre trimiterea unui sol la voievodul de la Suceava cu scopul restabilirii păcii și libertății circulației cetățenilor genovezi în principatul est-carpatic [4, p. 71-72]. Absența oricăror clauze sau mențiuni a problemei fortăreței Illice sugerează abandonarea acestei probleme în raporturile moldo-ge-

 ISSN 1811-2668

noveze, însă această concluzie, din păcate, nu poate confirma sau infirma pierderea de către Țara Moldovei a controlului asupra punctului strategic de la gurile Bugului și Niprului către acea perioadă. Însă chiar și în circumstanțele declanșării ostilităților deschise împotriva Imperiului Otoman, domnul Moldovei a ținut în vizor vectorul pontic al proiectării influenței sale: marea solie trimisă de Ștefan cel Mare la Veneția în primăvara anului 1477 a înștiințat conducerea Republicii Sf. Marco despre intenția domnului Moldovei de a elibera Caffa și întreaga Crimeea de sub controlul otoman [4, p. 73].

Revenind însă la situația Cetății Albe către începutul domniei lui Alexandru cel Bun, se atestă o consolidare a autorității domnești asupra orașului și a regiunii înconjurătoare după mai multe decenii de instabilitate politică. În primul rând, se atestă sistarea emisiunii monedelor de tip Asprokastron, care au fost descoperite doar în Cetatea Albă. Datarea lor este incertă, fiind propusă în calitate de versiune mijlocul secolului XV în perioada domniilor lui Alexandru al II-lea și Petru Aron. Alte ipoteze plasează aceste monede în a doua jumătate a anilor 1430’ sau în perioada domniei lui Alexandru cel Bun [19, p. 201]. În orice caz, faptul dat indică decăderea influenței comunității grecești în cadrul Cetății Albe, care ar coincide la rândul său cu etapa finală a existenței Imperiului Bizantin înainte de căderea sa în 1453.

În al doilea rând, demnitarii numiți la Cetatea Albă apar tot mai frecvent în cadrul Sfatului domnesc al lui Ștefan cel Mare. Noul pârcălab și unchiul domnului Moldovei, Vlaicu s-a preocupat de repararea și consolidarea sistemului defensiv al cetății, apărarea acestui segment al frontierei în fața unor posibile atacuri venite din exterior, administrarea propriu-zisă a orașului etc. Vlaicu este atestat documentar ca pârcălab al acestei cetăți până la 3 decembrie 1462, dar perioada activității sale aici putea să fie de o durată mult mai lungă – V. Eșanu aduce în calitate de argument apariția lui Vlaicu în calitate de pârcălab al Cetății Albe în 1463 într-o inscripție de pe o carte manuscrisă cumpărată de el de la diacul Trifu și propune ca termen limită anul 1466 [32, p. 81-82]. După Vlaicu se atestă fenomenul dublării numărului de pârcălabi responsabili pentru Cetatea Albă și ținutul înconjurător – tendință care a fost inspirată cel mai probabil de cazul cetății Chilia, care după recucerirea sa forțele domnești în 1465 a fost gestionată la fel de doi dregători [32, p. 94-95]. Succesorii săi în calitate de pârcălabi ai Cetății Albe au devenit Stanciu (fostul reprezentant domnesc în aceeași cetate dinainte de înscăunarea lui Ștefan cel Mare) și Zbierea între anii 1466-1470 [31, p. 187, 245-246]; Stanciul, Zbierea și Belco (Bâlco) între 28 mai și 18 iulie 1470 [31, p. 247-248, 251-253]; Luca și Belco între anii 1471-1474 [31, p. 255-257, 296-298], Luca și Gherman între anii 1475-1476 [31, p. 299-301, 312-313], Duma, fiul lui Vlaicu și vărul lui Ștefan cel Mare, și Gherman între 1478-1480 [31, p. 318-320, 351-352]. Ultimii pârcălabi moldoveni la Cetatea Albă din 1 februarie 1481 și până la căderea orașului în fața forțelor otomane în 1484 au fost Gherman și Oană, care au căzut în timpul asediului fortăreței de pe limanul Nistrului [31, p. 355-357, 401-403; 32, p. 83].

Un alt semn al implicării tot mai active a puterii domnești la Cetatea Albă este consemnată într-un fragment al cronicii spaniole din secolul XVI, consacrate istoriei Imperiului Otoman și păstrate în cadrul Bibliotecii Naţionale de la Paris. Moldova lui Ștefan cel Mare este menționată în acest izvor narativ cu ocazia episodului evadării celor 300 de tineri trimiși de la Caffa la Constantinopol prin acapararea navei împreună cu prada din orașul genovez și debarcarea lor la Cetatea Albă. Acești tineri ar fi dus tratative direct cu domnul Moldovei în portul de pe limanul Nistrului, propunându-i să le dea două părți din prada lor în schimbul trecerii libere prin țara sa spre Polonia, Ungaria, Italia sau Genova. Cererile tinerilor creștini au fost îndeplinite de către domnul Moldovei, care ulterior a refuzat să întoarcă nava, bogățiile și prizonierii ceruți de solii turci. Conform cronicii spaniole, aceste știri ar fi stat la originea deciziei lui Mehmed al II-lea de a trimite oastea lui Suleiman pașa împotriva Moldovei [36, p. 323-325].

Concluzii

Statutul Cetății Albe în componența Țării Moldovei și raporturile comunității locale cu puterea domnească au trecut printr-o dinamică specifică pe parcursul a mai multor decenii. Dacă inițial putem vorbi despre un rol special jucat de greci și genovezi în principalul port al Țării Moldovei pe Marea Neagră, către începutul domniei lui Ștefan cel Mare se observă o diminuare a indiciilor unei poziții privilegiate a acestor două comunități în raport cu reprezentanții domnești. Grecii au deținut un loc important datorită circumstanțelor întemeierii Mitropoliei Moldovei în baza vechiului episcopat al Asprokastronului și recunoașterii sale ul-

terioare de Constantinopol, iar principala manifestare a acestui fapt putea fi gestionarea emisiei monetare de la Cetatea Albă în anii domniei lui Alexandru cel Bun și, în special, a semigroșilor moldovenești cu imaginea unei cruci și semigroșii cu inscripția în greacă „Asprokastron" – ultimele circulând preponderent în interiorul orașului [19, p. 201, 211], deși un exemplar a fost depistat în împrejurimile Sevastopolului de astăzi în Crimeea [37, p. 348, 350-351]. Genovezii și-au continuat activitatea lor îndelungată aici încă din perioada dominației Hoardei de Aur, iar numărul semnificativ al italienilor stabiliți la Cetatea Albă era atestat în prima jum. a sec. XV de călătorii străini occidentali, precum Guillebert de Lannoy în 1421 sau Walerand de Wavrin în 1445.

În același timp, nu credem că comunitatea orășenească în ansamblul său a deținut un regim unic de privilegii conferite din partea puterii domnești. Reconstituirea șirului de dregători numiți de către voievodul de la Suceava sugerează proiectarea puterii lor teritoriale încă din perioada domniei lui Petru I Mușat în mod întrerupt, inclusiv și în epoca luptelor pentru tronul Țării Moldovei dintre succesorii lui Alexandru cel Bun. Precum și în alte centre urbane din voievodatul românesc est-carpatic, comunitățile etno-confesionale locale au beneficiat de un set de privilegii din partea puterii centrale [8, p. 427-428] și nu există temeiuri majore de a considera Cetatea Albă ca o excepție. În această privință vom remarca paralela lui L. Rădvan dintre existența acestor două comunități și localizarea în izvoarele timpului a celor două toponime, Moncastro și Maurocastro, la gurile Nistrului [8, p. 505], ce ar sugera divizarea grecilor și genovezilor în două spații teritoriale distincte.

Unicul argument împotriva acestei afirmații ar putea fi fenomenul continuării emisiunii monetare aici și după căderea influenței tătărești, dar, după cum putem observa în cazul Chiliei și a „asperi argenti de Licostomi", baterea unei monede proprii nu sugerează numaidecât o autonomie politică deținută de comunitatea locală, ci mai probabil din motive economice: compensarea deficitului de bani aflați în circuit și introducerea unui nominal similar pentru consolidarea intereselor de piață [38, p. 133-134]. Odată cu venirea lui Ștefan cel Mare la putere, putem susține că autoritatea domnească a început să crească în comparație cu diminuarea influenței orășenilor, acest fenomen fiind strict legat atât de factori externi, precum căderea Constantinopolului în 1453 și izolarea tot mai mare a coloniilor genoveze din Genova (care au devenit tot mai dependente de contactele comerciale și de tranzit cu Țara Moldovei), dar și de rolul tot mai mare al pârcălabilor domnești (mai ales în contextul izbucnirii conflictului cu Imperiul Otoman), care apar în mod regulat printre membrii Sfatului domnesc.

Referințe:

1. BALARD, M. *La Romanie génoise (XIIe-début du XVe siècle)*. Vol. I, Rome: Ecole française de Rome, 1978, 1046 p.
2. IORGA, N. *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1899, 419 p.
3. BRĂTIANU, Gh. I. *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*. Ed. a 2-a, rev., Iași: Polirom, 1999.
4. PAPACOSTEA, Șt. Moldova lui Ștefan cel Mare și genovezii din Marea Neagră. În: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"*, 1992. Tomul XXIX, p. 67-73.
5. ANDREESCU, Ș. Note despre Cetatea Albă. În: *Studii și materiale de istorie medie*, 2000, Vol. XVIII, p. 57-77.
6. БЫРНЯ, П. К вопросу об автономии Белгорода в конце XIV - начале XV в. *Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья*. Тез. докл. конф. Белгород-Днестровский, 1995, p. 14-15.
7. JOSANU, V. Statutul politico-juridic al orașului Cetatea Albă în cadrul Țării Moldovei. În: *Anuarul Institutului De Cercetări Socio-Umane Sibiu*, 2013, Vol. XX, p. 169-194.
8. RĂDVAN, L. *Orașele din Țările Române în Evul Mediu: sfârșitul secolului al XIII-lea începutul secolului al XVI-lea*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza", 2011, 656 p.
9. КРАСНОЖОН, А. В. *Крепость Белгород (Аккерман) на Днестре. История строительства*. Кишинев: Stratum Plus, 2012, 411 p.
10. GOROVEI, Șt. S. *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, ed. a 2-a, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza", 2014, 387 p.

11. CĂPRĂROIU, D. Chronology and Numismatic Inferences of the first Muşatin Stone Fortresses. În: *Annales d'Université Valahia Targoviste Section d'Archéologie et d'Histoire*. 2016. Tome XVIII, Numéro 2, p. 25-31.
12. CHIRTOAGĂ, I. *Târguri și cetăți din sudul Moldovei (sec. al XIV-lea – sec. al XIX-lea),* Chișinău: UNU, 2022, 272 p.
13. DENIZE, E. *Problema Basarabiei, de la Ștefan cel Mare la Mihai Viteazul*, Aalborg: Editura Dorul, 2001, 160 p.
14. SPINEI, V. Comerţul şi geneza oraşelor din sud-estul Moldovei. În: *Analele Brăilei, serie nouă*, 1993. An I. Nr. 1, p. 171-236.
15. РУССЕВ, Н. Д. Два варианта городской истории средневекового Причерноморья – Белгород и Олешье. În: *Генуэзская Газария и Золотая Орда*. Кишинёв: Stratum Plus, 2015, p. 19-38.
16. ПАРАСКА, П.Ф. *Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства*, Кишинёв: Штиинца, 1981. 176 p.
17. EREMIA, I. *Statutul juridic internațional al Țării Moldovei: (de la origini până la începutul sec. al XVI-lea)*, Chișinău: Pontos, 2010, 216 p.
18. SIMON, A. John Hunyadi between Belgrade and Cetatea Albă in the 1450'. În: *Banatica*, 2009, Vol. 19, p. 41-59.
19. БЫРНЯ, П. П., РУССЕВ, Н. Д. *Монеты средневековой Молдавии (историко-нумизматические очерки)*. În: *Stratum plus*, 1999, Nr. 6, p. 176-262.
20. MĂRCULEȚ, V. *Cu privire la începuturile Mitropoliei Moldovei. Noi considerații asupra datei întemeierii eparhiei moldovene.* În: *Carpica*, 2008, Vol. XXXVII, p. 232-246.
21. MIHĂESCU, H., TEOTEOI, T., LĂZĂRESCU, R., TANAŞOCA, N. Ş. (ed.). *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoare privind Istoria României)*. Vol. IV, București: Ed. Academiei, 1982.
22. PAPACOSTEA, Ș. *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*. În: *Studii şi materiale de istorie medie,* 1973, Vol. VI, p. 43-59.
23. SPINEI, V. *Moldova în secolele XI-XIV*, București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 383 p.
24. CIHODARU, C., CAPROȘU, I., ȘIMANSCHI, L. (ed.). *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, *(1384-1448)*, Vol. 1, București: Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1975, 605 p.
25. REZACHEVICI, C. *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova: a. 1324-1881*, București: Ed. Enciclopedică, 2001, 861 p.
26. HOLBAN, M. (ed.). *Călători străini despre Țările Române.* Vol. I, București: Ed. Științifică, 1968, 587 p.
27. IORGA, N. *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București: Tipografia „Tiparul Românesc", 1925, 326 p.
28. ANDREESCU, Șt. *Politica pontică a Moldovei: Ștefan cel Mare și castelul Illice.* În: *Revista istorică. Seria nouă*, 1996, Vol. 7, Nr. 7-8, p. 511-520.
29. ГОСПОДАРЕНКО, О. В., ОЛЕЙНИЧЕНКО, Е. В. *К проблеме локализации замка Леричe-Илличе в свете новых нумизматических находок*. În: *Древнее Причерноморье*, 2013, Выпуск X, p. 185-190.
30. IORGA, N. *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, Vol. III, București: Imprimeria Statului, 1897, 107 p.
31. ȘIMANSCHI, L., IGNAT, G., AGACHE, D. (ed.). *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, (1449-1486),* Vol. 2, București: Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1976, 648 p.
32. EȘANU, V. *Înalți demnitari ai lui Ștefan cel Mare: pârcălabi ai cetăților de margine*. În: *Enciclopedica. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice*, 2013, Nr. 1(4), p. 80-98.
33. NISTOR, I. I. *Istoria Românilor*. Vol. I, București: Biblioteca Bucureștilor, 2002, 661 p.
34. PÎNZAR, A. *Hotarul de Nord al Moldovei (de la formare, în secolul al XIV-lea, până la statornicirea lui pe Ceremuș, Colacin și Nistru)*, Iași: Ed. Universității „Al. I. Cuza", 2016, 475 p.
35. PIENARU, N. Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Hanatul din Crimeea. O controversă: prima incursiune tătară în Moldova. În: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine:* simpozion: Putna, 2004, Suceava: Mușatinii, 2004, p. 275-306.
36. IOSIPESCU, S. *O cronică neștiută a Moldovei sub Ștefan cel Mare și o hartă franceză a Mării Negre de la începutul secolului XVI*. În: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine:* simpozion: Putna, 2004, Suceava: Mușatinii, 2004, p. 323-336.
37. АЛЕКСЕЕНКО, Н. А., ДЕРГАЧЕВА, Л. В., ЦЕПКОВ, Ю. А. *Новые находки молдавских монет в юго-западном Крыму.* În: *Stratum plus*, 2014, Nr. 6, p. 347-353.

38. DERGACIOVA, L. *Asperi argenti de Licostomo.* În: ASPETSBERGER, A., BOROS, M., HARTNER, J., HYLLA, A., LÖRNITZO, A., PROKISCH, B. (Hrsg.). *Swer den pfenninc liep hât: Festschrift für Hubert Emmerig zum 65. Geburtstag*. Wien: Österreichische Forschungsgesellschaft für Numismatik, 2023, p. 125-140.

Date despre autor:
Alexandru BEJENARU, doctorand, Școala doctorală Științe Umanistice, asistent universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0001-6508-3917
E-mail: bejenaru.alexandr@gmail.com

Prezentat la 08.04.2024

CZU: 94(478)"16" https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_02

ȚARA MOLDOVEI ÎN TIMPUL RĂSCOALEI LUI BOGDAN HMIELNICKI DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA

Galina COSTEȚCHI,
Universitatea de Stat din Moldova

În secolul al XVII-lea situația internă a Uniunii Polono-Lituaniene cunoaşte schimbări semnificative din cauza deteriorării statutului politicii interne de guvern și a războaielor, democrația nobililor a căzut treptat în anarhie, făcând încă o dată ca puternica Comunitate să fie vulnerabilă și la interferenţele externe. Acest moment se defineşte cu termenul de criză politico-militară, moment de care ține și declanșarea răscoalei cazacilor zaporojeni. Și punctul de plecare este anul 1648, care după Iorga, a fost calificat ca unul bogat în evenimente. Aspect ce ne permite să dezvăluim, în cele ce urmează, consecutivitatea cercetării, ce explică rolul și soarta Țării Moldovei în acestă conjunctură.

Cuvinte-cheie: *rzeczpospolita, Țara Moldovei, criză politico-militară, cazaci, Imperiul Otoman.*

THE COUNTRY OF MOLDAVIA DURING BOGDAN HMIELNICKI'S UPRISING IN THE MIDDLE OF THE 17TH CENTURY

In the 17th century, the internal situation of the Polish-Lithuanian Union experienced significant changes due to the deterioration of the status of internal government politics and wars, the democracy of the nobles gradually fell into anarchy, once again making the powerful Community vulnerable to external interference. This moment is defined by the term political-military crisis, to which also belongs the outbreak of the uprising of the Zaporizhzhya Cossacks. And the starting point is the year 1648, which according to Iorga was qualified as one rich in events. Aspect that allows us to reveal the consecutiveness of the research, which explains the role and fate of Moldova in this conjuncture.

Keywords: *rzeczpospolita, Moldova, political-military crisis, Cossacks, Ottoman Gate.*

Introducere

Pentru prima dată în istoriografia românească e realizat un studiu complex asupra unei perioade neglijate în literatura de specialitate. Perioadă când criza politico-militară din Rzeczpospolita va schimba raportul de forțe în Europa. Dar, și mai mult, această criză va rezulta cu un impact fără precedent asupra Țării Moldovei. Prin urmare, va fi reflectat pentru prima dată, subiectul propus de noi, din perioada respectivă (1648-1674).

Rareori s-a întâmplat ca într-un singur an să se producă schimbări mai multe și mai importante la toate hotarele țărilor noastre decât în 1648. În luna mai moare regele Vladislav al Poloniei; în luna august este asasinst sultanul Ibrahim [1, pag.CCXXI]; și în octombrie se stinge din viață principele Tramsilvaniei, Gheorghe Rakoczy I [2, pag. CCXXI]. În Rzeczpospolita, Uniunea statală polono-lituaniană, erau ignorați cei de rit ortodox, care aparţineau Coroanei Poloneze şi care cu precădere locuiau în Ucraina, adică, erau lipsiți de drepturi politice. După Unirea cu Biserica Romei în 1596, prin care s-a proclamat trecerea ortodocşilor la catolicism şi formarea confesiunii greco-catolice, o parte din ortodocşi și-au păstrat credinţa refuzând această convertire. În anii 30-40 ai secolului al XVII-lea un rol important în consolidarea şi afirmarea confesiunii ortodoxe din Polonia o va avea Petru Movilă, ajuns la un moment dat mitropolit al Kievului.

După seria războaielor pustiitoare din secolul al XVII-lea, Rzeczpospolita a pierdut din măreţia sa de altă dată, iar o primă confruntare polonezii aveau să o ducă cu cazacii zaporojeni, care nu numai că au declanşat răscoală în 1648, dar au ajuns să stăpânească efectiv şi o parte din teritoriile ucrainene. În acest context răscoala condusă de Bogdan Hmelnițki este considerată unul din momentele cruciale din istoria republicii nobiliare polono-lituaniene [3, pag.43]. După încheierea războiul de treizeci de ani în apusul Europei, iată că un nou conflict la talie europeană apare în răsăritul continentului, implicand și spațiul

românesc, în special Moldova și Transilvania. Rezumând numărul participanților, amploarea forțelor din conflict, extinderea spațiului implicat în războaie: de la Nipru la Marea Baltică, acest nou conflict nu este cu nimic mai prejos decât cel abia terminat în spațiul german cu Pacea din Westfalia.

Problema ştiinţifică important soluționată în domeniul respectiv rezidă în constatarea realităţii raporturilor politice și militare ale statului Polon cu cazacii răsculați; implicarea Imperiului Otoman; stabilirea rolului schimbărilor din cadrul relaţiilor diplomatice polono-otomane, cu efecte determinante asupra situaţiei domniilor din Țările Românești; ce rol au avut să îndeplinească în acest context domnii români.

Răscoala cazacilor zaporojeni din 1648 a fost motivată direct de schimbările din statul nobiliar. Și mai exact, din cauza anulării proiectului de război cu turcii, în urma respingerii acestuia în seim. Cazacii așteptau să fie reluate atacurile, care erau deja tradiționale, iar semnarea păcii dintre Polonia și Poartă îi lipsește de importante câștiguri și pradă din acțiunile piraterești. Temei principial ce a ridicat căzăcimea la răscoală, care ar fi putut continua șirul multor revolte anterioare eşuate. Mă refer aici la ultimele răscoale produse cronologic în 1637 și 1638. Înfrângerea rebeliunei din 1637, condusă de Pawluk a provocat o nouă mișcare a căzacilor nemulțumiți, din cauza hotărârii de desființare a Secii Zaporojene și de transformare a lor în țărani dependenți [Ibidem, pag. 43]. Aceasta din urmă, va fi condusă de Jakub Ostranic și Dymitr Hunia, și în vara lui 1638 polonezii vor deține victoria finală asupra acestora [4, pag. 74-85].

Realmente declanșată, răscoala a fost provocată de un incident important produs mai devreme, masacrul cazacilor din 1637, cunoscut sub numele de „Masacrul de la Bazar". În acest incident, cazacii care protestau împotriva politicii fiscale a polonezilor au fost uciși brutal. Aceasta a alimentat furia și resentimentele cazacilor împotriva stăpânirii poloneze.

Spre deosebire de cele precedente, răscoala din 1648 a dovedit un alt demers. În mare măsură, datorită celui care a stat în frunte, un fiu de nobil ucrainean, instruit la o instituție de învățământ iezuită. După cum era obișnuit în rândul nobililor, de tânăr a intrat, alături de tatăl său, în serviciul Rzeczpospolitei, participând la luptele duse cu Imperiul Otoman. Era stabilit cu familia sa numeroasă pe moșia Subotiv, care va fi ocupată de către puternicul magnat Aleksander Koniecpolski. Deși a solicitat în repetate rânduri ajutorul regelui în rezolvarea problemei, Bogdan Hmelnițki nu a fost auzit. Astfel, această situație va deveni un serios motiv personal de rivalitate față de Polonia, în care va căuta sprigin între prieteni și subordonați cazaci. Și va fi susținut foarte mult, deoarece cazacii din Ucraina erau supuși la o serie de restricții și abuzuri din partea nobilimii și a autorităților poloneze. Aceste restricții includeau obligația de a presta muncă în slujba nobililor, impozite mari și discriminare socială.

Hmelnițchi a fost nemulțumit de opresiunea poloneză asupra ucrainenilor, tratamentul nedrept și suprimarea drepturilor cazacilor de către autoritățile poloneze. Revolta condusă de el a fost, în mare parte, o reacție la aceste nedreptăți și la dorința de a obține autonomie și libertate pentru cazaci. Hmelnițki era un lider carismatic și influent în rândul cazacilor. Prin urmare, va deveni conducătorul militar și politic în regiunea Zaporojiană din estul Ucrainei. A reușit să se alieze cu alte grupuri etnice și sociale nemulțumite de stăpânirea poloneză. Așadar, în ansamblu, răscoala cazacilor din 1648 a fost determinată de o combinație complexă a motivelor personale și sociale, care reflectau nemulțumirile și aspirațiile cazacilor din acea perioadă.

Alături de motivul personal al conducătorului răscoalei și cele enumerate mai sus, este corect să pomenim și despre abuzurile frecvente la adresa clerului ortodox, pretenţiile din ce în ce mai mari cu privire la oferirea unor drepturi politice au dat și o dimensiune religioasă acestui conflict. Și în înaintarea victorioasă în lupta cu oștirile poloneze, la 25 decembrie 1648, Bogdan Hmelnițki va fi proclamat de către patriarhul Ierusalimului „principe al rutenilor" [5]. Pentru a învinge pe polonezi, Hmelnițki a încheiat o alianță cu hanul tătarilor, la 21 ianuarie 1648, acceptată hotărât de către acesta. Ba mai mult, Islam Ghirai urmărea nu atât nimicirea Poloniei, cât obţinerea unor profituri în urma operaţiunilor militare, dar și oferea de posibilități mai mari expansiunii dominației otomane și tătare în răsăritul Europei.

Cazacii, împreună cu aliații lor, au capturat numeroase orașe și cetăți din Ucraina. Revolta a devenit un război deschis între cazaci și forțele polono-lituaniene. Alierea cazacilor cu tătarii face situația Rzeczpospolitei şi mai vulnerabilă. La sfârșitul primăverii o bună parte a teritoriilor ucrainene erau deja sub

controlul rebelilor [6, pag. 34]. În disperare de cauză, Polonia a solicitat ajutor militar Franței, din 30 iunie 1648 [7, pag. 57]. Franța a făgăduit că ar putea sprigini cu 1000-1500 militari, motivând ajutorul modest prin faptul că în acea perioadă se afla în conflict cu spaniolii [Ibidem, pag. 61]. Dar în urma înfrângerii de la Zborov (august 1649), Ioan Cazimir a fost nevoit să ţină seama de noile realităţi în legătură cu răscoala lui Hmelniţki, care şi-a extins autoritatea asupra voievodatelor de Kiev, Bractav și Czernihow [8, pag. 26].

Sub conducerea lui Hmelnițki, cazacii au obținut mai multe victorii importante împotriva polonezilor în luptele de la Korsun, Pilavți, Kumei și altele. Victoria lor cea mai notabilă a fost bătălia de la Zboriv în 1649, care a dus la semnarea unui tratat între cazaci și polonezi. Acesta a avut ca rezultat o relativă autonomie pentru cazaci sub suzeranitatea coroanei poloneze. Dar acordul nu a fost de durată și tensiunile au continuat. Răscoala a marcat începutul luptei pentru independența ucraineană și a influențat evenimentele ulterioare din regiune.

În Estul și Sud-Estul Europei situația s-a schimbat dramatic odata cu începutul răscoalei lui Bogdan Hmielniţki şi a afectat direct poziția Principatelor Dunărene [9, pag. 234]. Relaţiile politice din această perioadă dintre Imperiul Otoman şi Rzeczpospolita au monopolizat teritoriul Ţării Moldovei, transformându-l într-un spațiu al confruntărilor militare şi politice. De aceea, Ţara Moldovei va fi inclusă în sistemul relaţiilor complexe ale Imperiului Otoman şi Rzeczpospolitei [10, pag. 265]. Domnii români vor promova o politică de echilibru, cu atenție sporită față de acțiunile statelor creștine. Aceasta se datorează intenției de dominație ascunsă după sloganul eliberării de sub dominația otomană. Ce presupune în realitate anexarea teritoriilor locuite de creştini şi nicidecum susţinerea independenţei acestora. Și cunoaştem cu certitudine, printre asemenea teritorii se număra şi Ţara Moldovei. Ceea ce fireşte că elitelor politice de la noi nu le convenea. Era însă o situaţie inedită. Nu era vorba de o confruntare polono-otomană, ci de una din interiorul Rzeczpospolitei care afecta direct ţara noastră. După Andreescu, în „proiectul venețian” de război antiotoman, în cazul realizării acestei iniţiative, le revenea un rol semnificativ zaporojenilor [11, pag. 189-224]. Se cunoaște că, spre deosebire de omologii săi intracarpatici, Vasile-Vodă a fost cel mai mult inspirat de „proiectul venețian” susținut cu mult zel de regele polon Vladislav al IV-lea Vasa, și că cei trei vasali nord-dunăreni erau inspirați de ideea alinierii lor la Polonia [12, pag. 333].

Datorită poziției geostrategice a Moldovei din sud-estul european, la granița celor două mari puteri, domnilor moldoveni li s-a cerut, în mai multe rânduri, să medieze conflictul între polonezi şi otomani, în general între creştini şi otomani [13], mai ales în chestiunea incursiunilor cazacilor şi ale tătarilor. Întrucât în această perioadă rivalitatea polono-turco-tătară era acerbă, transferul stării conflictuale din tabăra militară în cea diplomatică nu a dat multe șanse păcii. Atunci când aceasta a fost semnată de cele două mari puteri, nu a fost de durată, iar domnii Țării Moldovei, ca mediatori, întotdeauna au avut de suportat suspiciunile unuia sau altuia dintre semnatari, ceea ce a dus la o instabilitate politică din cauza deselor schimbări de domnie [14, pag. 264].

Acest fragment de timp l-a găsit în scaunul Țării Moldovei pe Vasile Lupu. Domnia lui în Ţara Moldovei a devenit una dintre cele mai strălucite, dacă nu chiar cea mai strălucită din secolul al XVII-lea. Vasile Lupu a fost copil de casă a lui Radu Mihnea, crescut şi educat de acesta. În Moldova fusese adus tot de acesta, urcând rapid treptele boiereşti, devenind ginerele lui Coste Bâcioc. A devenit unul dintre conducătorii partidei greceşti, iar când aceasta și-a pierdut ultimul pretendent la tron în persoana lui Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea, decedat între timp, Vasile Lupu a devenit el însuşi candidat la domnie din partea acesteia. Domnia lui în Ţara Moldovei a fost cea mai strălucită din secolul al XVII-lea [15, pag. 262].

Este de la sine înţeles că situația în care s-a pomenit Vasile Lupu în 1648 era una critică. O domnie care se încununase cu atâtia realizări intra acum într-o degringoladă, care se va materializa în câţiva ani. După 1648 politica externă a lui Vasile Lupu a fost cumva influențată de acțiunile lui Hmelniţchi. Iniţial, după cum era şi firesc, Vasile Lupu a ocupat o poziţie propolonă, demonstrată atât de incidentul de la Brătuleni, din toamna anului 1648, cât și întreaga politică promovată de el până la dramaticile evenimente din anii următori [16, pag. 331-356].

Relațiile cu estul au fost impuse de situația, când Hmelnițki prins între Polonia și Crimea, Rusia și Poartă, găsea favorabilă o alianță cu Vasile Lupu. Și nu fără temei. Evoluțiile politice din răsăritul Europei au fost distorsionate odată cu ridicarea cazacilor împotriva Poloniei [17, pag. 49]. Alianța cazacilor cu tătarii din

Crimeea, în condițiile în care Poarta era imobilizată, în timpul războiul cu Veneția și de tulburările interne care au însoțit asasinarea sultanului Ibrahim și numirea fiului său minor Mehmed IV, la 8 august 1648, a format în realitate o nouă grupare de forțe, periculoasă pentru stabilitatea politică din spațiul carpato-danubian.

Pentru susținerea acestei idei, să ne amintim că, moartea regelui polon Vladislav IV, la 20 mai 1648, a dus la actualizarea proiectului susținerii candidaturii princepelui transilvănean Gheorghe Rakoczy I, proiect inițiat de calvinul Janusz Radziwill, ginerele lui Vasile Lupu [18], la care aderase și domnul Moldovei. Hmelniţchi trebuia şi el să adere la acest proiect, care a reprezentat un semnal nu doar pentru competiția de ocupare a tronului, dar și a întregului teritoriu al comunității. Aceasta va deruta și pe domnul Moldovei, care proiectase o alianță matrimonială cu Rakoczy I, pretendent al Coroanei Poloniei [19, pag. 427], ce avea să-i asigure apropierea de Polonia [20, pag. 3]. Însă și moartea lui Gheorghe Rakoczy I (11 octombrie 1648), și alegerea în tronul polon a lui Jan Cazimir, va schimba sensibil situația de mai departe. De remarcat, Moldova rămâne fără aliat înaintea pretențiilor hatmanului cazacilor. Pe de altă parte, tânărul Rakoczy, urmaşul la tronul Transilvaniei, intenționa ca, cu ajutorul cazacilor, să atingă scopul lăsat moștenire de părintele său. În astfel de conjunctură, Vasile Vodă va adopta o politică favorabilă noului rege al Poloniei, în conflictul acestuia cu coaliția tătaro-cazacă [21, pag. 427].

Înțelegerea dintre Hmelnițki și tătari, din primăvara lui 1648, permite forțelor combinate tătaro-căzăcești să invadeze Ucraina polonă și învingând armata poloneză, capturează prizonieri, printre care șefi ai armatei coroanei marele hatman Mikolaj Potocki și hatmanul de câmp Marcin Kalinowski [22, pag. 1-21]. După care Polonia trimite Porții un protest în care condamnă implicarea tătarilor în conflict. Datorită preocupărilor interne, marele vizir adresează domnitorului Moldovei, Vasile Lupu, o cerere prin care îi ordonă acestuia medierea conflictului între Polonia și Crimeea, având şi scopul de a preveni o posibilă coaliție a Poloniei cu alte state [23, pag. 234]. Deoarece acțiunea tătară nu a fost autorizată de Poartă, sultanul a cerut ca prizonierii să fie trimiși la Istanbul pentru eliberarea lor ulterioară, la care Islam III Giray (1644-1654) a refuzat în mod deschis, motivând că ambii erau prizonieri privați ai nobililor tătari (mârze) participanți la campanie, şi care aveau planurile lor pentru răscumpărarea acestora [24, pag. 1-21].

Având în vedere pretențiile lui Rakoczy I, principele Transilvaniei, la tronul polonez, Vasile Lupu a decis să profite de situație, sperând să-și satisfacă ambițiile prin rudenia sa cu viitorul rege al Poloniei. În timpul negocierilor cu ambasadorul Transilvaniei J.Kemeni în 1648, domnitorul a propus să revină asupra chestiunii căsătoriei fiicei sale Ruxandra cu fiul princepelui Transilvaniei. Așa cum în disputa tronului polonez Franța și Suedia susțineau candidatura lui J. Cazimir, Rakoczy şi Lupu au mizat pe Crimeea și cazaci. Hatmanul Hmelnițki, la rândul său, a susținut candidatura lui Rakoczy I, din interese convenabile cazacilor, organizând în toamna anului 1648, un nou atac militar în Polonia. Însă moartea princepelui transilvănean, la 11 noiembrie 1648, a bulversat planurile ardeleano-moldave în ceea ce privește succesiunea coroanei poloneze [25, pag.197].

Situația devine mai dificilă pentru Vasile Lupu, atunci când urmașul tronului transilvănean preluând și dorința de a obține coroana poloneză, găsește favorabilă cooperarea cu hatmanul cazacilor răsculați, pentru a-i face inofensivi pe ceilalți candidați la tronul Poloniei [26, pag. 151]. În cadrul acestor relații, Bogdan Hmelnițki, fiind convins de poziția dubioasă a domnului Moldovei, consideră necesară atragerea lui într-o alianță pentu atingerea scopurilor luptei împotriva Poloniei [27, pag. 155]. Și mai mult, la situația creată se adună și ridicarea pe tron a lui Mehmed al IV-lea, un copil în vârstă de 7 ani, după uciderea sultanului Ibrahim I în august 1648, ceea ce determină o slăbire în orientarea politicii externe a Porții. Așadar, domnul moldovean rămâne singur în fața jocului de interese de dincolo de Nistru [28, pag. 53].

Totalitatea împrejurărilor orientează pe Vasile Vodă tot mai hotărât spre Polonia. În această ordine de idei o primă acțiune de sinestătătoare a lui Vasile Lupu, care a costat scump Moldova [29, pag. 7], a fost atacul de la Brătuleni împotriva tătarilor, ce se întorceau din Polonia [30, pag. 234]. Vasile Vodă a ordonat detașamentelor sale să izgonească tătarii, aceștea lăsând prada și prizonierii au fost nevoiți să fugă [Ibdem, pag. 234]. Această acțiune reprezintă o dovadă a politicii favorabilă noului rege al Poloniei, în conflictul acestuia cu tabăra tătaro-cazacilor. Dar Moldova lui Vasile Lupu rămâne poziționată la răscrucea intereselor vecinilor, unde se confrunta noul rege al Poloniei, Jan Cazimir, cu un nou principe al Ardealului, Gheorghe

Rakoczy al II. La care, în detrimentul lui Vasile-Vodă, se suprapune și inamiciția tătarilor (înfuriați de eșecul de la Brătuleni), și implicit a cazacilor (ca răspuns la respingerea alianței matrimoniale, oferta făcută de Hmilnițki lui Lupu) [31, pag. 55]. Relația dintre domnul Moldovei și principele Transilvaniei era una bună și planul de căsătorie cu Ruxandra, care, după uciderea de către turci a lui Grilo tatăl, revenise în Moldova prin august 1649, rămânea actual. Însă și în cazul respingerii ofertei principelui, cu conținut similar ca și al hatmanului, Lupu intră în legătură cu nobilimea polonă din rândurile cărora urmărea să-și găsească un ginere ce să-i corespundă scopurilor sale politice [32, pag. 155].

Pentru moment, se credea că toate aceste combinații dibace se vor spulbera printr-o mazilire a domnilor români. Atât Matei Basarab, cât și Vasile Lupu, prin urmare, au fost chemați la Poartă, și se știa bine ce înseamnă o astfel de invitație. Domnul Muntean a refuzat deschis, asigurându-și situația cu o nouă alianță cu principele Transilvaniei, la 18 februarie 1650 [33, pag. CCXXXI]. Un act arată negocierile dintre principele ardelean și cei doi domni români, dar și cazaci, dovadă de cooperare împotriva Porții și a orientării către Transilvania [34, pag. 339]. Spre ameliorarea tuturor acutizărilor apărute între domni și Poartă, de obicei era validă răscumpărarea. Așa și de data aceasta, la începutul lunii martie 1650, Moldova va plăti 40.000 de taleri, ca și Țara Românească, pentru a spulbera neliniștea Porții, după cum aflăm dintr-un raport olandez (8 martie 1650) [35, pag. CCXXXI].

În condițiile create, foarte favorabile hatmanului - datorită păcii cu Polonia și alianței cu Transilvania, asigurat de consimțământul Porții în alierea cu tătarii [36, pag. 5], și susținut la Constantinopol în intenția de al controla pe domnul Moldovei și pentru a-l împiedica de a trece de partea Coroanei Polone, Bogdan Hmelnițchi propune lui Vasile Lupu o alianță matrimonială: cere mâna Ruxandrei, fiica voevodului, pentru fiul său Timuș Hmelnițchi. Refuzul lui Vasile Lupu se consideră un motiv al campaniei tătaro-căzăcești din 1650 asupra Moldovei. Deși, mai există păreri despre intențiile politice ale lui Hmelnițki, Ion Nestor susține că au prevalat motivele personale [37, pag. 143]. Și Nicolae Iorga confirmă această poziție, face trimitere la dreptul de moștenire al scaunului domnesc [38, pag. 32]. În așa fel, Ștefăniță urma să succeadă la tron, iar prin Ruxandra, Timuș nu ar fi putut ajunge domn al Moldovei, doar Poarta, în cele din urmă, era factorul de decizie. Aici să amintim că, Vasile-vodă se arăta a fi mai mult polonofil decât turcofil, vis a vis de poziția sa de la începutul domniei [39, pag. 347], ceea ce înclina situația împotriva domnului.

În timpul când nu doar familia sa, dar și țara erau în primejdie, domnul Moldovei așteaptă susținerea poloneză. Vasile Lupu mai încerca să-și caute în rândurile nobilimei polone un ginere potrivit scopurilor sale politice, se gândea la contele Potocki sau principile Wiśnowiecki, încă o dovadă a orientării sale polone. Însă, deoarece Bogdan Hmelnițki a primit refuzul drept insultă și ca o piedică în lupta sa împotriva Poloniei, spulberă toate intențiile domnului Țătii Moldovei. Moldova a fost declarat teritoriu dușman, care a fost la propriu trecut prin foc și sabie de către tătari și cazaci în toamna anului 1650.

Se mai cunoaște și alt detaliu, care aduce lumină asupra desfășurării evenimentelor din acel an 1650. Tratativele lui Hmelnițki cu turcii vizau supunerea cazacilor față de Poartă în schimbul unei singure condiții: înlăturării domnului Moldovei, din cauza legăturilor acestuia cu Polonia și cu alți vecini contra Imperiului Otoman. Iată de aici și se declanșează nenorocirea abătută asupra Moldovei în toamna anului 1650. Tătarii ajunși la Nistru se împărțiră în două părți: o parte porni spre Soroca, de unde se deschidea drumul Sucevei, iar cealaltă – în părțile vecine Iașului până jos în valea Prutului [40, pag. CCXXXI]. Din descrierile lui Iorga aflăm, că niciodată tătarii nu luase măsuri mai temeinice și mai întinse pentru jefuirea Moldovei, după ce distruse cele doua capitale, urma întreaga țară până la munți, Pocuția și Dunăre. Și mai urma valul pustiitor al cazacilor, care erau înțeleși cu tătarii. În realitate se urmărea și un scop ascuns prin aceste incursiuni, nu numai pedepsirea domnului, ci și zădărnicirea planurilor polonezilor cu organizarea lagărului de la Camenița, planuri îndreptate împotriva otomanilor, în care erau implicați și domnii Țărilor Românești [Ibidem, pag. CCXXXI].

Cauza năvălirii cazacilor în Moldova la 1650, în alianță cu tătarii, se explică și prin faptul că Vasile Lupu răscumpărase de la tătari mai mulți prizonieri poloni de vază, ceea ce supără pe cazaci, iar pe tătari voivodul îi indispuse prin faptul că ajutase pe câțiva prizonieri litvani să fugă din prizonieratul tătăresc încă în 1648. În timpul campaniei de jefuire a Moldovei, orașul Iași a fost puternic pustiit și a rămas acoperit

cu cadavre omenești. Xenopol, citând pe Costin, spune că la 1650, Ghica mare vornic este trimis în solie la tătari, după cumplita jefuire a Moldovei de către acești prădalnici călăreți ai stepelor [41, pag. 339]. A determinat invazia nu numai aceasta, orientarea lui Vasile Vodă spre Polonia l-a motivat pe Hmelnițki să stabilească drept scop prioritar scoaterea acestuia de sub influența polonă și transformarea lui în aliatul său, în aceleși timp asigurându-și flancurile de sud-vest ale forțelor de eliberare ucrainene. Prin urmare, hatmanul a decis să profite și de pregătirile militare anti-ruse ale Hanului Crimeei, întreprinzând o campanie împreună cu tătarii împotriva Moldovei. Aici vedem momentul în care hanul nu a putut ierta înfrângerea de la Brătuleni [42, pag. 235].

Cercetătorul român Tahsin Gemil consideră că atacul cazaco-tătar din septembrie 1650 a fost inițiat de hatman în cooperare cu principele transilvănean Gheorghe Rakoczi II, cu scopul de a-l obliga pe Lupu să se reorienteze în relațiile sale externe. Pentru hanul Crimeei această incursiune a fost şi un mijloc de satisfacere a trupelor tătare de pradă. Cât privește Poarta, potrivit părerii lui Gemil, ea a permis o acțiune represivă împotriva Moldovei, ca o confirmare a dreptului său exclusiv față de principat, deşi nu a fost dată nici o instrucțiune în acest sens, despre care, de fapt, nu se cunoaște dacă a fost sau nu. Hmelnițki s-a folosit de dificultățile din Imperiul Otoman şi de atitudinea neprietenoasă față de Vasile Lupu [43, pag. 138].

La începutul toamnei 1650, când Moldova a fost supusă atacului devastator, Vasile Vodă a apelat după ajutor la Poartă, care s-a mărginit doar cu sfat pentru domnitor, de a plăti hanului despăgubiri. În timpul incursiunii curtea și domnul se refugiază, iar doamna se adăposti în cetatea Neamț. Hmelnițki avea încheiate acorduri de alianță și asistență reciprocă cu domnul muntean Matei Basarab și principele ardelean Gheorghe Rakoczi II, ceea ce-i limitase orice manevră de protecție. Țara fu străbătută în toate direcțiile de nogaii bugeacului și de tătarii Crimeei. Țara Moldovei plăti 130000 de taleri pentru retragerea năvălitorilor, însă nu doar atât, pe lângă prada acaparată, au fost luați în robia tătărească un număr mare de oameni. Și hatmanul Hmelnițki, care la 16 septembie și el era la Prut [44, pag. 538], primi câteva mii de taleri dar mai ales își atinge scopul de mai devreme [45, pag.CCXXXI]. Prin urmare, după pătrunderea în octombrie 1650, în urma tătarilor, a detașamentelor de cazaci pe teritoriul Moldovei, Vasile Lupu, fără alternative, printr-o scrisoare de mână pecetluită, acceptă propunerea privind căsătoria fiicei sale Ruxandra și a lui Timuș [46, pag. 236]. Situație tragică, după care Vasile Vodă se văzu nevoit să accepte toate condițiile hatmanului cazacilor [47, pag.159].

Avem numeroase cazuri când Vasile Lupu a intervenit diplomatic pentru soluţionarea unor chestiuni delicate în relațiile polono-otomane, ca exemplu servește scrisoarea trimisă lui Potocki la 1 august 1651, prin care informează despre situația la Poartă, care la moment era în război cu Veneția și despre eliberarea din prizoneratul tătarilor a lui Hmelnițki [48, pag. 591]. Drept obligaţie era ca domnitorii, prin soli să aducă la cunoștință sultanului despre pregătirile militare de la hotare, ale ungurilor sau polonilor și chiar ale habsburgilor [49, pag. 21].

După incursiunea cazacilor şi tătarilor Vasile Lupu a acceptat căsătoria şi alianţa politică. Pentru care polonezii au început să-l privească cu suspiciune [50, pag. 155]. Lipsit de spriginul Poloniei, a voievozilor români și a Porții, cedează în fața lui Bogdan Hmelnițchi, este nevoit să căsătorească fiica cea mai mică cu fiul acestuia [51, pag. 27], la începutul lunii septembrie 1652 are loc la Iași nunta Ruxandrei cu Timuș Hmelnițki [52, pag. 161]. Eveniment reflectat mult în actele diplomatice ale timpului [53, pag. 28]. Deci, în pofida tuturor încercărilor, până la urmă nu a putut schimba lucrurile, și Iorga descrie cu lux de amănunte această atât de nedorită nuntă. Acest eveniment a însemnat și schimbarea raporturilor polono-moldovenești *,,dar nici rușinea acestor purtări, nici suferințele domniței înstrăinate erau pentru Vasile urmările cele mai rele ale înfrângerii lui Kalinowski și înrudirii ce trebuise să primească. Odată cu săvârșirea acestei nunți, atâta timp zăbovite, Vasile-și pierdu toate prieteniile, văzu toate legăturile lui rupte"* [54, pag. CCXXXV]. După care, se poate spune sigur despre zdruncinarea poziției lui Vasile Vodă în relațiile cu vecinii, inclusiv a menținerii lui în scaunul țării [55, pag. 237]. Dar și după cum menționa Nestor I., această încuscrire aduse Țării Moldovei mult folos, prin faptul că invaziile cazacilor deveniră tot mai rare [56, pag. 137]. Însă, la o privire mai atentă, realitatea era de altă natură, alianța cu un rebel nu putea aduce folos nici țării și nici domnului [57, pag. 185], după cum s-a dovedit ulterior.

Polonia îl avea pe Vasile Lupu drept mediator, delegând sarcini de mediere a situației: dintre aceștea și

cazaci. Dar încercările au eşuat şi proaspătul ginere, cazacul Timuş, cu dispreţ refuza orice negociere. A mai încercat domnul Moldovei să discute cu notarul acestuia, cu Wychowski, prin care adesea comunica cu Timuş, de la care a aflat planurile cazacilor: *„părăsirea teritoriilor întinse dintre Nipru şi Nistru şi întărirea vechii păci de la Zborov.”* [Ibidem, pag. CCXLI]. Însă acestă informaţie, despre intenţiile cazacilor, dezvăluită polonezilor de Vasile Vodă, la care mai completa de la sine că ei nu sunt stăpâniţi de pace şi că trebuie supravegheaţi continuu, era primită cu dubii, considerând că este predispus să ţină partea ginerelui său. Şi se mai spunea că chiar vrea să-l facă pe Timuş domn la Târgovişte [Ibdem].

Alianţa dintre domnul Moldovei şi hatmanul cazacilor nu a fost agreată practic de nimeni. Gheorghe Rakoczi II şi Matei Basarab considerau periculoasă această unire şi acţionează în vederea susţinerii partidului de opoziţie moldovenesc de sub conducerea logofătului Gheorghe Ştefan pentru răsturnarea lui Vasile Lupu [58, pag. 237]. Alianţa matrimonială moldo-cazacă îl determina pe Rakoczy II să se îndepărteze de cazaci, care deja nu mai putea să-i folosească la nimic. Era şi firesc că acel Hmelniţki, prin care, principele plănuia să obţină coroana poloneză, acuma pomenit în starea de învingător al polonezilor, rudă al lui Vasile Vodă, cumnat, fără acceptare, al lui Radziwill, dispunea şi de bogăţiile Moldovei, n-ar mai fi stat la ordinele lui Rakoczy, ci sigur pe situaţia sa, ar urmări să realizeze scopurile sale [59, pag. CCXLI]. Dacă în 1652 tătarii se despart de Hmelniţki, trecând în tabăra regelui Ioan Cazimir, atunci în noiembrie 1652 hatmanul solicită protecţia ţarului rus Alexei Mihailovici, prefigurându-se implicarea în conflict a Rusiei.

Situaţia externă s-a dovedit complexă şi dificilă pentru Moldova, prinsă în rivalităţile polono-cazaco-tătaro-transilvănene, fără a beneficia acum de ajutorul Porţii, puţin dispusă să se amestece în conflictele generate de *„potopul”* oştirilor străine în Polonia. Plasarea geopolitică a Moldovei făcea însă, incontestabil, implicarea în această conjunctură. Vasile Lupu, socrul marelui duce al Lituaniei şi al hatmanului Ucrainei, era fără îndoială persoana cea mai indicată să medieze pacea dintre cazaci şi poloni. Singura soluţie care i-ar fi permis să cărmuiască liniştit în situaţia în care se pomeneşte legat de un neam de prădători, părăsit de prietenii de odinioară era împăcarea dintre cazaci şi polonezi [Ibdem]. Aşa se adresă ginerelui său lituanian să se pronunţe asupra problemei date, care îl sfătui, de la începutul anului 1653, să grăbească aplanarea conflictului, deoarece continuarea lui însemna prăbuşirea ambelor ţări, Polonia şi Ucraina [60, pag. 93].

Evenimentele vor culmina cu un război abătut asupra Moldovei la 1653, care va schimba foarte multe legături în această parte a Europei, va spulbera domnia lui Vasile Vodă. În timpul căruia, domnitorul avea să fie izgonit de un complot organizat de Gheorghe Ştefan, iar reîntoarcerea sa fu trecătoare [61, pag. 174]. La acest timp în Moldova se declanşează o puternică criză politică, tocmai când Vasile Lupu îşi va pierde tronul în condiţiile unei conjuncturi pusă la cale de boierimea autohtonă ajutată de trupe ale voevozior Ţătii Româneşti şi Transilvaniei, prezentată în acte la Hurmuzaki [62, pag 43]. Atunci când pe plan extern avea asigurată domnia, confirmată de sultan plus alianţele matrimoniale cu Radziwill şi Hmelniţki, ce oferea o încredere faţă de vecinii săi şi mai mult, convingerea de realizare a planului uniunii dinastice în ţările române, în interiorul ţării lucrurile arătau diferit. Ţara era cuprinsă de o nemulţămire generală. Nu numai ţărănimea supusă dărilor apăsătoare şi privaţiunilor economice, dar şi o milţime de boieri, printre care şi marele logofăt Gheorghe Ştefan, în contextul climatului politic intern creat s-au organizat pentru înlăturarea lui Vasile Lupu din scaunul ţării. Chiar oştile sale s-au ridicat împotrivă, unindu-se cu boierii [63, pag. 171].

Răsturnarea lui Vasile Lupu destrămă şi planul de mediere dintre poloni şi cazaci. Hatmanul Hmelniţki convoacă adunarea cazacilor unde sau prezentat păreri diferite pentru stabilirea noii orientării politice printre care: menţinerea vechilor legături cu Polonia; solicitarea recunoaşterii suzeranităţii otomane, în condiţiile ţărilor române şi Crimeei; iar majoritatea, în frunte cu Bogdan Hmelniţki, erau pentru înţelegerea cu Rusia. Ca urmare, o delegaţie de cazaci în 1653, la Moscova, s-au închinat ţarului Alexei [64, pag.95]. Iar în martie 1654, la Pereyaslav, au semnat actul de supunere, prin care se stabileau raporturile dintre Ucraina şi Rusia, raporturi fireşti dintre suveran şi vasali. Unele aspecte rămase în afara înţelegerii ulterior au provocat conflicte între ţar şi hatman. Şi foarte curând însăşi Hmelniţki se va convinge că s-a grăbit cu recunoaşterea supremaţiei ruseşti asupra Ucrainei.

Ca rezultat al tratatului de la Pereyaslav, situaţia geopolitică a zonei a fost modificată, datorită ivirii

unui nou copetitor, Țarul Moscovit. Ceea ce intensifică starea de nesiguranță în zonă. Intrarea în conflict împotriva Poloniei a suedezilor la 1654 și apoi a principelui Transilvaniei la 1656, tensionează și mai mult relațiile dintre beligeranți. De altfel, și pentru Hmelnișki situația era dificilă, care tot mai mult este decepționat de acțiunile Rusiei. În astfel de context a relațiilor încordate cu toți vecinii, hatmanul a murit la 27 iulie 1657, în urma unei hemoragii cerebrale.

Perioada ce va urma după moartea lui Bogdan Hmelnițchi este denumită în istoria Ucrainei semnificativ – Ruina. Perioadă haotică, de lupte continue, război civil și intervențiile puterilor vecine. Ucraina era un stat tampon, care nu era mărginit de granițe naturale, nu avea tradiție statală și avea o populație care era înclinată spre libertatea căzăcească sau spre anarhie. Pământurile confiscate de la magnații polonezi, au trecut de mai multe ori de la un proprietar la altul, funcție de interesele învingătorilor în conflictele interne care răvășeau țara. De asemenea, în societatea căzăcească se manifesta un conflict dintre masa de cazaci săraci și grupul cazacilor bogați, care aspirau la un statut nobiliar. În acest conflict, amenințarea poloneză s-a făcut tot timpul simțită, magnații dorindu-și să reintre în posesia moșiilor confiscate de răsculați. La trecerea sub suzeranitatea rusă apare un nou conflict, cel dintre autocrația statală și dorința de libertate a cazacilor. La frontiera de sud a hatmanatului căzăcesc, alt vecin, Hanatul Crimeii era interesat de comerțul cu sclavi răpiți din Ucraina și Rusia. Imperiul Otoman nu erau foarte interesat de această frontieră de nord, dar ceva mai târziu reușește pentru o perioadă scurtă de timp să-și extindă controlul asupra Ucrainei. Potențialii aliați ai ucrainenilor, suedezii, erau prea departe, iar cazacii de pe Don și calmâcii au preferat să nu se implice într-un conflict de partea ucrainenilor.

Astfel, aceste evenimente au schimbat echilibrul de putere în regiune și au contribuit la consolidarea influenței otomane. De-a lungul timpului, aceste schimbări politice au avut consecințe imediate și pe termen lung asupra Moldovei și a relațiilor sale cu puterile vecine. Răscoala condusă de Bogdan Hmelnițki în 1648 a avut un impact semnificativ asupra regiunii și a avut repercusiuni și în alte părți ale Europei de Est, inclusiv în Țara Moldovei.

Concluzie

Pentru contextul internațional, răscoala lui Hmelnițki a marcat o schimbare majoră în relațiile de putere din Europa de Est. Rezistența cneazilor ucraineni împotriva stăpânirii poloneze a avut consecințe importante asupra Comunității Polono-Lituaniene și a creat o instabilitate regională considerabilă. Prin Tratatul de la Pereyaslav din 1654, Hmelnițki a căutat sprijin de la țarul Rusiei, semnând un acord care a marcat începutul influenței ruse în regiune și o schimbare semnificativă a echilibrului de putere. În urma înțelegerii, Țarul Rusiei a obținut un puternic interes în afacerile din regiunea est-europeană. Acest lucru a putut influența relațiile Moldovei cu Rusia, dar și cu Imperiul Otoman, care era și el implicat în regiune. Moldova se găsea între cele două puteri rivale, iar politica sa externă a trebuit să navigheze cu atenție în acest context. În plus, răscoala lui Hmelnițki și evenimentele care au urmat au creat o perioadă de instabilitate generală în Europa de Est, ceea ce a avut consecințe economice și sociale asupra Țării Moldovei.

Ca urmare, teritoriul Țării Moldovei a fost afectat de tensiuni și conflicte din cauza implicațiilor regionale ale revoltei. Deși Moldova nu a fost direct implicată în răscoală, conflictele din regiunea vecină au avut repercusiuni asupra stabilității și securității Moldovei. Implicarea otomanilor în evenimentele din regiune, inclusiv în răscoala cazacilor, a avut un impact asupra politicii externe și a relațiilor Moldovei, vasala Porții, cu alte puteri regionale. Ca urmare a instabilității și conflictelor din regiune, s-a înregistrat un flux de refugiați și migranți către teritoriul Moldovei. Acest lucru a afectat demografia și structura socială a țării. Revolta cazacilor și urmările sale au avut un impact asupra echilibrului de putere în regiune. Moldova a trebuit să-și adapteze politica externă și strategiile de securitate pentru a face față noilor realități politice și militare. Instabilitatea politică și conflictul din regiune au afectat și economia Moldovei. Comerțul și relațiile economice cu alte state au putut fi perturbate de evenimentele din timpul răscoalei. Răscoala lui Hmelnițki a avut un impact semnificativ asupra situației Țării Moldovei pe arena internațională, determinând-o să-și reevalueze relațiile cu vecinii săi și să navigheze cu grijă într-un mediu geopolitic instabil.

Referințe:

1. Iorga N. *,,Studii și documente cu privire la istoria românilor”*. Bucureşti, 1902, vol. IV, pag. CCXXI.
2. Iorga N. *,,Studii și documente cu privire la istoria românilor”*. Bucureşti, 1902, vol. IV, pag. CCXXI.
3. Шевалье Пьер, *История войны казаков против Польши,* Kiev, ed.Tomipic, 1993, pag. 43.
4. Constantinov V. *Românii în corespondenţa lui Stanisław Koniecpolski, marele hatman al Coroanei. Cu privire la răscoala cazacilor zaporojeni 1637-1638*, în AIIstorie al USM, 2021, p. 74-85.
5. *Numit conducător al ucrainenilor*.
6. *Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654г.г.*, Киев, Наукова думка, 1965, pag. 34.
7. *Cancelarul polonez Ossolinski către cardinalul Mazarini*. Ibidem, pag. 57.
8. Rezachevici C., Cândea V. *Istoria Românilor,* vol. V (1601-1711/1716), ARSȘIA, București, 2012. Editura enciclopedică, pag. 26.
9. Litavrin G. G. *Османская Империя и страны центральной, восточной и юго-восточной Европы в XVII в.,* partea I, AȘR, Moscova, 1998, pag. 234.
10. Constantinov V. *Țara Moldovei în relațiile internaționale (1611-1634)*, Iași, 2014, pag. 265.
11. Andreescu Șt. *Restitutio Daciae. Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601-1659*, București, 1989, pag. 189-224.
12. Baidaus E. *Relațiile româno-ucrainene în istoria Ucrainei-Rusi. Considerente istorice*, În: *RI*, vol. XXI, 2010, nr. 3-4, pag. 333.
13. O să amintim aici *cazul cu Cetatea Azov cucerită de ruşi, iar în urma mijlocirii lui Vasile Lupu întoarsă înapoi otomanilor.*
14. Constantinov V. *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale (1611-1634)*, Iași, 2014, pag. 264.
15. Constantinov V. *Țara Moldovei în relațiile internaționale (1611-1634),* Chișinău, 2019, pag. 262.
16. Baidaus E. *Relațiile româno-ucrainene în istoria Ucrainei-Rusi. Considerente istorice.* În: *RI*, vol.XXI, 2010, nr. 3-4, pag. 331-356.
17. Petronel Zahariuc. *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voevod (1653-1658),* p. 49.
18. *A fost căsătorit cu Maria, fiica cea mai mare a lui Vasile Lupu.*
19. Andreescu Ş. *Moștenirea politică a lui Mihai Viteazul.* În: *AIIA Xenopol*, pag. 427.
20. Hurmuzaki, Vol. IX, partea I, (1650-1747), IV, p. 3.
21. Andreescu Ş. *,,Moștenirea politică a lui Mihai Viteazul”*, în AIIA Xenopol, pag. 427.
22. Kolodziejczyk Dariusz. *Dividend Sovereignty in Genghisid States as Exemplified by the Crimean Khanate: ,,Oriental Despotism” a rebours?* În:*Acta Slavica Iaponica*, tomus 32, pag. 1-21.
23. Litavrin G. G. ,*Османская Империя и страны центральной восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.*, partea I, AȘR, Moscova, 1998 pag. 234.
24. Kolodziejczyk Dariusz. *Dividend Sovereignty in Genghisid States as Exemplified by the Crimean Khanate: ,,Oriental Despotism” a rebours?* În: *Acta Slavica Iaponica*, tomus 32, pag. 1-21.
25. Zahariuc P. *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voevod (1653-1658),* p. 55.
26. Șerban C. *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653),* Ed. Ac. Română, București, 1989, pag. 155.
27. Iorga N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul (1601-1699)*, Bucureşti, 1902, vol. IV, pag. CCXXXI.
28. Baidaus E. *Relațiile româno-ucrainene în istoria Ucrainei-Rusi. Considerente istorice.* În: *RI*, 2010, nr. 3-4, pag. 339.
29. Iorga N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul. (1601-1699)*, Bucureşti, 1902, vol. IV, pag. CCXXXI.
30. Hurmuzaki E. Vol. IX, partea I, (1650-1747), pag. 5.
31. Nestor I. *Problema ucraineană*, pag. 143.
32. Iorga N. *Legăturile românilor,* pag. 32.
33. Baidaus E. *Relațiile româno-ucrainene în istoria Ucrainei-Rusi. Considerente istorice*. În: *RI,* vol. XXI, 2010, nr. 3-4, pag. 347.
34. Iorga N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul. (1601-1699)*, Bucureşti, 1902, vol. IV, pag. CCXXXI.
35. Cernovodeanu P. *Știri privitoare la Gheorghe Ghica.* În: *AIIA Xenopol,* pag. 339.

36. Litavrin G. G. *Османская Империя и страны центральной, восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.*, partea I, AȘR, Moscova, 1998, pag. 235.
37. Tashin Gemil*, Țăr. Române în contextul politic internaţional 1621-1672*, Bucureşti, 1979, pag. 138-139.
38. Hurmuzachi E. *Documente privitoare la istoria românilor,* Bucureşti, 1885. Volumul VIII, pag. 538.
39. Iorga N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul. (1601-1699)*, București, 1902, vol. IV, pag. CCXXXI.
40. Litavrin G .G. *Османская Империя и страны центральной, восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.,* partea I, AȘR, Moscova, 1998, pag. 236.
41. Șerban C. *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653*), Ed. Ac. Române, pag. 159.
42. Hurmuzaki E. doc. I.R. supl. II, vol. III (1641-1703), București, 1900, p. 29 (doc.XXIII).
43. Litavrin G. G. *Османская Империя и страны центральной, восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.*, partea I, AȘR, Moscova, 1998, pag. 236.
44. Rezachevici C., Cândea V. *Istoria Românilor,* vol. V (1601-1711/1716), ARSȘIA, Bucureşti, 2012. Editura enciclopedică, pag. 26.
45. Iorga N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul. (1601-1699)*, București, 1902, vol. IV, pag. CCXXX.
46. *Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654г.г,...*. Киев, Наукова думка, 1965, pag. 591.
47. Condurachi I. *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, București, Cultura, 1920, pag. 21.
48. Hurmuzaki E. doc. I.R. supl. II, vol. III (1641-1703), București, 1900, p. 28.
49. Hrușevski M. *Istoria Ucrainei-Rusi*, pag. 483.
50. Baidaus E. *Relațiile româno-ucrainene în istoria Ucrainei-Rusi. Considerente istorice.* În: *RI*, vol. XXI, 2010, nr. 3-4, pag. 349.
51. Șerban C. *Vasile Lupu domn al Moldovei (1634-1653),* Ed. Ac. Române, pag. 155.
52. Rezachevici C., Cândea V. *Istoria Românilor,* vol. V (1601-1711/1716), ARSȘIA, Bucureşti, 2012. Editura enciclopedică, pag. 27.
53. Hurmuzaki E. DIR. supl. II, vol. III (1641-1703), București, 1900, p. 161.
54. Hurmuzaki E. DIR, suliment 2-3, pag. 28.
55. Iorga N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor,* București, 1902, vol. IV, pag.
56. Litavrin G. G. *Османская Империя и страны центральной, восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.*, partea I, AȘR, Moscova, 1998, pag. 237.
57. Nestor I. *Problema ucraineană*, pag. 137.
58. Eremia I. *Relațiile externe*, pag. 185, 203,228.
59. Iorga N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Legăturile Principatelor Române cu Ardealul (1601-1699)*, București, 1902, vol. IV, pag. CCXLI.
60. Litavrin G. G. *Османская Империя и страны центральной, восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.*, partea I, AȘR, Moscova, 1998, pag. 237.
61. Iorga N. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Legăturile Principatelor Române cu Ardealul (1601-1699)*, București, 1902, vol. IV, pag. CCXLI.
62. Nestor I.,*Ucraina în oglinda cronicelor moldovenești*. În: *AAR MSI*, s 3, t XXIV, pag. 93.
63. Iorga N. *Bizanț după Bizanț,* pag. 174.
64. Nestor I. *Ucraina în oglinda cronicelor moldovenești.* În: *AAR MSI*, s 3, t XXIV, pag. 95.

Date despre autor:
Galina COSTEȚCHI, doctorand, Școala doctorală Științe Umanistice, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0001-5387-4228
E-mail: costetchig10@gmail.com

Prezentat la 01.03.2024

CZU: 94:37.014.521:271(498.4)"1849/1867" https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_03

NEVOIA DE REFORMĂ. ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL ORTODOX DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA ANILOR 1849-1867

Florin DOBREI,

Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad, România

Începuturile învățământului în Transilvania se datorează satelor, preoților și călugărilor, pierzându-se astfel în negura vremurilor, fapt ce nu poate fi contestat. Deși au existat preocupări oficiale pentru educarea credincioșilor încă din epoca medievală, primele școli românești din sud-vestul Transilvaniei apar abia în secolul al XVIII-lea. Educația religioasă ortodoxă se leagă însă, fără îndoială, de numele marelui patriot și cărturar Andrei Șaguna, vicar general (1846-1848), apoi episcop (1848-1864), Arhiepiscop și Mitropolit (1864-1873) al eparhiei greco-răsăritene române neunite cu Roma din Transilvania. De fapt, activitatea mitropolitului se remarcă nu numai pe tărâm educațional, dar evident și pe cel spiritual, cultural și de binefacere.
Cuvinte-cheie: *educație confesională, reformă, Ortodoxia românească, mitropolitul Andrei Șaguna, Transilvania.*

THE NEED FOR REFORM. ORTHODOX CONFESSIONAL EDUCATION IN TRANSYLVANIA DURING THE PERIOD OF 1849-1867

The beginnings of education in Transylvania are owed to villages, priests and monks, thus being lost in the mists of time. Although there were official concerns for educating the faithful since medieval times, the first Romanian schools in southwestern Transylvania appear only in the eighteenth century. However, the Orthodox religious education is linked, unquestionably, with the name of great patriot and scholar Andrei Șaguna, general vicar (1846-1848), then bishop (1848-1864), archbishop and metropolitan (1864-1873) of the Greek-Eastern Romanian Diocese not united with Rome of Transylvania. In fact, the activity of the metropolitan stands out not only in the educational field, but obviously also in the spiritual, cultural and charitable field.
Keywords: *denominational education, reform, Romanian Orthodoxy, metropolitan Andrei Șaguna, Transylvania.*

Introducere

În vederea reconsolidării dominaţiei habsburgice asupra Transilvaniei, grav zdruncinată în timpul Revoluţiei, au fost luate, încă din a doua parte a anului 1849, mai multe măsuri definitorii – ca linie – pentru „regimul neoabsolutist”, impus de austrieci între 1849 şi 1860. Astfel, aparatul represiv a fost întărit (urmărirea şi arestarea fruntaşilor români implicaţi în evenimentele paşoptiste, suprimarea presei, interzicerea manifestărilor naţionaliste), concesiile obţinute de români au fost revocate, regimentele grănicereşti româneşti au fost incluse în cele obişnuite, „provincia” Transilvania a intrat sub dependenţa directă a Vienei (condusă de un guvernator militar, cu sediul la Sibiu), iar catolicismul a devenit religie „dominantă”. După doar un deceniu însă, criza externă provocată de insuccesele militare din timpul războiului austro-franco-piemontez, precum şi amplele manifestări prounioniste din anii 1859-1860, ecou al realizării României Mici, au determinat Curtea din Viena să renunţe la politica absolutistă de până atunci. Inaugurat prin diploma imperială din 20 octombrie 1860 (completată prin patenta din 26 februarie 1861), noul „regim liberal” din anii 1860-1867 s-a caracterizat printr-o politică de mare deschidere la adresa naţionalităţilor conlocuitoare din Imperiu. În plus, a fost recunoscută autonomia Transilvaniei, s-au reînfiinţat vechile structuri administrativ-teritoriale, iar populaţia românească a beneficiat de un anumit grad de libertate politică şi administrativă [1, 709-741].

Prin urmare, perioada de timp scursă între sfârşitul Revoluţiei de la 1848-1849 şi încheierea pactului dualist austro-ungar din anul 1867 au adus în viaţa societăţii româneşti din Transilvania o serie de prefaceri, care au modificat în mod semnificativ structura lumii patriarhale săteşti. Mai precis, în mai puţin de două decenii asistăm la eliberarea socială a marii mase iobăgeşti, la abolirea vechii discriminări politice a naţiunii majoritare prin recunoaşterea, în anul 1863, a statutului de egalitate cu fostele naţiuni privilegiate,

la obţinerea autonomiei religioase prin înfiinţarea Mitropoliei Greco-Catolice (1853) şi reînfiinţarea celei Ortodoxe (1864), la extinderea şi consolidarea instituţiilor de cultură, la apariţia unei sumedenii de fundaţiuni şi fonduri băneşti publice româneşti şi la o mai mare implicare a statului în ridicarea nivelului instrucţiunii publice [2, p. 5-10]. Cu referire la ultimele aspecte, anume cele cultural-educativ, trebuie precizat faptul că, depăşind îngusta barieră confesională separatoare de până atunci, intelectualitatea ardeleană – clerici şi laici deopotrivă – a ştiut să-şi concentreze forţele în direcţia promovării unei şcoli româneşti cu adevărat naţionale, condiţie şi punct de plecare în realizarea mult râvnitului deziderat: unirea tuturor românilor [3, p. 12-27].

Reforme în domeniul educativ. Activitatea lui Andrei Şaguna. Prin legea *Entwurf zür Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich* din 16 septembrie 1849 s-a admis comunităţilor naţionale dreptul de a-şi înfiinţa gimnazii de patru clase (inferioare) şi de opt clase (superioare) în limba maternă. Pentru pregătirea învăţătorilor au fost create şcoli pedagogice, respectiv şcoli experimentale de aplicaţie [4, p.120-121]. Prin urmare, în doar câţiva ani s-a consemnat o dezvoltare fără precedent a reţelei şcolare, rezultatele statisticilor întocmite acum, cu referire la numărul dascălilor şi al edificiilor ridicate, fiind elocvente: 722 de şcoli în anul 1851, 981 în 1858, respectiv 1.483 în 1865 [5, p. 40].

Învăţământul românesc păstra însă acelaşi caracter confesional. Cu referire la Biserica Ortodoxă Română din Transilvania, anul 1850 a marcat debutul amplelor realizări pe tărâm şcolar ale marelui patriot şi om de cultură Andrei Şaguna (1808-1873), vicar general (1846-1847), episcop (1848-1864), arhiepiscop şi mitropolit (1864-1873) al clericilor și al credincioșilor ortodocşi ardeleni şi bănăţeni „neuniți”[1], socotit, pe bună dreptate, „cel mai mare binefăcător al românilor de sub fosta Coroană a Sfântului Ştefan” [8, p. 3]. Într-adevăr, meritele sale au fost indiscutabile [12, p. 7-18], „şcoala şaguniană” – aşa cum a fost ea denumită [13; 14 p. 210-228] – reprezentând un moment de referinţă în evoluţia sistemului educaţional intracarpatic [15].

Astfel, în spiritul celui de-al treisprezecelea punct al *Petiţiunii naţionale* votate pe Câmpia Libertăţii de la Blaj în ziua de 4/16 mai 1848[2], episcopul – pe atunci – Andrei Şaguna a dispus o serie de măsuri concrete de organizare a învăţământului confesional românesc. Pentru început, în şedinţa sinodului eparhial din 12 martie 1850, ierarhul a solicitat scoaterea şcolilor confesionale ortodoxe de sub tutela episcopului romano-catolic de Alba şi trecerea acestora sub jurisdicţia diecezei sibiene; alte trei hotărâri vizau organizarea învăţământului: „Până la altă rânduială, tot insul dintre protopopi să fie inspector de şcoale în districtul său şi, din timp în timp, să raporteze Preasfinţiei Sale, iar Preasfinţia Sa Înaltului Minister de Cult; şcoala clericală a diecezei acesteia să se prefacă într-un Institut teologic-pedagogic; să se înzestreze întocmai după cum sunt întocmite alte seminarii şi tot clericul să fie dator, înainte de ce s-ar preoţi, a fi învăţător după stările împrejur. Până la altă rânduială mai înaltă, Soborul acesta prescrie pentru şcoalele sătene următoarele cărţi: *Catehismul* tipărit la Braşov, *Abecedarul* tipărit la Braşov, *Elementele Gramaticei române*, *Datorinţele supuşilor faţă de monarh*. Pentru mai buna înaintare a copiilor şi întemeierea fricei de Dumnezeu în inimile lor şi de aici izvorâtoarea religiozitate şi moralitate, precum şi pentru învăţarea rânduielei bisericeşti, află Soborul acesta de lipsă ca copiii să înveţe a ceti şi din *Ceaslov*, *Psaltire* şi *Apostol*, îndatorându-se învăţătorii a tălmăci copiilor toate câte le vor socoti a fi de folos învăţăceilor; apoi *Cântarea bisericească*,

---

[1] A se vedea, pe larg, monografiile: Nicolae Popea, Archiepiscopul şi Metropolitul Andreiu baron de Şaguna, Sibiu, Tipariul Tipografiei Archidiecesane, 1879 (reedit. Bucureşti, 2002); Ioan Lupaş, Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografie istorică, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911 (reedit. Bucureşti, 1999); Idem, Viaţa şi faptele lui Andrei Şaguna, mitropolitul Ardealului, Bucureşti, Editura „Casa Şcoalelor”, 1926; Keith Hitchins, Ortodoxie şi naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania (1846-1873), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1995; Aurel Papari, Jipa Rotariu, Ileana Bulz, Andrei Şaguna, contemporanul nostru, Constanţa, Editura Fundației „Andrei Șaguna”, 2000; Mircea Păcurariu, O viață închinată Bisericii şi neamului. Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei, Sibiu, Editura Andreiana, 2012 etc.

[2] „Naţiunea română cere înfiinţarea şcoalelor române pe la toate satele şi oraşele, a gimnaziilor, a institutelor militare şi tehnice şi a seminariilor preoteşti, precum şi a unei universităţi române, dotate din casa statului, în proporţiunea poporului contribuent, în dreptul deplin de a-şi alege directorii şi profesorii şi de a sistematiza învăţăturile după un plan scolastic şi cu libertate de a învăța”. Cf. Alexandru Papiu-Ilarian, Istoria românilor din Dacia Superioară, tom II, Viena, 1852, pp. 246-249 şi 294-298; Mircea Păcurariu, Revoluţia românească din Transilvania şi Banat în anii 1848-1849. Contribuţia Bisericii, Sibiu, Editura Mitropoliei Ardealului, 1995, pp. 64-68.

Nahmenbuchlein zum Gebrauche der Stadtschulen in den k. k. Statten şi *Deutsche Sprachlehre für Schuler der Normal – Haupt und Trivialschulen*” [7, p. 131; 12, p. 86].

În continuarea aceloraşi dispoziţii, prin circulara emisă în ziua de 24 aprilie 1852, arhipăstorul ardelean a rânduit ca „fiecare obşte bisericească să-şi facă şcoală. Cele sărace să nu se întovărăşească cu vreo obşte sau altă religie. Dascălii să fie de religia noastră. În toate şcoalele noastre poporale sunt admise numai cărţile cele tipărite în tipografia arhidiecezană. Ca dascăli pot funcţiona numai aceia cari au deja atestat despre hărnicia lor. Protopopii şi administratorii protopopeşti să trimită toate rapoartele şcolare direct episcopului sub preşedinţa şi superinspecţiunea căruia se va perfecta treaba şcoalelor, căruia să i se aducă la cunoştinţă, fără întârziere, toate şcoalele noastre care s-ar afla sub inspecţiunea sau direcţiunea vreunui şef de altă religie” [7, p. 133-135; 12, p. 22-23]. Apoi, prin *Ordinăciunea arhierească pentru rândul cel bun în şcolile noastre poporale* din 10 august 1854 se solicita ca protopopii şi preoţii să facă inspecţii periodice pentru a cerceta pregătirea dascălilor, „sporul” copiilor la învăţătură, calitatea cărţilor folosite în şcoală, respectarea metodologiei predării diferitelor discipline în şcoală şi a organizării interne a învăţământului, împărţit în trei clase, cu şase „despărţăminte” [19, p. 87-88], după cum urmează:

Clasa I normală

I. Despărţire (începători):	**II. Despărţire (cetitori):**
1. Abecedarul	1. Istoria biblică
2. Bucoavna	2. Ceaslovul şi Bucoavna
3. Scrierea	3. Datorinţele supuşilor
4. Cântarea	4. Scrierea
–	5. Cântarea

Clasa a II-a normală

I. Despărţire:	**II. Despărţire:**
1. Urmarea ceaslovului	1. Urmarea catehismului
2. Catehismul mic	2. Urmarea aritmeticii
3. Aritmetica	3. Urmarea gramaticei româneşti
4. Gramatica română	4. Repetirea cărţii despre datorinţele supuşilor
5. Urmarea datorinţelor supuşilor	5. Abecedarul nemţesc
6. Scrierea	6. Scrierea
7. Cântarea	7. Cântarea

Clasa a III-a normală

I. Despărţire:	**II. Despărţire:**
1. Urmarea catehismului	1. Repeţirea catehismului întreg
2. Gramatica română cu conţepturi	2. Gramatica română cu conţepturi
3. Gramatica nemţească	3. Urmarea aritmeticii
4. Urmarea aritmeticii	4. Gramatica nemţească
5. Geografia	5. Urmarea geografiei
6. Istoria	6. Urmarea istoriei
7. Scrierea	7. Scrierea
8. Cântarea	8. Cântarea

Acest principiu organizatoric şagunian, cu trei clase şi şase „despărţăminte”, a rămas în vigoare până în anul 1919, cu deosebirea că, prin Legea „Eötvös” din 1868, „clasele” deveneau „despărţăminte”. Alte legiuiri şcolare contemporane întocmite de marele ierarh au fost: *Instrucţiune pentru învăţători despre didactica generală şi specială la predarea cu şcolarii a singuraticelor studii* (1862), *Instrucţiune pentru directorii şcoalelor poporale şi pentru directorii şi inspectorii şcoalelor capitale, precum şi pentru inspectorii distructuali de şcoală din Arhidieceza greco-răsăriteană din Ardeal* (1865), *Instrucţiune pentru învăţătorii*

din şcoalele normale şi capitale de religie ortodoxă răsăriteană sub inspecţia supremă şcolară a Bisericii Ortodoxe din Marele Principat al Ardealului (1865) etc. În fine, la sinodul din 22-28 martie 1864, mitropolitul Andrei Şaguna a dispus ca toate şcolile să treacă definitiv sub coordonarea Bisericii [18, p. 111, 115-118].

În virtutea deciziei ministeriale din 9 februarie 1856, supravegherea bunului mers al învăţământului confesional ortodox a revenit unui inspector şcolar, cu drept de control asupra şcolilor de toate gradele şi asupra manualelor întrebuinţate; pentru o mai bună gestionare a sistemului didactic, se făcea apel la colaborarea cât mai apropiată dintre acesta şi protopopi. Cel însărcinat cu această supraveghere a fost dr. Pavel Vasici. Atribuţiile sale erau prevăzute în broşura *Hotărâri despre îndatorirea de a cerceta şcoalele poporale şi despre împiedecarea şi nepedepsirea lenevirei în privinţa aceasta*, tradusă de Şaguna din germană în 1857. Începând cu anul 1858 a fost introdusă o nouă categorie de inspectori şcolari, anume locali; făceau parte dintre laici şi erau aleşi de fiecare parohie, între atribuţiile lor intrând apărarea intereselor părinţilor, îmbunătăţirea frecvenţei şcolare, înlăturarea piedicilor şi a neajunsurilor de tot felul etc. [18, p. 99-101].

În ceea ce priveşte persoana dascălului, atât Guvernul, cât şi Consistoriul arhidiecezan au încercat să reglementeze în amănunt chestiunile legate de pregătirea şi perfecţionarea învăţătorilor ortodocşi români. Dându-şi seama că pentru promovarea culturii poporului român este nevoie atât de preoţi luminaţi, cât şi de dascăli bine pregătiţi, în 1846 Şaguna a ridicat „cursul clerical" de şase luni de la Sibiu la un an; din acesta s-a dezvoltat, în anul 1850, Institutul teologic-pedagogic. În 1853 s-a creat o secţiune pedagogică separată, cu un an de studiu şi absolvenţi de patru clase gimnaziale; între 1862 şi 1879 şi cursurile acesteia au fost ridicate la doi ani. Alți viitori dascăli se puteau pregăti şi la „Preparandia" din Arad (deschisă la 3/15 noiembrie 1812, cu durata studiilor de 15 luni, respectiv doi ani între 1814 şi 1876 [5, p. 237-249].

Pentru a veni în ajutorul aceleiaşi dăscălimi române, mitropolitul Andrei Şaguna, prin circulara intitulată *Normativul conferinţelor învăţătoreşti*, din anul 1863, a dispus ca în fiecare vară, sub conducerea unor consilieri speciali, delegaţi de Mitropolie, învăţătorii să se adune şi să dezbată, în cadrul unor conferinţe, toate problemele legate de bunul mers al învăţământului. Între anii 1863 şi 1874, conferinţele au avut un caracter restrâns, reunindu-i doar pe dascălii dintr-un protopopiat; ulterior, anume în perioada 1875-1878, sub numele de „cursuri supleatoare", s-au întrunit în cele trei centre bisericeşti: Sibiu, Arad şi Caransebeş. De asemenea, un rol important în perfecţionarea profesională a acestora l-au avut și publicaţiile teologico-pedagogice *Amicul şcoalei* (Sibiu, 1860) și *Organul pedagogic pentru educaţie şi instrucţie* (Sibiu, 1863); ulterior li s-au adăugat altele (unele ortodoxe, altele unite): *Lumina* (Arad, 1872), *Foaia scolastică* (Blaj, 1873), *Şcoala românească, foaie pedagogică şi didactică pentru interesul institutelor de cultură şi ale organelor acestora* (Sibiu, 1875), *Foişoara Telegrafului Român* (Sibiu, 1876), *Biserica şi Şcoala* (Arad, 1877), *Minte şi inimă* (Arad, 1877), *Foaia scolastică* (Blaj, 1883), *Foaia bisericească şi scolastică* (Blaj, 1887), *Foaia pedagogică* (Sibiu, 1897), *Foaia scolastică* (Blaj, 1899), *Şcoala română* (Sibiu, 1899), *Pedagogia nouă* (Sibiu, 1900), *Reuniunea învăţătorilor români* (Arad, 1904), *Vatra şcolară* (Sibiu, 1907) etc. [20, p. 74-251].

În calitate de autori, atât mitropolitul Andrei Şaguna, cât şi colaboratorii săi s-au străduit apoi să ridice la cel mai înalt nivel şi standardul manualelor folosite: *Abecedar românesc* de Sava Popovici-Barcianu (1851), *Istoria biblică pentru şcolari* de Sava Popovici-Barcianu (1851), *Gramatica română* de Sava Popovici-Barcianu (1852), *Carte de conversaţiune şi Vocabulariu german şi român* de Sava Popovici-Barcianu (1853), *Aritmetica cu cifre* de Visarion Roman (1855), *Abecedar nemţesc pentru şcoalele române* de Sava Popovici-Barcianu (1857), *Învăţătorul şi poporul* de Atanasiu Marienescu (1859), *Istoria Austriei* de Visarion Roman (1859), *Istoria bisericească* (2 tomuri) de Andrei Şaguna (1860), *Manuducere la Abecedar* de Zaharia Boiu (1862), *Computul de şcoala poporală* de Ioan Popescu (1864), *Stenografia română* de Dimitrie Răcuciu (1864), *Cartea de citire* de Zaharia Boiu (1865), *Gramatica română* de Nicolae Mihălţeanu (1865), *Cunoştinţe practice despre cultivarea grădinii şcolare* de Pavel Vasici (1867) etc. [6, p. 322-327; 18, p. 133; 4, p. 162; 21, p. 258-279].

Grație acestor măsuri, numărul școlilor confesionale s-a aflat într-o continuă creștere. În anul 1851 existau, la nivelul întregii Transilvanii, 367 de școli confesionale ortodoxe, anume 1 școală capitală și 366 de școli triviale; cu alte cuvinte, raportat la populația românească ortodoxă existentă, funcționa câte o școală populară sau primară la 1.738 de locuitori. Prin urmare, frecvența era redusă; din 36.335 de copii de

şcoală frecventau cursurile abia 18.930 de elevi, adică 52,1% [15, p.99-100]. Până la crearea statului dualist austro-ungar s-au deschis însă 339 de noi unități de învățământ confesional-ortodoxe românești [8, p. 20]. Surse prețioase în acest sens sunt conspectele generale ale „districtelor școlare ale Diecezei Ortodoxe a Transilvaniei”. Cel dintâi, întocmit în anul 1858, pe baza rapoartelor înaintate Consistoriului Arhidiecezan sibian de către conducătorii oficiilor protopopești, surprinde – în rubricile sale – numele dascălilor şi localităţile în care funcţionau aceştia, respectiv numărul elevilor (băieţi şi fete) din şcolile respective; la nivelul celor 43 de „districte școlare” protopopești existau 693 de școli, cu 33.286 de școlari, anume 22.459 de băieți și 10.827 de fete [22, p.77-78]. Potrivit unui alt conspect, întocmit în 1865, în Transilvania existau la acea dată 704 unități de învățământ primar ortodoxe cu 735 de învățători [23, p. 167-184; 15, p. 164-166]. Aceeași curbă ascendentă s-a înregistrat și în anii următori, încât la moartea marelui mitropolit Andrei Șaguna, în vara anului 1873, școlile confesionale ortodoxe au depășit cifra de 800! [24, p. 95].

Ca exemplificare, una dintre instituțiile de învățământ fruntașe ale acelei perioade a fost „școala capitală” (gimnazială) cu patru clase din Dobra (comitatul Hunedoara)[3]. Inițiativa înființării sale a aparținut protopopului Nicolae Crainic (1846-1869), cel care, împreună cu alți fruntași dobreni, precum și cu preoțimea din protoprezbiteratul său, a determinat conducerea a 22 de sate de pe Valea Mureșului și din zonele colinare limitrofe să „verse” banii pe care îi primiseră de la stat, ca împrumut de război, într-un fond, din care să se înființeze apoi și să se întrețină o școală de un nivel mai înalt; comuna Dobra, neavând împrumut, s-a obligat să dea, anual, câte 152 de florini, respectiv să asigure, în mod gratuit, localul pentru școală, prevăzut cu toate cele necesare: mobilier, manuale, rechizite, lemne pentru încălzit etc. [28, p. 2; 29, p. 260-268]. De altfel, fiecărei familii ortodoxe din protopopiat i se solicita să contribuie cu „una copă de bucate ori în ce boambe, care bucate, adunându-se, se va face o grămadă, din care pot avea hrană 5 ori 6 prunci, ba poate 10 prunci din comunele tractuale, pentru susținerea pruncilor ce voiesc a învăța la școala din Dobra”. Școala și-a deschis porțile la 13 noiembrie 1861 [5, p. 141-144].

Dincolo de aceste frumoase şi notabile realizări, existau însă şi numeroase disfuncţionalităţi. Astfel, într-un raport detaliat asupra „stării şcoalelor noastre” din Ardeal, intitulat *Împărtăşiri pedagogice*, inspectorul general dr. Pavel Vasici enumera cauzele acestora: „1. Necapacitatea celor mai mulţi învăţători, care abia ştiu scrie şi ceti, fiind slab înformaţi pedagogiceşte. Şi fiindcă comunele au drept să-şi aleagă ele învăţători, spiritul de partid şi favorul protopopului au la aceste alegeri rol mai hotărâtor decât calitatea candidatului, încât adeseori se întâmplă că învăţători bine pregătiţi nu-şi pot câştiga pânea cea de toate zilele. 2. Dotaţia rea a învăţătorilor, care variază între 40-300 florini. Unele comune, deşi sărace, îşi dau toată silinţa să mărească leafa învăţătorului, pe când altele, având venite frumoase, plătesc totuşi pe învăţători, spre ruşinea lor, mai rău decât pe cel din urmă slujitor şi o priveşte ca un lucru lateral. 3. Lipsa de cărţi e un defect, care nu se poate desvinovăţi. Cum trebuie să aibă plugarul plug, secerătorul secere, meşterul unelte potrivite, tot aşa trebue să aibă şi şcolarul cărţi potrivite. Mulţi cred că orice carte s-ar afla pe grinda tată-său, trebuie să fie bună, ca să înveţe copilul din ea. 4. Necercetarea şcoalelor din partea parohilor şi protopopilor. Parohii, cu puţine excepţii, nu îngrijesc nici de catihizaţie, necum să viziteze şcoalele şi să se convingă despre starea lor, precum li s-a poruncit. Alţii se ţin într-atâta de rânduielile episcopeşti, încât merg pro forma la şcoala, însă nepregătiţi şi fără niciun scop. Protopopii, deasemenea, nu prea vizitează şcoalele, căci le este frică de cheltuieli, care nu li se rebonifică de nicăieri, apoi, la vizitaţiile canonice ce le fac pe la parohii, nu ajung să vadă şi de şcoală, căci aceasta este de multe ori un lucru lateral şi învăţătorul cu preotul i-au spus unde e buba. 5. Necercetarea şcoalei prin copiii buni de şcoală. Iarna nu pot merge la şcoală, căci n-au haine, sunt desculţi şi goli, iar vara umblă pe câmp după vite; pentru păzirea vitelor unii părinţi sunt mai îngrijaţi decât pentru copiii lor. 6. Lipsa fondurilor şcolare din cari să se plătească învăţătorii, să se cumpere cărţi

[3] Despre însemnătatea acestui străvechi centru protopopesc, fostă localitate grănicerești, sediu de reședință al districtului medieval Dobra, precum și al cercului, respectiv al plasei omonime de mai târziu, a se vedea, pe larg: Viorel Vânătoru, Dobra, vol. I: District, oraș, târg (1387-1918). Coordonate istorice privind evoluția unui târg hunedorean, Deva, Editura Corvin, 2006, 318 p. + 19 ilustrații; Idem, Dobra, vol. II: 1919-1950. Repere istorice în lumina izvoarelor documentare, Deva, Editura Corvin, 2008, 400 p. + 10 ilustrații; Florin Dobrei, Dobra (jud. Hunedoara) – file de cronică bisericească, Stockholm / Deva, Felicitas Publishing House / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2020, 397 p. + 36 ilustrații.

pentru copiii săraci. 7. Neregulata chiverniseală a bunurilor bisericeşti şi comunale. Averea Bisericii trebuie chivernisită în frica lui Dumnezeu, ca un lucru sfânt" [8, p. 137-139; 30, p. 8-10; 18, p. 99-100; 5, p. 75-78].

La rându-i, luând act de aceste nereguli, Guvernul, prin ordonanţa din 13 octombrie 1857, a dispus următoarele: „Treburile din lăuntru ale şcoalelor intră în atribuţiile inspectorilor confesionali, anume preotul şi protopopul ordinariatului. Pe viitor, învăţătorii nu vor mai fi aleşi de sat, căci acesta nu e capabil să aprecieze pregătirea unui dascăl. Asigurarea dotaţiunii şcolare să se facă prin preotul plasei. Acolo unde sunt comunele sărace, să se înfiinţeze şcoli centrale, anume şcoli puţine, dar bune, decât multe şi rele. Să nu se mai înfiinţeze şcoli pregătitoare pentru gimnazii şi şcoli reale, adică şcoli capitale; acolo unde sunt şi dacă se vor mai înfiinţa, ele vor fi susţinute conform ordonanţei din 23 martie 1853, adică pe spezele comunelor asociate. Pe viitor se speră ca elevii din orice şcoală poporală bună să poată face faţă la intrarea în gimnaziu. Se fixează durata cursurilor şi vacanţele conform Legii din 13 mai 1857. Inspecţia şcoalei o face preotul, judele şi inspectorul mirean săptămânal, iar protopopul anual. Potrivit deciziei din 6 ianuarie 1853, şcolile populare să se întemeiază şi să se susţină pe spezele comunităţii bisericeşti, din casa alodială, din pământuri şi fundaţiuni şi prin repartiţie." Cu acelaşi prilej s-a instituit şi principiul obligativităţii frecventării şcolii de către copiii între 6 şi 12 ani şi s-au introdus pedepse băneşti pentru părinţii care se opuneau procesului alfabetizării [19, p. 90; 2, p. 17].

Dar, cu toate măsurile preconizate, sunt semnalate o serie de probleme şi în anii următori; dăm câteva exemple din protopopiatul Deva, parte componentă – la nivel administrativ-teritorial – a comitatului Hunedoara. Astfel, la 10 decembrie 1860, protopopul Ioan Papiu al Devei (1859-1890) [31] sesiza administraţia comitatensă în legătură cu indiferenţa juzilor faţă de chestiunile şcolare, arătând că din „tot tractul numai în Mânerău se ţine şcoală". În acelaşi an, preotul Adam Lungescu din Leşnic era mustrat că nu avea o purtare „prea de laudă faţă de şcoală". Şi în numărul din 29 septembrie 1862 al revistei pedagogice *Amicul Şcoalei* se transmitea ştirea că în acest comitat „starea şcolilor este deplorabilă; nici edificiuri de şcoli, nici învăţători, nici lefi, apoi, ce e mai trist, la cea mai mare parte, nici voia, nici energia şi, în urmă, nici înţelegere". Nici în vara anului 1865 lucrurile nu se îmbunătăţiseră, de vreme ce acelaşi protopop hunedorean, Ioan Papiu, într-un raport înaintat Consistoriului arhidiecezan la 5 iulie, reclama faptul că „şcoala din Deva este clădită de comuna bisericească fără nici un ajutor de la dregătoria politică", fiind, ca atare, „mult mai mică decât să poată fi folosită şi ca şcoală de pomărit". Apoi, potrivit raportului cancelistului Ioanichie Olariu din 16 iulie 1861, la Deva, „din 80 de elevi, abia a treia parte au frecventat şcoala", iar aceasta „din cauză că nu avem jude opidan dintre români" [5, p. 116-122, 129]. De altfel, sub acest aspect, nici la nivel general situaţia nu era prea îmbucurătoare, numărul total al şcolilor, anume atât a celor civile de stat, cât şi a celor confesionale, fiind cu mult sub necesităţile reale ale populaţiei; în anul 1870, din cei 2.100.000 locuitori ai Transilvaniei, peste 80% erau încă analfabeţi [1, p. 822].

Și în ceea ce priveşte remunerarea dascălilor, salariile erau întru totul neîndestulătoare şi mereu oscilante, variind de la o „comună bisericească" la alta, în funcţie de numărul de „fumuri" (case), între 40 şi 300 de florini anual. Spre exemplificare, în anul şcolar 1853/1854, învăţătorul Sion Laslău din Lăpugiu de Jos (jud. Hunedoara) a fost remunerat cu 170 de florini, pe când Mihăilă Mangra din satul învecinat Stretea, cu doar 20 de florini [4, p. 56-57]. De altfel, anterior numirii, fiecare dascăl se tocmea cu obştea sătească asupra remunerării sale, între cele două părţi semnându-se un „kontrakt"; spre exemplu, în cel încheiat între „Eforia şcolară a comunităţii bisericeşti ortodoxe răsăritene din Boz şi Târnăviţa [jud. Hunedoara n.n.] şi între învăţătoriul Iosif Oprean" la 9 octombrie 1857 se stipulau următoarele: „Numitul învăţător se îndatorează a fi pildă vie în frica lui Dumnezeu şi în purtări bune şi a stărui ca pruncii şi pruncele să înveţe şi să înţeleagă învăţătura creştinească cât se poate de bine, căci, altmintrelea purtându-se, se va lipsi de dregătorie. Învăţătoriul numit să se silească din toate puterile a ţinea şcoala sa în cea mai bună rânduială în toată privinţa, ferindu-se de orice râvnă oarbă şi tiranie la înfruntarea sau pedepsirea pruncilor şi a pruncelor, iar la asemenea întâmplări va fi datoriu a înştiinţa despre purtarea cea lenoasă sau scandaloasă a vreunui copil sau a vreunei copile pe directorul local de şcoală şi pe Eforia şcolară şi a cere de la dânşii îndreptare; dacă dascălul nu va păzi pravila aceasta, atunci se face vinovat de pierderea chemării dăscăleşti. Tot acelaşi învăţătoriu va fi strâns datoriu ca să păzească cu cea mai mare acurateţe şi scumpătate ceasurile prescrise pentru ţinerea şcoalei şi totdeauna să fie cu câteva minute mai înainte de timpul prelegerii în

şcoală [...]. Dascălul va fi datoriu a cere voie pentru ţinerea examenelor semestriale de la directorul local şi apoi pe ziua hotărâtă va pofti la examen pe Eforia şcolare, pe domnii amploiaţi împărăteşti, pe părinţii pruncilor şi ai pruncelor, precum şi pe ceilalţi mădulari din comunitate. Învăţătoriului nu-i este iertat a lipsi de la prelegeri, nici a merge la alte oraşe sau sate fără de ştirea şi îngăduiala directorului local, care îi va da voie la aceasta numai la întâmplări mai însemnate pe 24 ceasuri. Duminica şi în zile de sărbători va fi datoriu a aduna pe copii şi prunce la şcoală şi, puindu-i în rând, a-i duce la biserică şi a priveghia ca tinerimea să petreacă vremea slujbei dumnezeeşti în evlavie, cu cântări sau cu cetire din cartea de rugăciune; cu deosebire se aşteaptă că învăţătoriul se va strădui a învăţa pe copii şi copile cântările bisericeşti şi ca în biserică totdeauna să fie cântarea cu o potrivire frumoasă şi pătrunzătoare de inimă şi minte. Eforia şcolară se îndatorează a hotărî dascălului leafa pe un an şcolar: în bani gata 100, în grâu 10 ferdele, în cucuruz 10 ferdele, în lemne 8 stânjeni, care leafă i se va da lui totdeauna înainte de începutul fiecărei luni [...]. Acest contract are putere pe vreme de 1 an şi s-au întocmit în două exemplare şi s-au subscris şi s-au întărit cu pecelnicile oficioase”, iar la 11 octombrie „contractul acesta s-au văzut şi s-au aprobat de dregătoria Ilia, prin inspectorul şcolar districtual Ioanne Orbanaşiu”, protopopul locului [32, p. 172-173].

Prin urmare, mitropolitul Andrei Şaguna a înfiinţat în anul 1856 un fond de întrajutorare, numit „Fundaţia dascălilor săraci”; din păcate, în 1864, suma strânsă se ridica la abia 1.800 de florini[8, p. 312]. Abia în anul 1868, prin „Legea Eötvös”, s-a stabilit un salariu minim de 300 de florini, asigurat prin aşa-numita „dare culturală” sau „arunc”, evaluată la maxim 5% din impozitul către stat al fiecărei comune; repartiţia cotei se făcea însă arbitrar, pe „fumuri” (case), cu sume egale, fără a se ţine seama de posibilităţile materiale ale fiecărei familii [33, p. 70, 30, p. 19-21, 27-33, 43-46; 4, p. 170-173].

Concluzii

Acestea au fost, pe scurt, atât o parte dintre realizările, cât şi din insuccesele cu care s-a confruntat şcoala ortodoxă ardeleană de la mijlocul secolului al XIX-lea. În pofida traseului sinuos urmat, acest învăţământ confesional, promotor al idealurilor naţionale şi al culturii noastre autentice, a reprezentat însă, în perioada anilor 1849-1867 (precum şi în deceniile următoare), o perioadă de incontestabil progres.

Referințe:

1. Dan Berindei (coord.). *Istoria românilor* VII/1. *Constituirea României moderne. 1821-1878*. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003.
2. Simion Retegan. *Satul românesc din Transilvania, ctitor de şcoală (1850-1867)*. Cluj-Napoca, Editura Echinox, 1994.
3. Vasile Popeangă. *Şcoala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 şi lupta sa pentru unire*. Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1974.
4. Constantin C. Giurescu (coord.). *Istoria învăţământului din România. Compendiu*. Bucureşti, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
5. Ioachim Lazăr. *Învăţământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2002.
6. Nicolae Popea. *Archiepiscopul şi Metropolitul Andreiu baron de Şaguna*. Sibiu, Tipariul Tipografiei Archidiecesane, 1879 (reedit. Bucureşti, 2002).
7. Ioan Lupaş. *Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografie istorică*. Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911 (reedit. Bucureşti, 1999).
8. Ioan Lupaş. *Viaţa şi faptele lui Andrei Şaguna, mitropolitul Ardealului*. Bucureşti, Editura „Casa Școalelor”, 1926.
9. Keith Hitchins. *Ortodoxie şi naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania (1846-1873)*. Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1995.
10. Aurel Papari, Jipa Rotariu, Ileana Bulz. *Andrei Şaguna, contemporanul nostru*. Constanţa, Editura Fundației „Andrei Şaguna”, 2000.
11. Mircea Păcurariu, *O viață închinată Bisericii și neamului. Sfântul Ierarh Andrei Şaguna, Mitropolitul Transilvaniei*. Sibiu, Editura Andreiana, 2012.

12. Antonie *Plămădeală, Momentul Andrei Şaguna în istoria şi în cultura Transilvaniei – cu prilejul aniversării a 175 ani de la naştere.* În: *Mitropolia Ardealului*, Sibiu, an XXIX, 1984, nr. 1-2.
13. Petru Şpan. *Şcoala lui Şaguna*. Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911.
14. Septimia Gherman. *Şcoala şaguniană, şcoală a poporului*. În: *Revista Teologică*, Sibiu, an XXXVI, 1946, nr. 3-4.
15. Paul Brusanowski. *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*. vol. I-II, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2018.
16. Alexandru Papiu-Ilarian. *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom II, Viena, 1852.
17. Mircea Păcurariu. *Revoluţia românească din Transilvania şi Banat în anii 1848-1849. Contribuţia Bisericii*. Sibiu, Editura Mitropoliei Ardealului, 1995.
18. Gheorghe Tulbure. *Mitropolitul Şaguna. Opera literară. Scrisori pastorale. Circulări şcolare. Diverse*. Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1938.
19. Nicolae Albu. *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800-1867*. Bucureşti, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
20. Vasile Popeangă. *Presa pedagogică din Transilvania. 1860-1918*. Bucureşti, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
21. Elena Macavei. *Creatori de manuale în şcoala generaţiei mitropolitului Andrei Şaguna*. În: Mircea Păcurariu (coord.), *Mitropolitul Andrei Şaguna, creator de epocă în istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, Sibiu, Editura Andreiana, 1995.
22. Pavel Cherescu. *Biserica şi Şcoala în Mitropolia Ardealului (sec. XIX). Studii de demografie istorică bisericească*. Oradea, Editura Universității din Oradea, 2008.
23. Șerban Polverejan. *Contribuții statistice privind școlile românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. În: *Cumidava*, Brașov, an II, 1968.
24. Mircea Păcurariu. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. ed. a III-a, vol. III, Iaşi, Editura Trinitas, 2008.
25. Viorel Vânătoru. *Dobra*, vol. I: *District, oraș, târg (1387-1918). Coordonate istorice privind evoluția unui târg hunedorean*, Deva, Editura Corvin, 2006, 318 p. + 19 ilustrații.
26. Viorel Vânătoru. *Dobra*, vol. II: *1919-1950. Repere istorice în lumina izvoarelor documentare*, Deva, Editura Corvin, 2008.
27. Florin Dobrei, *Dobra (jud. Hunedoara) – file de cronică bisericească*, Stockholm / Deva, Felicitas Publishing House / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2020.
28. Victor I. Șuiaga. *Protopopii Devei și ai Dobrei la 1848 și 1918*. În: *Telegraful Român*, Sibiu, an CXXVI, 1979.
29. Florin Dobrei. *Doi precursori ai Marii Uniri din 1 Decembrie 1918: protopopii hunedoreni Nicolae Crainic și Romul Crainic ai Dobrei*, În: Alin Albu et alii (coord.), *Centenarul Unirii românilor și Europa de azi. Religie și Geopolitică (ISSTA 2018)*, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană / Editura Reîntregirea, Cluj-Napoca / Alba Iulia, 2018.
30. Lazăr Triteanu. *Şcoala noastră 1850-1916. „Zona culturală”*. Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1919.
31. Florin Dobrei. *A fighter for the national ideal – archpriest Ioan Papiu of Deva*. În: Sorin Șipoş et alii (coord.), *La nazione immaginata. Concetti e tappe nella costruzione dell'identità nazionale Europea*, Supllement no. 2 of *Transylvanian Review*, Cluj-Napoca, an XXVI, 2017.
32. Ioachim Lazăr, Gheorghe Dobrei, Laura Dobrei. *Monografia comunei Brănişca*. Deva, Editura Emia, 2007.
33. Enea Hodoş. *Cercetări cu privire la trecutul şcoalelor confesionale ortodoxe româneşti din Ardeal*. Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1944.

Date despre autor:
Florin DOBREI, pr. prof. univ. dr., Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad România.
ORCID: 0009-0007-9711-8855
E-mail: f.dobrei78@gmail.com

Prezentat la 20.03.2024

CZU: 94(478):63"1930" **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_04**

SITUAȚIA SOCIOCULTURALĂ A COMUNEI AGRICOLE „DE LA ÎNTUNERIC LA LUMINĂ” DIN RAIONUL ANANIEV REFLECTATĂ ÎNTR-UN RAPORT DIN ANUL 1930

Alexandru MOLCOSEAN,
Universitatea de Stat din Moldova

În acest studiu sunt reflectate rezultatele unei inspecții efectuate în comuna agricolă De la întuneric la lumină din satul Lipețkoe (raionul Ananiev) la sfârșitul lunii noiembrie 1930. În cadrul acestei verificări, comisia a urmărit să scoată în evidență modul de trai al comunarzilor, precum și rezultatele implementării politicii culturale în rândul moldovenilor minoritari. Datele colectate în urma acestui control au scos la iveală faptul că cele 226 de persoane care locuiau în comună duceau un mod de viață sub limita condițiilor sanitar – igienice: locuințe insalubre, camere de locuit în care a fost atestată prezența umidității și a mucegaiului, lipsa spălătoriei și a băii, indiferență vădită a comunarzilor în raport cu starea gospodăriei colective.

Cuvinte-cheie: *RASS Moldovenească, comună agricolă, Ananiev, satul Lipețkoe, utopie agrară.*

THE SOCIOCULTURAL SITUATION OF THE AGRICULTURAL COMMUNE FROM DARKNESS TO LIGHT IN ANANIEV DISTRICT REFLECTED IN A REPORT FROM 1930

This study reflects the results of an inspection carried out in the agricultural commune From darkness to light in the village of Lipetskoe (Ananiev district) at the end of November 1930. During this verification, the commission aimed to highlight the way of living of the Communards and the results of the implementation of cultural policy among the minority Moldovans. The data collected from this control revealed that the 226 people living in the commune lived a way of life below the sanitary – hygienic conditions: unsanitary dwellings, living rooms with attested presence of moisture and mold, lack of laundry and bathroom, manifest of indifference of the communards in relation to the state of the collective household.

Keywords: *Moldovan ASSR, agricultural commune, Ananiev, village Lipetskoe, agricultural utopia.*

Introducere

Arealul studierii istoriei comunelor agricole din stânga Nistrului în perioada anilor 1924 (formarea RASSM – Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească) și 1935 (an care va debuta cu adoptarea *Statutului – model al artelului agricol* și dizolvarea comunelor agricole) este unul extrem de redus. Colective de mici dimensiuni și cu o formă specifică de organizare, comunele agricole au fost utilizate de sovietici pe post de baionetă în vederea asigurării procesului de tranziție a gospodăriei individuale țărănești spre proprietatea colectivă de stat.

În cadrul prezentului demers este prezentat conținutul unui raport întocmit în urma inspecției demarată în comuna agricolă *De la întuneric la lumină* din raionul Ananiev, satul Lipețkoe (RASSM) în noiembrie 1930. Cercetarea urmărește să evidențieze în mod special condițiile de ordin sociocultural ale comunarzilor care au fost documentate la momentul controlului.

Din punct de vedere istoriografic, atestăm faptul că gospodăria colectivă *De la întuneric la lumină* a fost amintită sporadic în publicațiile propagandistice ale căror autori au fost: Marc Bociacer [1, p. 38], Toader (Feodor) Malai [2], Nicolai Korținskii [3, p. 17]. Astfel, materialele publicate în perioada interbelică urmau linia de partid în vederea denaturării faptelor și crearea unei imagini distorsionate a realității.

Autorul articolului a realizat cercetări și a publicat studii elaborate pe baza documentelor de arhivă care prezintă situația deplorabilă în comuna agricolă *De la întuneric la lumină*, fiind ilustrat istoricul activității acesteia în primii ani de la fondare [4]. Aspectele identificate anterior au vizat modalitatea formării comunei

agricole și activitatea acesteia în perioada 1924 - 1926. Specificul sociocultural al comunei *De la întuneric la lumină* nu a fost elucidat și, prin urmare, studiul de față reprezintă o continuare a cercetărilor demarate.

Aspecte de ordin social-economic în comuna agricolă De la întuneric la lumină (1924 – 1925)

Istoria comunei *De la întuneric la lumină* ia naștere în anul 1924, atunci când pe teritoriul mănăstirii inochentiste *Rai,* bolșevicii înființează o mică gospodărie colectivă demonstrativă [5, p. 229 – 252]. Scopul formării acesteia a urmărit atragerea țăranilor din satul Lipețkoe (raionul Ananiev) și pe cei din satele învecinate (Tocila, Alexandrovka etc.) către o nouă formă de activitate bazată exclusiv pe distribuirea produselor în mod egal, indiferent de cantitatea și calitatea muncii prestate [6, p. 97].

În primul an de la formare (1925), comuna *De la întuneric la lumină* a înregistrat progrese considerabile, câștigându-și autoritatea în rândul maselor țărănești [7]. Începând cu anul 1926, tânărul colectiv de muncă începe să regreseze atât din punct de vedere moral cât și economic [8, p. 181]. Divergențele apărute în rândul membrilor comunei, precum și starea critică a economiei acesteia nu a încetinit cooptarea noilor membri. Astfel că, în anul 1927, numărul persoanelor în comună a ajuns la 70. În următorii doi ani (1928 – 1929), în colectiv au fost atestați 98, respectiv 113 locuitori. Creșterea permanentă a numărului comunarzilor a condus la supraaglomerarea spațiilor de locuit. Așadar, s-a luat decizia ca în perioada anilor 1928 – 1929, în comuna agricolă *De la întuneric la lumină* să fie construite încăperi locative în sumă de 25 000 ruble și anexe gospodărești evaluate la 1 500 de ruble [9]. Ulterior va fi demonstrat faptul că aceste construcții au provocat o gaură considerabilă în bugetul comunei deoarece nu au fost respectate o serie de norme în domeniul proiectării spațiilor locative.

În noiembrie 1930 a fost efectuată o inspecție în comuna *De la întuneric la lumină.* Comisia de control a fost constituită din: președintele grupului și reprezentatul Comitetului Raional de Partid – Braniș; membrul Sindicatului Lucrătorilor din Învățământ – Socolenko; delegatul Consiliului Raional – Șpigheli; Comitetul Raional al Uniunii Tineretului Comunist din Ucraina l-a avut în calitate de reprezentant pe Gudzinskoi; pedagogul Demidov și secretarul comisiei – Treibici [10].

Investigarea de către comisia de inspecție a spectrului social a evidențiat faptul că în comună erau 226 de persoane, iar cea mai mare pondere din punct de vedere etnic o ocupau ucrainenii – 56%, urmați de moldoveni – 23% și alții – 21% (probabil ruși și evrei). Dat fiind faptul că raionul Ananiev era cel mai îndepărtat de frontiera româno – ucraineană (râul Prut), este explicabil numărul predominant de ucraineni în colectiv. Date relevante pe marginea populației Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești sunt prezentate în studiul lui Oleg Galușcenco, *Populația R.A.S.S.M. (1924 – 1940)*. De exemplu, în urma recensământului din 1926 efectuat în stânga Nistrului, în raionul Ananiev au fost atestați 51,78% ucraineni; moldoveni – 33,70%; evrei – 10,28%; ruși – 3,42% [11, p. 43]. Privind retrospectiv, constatăm că, în anul 1926, majoritatea comunarzilor erau moldoveni – 29 de persoane, urmați de ucraineni – 23; ruși – 6; evrei – 1; alte etnii – 2 [12]. Prin urmare, în decursul a patru ani (1926 – 1930), moldovenii din comuna *De la întuneric la lumină* nu au mai reprezentat majoritatea grupului social predominant.

Din punct de vedere al nivelului alfabetizării, 12% dintre comunarzi erau analfabeți și 45% puțin alfabetizați, rezultă că 43% cunoșteau să scrie și să citească la un nivel înalt [13]. Din cei 226 de membri, apți de muncă erau doar 170. În acest context este necesar să menționăm faptul că în categoria persoanelor apte de muncă nu au fost incluși copiii, vârstnicii, invalizii și femeile însărcinate.

Comuna *De la întuneric la lumină* dispunea în 1930 de următorul inventar (care reprezenta forța de tracțiune): tractoare – cinci unități; cai – 27 capete; generatoare electrice – o unitate (cu o putere nominală de 60 kw/h); o moară de mărunțit cereale cu capacitatea de 300 de puduri/24 h; trei cositori; două semănători; trei pluguri pentru tractor; trei treierători. În comună exista un generator cu motor propriu încorporat. Pe marginea acestei surse de energie electrică, Consiliul colectivului a înaintat propunerea că exista posibilitatea de a furniza energie întreg satului Lipețkoe [14].

Șeptelul de animale în comună număra 173 de vaci, 160 de porci, 1100 de oi și 1628 de păsări diferite. S-a constatat, ca urmare a cercetărilor efectuate de către comisia de control, că din cauza hrănirii bovinelor cu lucernă verde, șase dintre acestea (din cauza balonării) au murit. Din cele 1100 de oi, 70 au murit fiind atacate de viermi. În acest context se mai poate menționa că alimentarea incorectă a animalelor din gos-

podărie a condus la excluderea furajului concentrat din rația acestora pentru o perioadă de două – trei zile.

Conchidem că în prima fază a organizării comunei agricole *De la întuneric la lumină* activitatea acesteia a înregistrat rezultate, iar imaginea colectivului a devenit populară în satele vecine. Ulterior, problemele de ordin social – economic au condus la declinul inevitabil al comunei, subminând astfel încercările bolșevicilor de a construi în satul Lipețkoe o societate utopică.

Organizarea muncii

Repartizarea sarcinilor de producție în comună era efectuată de Consiliul acesteia. Activitatea însă nu era stabilită după un plan elaborat în prealabil și în procesul de atribuire exactă a activității comunarzilor existau o serie de neajunsuri. În cadrul ședințelor organizate în colectiv unde erau abordate întrebări de natură economică nu participau toți membrii acestuia, în rezultat, nu existau propuneri variate pentru îmbunătățirea sectorului economic. Planul de producție întocmit pentru anul 1930 nu prevedea extinderea comunei în domeniul fitotehniei, zootehniei și a contabilizării forțelor de tracțiune. Un factor nociv asupra puterii de tracțiune îl reprezenta faptul că inventarul viu (este vorba de cai și boi) era plasat sub cerul liber, în sensul acesta nefiind amenajate spații speciale (grajduri, padocuri).

În comună nu a fost semnalată existența concurenței sociale și a „muncii de șoc”, aceste două elemente definitorii progresului economic nu erau utilizate de Consiliul comunei pentru a crește productivitatea muncii. Lucrătorii care se evidențiau prin rezultate bune nu beneficiau de bonusuri de performanță în vederea stimulării acestora. În cadrul colectivului *De la întuneric la lumină* au fost atestate frecvente încălcări ale disciplinei muncii însoțite de iresponsabilitatea venită din partea comunarzilor. S-au înregistrat în acest sens cazuri repetate de beții și atârnare neserioasă față de patrimoniul material [15]. Drept consecință, colectivul a decăzut puternic, fiindu-i știrbită imaginea în rândul țărănimii. În esență, prin intermediul constituirii comunelor s-a urmărit crearea unui model perfect de organizare agricolă mult mai evoluat în raport cu gospodăria individuală țărănească. În scurt timp de la formarea acestui tip de colective, ele își demonstrau ineficiența practică fiindu-le atribuit în sensul direct termenul „experiment utopic” [16].

Omogenizarea socială și înscrierea în colectiv a țăranilor săraci care nu manifestau nici un interes față de bunăstarea comunei, a oglindit o imagine distorsionată a propagandei sovietice pe linia colectivizării vieții rurale din RASSM. Ulterior, la începutul anilor `30, la baza protestelor țăranilor care-și manifestau dezacordul aderării în colectivele agricole au stat exemplele negative de organizare a comunelor agricole.

Modul de trai al comunarzilor

Numărul total al locuitorilor comunei *De la întuneric la lumină* în anul 1930 însuma 226, aceștia erau repartizați în 69 de camere cu suprafața cuprinsă între 50 și 65 m^2 (unei familii îi revenea o cameră). Plafonul încăperilor era la o înălțime mică față de dușumea, datorită acestui fapt, camerele nu corespundeau standardelor locative. Spațiile de locuit se aflau într-o stare antisanitară nesatisfăcătoare (în special cele ocupate de celibatari și persoane în etate), nu existau fante de ventilare (oberlihturi). Pereții clădirilor noi prezentau fisuri, iar într-un singur caz a fost depistată o cameră de locuit care avea podeaua din pământ. În toate încăperile s-a înregistrat prezența aerului umed cu miros de mucegai (în special erau vizate construcțiile noi).

În perioada anilor 1927 – 1929 au fost construite imobile noi (din chirpici de lut), iar în 1930 acestea s-au dovedit inadecvate pentru a fi ocupate de locatarii comunei. S-a menționat faptul că reparația clădirilor a fost extrem de costisitoare și, pentru anul 1931 era necesar efectuarea unui recalcul în vederea construirii locuințelor conform cerințelor tehnice.

În 1930 a fost pusă fundația pentru o nouă construcție din cărămidă dar, din motiv că aceasta nu îndeplinea cerințele sanitare elementare, proiectul a fost întrerupt. Din cauza faptului că a fost cheltuită o sumă mare de bani, s-a decis construirea unei băi – spălătorii. Comisia de inspecție a remarcat faptul că în comună nu exista nici baie și nici spălătorie, lenjeria de pat era spălată și uscată în apartamente [17] (acest fapt explică prezența aerului umed cu miros de mucegai).

Construcția fântânilor nu respecta regulile de salubritate moderne, acestea nu erau prevăzute cu capace, în interior nu erau cimentate iar pompele de apă erau inexistente. Starea igienică a curții era una nesatisfă-

cătoare, peste tot predomina mizeria și gunoiul. În prima secțiune a anexelor gospodărești exista o toaletă, dar aceasta era departe de locuința comunarzilor. Din cauza lipsei unui abator special amenajat, locul unde erau sacrificate animalele se afla lângă toaletă.

Sufrageria și bucătăria nu aveau lavoar, prosoape și săpun, iar ustensilele pentru ceai nu existau și, în general, tacâmurile erau insuficiente raportate la numărul comunarzilor (226 de persoane). Spălarea vaselor se făcea în cel mai primitiv mod nefiind respectate regulile sanitar – igienice de tratare a veselei destinată alimentației. Dormitoarele erau mici, iar cele ale copiilor se aflau într-o stare insalubră. Creșa era complet nepotrivită pentru creșterea copiilor atât ca suprafață, cât și din punctul de vedere al amenajării camerelor.

Modul de alimentare al copiilor sub șapte ani a fost considerat satisfăcător din perspectiva cromatică a bucatelor, dar meniul pentru diferite grupe de vârstă nu era întocmit, ceea ce putea afecta negativ dezvoltarea normală a copiilor. Unele produse esențiale care nu trebuiau să lipsească din rația alimentară (griș, orez) nu existau. Alimentația adulților era în general nesatisfăcătoare, nu era stabilită o dietă adecvată, grăsimile și carnea erau rareori distribuite, în schimb pâinea și legumele erau disponibile în cantități suficiente. În cazul bolnavilor, meniul acestora nu era stabilit. Încăperea unde era dispusă brutăria avea o suprafață mică și se afla într-o stare insalubră.

Comuna era asigurată medical de două unități spitalicești situate în două raioane diferite (Ananiev și Bîrzula), datorită acestui lucru, nu exista o activitate omogenă. Prin urmare, s-a luat decizia ca gospodăria colectivă să fie atașată secției ambulatorie din raionul Ananiev situată la distanța de o verstă (1,06 km) față de colectiv [18].

Informațiile identificate au reflectat problemele stringente cu care se confruntau comunarzii: planificarea greșită a spațiilor locative, lipsa condițiilor igienico-sanitare pentru desfășurarea activităților cotidiene, stabilirea rației alimentare greșite în cazul adulților și a copiilor etc. Aceste carențe (și nu numai) s-au datorat lipsei unui control sistematic al activității comunei agricole precum și înlăturarea imediată a încălcărilor depistate. Or, astfel de colective nu se aflau sub jurisdicția statului sovietic. Comisiile de control aveau menirea să depisteze încălcările și să înainteze propuneri în vederea remedierii problemelor. Întregul sistem administrativ al comunei era lăsat în seama comunarzilor.

Politica etnoculturală în interiorul comunei

În timpul inspectării segmentului dedicat activităților de ordin politic, etnic și cultural s-a constatat că existau o serie de neajunsuri. Cu toate că, la data de 26 iulie și, respectiv 29 august 1930, comunei i-au fost înaintate două propuneri venite din partea Biroului Raional Ananiev pe marginea îmbunătățirii activităților cu caracter cultural, acestea nu au fost abordate cu seriozitate de Consiliul colectivului. În primă fază, grupul care a inspectat comuna a observat că responsabilii însărcinați să se ocupe de aspectul etnocultural nu utilizau în demersul lor cărți și ziare. Planul cu privire la desfășurarea în masă a învățământului comunist (elaborat pe 21 septembrie) nu a fost pus în practică, iar luna noiembrie se apropia de sfârșit.

Propaganda în domeniul militar (apelând la memoria istorică, sovieticii erau convinși de un inevitabil război într-un viitor apropiat) [19, p. 237], a muncii și educația antireligioasă lipsea cu desăvârșire, iar membrii PC(b) al Ucrainei din comună nu se implicau suficient în procesul de elaborare a gazetelor de perete. Cu excepția radioului, activitățile cu caracter artistic erau nesatisfăcătoare, comuna avea nevoie de un cinematograf mobil pentru a proiecta secvențe tematice grupurilor de muncitori aflați la o distanță mare față de centrul gospodăriei colective. Cheltuielile destinate propagandei vizuale urmau să fie acoperite din bugetul Comitetului Politico – Educațional Central (*Главполитпросвет - Главный политико – просветительный комитет*). Selectarea pieselor cu caracter propagandistic care trebuiau puse în scenă de cercul cultural nu se ridica la nivelul așteptărilor, în consecință, a fost nevoie de îndrumări venite din partea Comisiei Culturale Raionale Ananiev.

În linii generale, echipa care a inspectat comuna a depistat că activitățile de ordin cultural nu erau desfășurate în baza unui plan elaborat din timp. La începutul iernii a scăzut considerabil numărul abonamentelor la ziare (de la 24 la 15). Biblioteca nu funcționa și era complet dezordonată, iar fondul de cărți însuma 502 exem-

 ISSN 1811-2668

plare editate în limba ucraineană și rusă, nu exista nici o carte în „limba moldovenească” [20] care să poată contribui la politica moldovenizatoare promovată atât de intes de autoritățile sovietice. Literatura existentă era depășită din punct de vedere tematic și politic și nu putea fi utilizată în cadrul activităților destinate iluminării culturale. Or, în 1930, curentul madanist cu referire la „limba moldovenească” câştigase teren în fața tăvălugului ucrainizator. Eforturile privind promovarea limbii și culturii „moldovenești” în RASSM au fost represate în 1932, de rând cu autorul ideii politicii moldovenizatoare. Astfel, L. A. Madan și „conducerea CSM (n. aut. - Comitetul Științific Moldovenesc) au fost calificați drept contrarevoluționari și au fost supuși represaliilor” [21, p. 11].

Procentajul etniilor îi prezintă pe comunarzi în felul următor: 53% ucraineni, 25% moldoveni, 22% - alții. Toate lucrările de ordin cultural se desfăşurau în limba rusă: ședințe, lucru în club, elaborarea gazetelor de perete etc. În presa periodică au fost atestate doar două ziare care erau redactate în „limba moldovenească” (probabil că este vorba de ziarul republican *Moldova Socialistă* care, la jumătatea anului 1930, a înlocuit ziarul *Plugarul Roş*, și unul raional). Colectivul nu interacționa suficient cu țăranii din satul Lipețkoe, iar afluxul de noi membri în comună era destul de slab (în luna octombrie 1930 au aderat în comună trei moldoveni și șase ucraineni). Procesului de moldovenizare nu i-a fost acordată atenția cuvenită, iar în colectiv a fost atestat un caz de marginalizare în raport cu un membru nou – venit (țigan) care făcea parte din grupul moldovenilor.

Scopul creării unei comune agricole în raionul Ananiev (regiune puternic ucrainizată), nu a oferit rezultate pozitive în procesul politicii de moldovenizare promovată atât de intens de sovietici. Or, încă din momentul planificării constituirii unei republicii autonome moldoveneşti pe teritoriul Ucrainei, autoritățile ucrainene nu au văzut cu ochi buni un astfel de proiect care ar putea atenta la interesele acestora. În consecință, fenomenul care avea la bază ideea moldovenizării a prins forme specifice ucrainizării.

Politica de alfabetizare în comună

Politica de alfabetizare demarată de sovietici în RASSM a avut la bază aspecte de ordin ideologic bazat pe incluziunea celor necărturari în procesul propagandistic. Totodată, educarea populației putea facilita pătrunderea ideilor leniniste în sânul comunității rurale. În aceste condiții, școlile au avut rolul să disemineze atât în rândul copiilor, cât și în cazul maturilor doctrina socialistă.

În contextul inspecției efectuată în 1930 în comuna agricolă *De la întuneric la lumină* s-a constatat faptul că instituția de învățământ[1] existentă în colectiv [3, p. 19] nu se implica în procesul de instruire a populației, cu atât mai mult, părinții elevilor nu participau în viața școlii. Copiii din comună mergeau la școală și au fost asigurați în acest scop cu încălțăminte oferită din partea statului. Educația copiilor însă era nesatisfăcătoare, iar spațiile destinate nu corespundeau scopului (suprafață mică, rece, umedă și neaerisită). Particularitățile de vârstă ale elevilor nu erau studiate și nu se menținea nici o evidență pe linia psihopedagogică. Se atesta penuria de materiale didactice și nu exista un control public al educației. Pe marginea subiectului care vizează existența materialelor didactice (în special cel al abecedarelor) în școlile din RASSM, menționăm că autoritățile sovietice au pus în circuitul educațional resurse didactice care urmau să contribuie la diminuarea fenomenului analfabetismului atât în rândul copiilor, cât și în cazul adulților [22]. Constatăm că nu au fost făcute destule eforturi pentru ca problema neștiinței de carte din comuna agricolă *De la întuneric la lumină* să fie depășită.

Activitatea programului educațional încă nu era stabilită la momentul inspecției, totodată, activitatea în rândul adulților analfabeți nu era desfășurată. Atenția sporită a sovieticilor pe marginea lichidării analfabetismului în rândul maturilor „nu era deloc întâmplătoare – partidul reieșea din considerentul că analfabeții sunt în afara politicii; analfabeții nu puteau citi ziare, cărți, materialele plenarelor și ale congreselor” [23, p. 17].

Elementele de politică socială lipseau cu desăvârșire din programul de studii existent în comună, iar țăranii din satul Lipețkoe acordau o atenție mult prea mică acestui proces instructiv.

În rândul membrilor organizației de tineret a fost remarcat un procent semnificativ de analfabeți. Celula de partid din comună nu a popularizat problema abonării la ziarele tipărite în „limba moldovenească”, astfel

[1] La moment sunt efectuate cercetări pentru a depista cine erau profesorii și limba în care se făceau studiile.

a crescut numărul neștiutorilor de carte. Pentru membrii organizației de tineret a fost elaborat un program educațional, iar activitatea acestuia era de trei ori pe săptămână.

Politica promovată în interiorul comunei pe linia lichidării analfabetismului și a educației desfășurată în rândul copiilor nu s-a bucurat de un real succes pe fundalul unui grup social (al moldovenilor) semianalfabet și marginalizat sub aspect cultural în raport cu etniile predominante: ucraineni și ruși.

Un obiectiv major urmărit de sovietici a vizat organizarea acțiunilor de iluminare culturală în rândul femeilor. Activitățile promovate în rândul femeilor erau variate: școlarizarea fetelor, lichidarea analfabetismului în rândul femeilor, atragerea femeilor în activități cu caracter politico-ideologic etc. Cu toate că obiectivele sovieticior erau bine fundamentate, demersuri pe linie culturală și educativă în rândul femeilor din comuna *De la întuneric la lumină* în perioada de vară (anul 1930) nu au avut loc. Pe parcursul anului 1930, femeile comunarde au luat parte numai la două întâlniri. Toate femeile erau asigurate cu un program educațional de lichidare a analfabetismului, dar acestuia i se acorda o atenție nesemnificativă [20].

Educația femeilor și suportul oferit acestora pentru a trece de bariera neștiinței de carte a reprezentat un obiectiv primordial al autorităților sovietice din RASSM. Charles King menționa pe marginea acestui fapt că bolșevicii „se temeau de asemenea, că analfabetismul accentuat al femeilor moldovene va fi o piedică în calea colectivizării" [24, p. 73], prin urmare, au fost stabilite câteva direcții prioritate în vederea școlarizării femeilor [25]. În Hotărârea Prezidiului Sovietului Naționalităților al Comitetului Executiv Central al URSS [26, p. 459] asupra raportului Comitetului Executiv Central al RASSM „Cu privire la construcția cultural - economică în republică", a fost indicată expres „acordarea unei atenții speciale de către Uniunea RSS și RSSU economiei „republicii Moldovenești" și promovării următoarelor măsuri de către guvernul RASSM:

1. atragerea mai mare a populației muncitoare în viitoarea campanie electorală în soviete, în special, a femeilor, după cum și atragerea sporită a populației băștinașe în munca aparatului sovietic și economic, în special, a femeilor;

2. satisfacerea necesităților social-culturale ale populației, atât în sensul dezvoltării mai ample a construcției școlilor și spitalelor, cât și în sensul îmbunătățirii asigurării școlilor cu manuale și crestomații, a spitalelor cu echipamente, acordându-se o atenție sporită lichidării analfabetismului printre femei" [26, p. 461]. Ca urmare a acestei hotărâri, în perioada anilor 1928 – 1929 s-au dat dispoziții speciale care vizau activitățile în rândul femeilor din RASSM:

1. În timpul realegerii Consiliilor colectivelor să se atragă o atenție deosebită la organul de conducere al gospodăriilor colective.

2. În comune și arteluri să se planifice atribuirea calității de membru al organizațiilor de partid a femeilor și fetelor începând cu vârsta de 18 ani.

3. Femeile să fie încurajate în vederea frecventării sistematice a ședințelor generale care se desfășurau în colectivele de muncă.

4. În colective să fie introduse aceleași criterii de evaluare a muncii prestată atât de bărbați, cât și de femei.

5. Să se desfășoare o activitate sistematică în rândul femeilor privind exploatarea tractorului.

6. Să se identifice femeile singure (probabil este vorba despre femeile văduve ori celibatare), precum și gospodăriile individuale țărănești fruntașe care sunt conduse de femei [27].

Sub aspect general, „poziția oficială a partidului în problema femeilor insista continuu asupra nevoii de a le implica pe femeile moldovene mai mult în procesul construcției socialiste și naționale, dar rezultatele erau de obicei mai puțin impresionante decât retorica de partid. Activitatea secțiunilor de femei bolșevice (*jenîotdelî*) era prejudiciată de lipsa femeilor instruite care să vorbească limba moldovenească" [24, p. 73].

Importanța asigurării unui grad sporit de alfabetizare în rândul femeilor, precum și creșterea nivelului cultural avea la bază dezideratul bolșevic de constituire a unui aliat în vederea materializării colectivizării satului din RASSM. Bucurându-se de o influență puternică în societate, femeile au fost văzute ca principalii promotori ai reorganizării agriculturii. Sovieticii au investit masiv resurse financiare și materiale pentru a educa femeile în spiritul socialismului.

Propunerile comisiei de inspecție

În urma controlului efectuat în a doua jumătate a lunii noiembrie 1930 în comuna agricolă *De la întuneric la lumină* din satul Lipețkoe (raionul Ananiev), comisia de inspecție a înaintat un șir de propuneri prin intermediul cărora, activitatea colectivului urma să înregistreze un traseu pozitiv al dezvoltării. În primă instanță, era necesară implicarea sistematică a comunei pentru a populariza cât mai mult procesul de colectivizare demarat la sfârșitul anului 1929. Totodată, gospodăriile individuale ale țărănimii din satul Lipețkoe trebuiau să beneficieze de asistența permanentă a comunei pe segmentul economic, social și politic (comunele erau utilizate în calitate de centre de instruire pentru organizarea cursurilor agricole în rândul țărănimii din RASSM) [28, p. 245 – 252].

Politica națională a constituit încă un punct important accentuat de comisie. Celula de partid a comunei trebuia să popularizeze pe larg problema construcției naționale în RASSM, precum și „chestiunea Basarabiei”. Toate activitățile urmau să fie întreprinse în limba maternă (în document nu se specifică concret limba) a moldovenilor. Cu scopul creării resurselor umane care să activeze în gospodăriile colective, precum și creșterea naturală a „populației indigene” [29, p. 236] din satul Lipețkoe, Consiliul comunei urma să organizeze școli serale moldovenești care trebuiau să instruiască tineretul din gospodăriile colective. Pe aceeași filieră propagandistică, comuna avea însărcinarea să demareze seminarii tematice în vederea pregătirii activiștilor de partid. În acest scop era necesară consolidarea celulei de partid cu un muncitor experimentat care cunoștea „limba moldovenească” pentru a intensifica activitatea culturală în comună. Pentru a crește productivitatea muncii, s-a propus organizarea concursurilor cu premii și „munca de șoc” pentru restabilirea disciplinei muncii.

Pe linia gospodărească, erau necesare să fie luate următoarele măsuri stringente: aducerea în condiții sanitare bune a camerelor comunarzilor; îmbunătățirea aprovizionării cu apă potabilă; construcția unei băi solide [30]; rezolvarea discrepanței de vârstă școlară a copiilor. În domeniul dezvoltării culturii trebuiau implementate următoarele acțiuni: dotarea bibliotecilor cu literatură moldovenească; cultivarea caracterului muncii de masă (colective) în rândul membrilor comunei prin organizarea prelegerilor; încurajarea lecturii colective, a producțiilor artistice, abonamentelor la presa tradusă în „limba moldovenească”; înființarea cercurilor de autoeducare și elaborarea gazetelor de perete [31]. În contextul organizării conducerii comunei, se sugera eliminarea fenomenului gestionării defectuoase a colectivului; atribuirea responsabilității personale a membrilor comunei pentru abateri disciplinare; intensificarea muncii în cadrul ședințelor de producție; soluționarea problemei cu privire la stabilirea normei de lucru pentru adolescenți și adulți. Celula de partid urma să aplice în practică toate recomandările înaintate de comisia de inspecție [32].

Stipulările comisiei de inspecție nu au fost fructificate în activitatea comunei agricole *De la întuneric la lumină.* În următorii 4 ani, colectivul a decăzut puternic pe toate segmentele: economic, social, cultural, propagandistic etc. Într-un final, ca urmare a reorganizării comunelor agricole în arteluri gestionate și controlate de către stat, aceasta și-a încetat activitatea în 1934.

Concluzii

În articol s-a urmărit elucidarea modului de trai al comunarzilor din colectivul *De la întuneric la lumină,* precum și a activităților de ordin cultural promovate în comună. La baza prezentului demers a stat un raport întocmit de o comisie specială care a cercetat (la sfârșitul anului 1930) aspecte de ordin sociocultural existente în comună. Inspecția demarată a reflectat adevărata față a utopiei agrare concepută de autoritățile sovietice în RASSM. Colectivul supus controlului a cunoscut în anii precedenți (1925 și 1926) inspecții asemănătoare care au scos la iveală o serie de probleme majore atestate și în 1930.

Tendința autorităților sovietice de a omogeniza din punct de vedere etnic, cultural și social grupurile existente în mediul rural nu a oferit rezultate pozitive. Acordarea unei atenții sporite moldovenilor din raionul Ananiev care se aflau în minoritate față de ucraineni a condus la declanșarea unor reacții adverse. Politica „moldovenizatoare” demarată în cea mai îndepărtată regiune a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești față de frontiera româno – ucraineană s-a lovit de un eșec strategic care era previzibil din start - ucrainizarea. Astfel, decăderea economică, socială, culturală și politică a comunei agricole *De la întuneric la lumină* a condus la reorganizarea acesteia în artel în prima jumătate a anilor `30.

Referințe:

1. БОЧАЧЕР, М. *Молдавия.* Москва: Государственное издательство, 1926, 60 стр.
2. МАЛАЙ, Ф. *Дила `нтунерик ла лунины.* Тиришполя: Едитура ди Стат а Молдовий, 1930, 90 п.
3. КОРЦИНСКИЙ, Н. *Село Липецкое и его культура.* В: Красная Бессарабия, Москва, № 3, 1934, стр. 18-20.
4. MOLCOSEAN, Al. *Comuna agricolă: Un fiasco al politicii agrariene din RASSM (1925-1930).* În*:* Revista de Istorie a Moldovei, nr. 3 - 4 (131 - 132), 2022, pp. 176-184. ISSN 1857-2022. *Formarea și evoluția comunei agricole „De la întuneric la lumină" din raionul Ananiev (1924-1926).* În: *Akademos*, Revistă de știință, inovare, cultură și artă, 2023, nr. 1(68), p. 95-101. ISSN 1857-0461.
5. POPOVSCHI, N. *Mișcarea de la Balta sau inochentizmul în Basarabia*. Chișinău: Tipografia Eparhială „Cartea Românească", 1926, 347 p.
6. MOLCOSEAN, Al. *Formarea și evoluția comunei agricole „De la întuneric la lumină" din raionul Ananiev (1924-1926).* În: *Akademos,* Revistă de știință, inovare, cultură și artă, 2023, nr. 1(68), p. 95-101. ISSN 1857-0461.
7. *Agenția Națională a Arhivelor Direcția Organizațiilor Social – Politice* (în continuare ANA DOSP), F. 49, inv. 1, d. 581, f. 18.
8. MOLCOSEAN, Al. *Comuna agricolă: Un fiasco al politicii agrariene din RASSM (1925-1930).* În*: Revista de Istorie a Moldovei,* nr. 3-4 (131-132), 2022, pp. 176-184. ISSN 1857-2022.
9. *ANA DOSP*, F. 49, inv. 1, d. 1615, f. 12 verso.
10. *Ibidem,* d. 1815, f. 2.
11. GALUȘCENCO, O. *Populația R.A.S.S.M. (1924 – 1940).* Chișinău: Tipografia Academiei de Științe, 2001, 48 p. ISBN 9975-62-059-0.
12. *ANA DOSP*, F. 49, inv. 1, d. 642, f. 1 verso.
13. *Ibidem,* d. 1814, f. 23.
14. *Ibidem,* f. 31.
15. *Ibidem,* f. 33.
16. În cadrul cercetării au fost identificate două studii relevante care reflectă tematica comunităților utopice: COJOCARU, I., ORNEA, Z. *Falansterul de la Scăieni.* București: Editura Politică, 1966, 535 p.;МОСЮНЖНИК, Л. *Память о великой попытке: Бессарабская коммуна Г. И. Котовского как утопический эксперимент.* В: *Историческая экспертиза*, Санкт-Петербург - Москва, №4(29), 2021, стр. 28-49. ISSN 2409-6105.
17. *ANA DOSP*, F. 49, inv. 1, d. 1814, f. 25.
18. *Ibidem,* f. 34.
19. УЛЬЯНОВА, С. *Воспоминание о будущем: исторический опыт Первой мировой и Гражданской войн в советской пропаганде 1920-1930-х гг.* В: *Вестник РУДН*, Серия: История Росии, № 2, том 20, 2021, стр. 236-246. ISSN 2312-8674.
20. *ANA DOSP*, F. 49, inv. 1, d. 1814, f. 35.
21. GRIBINCEA, A., GRIBINCEA, M., ȘIȘCANU, I. *Politica de moldovenizare în R.A.S.S. Moldovenească. Culegere de documente și materiale.* Chișinău: Editura Civitas, 2004, 336 p. ISBN: 9975-912-32-X.
22. MOLCOSEAN, Al. *Abecedarul ca mijloc de propagandă a politicii agrariene din RASSM (1926 – 1929).* În: *Integrare prin cercetare și inovare*, Conferință științifică națională cu participare internațională, 10-11 noiembrie 2021. Științe umanistice. Științe sociale. Științe economice. Chișinău, CEP USM, 2021, pp. 13-16. ISBN 978-9975-158-54-1.
23. MURARU, E. *Activitatea social-economică, politică și culturală a femeilor din R.A.S.S.M. (1924-1940):* Autoreferat al tezei de doctor în științe istorice. Chișinău, 1997, 26 p.
24. KING, Ch. *Moldovenii, România, Rusia și politica culturală*. Chișinău: Editura Arc, 2002, 274 p. ISBN 9975-61-213-X.
25. În vederea lichidării neștiinței de carte în rândul adulților din RASSM au fost elaborate materialele didactice: ДОДУЛ, А., КАЦ, Д. *Букерь молдовенеск пинтру копкий май ын вырсты дин школили ди ликидаря нештиинцый ди карти.* Балта: Едитура ди Стат а Молдовий, 1927, 163 п. *Пи друмурили ноуы. Ажюторь пинтру школили сэтешть а пуцынкэртурарилор.* Тиришполя: Едитура ди Стат а Молдовий, 59 п.
26. COJOCARU, Gh. *Cominternul și originile „moldovenismului": Studiu și documente.* Chișinău: Editura Civitas, 2009, 500 p. ISBN: 978-9975-80-293-2.

27. *ANA DOSP*, F. 49, inv. 1, d. 1281, f. 21.
28. MOLCOSEAN, Al. *Despre un curs de instruire agricolă în RASS Moldovenească: 23 ianuarie - 5 februarie 1927.* În: *Perspectivele și problemele integrării în spațiul european al cercetării și educației*, volumul IX, partea 2. Materialele Conferinței Științifice Internaționale ed. a IX-a, Cahul, 3 iunie 2022, pp. 245-252. ISSN 2587-3563.
29. BURLACU, V. *Formarea și evoluția RASS Moldovenești (1924 – 1940).* Chișinău: Agenția pentru Știință și Memorie Militară, 2021, 462 p. ISBN 978-9975-87-792-3.
30. În anul 1931, presa locală din raionul Rîbnița menționa faptul că gospodăria colectivă De la întuneric la lumină se confrunta cu mari probleme birocratice, care stăvileau achiziționarea de var, necesar construcției clădirilor pe teritoriul colectivului. A se vedea articolul intitulat *La fundu` biurocratismului în glodu tărăgănelii.* În: *Drumul Socialist*, Rîbnița, 1931, nr. 62(65), p. 2.
31. *ANA DOSP*, F. 49, inv. 1, d. 1815, f. 3.
32. *Ibidem,* d. 1815, f. 4.

Date despre autor:
Alexandru MOLCOSEAN, doctorand, Școala doctorală Științe Umanistice și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova, profesor de istorie la Liceul Teoretic „B. P. Hasdeu” din mun. Bălți.
ORCID: 0000-0001-7480-2602
E-mail: molcoseanalexandru@gmail.com

Prezentat la 16.03.2024

CZU: 94:316.344.32(498.4)"1906/1914" **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_05**

CONSTANTIN STERE ȘI INTELECTUALITATEA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA (1906-1914)

Maria Alexandra PANTEA,
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș", Arad, România

La începutul secolului al XX-lea Constantin Stere s-a remarcat ca un important om de cultură, care a activat și în plan politic. A înființat revista „Viața Românească" de la Iași, care a devenit una dintre cele mai importante publicații din epocă și prin intermediul căreia s-a răspândit în spațiul românesc curentul literar, social și politic fondat de el, poporanismul. Pentru a-și promova ideile a vizitat Ardealul încă din 1906 și a stabilit legături cu personalități precum Octavian Goga. Cunoscând bine realitățile din Transilvania și fiind susținut de Ion I.C. Brătianu și de regele Carol I, Stere a avut un rol important în criza politică din Transilvania, reușind în 1912 să restabilească pacea între membrii elitei politice și intelectuale românești ardelene. Rolul său printre românii din Transilvania este reflectat în mai multe scrieri memorialistice din epocă, precum și în presa vremii.
Cuvinte-cheie: *poporanism, cultură, politică, români, Transilvania.*

CONSTANTIN STERE AND THE ROMANIAN INTELLECTUALITY FROM TRANSYLVANIA (1906-1914)

At the beginning of the 20th century, Constantin Stere stood out as an important man of culture, who was also active politically. He established the magazine „Viata Românească" from Iași, which became one of the most important publications of the era and through which the literary, social and political movement founded by him, Poporanism, spread throughout the Romanian space. To promote his ideas, he visited Transylvania as early as 1906 and established connections with personalities such as Octavian Goga. Knowing well the realities of Transylvania and being supported by Ion I.C. Brătianu and King Carol I, Stere had an important role in the political crisis in Transylvania, managing in 1912 to restore peace between the members of the Transylvanian Romanian political and intellectual elite. His role among the Romanians of Transylvania is reflected in several memoiristic writings of the era, as well as in the press of the time.
Keywords: *poporanism, culture, politics, Romanians, Transylvania.*

Introducere

Născut la Cerepcău, lângă Soroca, în 1 iunie 1865, Constantin Stere s-a remarcat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX ca o personalitate complexă. Provenind dintr-o familie înstărită, a avut parte de o educație aleasă. În tinerețe a făcut parte din gruparea revoluționară rusă de orientare socialistă Narodnaya Volya, fiind arestat și exilat în Siberia între 1883 și 1891. A plecat în 1892 în România, unde a studiat dreptul la Universitatea din Iași și s-a apropiat de cercurile socialiștilor români. La începutul secolului al XX-lea a reușit să transforme aceste idei socialiste într-un nou curent cultural-politic, devenind o importantă personalitate a vieții cultural-politice din România și stabilind o serie de legături cu cei mai importanți lideri ai românilor din monarhia dualistă. Curentul cultural-politic inițiat de el a fost poporanismul, care se inspira din narodnicismul rus și susținea progresul țărănimii printr-o reformă agrară, dar și prin promovarea cooperației, a culturalizării, acordarea dreptului de vot pentru țărani etc. Stere și-a promovat ideologia prin intermediul revistei „Viața românească", lansată în 1906 și devenită în scurt timp una dintre cele mai prestigioase reviste culturale românești. Prin colaborarea sa cu unii intelectuali transilvăneni și prin răspândirea revistei sale și dincolo de munți, poporanismul a pătruns și în lumea românească din Transilvania.

Pentru a putea pune în practică aceste principii a intrat în Partidul Național Liberal. L-a ajutat pe Ionel Brătianu, viitor președinte al partidului și prim-ministru, să reînnoiască programul partidului, incluzând în el reforme în favoarea țăranilor.

 ISSN 1811-2668

Constantin Stere și românii din Transilvania

La începutul secolului al XX-lea Stere a descoperit o altă lume, cea a românilor din Transilvania și a stabilit legături cu cei mai importanți lideri. Acest lucru era posibil datorită ideilor poporaniste ale lui Stere, dar și a spiritului germanofil care îi apropia. Liderii românilor ardeleni erau germanofili datorită formării în cele mai importante universități din Europa Centrală și a modului în care se raportau la cultura germană, pe când politicianul basarabean era un antirus convins și susținea Tripla Alianță, devenind astfel un apropiat al regelui Carol. Prin unele articole Stere îi îndemna pe liderii românilor transilvăneni să „rămână pe linia politică tradițională” păstrându-și fidelitatea față de împăratul de la Viena. Acest gest al lui Stere apărea în 1908, atunci când în Transilvania erau organizate demonstrații prin care se cerea introducerea votului universal, iar „presa românească, în special «Tribuna» și «Lupta», au dat glas sentimentelor antihabsburgice” [1, p. 159].

Stere a fost și un adept al teoriei lui Aurel C. Popovici, care propunea transformarea vechii monarhii dualiste într-o federație statală, fapt ce l-a determinat pe intelectualul basarabean să afirme: „Și ca o ramură desprinsă dintre neamurile Apusului, am dorit totdeauna, dorim și astăzi cu toată puterea unui popor conștient de misiunea lui la „Porțile Orientului” ca Marea Austrie să ne servească de călăuză în calea noastră istorică și să cimenteze viața noastră politică, cu viața de stat a Apusului european. Dar astăzi aceasta nu mai e conditio sine qua non a propășirii noastre de neam și de stat” [2, p. XVII].

În 1906, după ce a fondat la Iași revista „Viața Românească”, Stere a călătorit în Ardeal pentru a-și promova noua revistă și ideologia și a găsi colaboratori. Noua revistă a avut un rol important în viața culturală, nu numai în România, ci și în rândurile românilor din monarhia dualistă, ajungând încă din momentul apariției în importante librării si biblioteci, dar și în mediul rural, fapt descoperit chiar de Stere în timpul vizitei făcute în 1906. Impresiile sale de călătorie au fost publicate în mai multe articole din revistă, apărute în perioada 1906-1907, dar și într-o broșură apărută în 1916 și intitulată sugestiv *Patru zile în Ardeal. Impresiuni fugitive*.

Potrivit relatărilor sale, Stere ajunge în Ardeal în mai 1906. Prima oprire o face la Sibiu pentru a-l cunoaște pe Octavian Goga și a-l convinge să publice în revista „Viața românească”. Era impresionat de poeziile lui Goga, care se afirma ca „poetul pătimirii noastre”, devenind un apărător al celor mulți și nevoiași.

În urma vizitei lui Stere la Sibiu a început o colaborare și chiar o prietenie între cei doi și putem constata că relațiile lui Stere cu „poetul ardelean, cu apropiații și familia acestuia s-au perpetuat și au devenit foarte strânse în următorii ani” [3, p. 86]. În perioada care a urmat cei doi au ținut legătura prin corespondență. În 25 august 1906 Stere îi scrie lui Goga o scrisoare interesantă din care spicuim: „simt o nostalgie a seninătății sufletești și mă gândesc tot mai mult la voi toți și la Ardeal, de acolo va fi scăparea”. Interesant e că precizează că împreună a fost cu Goga la Brătieni pentru a discuta „chestiunea cea mare a ziarului” și de atunci nu a mai discutat cu ei pentru că „trebuie pregătit terenul cu îngrijire și asta nu va fi cu putință decât când voi sta astă iarnă la București”. Transmite salutări prietenilor de la Sibiu, amintind de coana Hortensia (viitoarea soție a lui Goga, fiica directorului Băncii Albina, Partenie Cosma), doamna Tăslăuanu, părintele Cristea, diaconul Tulbure, domnul Șchiopu și îl menționează și pe „barbarul Octav Tăslăuanu” [4, p. 309]. Mai anunță că în curând va veni din nou în Ardeal. În octombrie 1906 Stere era din nou la Sibiu, de data aceasta invitat de Octavian Goga la nunta sa. Amintim că tot la Sibiu în mai 1906, Stere l-a cunoscut și pe părintele Miron Cristea, viitor patriarh al României.

Tot în toamna anului 1906 Constantin Stere și Nicolae Iorga s-au deplasat la Brașov, fiind invitați de Andrei Bârseanu, care era proaspăt ales în funcția de președinte al Astrei. Interesantă este relatarea lui Onisifor Ghibu, martor al evenimentelor, care povestește că cei doi intelectuali din România nu își vorbeau, din cauza unei recenzii publicate de Stere în paginile revistei sale. Ajunși la Brașov, au fost nevoiți să participe amândoi la masa organizată de președintele Astrei, ocazie cu care relațiile dintre ei s-au reconciliat [5, p. 184-185].

Vizita lui Stere în Ardeal a dus la răspândirea ideilor sale și în aceste teritorii, dar și la stabilirea unor colaborări interesante. Vorbind de acest moment, intelectualul moldovean arată că încă din primul an de activitate a grupat în jurul revistei sale „colaboratori externi”, precum „cel mai talentat poet și cel mai viguros prozator al generație literare care se ridică atunci, Octavian Goga și Mihai Sadoveanu”. Mai arată că a avut „colaborări prețioase” și dintre liderii ardeleni, printre care îi nominalizează pe Octavian Goga și Aurel C. Popovici [6, p. 280-281].

Informații interesante despre acest moment ne oferă un alt contemporan al evenimentelor, Octavian Tăslăuanu. Susține că inițial Goga a apreciat activitatea intelectualului moldovean, dar i-a și criticat unele demersuri. Într-un articol publicat în revista „Luceafărul" Goga anunță apariția noii reviste la Iași, susținând că prin aceasta apar „zorile unei vieți pe ale cărei flamuri stă scris poporanismul" [7, p. 212]. Intelectualul ardelean era nemulțumit de orientarea socialistă a unor intelectuali care activau în jurul lui Stere, mai ales Garabet Ibrăileanu. În acest context precizează: „nădăjduim că cei pocăiți de socialism și cosmopolitism, reîntorși pe calea drepților, care sunt grupați intim în jurul acestei reviste, vor rămâne credincioși noului crez, desăvârșindu-l și promovându-l în regiunile înstrăinate și idealiste". Articolul nu a plăcut celor din redacția „Vieții Românești" și s-a născut o polemică, în urma căreia Garabet Ibrăileanu a formulat teoria estetică a poporanismului.

Tăslăuanu susține că, deși Goga era apreciat de Stere, numeroși intelectuali transilvăneni din jurul „Luceafărului" nu susțineau gruparea de la Iași, pentru că „o știm susținută de o întreprindere evreiască cu trecut și prezent ticălos", dar considerau totuși că este cea mai „apropiată de noi sufletește și cea mai înrudită cu sănătoasa direcție națională în literatură". Totuși, analizând curentele literare și culturale din Regat, Octavian Tăslăuanu susține că „alte vederi decât ale Semănătorismului în materie de literatură nu pot fi" [7, 223]. În anii care au urmat, din cauza atitudinii lui Tăslăuanu s-a ajuns și la alte neplăceri, care au culminat cu un conflict literar între „Luceafărul" și „Viața românească". Aceasta l-a revoltat pe Stere, care era mâhnit de comportamentul lui Tăslăuanu.

În mai 1906, Constantin Stere se deplasează de la Sibiu și la Arad, unde face cunoștință cu Ioan Russu-Șirianu, redactorul „Tribunei", considerat în epocă drept unul dintre cele mai importante periodice românești din Transilvania. Tot în Arad, Stere avea să îi cunoască și pe Vasile Mangra și Roman Ciorogariu

Putem consta că la Arad Stere a fost bine primit, fiind impresionat de oamenii locului. Dacă cu cei de la „Luceafărul" nu a putut colabora, arădenii s-au arătat mult mai deschiși spre colaborare. În perioada următoare putem constata că în paginile ziarului arădean au apărut atât articole semnate de Stere, cât și articole care prezintă viața și activitatea sa din România.

Analizând cele scrise chiar de Stere în urma acestei deplasări în Ardeal, putem constata că încă din 1906 intelectualul basarabean a căutat să stabilească prietenii și colaborări cu cele mai importante personalități ale românilor din monarhia dualistă, pentru a se impune ca specialistul Partidului Național Liberal în problema românilor transilvăneni.

Ca urmare a vizitei de la Arad, în paginile „Tribunei" au apărut date interesante, precum cele referitoare la activitatea lui Stere. În 1907 sunt paragrafe unde cei din redacția ziarului arădean anunță apariția revistei lui Stere și unele informații referitoare la conținut. Tot în „Tribuna" apar în 1908 date despre problemele sociale din România și despre poziția lui Stere în această privință. Se apreciază că discursurile rostite „în Camera României de dnii Vintilă Brătianu și C. Stere cu prilejul discuției asupra Casei Rurale, sunt înregistrate de presa română ca un adevărat eveniment. Amândoi acești reprezentanți viguroși ai generațiunei mai tinere s-au distins printr-o expunere clară a ideilor democratice dela realizarea cărora așteaptă mărirea României. Dl Vintilă Brătianu a avut admirabile accente cu privire la concepția naționalismului, iar dl Stere a abordat cu un mare aparat științific chestia agrară și a făcut tabloul mizeriei țăranului român, arătând, în acelaș timp, mijloacele de îndreptare" [8, p. 1].

Stere a colaborat cu cei din redacția „Tribunei" arădene într-o perioadă dificilă pentru societatea românească din monarhia dualistă, care era supusă unei dure politici de maghiarizare și deznaționalizare. Referindu-se la modul în care își concepea intelectualul moldovean scrierile, cei din redacția ziarului aveau să aprecieze că: „Articolul dlui. C. Stere, pe care l-am reprodus în „Tribuna", a făcut o profundă impresie asupra noastră. Nu ne îndoim, că același efect l-a produs pretutindeni între români. Cu drept cuvânt. S-a scris mult despre cauza românească; cele mai strălucite condeie și capetele cele mai luminate au tratat din toate punctele de vedere chestia națională. Fără să aducem însă vre-o jignire cuiva, credem că putem spune: mai larg, cu mai multă claritate n-a tratat-o nimeni. Și scrie cu atâta sinceritate dar mai ales cu osebită căldură pentru toți românii, încât orice sentimente și orice mentalitate am avea în ce privește complexul acesta de chestii, după cetirea părerilor dlui Stere rămânem cu impresia, că avem a face cu un bărbat politic de înaltă valoare, cu un român de inimă, care e convins de ce spune și tocmai de aceea - convinge!" [9, p. 1]. Prin acest articol, Stere susținea ideea unei alianțe a României cu Austro-Ungaria, care să ajute la oprirea

expansionismului Rusiei. Aceeași idee, a apropierii României de „Apusul european”, care caută „forme tot mai superioare de viață socială” și tinde „spre un ideal de libertate, dreptate și demnitate omenească”, fiind opus față de „Orientul asiatic”, în care o castă lacomă oprimă mulțimea”, a apărat-o Stere și într-un discurs în Parlamentul de la București [10, p. 296].

Analizând presa și memorialistica epocii putem constata că în urma vizitei din 1906 colaborările dintre intelectualul basarabean și cei din Transilvania s-au intensificat, Stere devenind un adevărat reprezentant al românilor transilvăneni la București. Au urmat și alte vizite în Ardeal, precum cea din septembrie 1909, când Stere a fost invitat de Goga pentru a i se prezenta situația ziarului „Lupta” și a se găsi soluții pentru salvarea acestuia. Amintim că ziarul avea o datorie de 25.000 de coroane, care trebuia acoperită cât mai repede „prin revitalizarea publicației și schimbarea colectivului editorial”. Era momentul în care intelectualii ardeleni în frunte cu Goga apelau la Stere cu nădejdea ca acesta ar putea să îl convingă pe Ion I. C. Brătianu să acopere datoriile ziarului. Amintim că Goga s-a adresat liderului liberal, dar fără succes [11, p. 90-91]. Menționăm că încă din 1907 a existat o colaborare între cei din redacția ziarului și alți intelectuali din România. Potrivit celor relatate de Al. Vaida-Voevod, în 1907 era trimis la București Vasile Moldovean, în calitate de corespondent al ziarului, pentru a transmite „ceea ce află oficial de la Ministerul de Interne”. În timpul răscoalei țărănești din 1907 acesta a fost pe punctul de a fi expulzat. Interesant este că în contextul existent în România în paginile publicației transilvănene a apărut o nouă rubrică, „Noi vrem pământ”, unde C. Stere a trimis un articol semnat de N. Iorga care nu fusese acceptat pentru a fi publicat la București [12, p. 11].

Din corespondența bogată dintre Goga și Stere reiese cum au ajuns să fie publicate numeroase poezii scrise de primul în paginile revistei „Viața românească”, fapt ce l-a făcut cunoscut și apreciat pe poetul transilvănean și în România. În primul număr din ianuarie 1908 în revista de cultură de la Iași apăreau două poezii semnate de Octavian Goga. Interesantă este în acest sens o scrisoare trimisă de Stere în august 1908, unde acesta scrie: „te socotim achitat pentru cele două poezii publicate până acum de cei 300 de lei trimiși la Sibiu telefonic. Mâine mă întorc la Iași și de nu ai fi trimis poezia pentru numărul 7 (ne trebuie foarte mult) te voi necăji iar cu telegrame” [13, p. 310]. Se mai vorbește și de o viitoare vizită la Brașov a lui Stere, care relatează că l-a contactat pe profesorul Nicolae Bogdan pentru ca acesta să se „îngrijească de locuință”, dar nu a primit nici un răspuns. Îi cere lui Goga să intervină prin cineva pe lângă profesorul brașovean pentru „adăpostirea” sa.

Punerea în practică a unor măsuri dure de maghiarizare de către autoritățile de la Budapesta a făcut ca românii să inițieze o serie de demersuri și să caute susținere și dincolo de Carpați. În acest context un rol important i-a revenit lui Constantin Stere. Potrivit lui Sever Stoica, în 1910 C. Stere s-a deplasat la Brașov, fiind trimisul regelui Carol I, pentru a-i convinge pe reprezentanții românilor de un posibil acord cu autoritățile maghiare, care era necesar pentru menținerea și consolidarea alianței dintre România și Austro-Ungaria. Iuliu Maniu s-a arătat sceptic cu privire la posibilitatea unei înțelegeri între fruntașii românilor ardeleni și conducătorii Ungariei, dar tratativele au avut loc. După cum presimțea Maniu, ele au eşuat [14, p. 60].

Fiind un bun cunoscător al intelectualității românești din Transilvania, dar și al societății transilvănene, „cercurile politice bucureştene l-au determinat pe Constantin Stere să medieze conflictul ivit și acesta a intrat încă din luna august 1911 în legătură cu conducerea P.N.R.-ului”. Putem constata că liderul basarabean a avut un rol important la începutul celui de al doilea deceniu al secolului al XX-lea, când s-a remarcat ca fiind atât omul de încredere al regelui Carol și al lui Ion I. C. Brătianu, cât și persoana potrivită „pentru aplanarea conflictului dintre tinerii oțeliți și conducerea PNR, care risca, prin turnura luată în decembrie 1911, să scindeze mişcarea națională” [15, p. 87]. Au urmat mai multe vizite în Transilvania, prin care Stere s-a implicat în rezolvarea conflictului personal dintre O. Goga și Al. Vaida-Voevod, fapt ce va marca și închiderea activității „Tribunei” și publicarea la Arad a unui singur ziar, „Românul” [15, p. 87], ca publicație oficială a Partidului Național Român.

Cum s-a ajuns aici? Ca urmare a tratativelor româno-maghiare, care nu se puteau concretiza din cauza radicalizării unor lideri ai românilor și a rezultatului alegerilor din 1910, au apărut mai multe probleme în rândul liderilor transilvăneni. Potrivit celor afirmate de Sever Bocu, care activa la „Tribuna”, ziarul „critica cu vehemență tratativele purtate de unii lideri ai mișcării naționale din Transilvania cu primul ministru maghiar, contele Tisza, considerând că ele contraveneau intereselor românilor”. Dar în același timp clasa

politică de la București avea alte interese. De aceea „urmărea cu îngrijorare aceste tratative de împăcare și dorea finalizarea lor cu succes, acuzând pe „tribuniști” de boicotarea lor. Regele Carol vroia să stingă cu orice preț focarul din Arad ” [16, p. 59-60].

Din cauza acestui conflict, declanșat între „tinerii oțeliți” grupați în jurul ziarului „Tribuna” și fruntașii Partidului Național Român, va apărea un nou ziar, „Românul”. Un rol important în publicarea acestuia i-a revenit lui Vasile Goldiș, care a acceptat ca redacția noului ziar să fie găzduită în casa sa. Încă din 1911 printre colaboratorii noului ziar găsim nume importante ale culturii române, precum de Ion Luca Caragiale, A. D. Xenopol și alții.

Conflictul declanșat la Arad în 1910 a luat amploare și a avut ecou atât la Budapesta, cât și la București. A determinat pe unii dintre intelectualii și politicienii de la București să trimită scrisori celor două redacții de la Arad prin care cereau să se ajungă la o înțelegere și să înceteze ostilitățile. Era perioada când numeroși intelectuali români se duelau în scris în paginile publicațiilor de la Arad și își căutau susținerea la diferiți politicieni din cele două capitale. Amintim că în a doua parte a anului 1911 Goga ajunge la București și discută cu mai mulți oameni politici. Întors acasă, le recomandă celor din redacția „Tribunei” mai multă prudență în polemica lor cu „Românul” și cere să nu se mai facă „aluzii la bani și subvențiile de dincolo de hotarele țării”, pentru că în România sunt temeri că se vor face „aluzii la sprijinul material acordat presei românești din Transilvania, cea ce în mod sigur ar fi declanșat noi intervenții din partea diplomațiilor austro-ungari acreditați la Bucurști” [17, p. 171].

Situația s-a înrăutățit în decembrie 1911 când printr-un articol publicat în paginile ziarului „Românul”, Al. Vaida-Voevod îl acuzase pe Goga că ar fi primit bani de la Kristóffy, ministrul de Interne din guvernul de la Budapesta. Ca urmare a acestui articol Goga este considerat de numeroși intelectuali români un trădător și apelează la Stere pentru a veni în Ardeal și a-l apăra de afirmațiile făcute de Vaida, care era susținut de cei din redacția noului ziar, în timp ce în jurul lui Goga s-au solidarizat cei din redacția Tribunei. Astfel conflictul lua amploare și putea determina o scindare a societății românești. În acest context Stere ajunge din nou în Transilvania, dar și la Budapesta, având împuternicire din partea clasei politice de la București pentru a împăca cele două tabere, dar și pentru a desființa „Tribuna”.

În 1912 Stere pleacă în Transilvania, o primă întâlnire având loc la Brașov, cu Iuliu Maniu și cu Alexandru Vaida-Voevod. Acolo intelectualul moldovean s-a angajat să facă „dovada materială despre nevinovăția lui Goga” [18, p. 142]. Au urmat alte discuții la Budapesta, unde Alexandru Vaida-Voevod era susținut de mai mulți intelectuali, printre care și Iuliu Maniu, iar Stere i-a chemat telegrafic pe cei de la „Tribuna”, care îl susțineau pe Goga. Din însemnările epocii reiese că „s-a făcut de Stere o anchetă, o ascultare de martori, o analiză a faptelor petrecute” [18, p. 143]. Potrivit lui Alexandru Vaida-Voevod, intelectualul basarabean nu a putut găsi argumente pentru nevinovăția lui Goga, așa cum au stabilit la Brașov, fapt ce va duce la dispariția „Tribunei”. Alexandru Vaida-Voevod avea să scrie: „Tribuna și-a sistat apariția conform angajamentului ce-l luase Stere față de mine” [18, p. 49] Același lider transilvănean avea să îl considere pe Stere drept „reprezentantul democrației radicale”, care însă a avut un rol important în 1912. Referindu-se la rolul lui Stere de mediator, Vaida apreciază că acesta a avut multă răbdare cu liderii românilor și „câteodată se lăsa răpit de izbucniri furioase, alerga de-a lungul odăii, strigând că va pleca acasă, că rezistența noastră e izvorâtă dintr-o aversiune nevrednică dintre frați” [18, p. 143].

Pentru că atât gruparea lui Goga, cât și cea a lui Alexandru Vaida-Voevod veneau cu numeroase argumente și nimeni nu dorea să cedeze, C. Stere a luat legătura cu ministrul Kristóffy, pe care îl cunoștea din alt context. Demnitarul maghiar a confirmat că a dat o sumă de bani, dar altei persoane, nu lui Goga, fiind înșelat. Ca urmare a discuției dintre Stere și Kristóffy s-a produs o împăcare între Vaida și Goga, marcată printr-o agapă la Budapesta, la sfârșitul lui ianuarie 1912.

În februarie 1912 Stere a venit la Arad pentru a se încheia înțelegerea între cele două grupări și a se pune în practică deciziile de la Budapesta. Informații interesante ne oferă profesorul Roman Ciorogariu, care arată că liderul basarabean, care venea ca prieten al lui Goga și al său, „avea însă misiunea de a stinge focarul primejdios da la Arad”, pentru că „Tribuna” nu făcea jocul regelui Carol. Potrivit lui Ciorogariu, Stere a ajuns la Arad când tribuniștii treceau printr-un moment dificil. Goga era în închisoare la Szeged, Nicolae Oncu era grav bolnav, fiind înlocuit și din funcția de director al Băncii Victoria, iar Sava Raicu era epuizat de aceste

 ISSN 1811-2668

lupte și dorea să nu apară probleme mai mari. În acest context, în februarie 1912 s-a perfectat o înțelegere negociată între Roman Ciorogariu și C. Stere. Se realiza o fuziune onorabilă între „Tribuna” și „Românul” în 22 februarie/5 martie. Vechiul ziar dispărea, iar unii intelectuali, adepți ai ideilor și valorilor tribuniste, intrau în Comitetul de conducere al Partidului Național Român. Este momentul în care ziarul „Românul” este recunoscut de toți fruntașii românilor de peste munți ca organ oficial al Partidului Național Român. Peste ani Roman Ciorogariu, ajuns episcop la Oradea, avea să scrie că în 1912 a dispărut „Tribuna”, dar nu și spiritul tribunist. considera că dispariția vechiului ziar a fost o necesitate, pentru că „solidaritatea partidului național era restabilită prin jertfa ,,Tribunei”. În ciuda celor oferite după terminarea conflictului, pentru unii intelectuali români din Transilvania „Tribuna” a rămas un simbol al „intransigenței luptei naționale” [19, p. 36].

În 22 februarie/5 martie 1912 la Arad s-a încheiat „Pacea lui Stere”, un moment de sărbătoare, dar mai ales de solidaritate pentru societatea românească, atât din monarhia dualistă, cât și din România. Într-o scrisoare trimisă lui Goga în 1912 Stere aprecia că încetarea conflictului dintre cele două grupări a dus la revenirea la starea de dinaintea acestuia, prin restabilirea unității și a disciplinei de partid. Stere se declara mulțumit că „pacea s-a încheiat, afirmându-se unitatea partidului și solidaritatea națională, mai cu seamă fiindcă astfel, din discuțiile noastre va dispare nota de violență personală”. Mai declara că „o bucată de timp mă voi reculege și deci nu voi lua parte mai activ la luptele politice” [20, p. 36].

Stere a avut un rol foarte important în 1912 în societatea românească din Transilvania, dar prin acțiunea lui și-a dezamăgit o parte dintre vechii colaboratori. Sever Bocu, intelectual bănățean care activa în redacția „Tribunei”, avea să-i facă mai târziu un portret interesant, care reflecta schimbările prin care trecuse liderul basarabean: „Stere era un raționalist, un logician dublat de un mistic. Când venise din Rusia era un tolstoian până și în înfățișare, purta o barbă respectabilă lungă. Pe urmă la noi s-a europenizat în gândire și stil” [21, p. 129].

În noiembrie 1912 Stere a publicat un articol în paginile ziarului „Românul”, intitulat sugestiv *Într-un ceas bun*, articol prin care scoate în evidență ideea conștiinței naționale a tuturor românilor. Subliniază că „românii de pe ambele laturi ale Carpaților parcă au ținut să dovedească că suntem, în ciuda destinului istoric, un singur popor care trăiește aceeași viață sufletească” [22, p. 118].

Anul 1914 a produs schimbări radicale în societatea românească, din cauza atentatului de la Sarajevo. După Consiliul de Coroană de la Sinaia, când s-a decis neutralitatea României, Stere, fiind un germanofil convins, era supărat că nu s-a acceptat intrarea în război de partea Puterilor Centrale, pentru eliberarea Basarabiei. Considera că prin neutralitate România va favoriza o victorie a Rusiei. Era deranjat de faptul că marea masă a populației din România era împotriva Austro-Ungariei. În acest context a publicat articolul intitulat *Jos Austria?* în ziarul „Universul” din 21 iulie 1914 și a propus liderului liberal Ion I. C. Brătianu să poarte discuții cu liderii românilor din Ardeal. Stere a ajuns din nou în Ardeal, dar nu s-a mai bucurat de succesul din trecut . Interesante sunt în acest sens însemnările lui Octavian Tăslăuanu, care arată că în anii neutralității Stere era trimisul lui Ionel Brătianu, venit să-i „îndemne pe românii din Ardeal ca să rămână credincioși monarhiei habsburgice și să lupte până la ultima picătură de sânge împotriva rușilor” [23, p. 667]. În vara anului 1914, în ciuda mobilizării masive, același discurs l-au avut și numeroși lideri ai românilor din monarhia dualistă, dând dovada loialității dinastice. Din toamna anului 1914 putem constata însă că liderii transilvăneni au acționat diferit și nu au mai susținut ideile lui Stere.

Concluzie

Acestea au fost principalele acțiuni ale lui Constantin Stere în Ardeal înainte de Marea Unire. Se poate spune că încă din 1906 Stere a căutat dinadins să dezvolte cât mai multe relații personale în Transilvania și în acest sens a stabilit contacte și legături cu fruntașii mai importanți din zonă. În unele momente Stere a avut un rol important și pentru liderii românilor din aceste teritorii, fapt pentru care unii l-au respectat, iar alții l-au considerat un oportunist, care dorea să-și asigure prin aceasta o poziție mai bună în Partidul Național Liberal, ca specialist în problema transilvană” [24, p. 86]. În ciuda acestor nuanțe Stere a fost important pentru fruntașii români ardeleni, care prin intermediul liderului basarabean au putut ajunge în diferite cercuri bucureștene încă înainte de declanșarea Primului Război Mondial, rezolvându-și astfel câteva probleme importante cu care se confruntau.

Referințe:

1. Liviu Maior. *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.
2. Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, Cluj, 1926.
3. Vlad Popovici, *Constantin Stere şi medierea crizei Partidului Naţional Român (1911-1912).* În: *Constantin Stere - prozator, publicist, jurist şi om politic. 150 de ani de la naştere*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2016.
4. *Octavian Goga în corespondență. Documente literare*, București, Editura Minerva, 1975.
5. Onisifor Ghibu. *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974.
6. C. Stere. *Scrieri*, București, Editura Minerva, 1979.
7. Octavian Tăslăuanu. *Octavian Goga. Amintiri*, București, „Bucovina" I. E. Torouțiu, 1939.
8. *Tribuna*, nr. 33, 10/23 februarie 1908.
9. *Tribuna*, nr. 278, 14/27 decembrie 1908.
10. Sebastian-Dragoş Bunghez. *Parlamentul şi politica externă a României (1899-1914)*, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2018.
11. *Octavian Goga în corespondență*, vol. II, București, Editura Minerva, 1983.
12. Alexandru Vaida Voevod. *Memorii*, vol. IV, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1994.
13. *Octavian Goga în corespondență. Documente literare,* Bucureşti, Editura Minerva, 1975
14. Sever Stoica, *Iuliu Maniu*, Cluj, Institut de arte grafice. Tipografia Mayer, 1932.
15. Vlad POPOVICI, *Constantin Stere şi medierea crizei Partidului Naţional Român (1911-1912).* În: *Constantin Stere - prozator, publicist, jurist şi om politic. 150 de ani de la naştere*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2016.
16. Ioan Munteanu, Sever Bocu: 1874-1954 I. Timişoara:Editura Mirton, 1999 .
17. Liviu Maior. *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.
18. Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1994.
19. Roman Ciorogariu, *Din trecutul revistelor și ziarelor de la noi. „Speranţia" (1869), „Lumina" (1872), „Biserica şi şcoala" (1887), „Tribuna" (1884-1912)*, Biblioteca ziaristică, 1934.
20. *Octavian Goga în corespondență. Documente literare*, București, Editura Minerva, 1975.
21. Sever Bocu. *Drumuri și răscruci. Memorii*, Timișoara, Editura Marineasa, 2005.
22. Ioan Godea. *Ziarul Românul din Arad 1911-1918*, Timișoara, Editura de Vest, 2001.
23. Octavian Tăslăuanu, *Spovedanii*, vol. I, Cluj Napoca, Ed. Argonaut, 2020.
24. Vlad Popovici. *Constantin Stere şi medierea crizei Partidului Naţional Român (1911-1912).* În: *Constantin Stere - prozator, publicist, jurist şi om politic. 150 de ani de la naştere*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2016.

Date despre autor:

Maria Alexandra PANTEA, muzeograf, Universitatea de Vest „Vasile Goldiş", Arad, România.
ORCID: 0009-0001-4826-094X
E-mail: mariapantea82@gmail.com

Prezentat la 01.03.2024

CZU: 355.48(470:560)"1768/1774" **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_06**

ВОЙСКА, ОБЩЕСТВО И РАЗВЕДКА ВРЕМЁН РОССИЙСКО-ТУРЕЦКОЙ ВОЙНЫ 1768–1774 ГОДОВ (ПО АРХИВНЫМ ДАННЫМ)

Александр ПОНОМАРЁВ,
Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев

На основании архивных документов рассматривается ситуация на Дунайском театре военных действий и прифронтовых территориях накануне и после российско-турецкой войны 1768–1774 гг. Показано как дезертиры, запорожцы, гайдамаки дестабилизировали положение на юге Украины. Отдельно рассмотрена роль разведчиков и шпионов, посылаемых обеими сторонами конфликта. Представлены приготовления Порты по усилению гарнизонов пограничных крепостей в Молдове, в связи с предполагаемым наступлением. Впервые в научный оборот вводятся данные рапорта Суворова, в котором идёт речь о французском враче Вилламине, работавшем в Александровском госпитале и посещавшим до этого Крым, Турцию, Персию. Высказывается версия о шпионской деятельности французского доктора.
Ключевые слова: *Румянцев, Суворов, Вилламин, врач, госпиталь, рапорт, война, дезертиры, запорожцы, гайдамаки, разведка.*

TROOPS, SOCIETY AND INTELLIGENCE DURING THE RUSSIAN-TURKISH WAR OF 1768–1774 (BASED ON ARCHIVED DATA)

On the basis of archival documents, the situation in the Danube theater of military operations and front-line territories after the Russian-Turkish war of 1768–1774 is considered. Presented as deserters, Cossacks, Haidamaks destabilized the situation in the south of Ukraine. The role of scouts and spies sent by both sides of the conflict is considered separately. The preparations of the Porte to strengthen the garrisons of the border fortresses in Moldova, in connection with the proposed offensive, are shown. Suvorov's report is published, which refers to the French doctor Villamin, who, before working at the Alexander Hospital, visited the Crimea, Turkey, and Persia. A version is expressed about the espionage activities of a French doctor.
Keywords: *Rumyntsev, Suvorov, Villamin, doctor, hospital, report, war, deserters, Cossacks, Haidamaks, intelligence.*

Российско-турецкая война 1768–1774 гг. закончилась подписанием Кючук-Кайнарджийского мира, весьма выгодного для победившей стороны. Договор усиливал влияние России на Балканах и в Дунайских княжествах, хотя сверхзадача – контролировать проливы Босфор и Дарданеллы так и не была достигнута. После Кючук-Кайнарджийского договора «русское правительство было заинтересовано в мирных взаимоотношениях с Турцией. Мир был нужен, – пишет в своей монографии исследовательница Ия Семёнова – для восстановления подорванного продолжительной, тяжёлой войной хозяйства страны и пополнения государственной казны, для подавления крестьянских волнений, использования экономических и политических выгод, приобретённых в результате» подписания этого договора [1, c. 37].

Действительно, во второй половине 1770-х гг. российское общество находилось далеко не в умиротворённом состоянии, война лишь обнажила проблемы, которые подспудно тлели и до войны. Доказательством тому служит крестьянская война под предводительством Емельяна Пугачёва. История подавления этого движения хорошо известна, но репрессии применялись не только к яицким, но и к донским казакам, отказавшимся повиноваться приказам высшего военного руководства во время помянутой российско-турецкой войны [2, л. 94, 95, 99, 100, 117, 118; 3, c. 360-363]. Особое внимание императрицы Екатерины II уделялось и запорожскому казачеству, причём с первых лет правления монаршей особы [4, с. 109-113; 5, с. 171-195]. Разрушение в 1775 г. Запорожской Сечи и переселение части казаков за Дунай не решило всех проблем. Степи юга Украины (или

Новороссийской губернии, созданной в 1764 г.) заполонили гайдамаки, которые на протяжении всего XVIII в. промышляли разбоем, грабя торговые и чумацкие караваны, не оставляя без внимания и конские стада, кому бы они ни принадлежали.

Возвращение солдат Первой армии, запорожцев и городовых казаков Украины-Гетманщины с Дунайского театра военных действий также сопровождалось отпадением некоторых из них от «генеральной линии» и превращением в солдат удачи [6, с. 221-253]. Так бывшие воины румянцевских войск, соблазнившись лёгкой добычей, не дойдя до своих жилищ, вливались в гайдамацкие отряды или создавали свои ватаги. Причём это была проблема не одного послевоенного года; слабая заселённость завоеванных территорий влекла и слабый контроль над ней.

Российское командование, расположенное в крепостях, шанцах и ретраншементах постоянно сталкивалось с такими искателями лёгкой наживы. Попробуем структурировать этих маргинальных личностей по своеобразным категориям. Так, одна страта представляла собой дезертиров, покинувших поле боя или расположение своих частей. Другая – упомянутых гайдамаков, в состав которых вливались люди различные по национальной принадлежности и происхождению (и дезертиров в частности), а третья состояла из местных воинов, тех же запорожцев и городовых казаков. Совсем отдельный подвид, странствующих по степным просторам, представляли шпионы, которые не сумели внедриться в те или иные структуры. И отличить одних от других при тогдашних средствах идентификации и верификации было довольно сложно.

Дезертиры

В последние дни войны на бывшем театре военных действий то и дело возникали группы дезертиров, как российской, так и турецкой армий. Среди турецких солдат и простых обывателей встречались любители трофейной добычи. Так в одном из документов от 3 июля 1774 года шла речь, что от м-ка Разград до с. Чернавода (сейчас – Болгария), необходимо выслать отряд Ахтырского гусарского полка, «чтоб истреблять близ дороги шетающих по лесам турков» [7, л. 5]. А поскольку «в тѣх мѣстах турецких больших партей быть не может, а только самые мужики малым числом, вышедшие из своих домов» [7, л. 5], то приказывалось силами небольшого отряда гусар «зделать безопасной проезд» [7, л. 5].

Поскольку дезертирство явление интернациональное, то и после окончания войны солдаты победившей стороны продолжали убегать из своих деташаментов, и особенно оно было распространено среди гусарских полков, которые в основном были навербованы из представителей балканских народов. Приведём один красноречивый факт. В ноябре 1775 года из Волошского гусарского полка сбежало 35, а затем ещё 10 гусар [8, л. 10]. На Правобережной Украине беглецов задерживали, стоящие на форпостах в Чигирине, Мошнах, Смелом польские хоругви, но этих гусар задержать не удалось. Сбежавшим дезертирам скрыться было «негде, больше как в местечкѣ Смелом, где вербуются гусары князя Любомирскаго» [8, л. 10 об.], что объясняло, почему польские пограничники их «не поймали».

Всего за годы войны дезертировало немало военных из полков регулярной армии. Дела ф.246, Военно-походная канцелярия генерал-фельдмаршала Петра Александровича Румянцева пестрят сообщениями об убежавших солдатах. Рапорты, донесения командиров дивизий, бригад, полков Первой армии А. М. Голицину и П. А. Румянцеву о солдатах-дезертирах и протоколы допросов солдат-дезертиров начинаются с первых месяцев войны (1769 г.) [9]. Приведём для примера имена некоторых военных, которые содержатся в протоколах допросов: солдаты Куринского пехотного полка Иван Чернов и Семён Кашин, Вологодского пехотного полка Карп Бекин, Рязанского пехотного полка Филипп Черкасов, денщик поручика Владимирского пехотного полка Борисова, Борис Васильев, гусар Венгерского гусарского полка Леонтий Соколов, гренадёры Санктпетербургского пехотного полка Семён Колупаев, Пётр Белозёров и Никифор Шутов, солдат Апшеронского пехотного полка Марк Владимиров, денщик полковника 3-го Кирасирского полка Сваненберга, Яков Медведев, курьер Ростовского пехотного полка Иван Сажин, солдат Пермского пехотного полка Михаил Немчинов и каптернамус того же полка Лукьян Снетков (октябрь 1769-январь 1770 гг.) [10]. Протоколы допросов солдат-дезертиров содержат имена и других беглецов: Мартына Шаткова, Ивана Кошкина, Михайла

Рыбина, Гаврила Овчинникова, Ивана Меркулова, Захара Щиголева, Тимофея Щербакова, которые при бегстве ещё украли казённые вещи (январь-февраль 1770 гг.) [11, л. 48-49, 51, 66-67].

Новонавербованные солдаты из числа арнаутов также совершали побеги. Из донесения арнаутского капитана Константина Брандабуры видим, что в Ботушанском и Сучавском цинутах (Молдова) он отыскал 80 арнаутов-дезертиров, которые будучи под его командой разбежались в 1769 г. [12, л. 10]. Некоторые дезертиры скрывались на Правобережной Украине, но ненадолго. Так, отставной поручик Речи Посполитой Иван Цудовский произвёл удачную поимку российских дезертиров (40 и 8 лиц соответственно) в м-ке Полонное и с. Народичи (январь-февраль 1770 гг.) [13, л. 74-77, 107-а.].

Из протоколов судебных заседаний видно, что писарь Нижегородского карабинерного полка Емельян Кобылин был приговорён к расстрелу за убийство казака Киевского полка Максима Купчинского и бегство из-под караула (март-апрель 1770 гг.) [14, л. 1-18, 24-35]. В том же деле отложились материалы о добровольном возвращении солдата-дезертира Ингермонландского карабинерного полка Евсея Егорова (март-апрель 1770 гг.) [14, л. 21-22, 36].

Разжалованный в рядовые за пьянство прапорщик 4-го гренадёрского полка Александр Растригин, со временем дезертировал из обоза под Каменцем-Подольским и поступил на военную службу солдатом в польский гарнизон г. Львова, выдавая себя при этом за польского шляхтича Андрея Шемошовского; в итоге гренадёр легко отделался – был оставлен служить солдатом российской армии (февраль 1770 гг.) [15, л. 16 об-18].

Рапорты и донесения генералов Петра Текели, Отто фон Вейсмана, Григория Потёмкина, Виллима фон Эссена, Виллима фон Энгельгардта, фон Дерфельдена и командиров полков о поимке дезертиров пехотных, гусарских и карабинерных полков, а также протоколы допросов содержатся и в других делах (сентябрь-ноябрь 1771 г.) [16]. Хорошим материалом для исследователя служат списки дезертиров, находящихся под караулом [16, л. 141-142]. Протоколы допросов дезертиров дают и некоторые имена выходцев из Украины: уроженцев г. Нежин – ротного писаря Жёлтого гусарского полка Николая Слабина и гусара Сербского гусарского полка Апостола Михайлова (1771 г.) [17, л. 107, 151], уроженцев м-ка Липцы – Якова Ющенко, м-ка Валки – Юрия Шкуратенко, с. Борщевое – Дмитрия Олийныка; все из Харьковского гусарского полка (1771 г.) [18, л. 27-28].

Нередко дезертирство было обусловлено или сочеталось с другими преступлениями. Так, фурьер Пермского пехотного полка Максим Ремезов был разжалован навечно в солдаты за утрату казённых денег и дезертирство (1771 г.) [19, л. 14 об. -15 об.], за это же был разжалован в солдаты прапорщик Козловского пехотного полка Иван Капнист (июль 1771 г.) [20. д. 252, л. 21-22]. Гусар Сербского гусарского полка Михаил Чечинский был осуждён к пожизненной ссылке за дезертирство, кражу казённого имущества и убийство купца (март 1771 г.) [21, л. 28-30]. Но наказание дворянам было несколько мягче нежели простолюдинам; разжалование и увольнение в отставку ожидало за дезертирство капитана Муромского пехотного полка Алексея Борисова (сентябрь 1771 г.) [22, л. 64-66]. Дезертирство, подделка паспорта и присвоение сержантского звания было совершено каптернамусом Суздальского пехотного полка Тимофеем Милиным (апрель 1779 г.) [23, л. 25-26] и гренадёром Капорского пехотного полка Степаном Одинцовым (март 1779 г.) [24, л. 53-54]. Если кража денег и казённых вещей с последующим дезертирством была скорее уделом солдат, то злоупотребления офицерами властью иногда доходили до открытого грабежа, становясь военным преступлением.[1]

Если дезертирство имело под собой стойкое основание – выжить, а не умереть на поле боя, то очевидно другие причины для такого шага были у тех, кто сбежал со службы уже после войны. Так из Журнала регистрации ордеров и конфирмаций П. А. Румянцева по приговорам военных судов над офицерами, солдатами-дезертирами видим, что военные действия не были этому причиной (январь-август 1786 г.) [25, л. 1-34].

[1] В рапорте генерал-поручика Петра Текели (март 1779 г.) речь шла о проведении следствия над подпоручиком Ряжского пехотного полка Василием Коноплёвым и его сообщниками, которые содержались в крепости св. Елизаветы «за нападение и грабительство в границах Новороссийской губернии перекопских татар», а также за растрату казённых денег // ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 780, л. 61.

К окончанию войны относится побег рядовых Севского пехотного полка Игната Петрова, Родиона Боева и Трофима Козлова (апрель 1784 г.) [26, л. 63-74]. После войны состоялось дезертирство егеря Невского пехотного Фёдора Калинина (май 1777 г.). Этот случай скорее относится не к разряду дезертиров, а скорее шионов. Так помянутый Фёдор Калинин убежав в Молдову, был там завербован турецким пашой. Уже оттуда дезертир-перебежчик в 1779 г. направился в Польшу с разведывательной целью, но потерпел фиаско, поскольку был задержан казаками польского пана Черневича в м-ке Крутое и передан российской стороне. Выходит, что отлавливала шпионов не только российская сторона.

Особо стоит отметить тот факт, что кроме рядовых военных имели место случаи перехода на сторону врага людей с хорошим образованием и широким кругозором. Из рапорта генерал-майора Н. В. Репнина (май 1786 г.) узнаём о переводчике с турецкого языка Петре Богдановиче, который стал перебежчиком и скрылся у турков в м-ке Каушаны [27, л. 20, 24, 27].

Запорожцы, гайдамаки и турки

В течение XVIII века запорожское казачество постоянно боролось с гайдамаками, которые бросали тень на этот славный военный орден. Не все казаки выдерживали строгие требования к дисциплине и порядку, а получив необходимые военные навыки, уходили на вольные хлеба, не желая оставаться простыми сечевиками. Так появлялись в украинских степях гайдамаки, занимавшиеся угоном коней и скота у татар и ногайцев, а также грабя торговый люд. В своё время нами был выявлен документ, показывающий, что в число гайдамаков, принимавших участие в Колиивщине входили и представители «великорусской нации», о чём вышедшиее ранее сборники документов не упоминали [28; 29].

Так, солдат Могилёвськой двухротной команды Тарас Комаров (уроженец с. Миксы возле г. Козлова, из однодворцев) и солдат Азовского драгунского полка Василий Храмов (уроженец г. Чебоксары, из монастырских крестьян, перешёл в католичество) в апреле 1758 г. сбежали, а в сентябре 1770 г. были задержаны под г. Белая Церковь по обвинению в дезертирстве, грабительствах и убийствах. При допросе Т. Комаров показал, что во время Колиивщины в м-ке Смелое под предводителством гайдамака Швачки они «разбили и зарезали 25 человек ляхов и жидов..., в городке Лысянке трех человек, а в другие дни и недели сколко перерезано и каких чинов он счислить не может» [30, л. 3]. В. Храмов привёл похожие сведения о том, что он «по разным полским местам два года под предводителством запорожского козака Железняка, а не Швачки, со многим числом людми в разбое находился, и в м-ке Лысянке... собственно, сам собою зарезал ляхов и жидов 28 человек» [30, л. 9].

Аналогичные свидетельсва об убийствах уже украинских купцов и гибели молдавских крестьян уже после войны давал елисаветградский купец Захарий Лещинский, который в октябре 1777 г. сообщал, что, будучи в Молдавии, которая ещё недавно была театром военных действий, узнал он о разбойных нападениях на «нежинских, и одного миргородского купца, и с коих только пять человек живых, и те весьма ранены, а протчия все до смерти убиты» [31, л. 37]. По наблюдению местных молдаван «разбои чинят бежавшия запорожцы и арнауты, еще ж заподлѣнно слышел и сам видѣл, – сообщал З. Лещинский, – что от умножения в краю волоском турков волохи некоторыя от причинимых им обидах (!) и отягощений, а другия от страху начали оттоль бѣжать на сю сторону Днестра» [31, л. 37]. Турки стараясь предотвратить подобные побеги «стали им угрожать смертию», тогда как молдаване опасаясь, чтобы их «не перерубили, стараясь скоро чрез Днѣстр переправится», многие из которых утонули [31, л. 37].

Подобные сообщения согласуются с данными российской разведки, которая после казни молдавского господаря Григорие III Гика в октябре 1777 г. отмечала рост насилия со стороны турок и увеличение налогового бремени относительно молдавского населения.[2] Молдавских же царан остаётся только пожалеть, потому что ни бывшие поработители, ни новые освободители не давали

[2] «Что контрибуции в Молдавии чинятца несносные, так что народ в ужасном видит себя изнеможении, а от сих безмерных налогов и разнаго рода от турков христианам насилия все тамошние арнауты и весь народ весма преклонены учинить генералной бунт, но ведая оне сами, что нет между ими ни одной отважной головы принуждены терпеть и спасать себя побегами, ожидая удобнаго к тому время, когда Днестр станет» // ЦГИАК Украины, Ф. 246, оп. 1, д. 691, л. 17 об.

им мирно жить. Жители многих сёл Поднестровья, особенно вблизи Бендер, где сосредотачивалось множество войск были вынуждены покидать свои жилища на несколько лет, что зафиксировано документально [32,с. 212-235].

Так, на Правобережье Днестра жители села Чобурчиу, расположенного недалеко от Бендерской крепости, с началом войны также ушли кто куда. Но уже спустя полгода после штурма Бендер – 17 марта 1771 г. в канцелярии бендерского коменданта были зарегистрированы 4 семьи, которые возвращались в Чобурчиу, еще 13 семей возвращались в этот населенный пункт из татарского плена. В августе 1771 г. в Чобурчиу заселенными были 25 домов, а в июне 1772 г. – уже 53 дома и 2 цыганских бурдея [33, p. 243].

В декабре 1771 г. бендерский комендант полковник И. Коррет докладывал, что по приказанию фельдмаршала П.А. Румянцева, если от «погарника сердаря Лапушна Аргеевскаго Рышкана присланы будут нарочныя для отискания бежавших их цынутов его правления обывателей, скрывающихся в селе Салкуцах и других селениях Бендерскаго уезда, то чтоб… оных отдать без всякого препятствия…» [34, л. 4]. Далее бендерский комендант, стараясь хоть как-то сохранить тенденцию к восполнению населения его округа, рассуждал, что, «естли всех оных приказанных и охотою желающих в Молдавию п[е]реселитца из села Салкуц, так ежели и в протчих селениях ведения Бендерскаго таковые ж найдутца, предписанному сердарю… отпустить, то в Бендерском уезде поселян оставатца будет, толко из армян и цыган малое число, а из валохов (!) неупователно, чтоб, хотя и малая часть остатца могла…» [34, л. 4]. Положение турецко-татарского населения крепостей Дунайских княжеств во время войны 1768–1774 гг. также было незавидным, и практически не освещалась в историографии кроме последних работ о Измаиле [35, с.199-202], но относительно Бендер укажем, что от мусульманского населения этой крепости и форштадта после двухмесячной осады 1770 г. в живых осталась лишь треть жителей [36, с. 435].

Жизнь почти любого военного, особенно попавшего в плен, могла составить сюжет остросюжетного произведения. В этом плане представляется интересной судьба посполитого из хут. Львовка Золотоношской сотни Переяславского полка Ивана Нечитайло, который был призван на войну погонщиком воловьих фур, под Хотином попал в плен, стал очевидцем штурма Бендерской крепости, до этого был вынужден принять ислам, но всё же смог вырваться из плена.[3]

Однако вернёмся к запорожцам. Война на Дунайском театре военных действий на зимнее время приостанавливалась, а стало быть довольствие солдат, в том числе и запорожцев было неоправдано дорогостоящим и трудно выполнимым условием. Не только порох и свинец были кровью войны в XVIII веке, но и продовольствие с фуражем. Князь Г. А. Потёмкин доносил из Фокшан 20 декабря 1773 г. фельмаршалу П. А. Румянцеву: «По малоимению здесь фуража, запорожскому старшинѣ Быстрицкому дозволил я на нынешнѣю зиму распустить команду по их домам, по март месяц будущаго года» [37, л. 49]. Однако Семён Быстрицкий не поехал ни в Сечь, ни в Гетьманщину, а остался на вольных хлебах сначала в Молдове, а затем перебравшись на Правобережную Украину стал самовольно вербовать в войско украинских крестьян. Узнав об этом, равно как и о нападениях новосформированных отрядов С. Быстрицкого на имения польских магнатов, П. А. Румянцев приказал задержать запорожского старшину, что и было сделано в апреле 1774 года. Вполне обоснованные обвинения со стороны властей состояли в том, что С. Быстрицкий с казаками, «самовольно ѣздя по Польше, Молдавии и Валахии, привлекают под команду свою тамошних обывателей, обещая им совершенную от всех податей и повинностей свободу» [38, л. 6]. Можно с уверенностью говорить о том, что всё это делалось сугубо по авантюрным мотивам, чувствуя вседозволенность и

[3] «По взятии российскою армиею Хотина вся турецкая армия пошла в город Бендеры; а татаре слѣдуя за оною пошли в город Бендеры имѣя с собою всѣх плѣнных, в том числѣ и его (Нечитайло. – А.П.) на степу целой год, содержуя при своих станциях (лагерях. – А.П.), до взятия российскою ж армиею города Бендер. Под которой, когда начала подходить российская армия и татаре пошли с того мѣста к турецкому войску, состоящему под Бендерами ж, то он (Нечитайло. – А.П.) будучи днем на свободѣ без всякого присмотру сискивал удобный случай бежать к своей… армии» // ЦГИАК Украины, Ф. 990, оп. 1, д. 1295, л. 3.

безнаказанность, «разрешённой» ему как недавнему герою войны. Эта война была отмечена рядом не только героических поступков запорожцев, но запомнилась серией бунтов [39, с. 209-242].

Справедливости ради, стоит отметить и тот большой вклад запорожцев, который они совершили при разведывании турецких позиций, высадке десанта на Дунае, а также во время последующих военных действиях на Балканах. Так, например, А. В. Суворов был задействован в процедуре награждения запорожских полковников Ивана Мандро и Герасима Коленко (удостоившихся золотых именных медалей от Екатерины II) [6, с. 239-240; 39, л. 50] и которые не смогли прибыть к А. В. Суворову в июне 1774 г. для получения наград [40, л. 48]; после сражения под Козлуджей награды нашли своих героев.[4]

А. В. Суворов во время российско-турецкой войны 1768–1774 гг. неоднократно выступал за награждение достойных этого лиц. Так, в рапорте фельдмаршалу П. А. Румянцеву от 26 июня 1774 г. он писал, что будет весьма обязанным «за воздаяние оказанным заслугам, представивших от меня в отличии офицеров в жестоком сражении при Козлуджах. Если сия экспедиция столь важная – продолжал А. В. Суворов – достойна уважения вашего сиятелства, то всепокорнейше прошу всех тех споспешников достохвалному делу наградить» [39, л. 62 и об.; 41, с. 31-32]. Знаменитое сражение под Козлуджей ознаменовалось и большими трофеями для россиян. Кроме 29 орудий и 107 знамен, «войскам досталась громаднейшая добыча» [42, с. 348]. Есаул Войска Донского Поздеев сам хлопотал о награде за захваченный им турецкий стяг во время взятия этой креп ости [43, л. 14], другой донской есаул, Каршин, при штурме Измаила 26 июля 1770 г. захватил два турецких флага, что нашло отражение в документах [44, л. 19].

Шпионы и разведчики

Накануне российско-турецкой войны 1768–1774 гг. официальный Петербург отправил в Валахию нескольких офицеров, на которых возлагалась ответственная миссия. Нужно было связаться с имеющимися агентами влияния и найти новых сторонников России, поскольку военные действия должны были разворачиваться в непосредственной близости Дуная. Одним из таких разведчиков стал выходец из Балкан военный инженер подполковник Назар Каразин, который знал турецкий, греческий, а также славянские языки. Получив задание от императрицы Екатерины II он отправился в Княжества и собственно в Турцию для осмотра и снятия планов крепостей [45, с. 679-694]. Переодевшись монахом и предварительно отрастив бороду, с «просительною книгою в руках и с бочёнком воды за плечами» Н. Каразин дошел до Румелии. Однако поставленные задачи были выполнены им не до конца, поскольку Н. Каразина застали за съёмкой Адрианопольской крепости, хотя в итоге ему всё же удалось спастись [46, с. 163-164].

Другая версия этого путешествия, относящегося к лету 1768 г. гласит, что Н. Каразин отправился в Софию для распоряжения своим наследством, но был схвачен властями и заточён в монастырь Куртя-де-Арджеш, где с помощью архимандрита Дамаскина ему удалось установить связь с лидером прорусской партии – Пырву Кантакузино, что было оговорено заранее в Петербурге. После освобождения из заточения Н. Каразин посетил город Русе на правом берегу Дуная и крепость Джурджу, лежащую на противоположном берегу реки, а на обратном пути в Петербург снова посетил Куртя-де-Арджеш [47, с. 237].

Вторая миссия Н. Каразина относится к 1769 г., после того как императрица Екатерина II в рескрипте (29 января 1769 г.) на имя графа А. Г. Орлова поручает ему заняться подготовкой восстания среди балканских народов [48, с. 1-13]. Тогда Н. Каразин под видом далматинского монаха Симеона Путника отправился в Молдову и Валахию. Перед этим в Киеве ему выдали не только документы на имя монаха, но и воззвания императрицы Екатерины II к балканским народам. Они были спрятаны в посохе, в обложках и корешках церковных книг, а в ёмкости для воды находились чертёжные

[4] По нашим подсчётам запорожская старшина за время войны 1768–1774 гг. получила (учитывая Балканский и Крымский театр военных действий) 19 золотых именных медалей. Возможно и эта цифра неполная, учитывая отсутствие в нашем распоряжении некоего реестра награждённых // ЦГИАК Украины, Ф. 229, оп. 1, д. 283, л. 1-45.

инструменты [47, с.237-238]. Можно понять, почему именно Н. Каразин был отправлен повторно в Дунайские княжества, несмотря на его временное заточение в монастыре Куртя-де-Арджеш. Более того Н. Каразин «сам представил себя в сию посылку», потому что «при свидании своём встретился с мунтянским баном Первулом Контакузиным (Пырву Кантакузино. – А. П.)», который «обещал ему взять на себя возмущение оных провинций» [49, с. 277]. В ходе войны, в сентябре 1769 г., русские войска вошли в Яссы, где молдавский митрополит Гавриил стал приводить население столицы к присяге императрице Екатерине II. Господарь Молдовы Григорие III Гика, не разделявший оптимизма жителей Ясс по поводу оккупации столицы, бежал в Бухарест, где был захвачен отрядом Н. Каразина, который «взяв в плен… волоского господаря князя Григория Гика с братом, сыном и со всеми его придворными» [50, с. 107; 51, с.212-213; 52, л.29], затем переправил их в Петербург.

Следующий наш сюжет связан уже с разведывательными действиями противной стороны. Связи России с православным Востоком давали основания монахам (и выдающим себя за таковых) странствовать на Балканы, а также принимать оттуда странствующих путников, которые ежегодно прибывали для испрошения милостыни, поклонения мощам, найти убежище от преследования турок и т.д.

Генерал-майор А.М. Ржевский в своём рапорте фельмаршалу П.А. Румянцеву (1 декабря 1777 г.) доносил, что игумен Берзунцского монастыря в Молдове Паисий показался российскому генералу весьма подозрительным, поскольку иегумен просил, чтобы «одному его приятелю охранителной лист, такой с коим бы ему свободно было и здесь в Полше жить и в Россию ехать», но как только потребовали, чтоб этот приятель явился к генералу лично, тогда игумен «зделал в том затруднение, болше просить уже не стал, а требовал себе пашпорту» в Новомиргород к генерал-поручику Петру Текелли [53, л. 23-23 об.]. На основании того, что игумен Паисий давал ложные сведения о спокойствии в Молдове, что он не по своему статусу интересовался особой фельдмаршала П.А. Румянцева генерал-майор А.М. Ржевский все свои сомнения подробно изложил в рапорте.[5]

В феврале-марте 1778 г. на Правобережной Украине появляется уроженец белорусского г. Могилёва, монах Щигловского Свято-Успенского монастыря Ясской епархии Харлампий, который будто бы направлялся в г. Ростов для поклонения мощам св. Димитрия Ростовского. Затем монах просится на проживание в Переяславский кафедральный монастырь на проживание ссылаясь на засилье в Молдове турок, но вскоре бесследно исчезает из монастыря [54, лл. 1-11]. Есть все основания полагать таковым монаха, завербованным турецкими властями, шпионом.

Если странствуюшие монахи были прекрасным «прикрытием» для сбора разведывательных данных, используя паломничество как разовый акт, то такие профессии как переводчик, купец, врач способствовали «глубокой закладке» в тылу противника, открывая возможность системного сбора информации. Ниже пойдёт речь о французском враче, вовремя выявленном и помещённом в госпиталь при Александровской крепости.[6]

Лучшей медициной в XVIII веке была медицина немецкая. Генеральным штаб-лекарем Первой армии был не кто иной, как барон Георг фон Аш. Соответственно и команда подбиралась немецкая. Вот, к примеру, имена немецких представителей медицины: лекари Иоанн Иосеф Мерлен [55, л. 8], Питер Бланк [56, л. 108], Георг Шенкбехер [57, л. 17], Вильгельм Вейсман [58, л. 19-20], Христиан Граве, Томас Ладет [59, л. 15, 18], Вильгельм Томас [60, л. 41-42]; подлекари Христофор Пабет, Иван Людвиг Эсенвейн, Христофор Кейтнер, Петер Крафт [61, л. 19-20], Лоренц Гейблейн, Иоанн Миллер, Иоанн Фридрих Вейланд [62, л. 125, 141], провизор Карл Гаузенбаум [63, л. 18]. И только у доктора Альфонса Францио [64, л. 85] происхождение далеко не немецкое, а у подлекарей Якова

[5] «Сего я ему не отказал, а как образ скромнаго весма сего монах разговору, известие им сказанное мне о тишине в Молдавии, требование приятелю его пашпорта, частые об вашем сиятелстве спросы, где ваше сиятелство обретаетесь, скоро ли изволите быть в Киев, или знать, что еще в том не состоит большой нужды. Словом весь его поступок кажетца мне подозрителным, тем более, что я сего монаха прежде никак не знавал, сомнения же сего не могу умолчать от вашего сиятелства» // ЦГИАК Украины, ф. 246, оп. 1, д. 619, л. 23 об.

[6] Александровская крепость (ретраншемент), заложена августе в 1770 г. На её месте возник г. Запорожье.

Адамовского, Андрея Яновского [65, л. 48-55], лекарей Данилы Самойловича [66, л. 6], Иосифа Тимковского [67, л. 26-35] – явно славянское. Лекарь Иоанес Згуро, очевидно был греком [68, л. 78]. Такое скучное перечисление имён служителей Гиппократа показывает, что появление французского врача в армии, тем более после завершения событий на театре военных действий, должно быть, как минимум, подозрительным.

Нами был выявлен рапорт А. В. Суворова от 25 октября 1778 г. фельдмаршалу П. А. Румянцеву, где речь шла о задержанном в свое время в Крыму французском докторе Вилламине.[7] А. В. Суворов докладывал, что при Генеральном госпитале, расположенном в Александровской крепости находился «из французов волной доктор за лекаря Велламин» [69, л. 61]. Об этом А. В. Суворову ранее сообщал генерал-поручик А. А. Прозоровский «с тем предписанием, что он Вилламин есть авантирье,[8] или бродяга, которой много шатался в Турции и Персии, а наконец, прошлой год приехал в Крым, и по сумнению содержан был под присмотром» [69, л. 61], а на работу этого лекаря приняли только для того, чтобы «иметь особливое над ним попечение», но поскольку Александровский госпиталь упразднялся, то А. В. Суворов «не находя боле надобности содержать в российских границах», решил доктора Вилламина выслать в Польшу [69, л. 61 и об.].

В следующем рапорте А. В. Суворова от 3 ноября 1778 г. фельдмаршалу П. А. Румянцеву сообщалось, ссылаясь на рапорт генерала-поручика П. Текели, «что за состоянием при Александр-шанцѣ[9] ныне трех пехотных полков и устроения верфы от флота чинов, также при устье речки Ингульца гусарских экскадронов, и на случай всегдашняго туда прибавления войск, способнѣе учредить при том шанцѣ» госпиталь, нежели при Збурьевском ретраншементе, предлагая отправлять больных в Перекоп или в новооткрытый госпиталь [70, л. 95 и об.]. Примечательно, что А. В. Суворов, докладывая П. А. Румянцеву в этом случае вовсе не упоминает французского лекаря Вилламина. Видимо полководец, решив выслать француза из Александровской крепости в Польшу, не отважился спустить его вниз по Днепру в новоокрываемый госпиталь к Александр-шанцу, чтобы не дать обильной пищи для размышлений иностранному подданому. Ведь данные о строящейся верфи, закладке суден, размерах крепости были бы так важны для Франции, которая десятилетиями проводила антироссийскую политику, действуя при этом через своих союзников по «Восточному барьеру» – Швецию, Речь Посполитую и Османскую империю [71, с. 450].

В мае 1779 г. А. В. Суворов получает из Збурьевского ретраншемента от бригадира Я. Н. Репнинского рапорт о прибытии в Очаков из Стамбула двух лиц, заподозренных в шпионаже. Соответственно с полученными сведениями А. В. Суворов из Гезлёва (где он тогда находился) представил П. А. Румянцеву-Задунайскому экстракт с указанного рапорта, попутно замечая, что «о значущихся ж по оному шпионах турке и греке для примечания за обращением их, в войски от меня предложено» [72, с. 208]. О том были ли задержаны подозрительные лица не сообщается, но видимо нет, на что указывает следующая часть текста: «для примечания за обращением их», т.е. за ними продолжили следить.

Наряду с этим Османская Порта продолжала укреплять свои крепости, усиливать гарнизоны свежими силами, а также вести разведывательную деятельность [73, с. 168-191]. Генерал-майор А. М. Ржевский в своём рапорте генерал-фельмаршалу П. А. Румянцеву от 1 декабря 1777 г. доносил, что осенью были посланы три офицера в «Могилёв, Балту и Рашков под видом тем, чтоб российских дезертиров не пропускать на ту сторону Днестра, и поручил им секретно разведывать о турках» [74, л. 26]. В результате этой акции стало известно, что в Яссы прибыло до 500 турок, которые, якобы, должны остаться зимовать. В Дубоссарах «сказывают, что стоят арнауты до 12 тысяч, и все турки находятца в великом приуготовлении к войне, однако в великом от нас страхе» [74, л. 26]. Кроме того, турки засылали «волохов под видом купечества по Полше для разведывания о расположении

7 Вилламин, Велламин – в документе указывается различное написание.

8 От aventurier (франц.) авантюрье – искатель приключений, беспринципный человек.

9 На месте полуразрушенного Александр-шанца в сентябре 1778 г. началось строительство крепости, верфи и гражданских сооружений. Согласно указа Екатерины II новое поселение было названо – Херсон.

 ISSN 1811-2668

войск российских, где сколко онаго стоит и с кем намерены воевать. Для чего и в Новороссию также посланы шпионы» [74, л. 26].

Шпионские страсти бушевали и до войны. Так, командование гусарских полков Новосербских укреплений, постоянно ожидая нападения со стороны тюрско-исламского мира, подчас подозревали и задерживали лиц, на первый взгляд совершенно непричастных к разведывательной деятельности.[10]

Вместо выводов

В течение XVIII века Россия вела множество войн, в том числе и с Османской империей. Не всегда поставленные цели достигались легко, а иногда не достигались вовсе. Но российско-турецкая война 1768–1774 гг. была на редкость удачной для России в военном, экономическом и дипломатическом аспектах. За Россией было закреплено право покровительствовать Дунайским княжествам, позже согласно Айналы-Кавакской конвенции (март 1779 г.) были открыты консульства в Бухаресте и в Яссах [1, с. 51]. Собственно, Российская империя получала выход к Чёрному морю, а международный авторитет Петербурга в Европе заметно укрепился.

Вполне оправдано ведя борьбу за расширение своего жизненного пространства, сообразно исторической действительности XVIII века, Россия одновременно умело прикрывалась заботой о положении христиан на Балканах, что не могло быть незамеченным местными элитами. В итоге имперская политика Петербурга, сочетавшая желание территориального расширения и увеличения геополитического влияния на Балканы с показным желанием освободить их народы от османского владычества, не выдержала проверки временем. После 1878 г. балканские страны, входя в фазу политической модернизации, а особенно Румыния и Болгария, даже не желали слушать о российском влиянии. К российско-турецкой войне 1877–1878 гг. Румыния окончательно разочаровалась в политических целях и средствах, избранных российским военно-политическим руководством.

Распаляемая экспансионистскими аппетитами, Россия не сумела вовремя остановиться, продолжая свое движение к Проливам, тогда как войны 1853–1856 гг. и 1877–1878 гг. были совершенно излишними для неё с любой точки зрения. Россия ещё в конце первой трети XIX в. отмечала определённую территориальную насыщенность на своих юго-западных границах (т.е. в направлении Балкан), о чем заявляли её государственные мужи, но их голос не был решающим.[11]

С высоты сегодняшнего дня отчётливо становится ясным, что любой конфликт или война за

---

[10] В 1763 г. уроженец м-ка Тульчин, еврей Лейзор сообщал, что он « …всѣми способи сыскивал случая, как бы перейти в Российскую империю. Для чего сего 1763 году ездя по многим городам по купечеству поехал в город полский Крилов, которой на самой границѣ Российской империи состоит, и тамо стал на квартирѣ // в тамошней орендѣ, и проживаючи тамо много размишлял, как бы перебратся в шанец новосербский Крилов, в чем отважился в том городѣ находячомусь поляковѣ старостѣ Войцѣху Ребѣцкому о том своем желании обявить, которой поляк первѣе совѣтовал мнѣ, чтоб я полскую вѣру принял. А потом, когда я ему обявил мое намерение всеконечне быть в вѣрѣ грекороссийского исповѣдания, то он совѣтовал же мнѣ Российской империи в шанец гусарский Крилов перейты, и обѣщался сам оной поляк в том шанцѣ Криловѣ о моем намеренѣи обявить кому надлежит, куда того ж дня зараз и пошов, и как обявил господину полковнику Гусарского полку Иосифу Цветиновичу обо мнѣ, то оной полковник сказал ему поляку, что он опасен мене пропустить в шанец Крилов, разсуждая обо мнѣ не шпигон ли я? (выделено нами. – А. П.). И требовал от того поляка, чтоб он мене удержав покудова на представление его о пропускѣ мене послѣдует от главной Новосербского корпуса канцелярии и ему полковнику резолюция [последует]…» // ЦГИАК Украины, Ф.990, оп. 1, д. 404, л. 5 об. -6.

[11] После русско-турецкой войны 1828–1829 гг. секретный Комитет Государственного Совета рассматривал различные варианты дальнейшей судьбы проигравшей стороны – Порты. В отличие от 1807–1812 гг., когда раздел Турции был на повестке дня во внешней политике России, в 1829 г. в Петербурге проводили политику поддержания «самого больного человека Европы». Комитет одобрил предложение товарища министра юстиции Д.В. Дашкова, который отмечал, что России «нужны не новые приобретения, не распространение пределов, но безопасность оных и распространение ее влияния между соседственными народами…» // Цит. по: Е.П. Кудрявцева, Основные направления балканской политики России в первой половине XIX века, С.Л. Тихвинский (отв.ред.). Геополитические факторы во внешней политике России: вторая половина XVI – начало XX века: к столетию академика А.Л. Нарочницкого. Москва, Наука, 2007, с. 207.

территорию, прикрываясь заботой о людях, отбрасывает государство, начавшее военные действия в XVIII век. Архаичность военно-политической мысли в таком случае очевидна. Технологически неразвитая страна может лишь запугивать своих соседей, в то время как ей следовало бы все свои силы направить на сохранение здоровья своих граждан, поддерживание высокого уровня жизни и, главное – на отказ от имперских комплексов, которые только отталкивают её друзей и соседей.

Литература:

1. Семёнова И. В. *Россия и освободительная борьба молдавского народа против оттоманского ига в конце XVIII в.* Кишинёв, Штиинца, 1976.
2. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 642.
3. Пономарёв А. М. *Войско Донское во время русско-турецкой войны 1768–1774 годов (неизвестные документы ушедшей эпохи).* В: *Астраханские краеведческие чтения,* Вып. VIII. Материалы конференции / под ред. А. А. Курапова. Астрахань, 2016.
4. Пономарьов О. М. *Архівні документи про повторне обрання Петра Калнишевського кошовим отаманом у 1765 році.* В: Ч*асопис української історії,* Вип. 34, 2016.
5. Пономарьов О. М. *Документи щодо обстоювання Кошем території Вольностей Війська Запорозького у 1763–1765 роках.* В: *Архіви України,* № 5-6. 2018.
6. Пономарьов О. М. *Заколоти серед запорожців під час дунайських походів 1771–1773 років.* В: *Архіви України*, № 1, 2020.
7. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 768.
8. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 660.
9. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 55.
10. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 66.
11. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 89.
12. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 119.
13. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 92.
14. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 154.
15. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 155.
16. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 238.
17. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 251.
18. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 249.
19. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 253.
20. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 252.
21. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 254.
22. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 257.
23. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 800.
24. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 801.
25. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 864.
26. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 856.
27. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 853.
28. *Селянський рух на Україні середина XVIII ст. – перша чверть XIX ст*. Збірник документів і матеріалів. Київ, Наукова думка, 1978.
29. *Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.* Збірник документів. Київ, Наукова думка, 1970.
30. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 255.
31. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 699.
32. Пономарёв А. М. *Институт исправничества и выполнение повинностей населением Румынских Княжеств во время русско-турецкой войны 1768-1774 годов (в свете неизданных архивных документов), Istorie şi cultura: In honorem academician Andrei Eşanu*. Chişinău, Biblioteca Ştiinţifică Centrală, 2018.
33. Chirtoagă I. *Târgurile şi cetăţi din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – inceputul secolului al al XIX-lea)*, Chişinău, Editura Prut Internaţional, 2004.

34. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 245.
35. Паламарчук С. В. *З історії міста Ізмаїла (османська доба).* В: *Архіви України*, №1, 2017.
36. Лорд Кинросс. *Расцвет и упадок Османской империи.* Москва, КРОН-ПРЕСС, 1999.
37. *ЦГИАК Украины,* Ф. 246, оп. 1, д. 532.
38. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 565.
39. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 571.
40. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 573.
41. Пономарёв А. М. *Неизданные письма Суворова как источник к биографии полководца, Суворовское биеннале.* Труды международной научной конференции /отв. ред. В. Г. Гронский, А. К. Тучапский, С. Э. Зверев. Санкт-Петербург, Алетейа, 2019.
42. Песковский М. Л. *Суворов. Его жизнь и военная деятельность*, Москва, Молодая гвардия, 2014.
43. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп.1, д. 588.
44. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп.1, д. 145.
45. Пономарёв А. М. *Неизданные документы о настоятеле румынского монастыря Куртя-де-Арджеш архимандрите Дамаскине времён русско-турецкой войны 1768–1774 годов*, *Firul viu, ce leagă timpuri: Ad honorem Victor Ţvircun.* Culegere de articole. Cardidact, Chişinău, 2020.
46. Багалей Д. И. *Назарий Александрович Каразин и его колокол.* В: *Киевская старина*. Т. XXXIX, ноябрь, 1892.
47. *Славянские народы Юго-Восточной Европы и Россия в XVIII в*./ отв. ред. И. И. Лещиловская. Москва, Наука, 2003.
48. *Сборник Русского императорского общества*. Т.1. Санкт-Петербург, 1867.
49. Станчев М. *Нові документальні свідчення про походження Василя Каразіна, Схід-Захід:* Історико-культурологічний збірник. Випуск 7. Спеціальне видання: Університети та нації в Російській імперії. Харків–Київ, 2005.
50. Фельдмаршал Румянцев. *Документы, письма, воспоминания.* /Сост. А. П. Капитонов. Москва, Наука, 2001.
51. Румянцев П. А. *Документы. 1768-1775.* Т. II. /под ред. полковника П. К. Фортунатова. Москва, Военное издательство, 1953.
52. *ЦГИАК Украины*, Ф. 729, оп. 1, д.809.
53. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 619.
54. *ЦГИАК Украины*, Ф. 990, оп. 1, д. 1234.
55. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 247.
56. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 833.
57. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 67.
58. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 89.
59. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 117.
60. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 226.
61. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 135.
62. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 137.
63. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 135.
64. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 738.
65. *ЦГИАК Украины,* Ф. 246, оп. 1, д. 226.
66. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 137.
67. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 67.
68. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 137.
69. *ЦГИАК Украины*, ф. 246, оп. 1, д. 747.
70. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 738, л.95 и об.
71. Григорьев С. И. *«…Кафир весьма крутого нрава»: А. В. Суворов и Крымское ханство (1771–1779)*, Санкт-Петербург, Государственный мемориальный музей А. В.Суворова, 2015.
72. Суворов А. В. *Документы* /под ред. полковника Г. П. Мещерякова. Т.2. Москва, Военное издательство, 1951.

73. Пономарьов О. М. *Фортеці Ізмаїл і Кілія на початку російсько-турецької війни 1768–1774 років: стан та заходи з фортифікації.* В: *Архіви України,* 2019, № 3.
74. *ЦГИАК Украины*, Ф. 246, оп. 1, д. 691.

Данные об авторе:
Александр ПОНОМАРЁВ, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Отдела Древних Актов Центрального государственного исторического архива Украины, Киев.
ORCID: 0000-0001-5492-0804
E-mail: mihalych1878@gmail.com

Представлено 29.04.2024

CZU: 930.25:061.12(478)"1919/1989" https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_07

FONDUL PERSONAL NICOLAI V. BEREZNEACOV (1910–1989) DIN FOSTA ARHIVĂ ȘTIINȚIFICĂ A AȘM

Lidia PRISAC, Ion Valer XENOFONTOV, Iulian SALAGOR,
Universitatea de Stat din Moldova

Acest studiu este unul de informare şi face parte din suita materialelor ce au în vizor prezentarea fondului arhivistic al Arhivei Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei (actualmente Secția Arhivă. Restaurare şi patologie a documentelor aflată în subordinea Bibliotecii Ştiinţifice [Institut] „Andrei Lupan” din cadrul Universității de Stat din Moldova). Articolul prezintă Fondul personal al cercetătorului N. V. Berezneacov (1910–1989), cunoscut drept istoric propagandist, autor de lucrări cu caracter istoric, centrate pe promovarea cu accent propagandistic a anumitor evenimente istorice, în funcție de anumite interese, inclusiv politice. Materialele cu referire la activitatea lui N. V. Berezneacov au intrat în patrimoniul Arhivei Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei, în anul 1989, datorită lui A. G. Uncuţă. În urma sistematizării și descrierii științifice, în componența fondului a fost înregistrat un singur inventar care include 228 de u.p. documentele fiind datate cu anii 1928–1988. Inventarul include patru secțiuni: I. Materiale pentru lucrări științifice; II. Materiale biografice; III. Colecții de ediții; IV. Materiale ale altor personalități.
Cuvinte-cheie: *N. V. Berezneacov, istoric propagandist, istoria științei, arhivistică, Academia de Științe a Moldovei, RSS Moldovenească.*

PERSONAL FUND V. NICOLAI BEREZNEACOV (1910–1989) FROM FORMER SCIENTIFIC ARCHIVES OF THE ASM

This study is an informational one and is part of the suite of materials aimed at presenting the archival fund of the Central Scientific Archive of the Academy of Sciences of Moldova (currently the Archive Section. Restoration and pathology of documents subordinate to the Scientific Library [Institute] „Andrei Lupan” within of the State University of Moldova). The article presents the personal Fund of N. V. Berezneacov researcher (1910–1989), known as a propagandist historian, authors of works with a historical character, focused on the promotion with a propagandistic emphasis of certain historical events, according to certain interests, including political ones. The materials referring to the activity of N.V. Berezneacov entered the heritage of the Central Scientific Archive of the Academy of Sciences of Moldova in 1989, thanks to A. G. Uncuţă. Following the systematization and scientific description, a single inventory including 228 u.p. entered the composition of the fund. the documents being dated to the years 1928–1988. The inventory includes four sections: I. Materials for scientific works; II. Biographical materials; III. Collections of editions; IV. Materials of other personalities.
Keywords: N.V . *Berezneacov, propagandist historian, history of science, archivist, Academy of Sciences of Moldova, Moldavian SSR.*

Preliminarii

Cercetătorul Nicolai V. Berezneacov (1910−1989) face parte din categoria istoricilor propagandiști. De obicei aceștia sunt autori de lucrări cu caracter istoric, centrate pe promovarea cu accent propagandistic a anumitor evenimente istorice, în funcție de anumite interese, inclusiv politice. Asemenea lucrări au fost elaborate, în special de istoricii sovietici, specializați în domeniul istoriei contemporane: universală, a URSS (inclusiv a RSSM) și îndeosebi în istoria PC al URSS. Componenta produsului istoric elaborat de istoricii propagandiști a comportat o conotație toxică atât în activitatea managerială, cât și în cea științifică și didactică. Or, Nicolai V. Berezneacov a fost cronicarul perioadei sovietice, fiind promotorul „eliberării poporului moldav” de sub „oblăduirea burghezo-moșierească a românilor”.

Cu toate acestea, Fondul personal al cercetătorului N. V. Berezneacov, astăzi, face parte din patrimoniul științific al Republicii Moldova. În anul 1989, grație lui A. G. Uncuţă, o serie de materiale cu referire la activitatea lui N. V. Berezneacov au fost predate Arhivei Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei, cea mai mare structură instituțională specializată în domeniul științei și istoria științei.[1] Drept urmare, în contextul sistematizării și descrierii științifice, a fost înființat fondul cu numărul 11, care conține un singur inventar și include 228 de u.p., documentele fiind datate cu anii 1928–1988 [1]. Deși comportă amprenta timpului, conținutul fondului de arhivă este important prin faptul că deține diverse materiale cu caracter științific (manuscrise, extrase din lucrări, ziare și/sau reviste, prelegeri și rapoarte, certificate, fotocopii ale documentelor de arhivă, documente culese în anii 1940–1941), precum și diverse amintiri sau informații biografice (fișe personale, diplome, certificate, mandate, permise, felicitări, invitații etc.), inclusiv materiale cu referire la evenimentele denumite „revoluționare" perindate în regiune și materiale ilustrative (publicații și fragmente de cărți rare, numere individuale ale ziarelor și revistelor vechi, hărți istorice etc.).

Acest studiu de informate se înscrie în suita de articole focalizate pe prezentarea patrimoniului arhivistic din domeniul științei al Republicii Moldova [2].

Scopul prezentului studiu este de a pune în circuitul științific un inventar arhivistic depozitat într-o arhivă instituțională specializată constituind un instrument de lucru util pentru cercetătorii din domeniul istoriei, arhivisticii, muzeografiei, precum și a publicului interesat.

N. V. Berezneacov (1910−1989). Notă istorică și biografică

Cercetător în domeniul istoriei, Nicolai V. Berezneacov (1910−1989), s-a născut la Odessa într-o familie de muncitori, fiind al optulea copil în familie. Tatăl său a lucrat ca tâmplar la o fabrică de reparații auto din Odessa, reorganizată, ulterior, în Uzina de Construcţie de Mașini „Răscoala din Ianuarie". Mama a fost casnică. Nicolai V. Berezneacov a absolvit 7 clase (1926) ale Școlii Secundare nr. 82, ulterior, și Tehnicumul Comercial-Industrial (1929), ambele din Odessa.

Cariera și-a început-o ca şef al Casei de Cultură în s. Velikaia Ofirma, rn. Fastovski, regiunea Kiev, în același timp, lucrând contabil în colhoz (1929–1930), apoi, instructor (1930–1931) în sectorul cultural al Comitetul Regional al Komsomolului din Fastovski; instructor (1931–1932) la filiala Kadievsk al Komsomolului ucrainean, regiunea Donbas; instructor (1932–1933) în Secția de propagandă al Comitetului Orășenesc al Komsomolului din Kiev.

În 1933 a studiat în cadrul Secției muncitorești a Institutului de Film din Kiev, transferându-se la Secția de filosofie a Institutului de Filosofie, Istorie, Literatură și Lingvistică din Leningrad. Între 1937 și 1940 a studiat la Facultatea de Istorie a URSS a Universității de Stat din Leningrad.

Din 1940, N.V. Berezneacov a deținut diverse funcții: cercetător, șef de sector, director adjunct, cercetător științific principal la Institutul de Cercetări de Istorie, Limbă, Literatură și Economie din RSS Moldovenească (1940–1958) și Institutul de Istorie al Academiei de Științe a RSSM (1979). Între 1979 și 1982 a fost consultant științific al Institutului de Istorie al Academiei de Ştiințe din RSSM.

În anii războiului a fost decan și șef de catedră (1941–1942) la Institutul Pedagogic din Piatigorsk (RSFS Rusă). Între 1942 și 1944 a fost șef de sector și director adjunct al Institutului de Cercetare de Istorie, Limbă, Literatură și Economie din RSS Moldovenească, decan și șef de catedră a Institutului Pedagogic, evacuate la Buguruslan, regiunea Orenburg, RSFS Rusă. În primăvara anului 1944, N.V. Berezneacov a fost numit de Sovietul Comisarilor Poporului al RSSM, responsabil de reevacuarea instituțiilor moldovenești din Buguruslan în RSS Moldovenească. După război, a activat la Chișinău, citind lecții la Institutul Pedagogic, la Conservator, la Școala sovietică de Partid și la Universitatea Marxist-Leninistă.

În 1941, N. V. Berezneacov a susținut teza de doctor, iar în 1960 i s-a acordat titlul de doctor habilitat în științe istorice.

A devenit autorul mai multor studii monografice, între care: Революционное движение 1848 г. в Дунайских княжествах (1951); Революционное и национально-освободительное движение в Дунайских княжествах в 1848–*1849* (1955); Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в

[1] În prezent, Arhiva include 38 607 u.p. structurate în 33 de fonduri personale și 46 de fonduri instituționale.

1917–*1920*, (1957); coautor al cărţii Под красным знаменем революции (1965) şi a monografiei colective Борьба трудящихся Бессарабии за свое освобождение и воссоединение с Советской Родиной 1918–*1940 гг*. (1970). Împreună cu V. A. Bogdanova a pregătit spre publicare colecția de documente Кутузов в Дунайских княжествах (1948) şi Багратион в Дунайских княжествах (1949). Împreună cu alţi autori, N.V Berezneacov a publicat colecția de documente Борьба за власть Советов в Молдавии *(*март *1917*– март *1918)* (1957); Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции в *1917–1920* (1967), Хотинское восстояние (1976) etc. În total, a publicat peste 100 de lucrări științifice.

A fost membru activ al Societății „Știința”, ținând prelegeri publice. Pentru participarea activă la viața social-politică a republicii, în 1970, lui N. V. Berezneacov i s-a conferit titlul onorific de cetățean de onoare al RSSM, fiind decorat, așa cum indică sursele de arhivă, și cu medalii de veteran al celui de-al Doilea Război Mondial (numit în epocă, Marele Război pentru Apărarea Patriei).

Fondul personal al cercetătorului N. V. Berezneacov este împărțit în patru secțiuni.

I. Materiale pentru lucrări științifice **-** prezintă manuscrise din monografii, culegeri, articole științifice, disertații pentru titlul de doctor în ştiințe istorice, referate, prelegeri; recenzii ale lucrărilor științifice, pentru disertații, rezumate, prelegeri și rapoarte. O parte semnificativă a secțiunii este ocupată de caiete de lucru, extrase din lucrări științifice, ziare și reviste; copii certificate de arhivă ale documentelor, fotocopii a documentelor de arhivă; amintiri și informații biografice ale participanților la evenimentele „revoluționare” din regiune; informații bibliografice despre disponibilitatea publicațiilor necesare în bibliotecile republicii; un nomenclator al dosarelor adunate de N.V. Berezneacov în anii 1940–1941 și salvate, potrivit protagonistului, în timpul războiului.[2]

II. Materiale biografice **-** include autobiografii scrise în diferiți ani, fișe personale, diplome, certificate, mandate, permise și certificate ce atestă identitatea și evoluția sa în carieră; certificate de onoare, diplome și felicitări; programe tehnico-științifice și evenimente culturale, invitații; stenograme, procese-verbale și extrase din acestea ale discuțiilor despre lucrările sale, recenzii, concluzii și comentarii asupra lucrărilor sale, corespondența personală și materialele ilustrative.

III. Colecții de ediții **-** include publicații și fragmente de cărți rare, numere individuale ale ziarelor și revistelor vechi, hărți istorice și o parte din biblioteca sa personală.

IV. Materiale ale altor personalități **-** prezintă materiale ale colegilor de breaslă.

I. MATERIALE PENTRU LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE

1. Борьба русского народа против немецких псов-рыцарей. Александр Невский. Статья. Авторизованная рукопись с правками, 1943 г. 2 f.
2. Зверства румынских оккупантов в Бессарабии в 1918–1920 гг. (сборник документов) Предисловие. Машинопись с правками, 1943 г. 7 f.
3. Захват Бессарабии Румынией в 1918 г. Часть *I.* Монография. Авторизованная машинопись с правками, 1946 г. 375 f.
4. Захват Бессарабии Румынией в 1918 г. Часть П. Приложения. Авторизованная машинопись с правками, 1946 г. 273 f.
5. О некоторых извращениях в истории Молдавии (Критика и библиография). Статья. Авторизованная рукопись с правками, 1947 г. 14 f.
6. Бессарабия в первой половине XIX века. Статья. Машинопись с правками, 1947 г. 107 f.
7. Проект 3-го варианта главы 13 для Истории Молдавии, Турецко-фанариотский гнет в Молдавии. Машинопись с правками, 1948 г. 35 f.

---

[2] D. 153 din Fondul personal N. V. Berezneakov denumit „un inventar al documentelor culese în anii 1940–1941 și salvate de acesta în timpul războiului” nu face referire la primul an de ocupație sovietică în regiune, nici la evenimentele ce au ținut de crearea RSS Moldovenească. În realitate, nomenclatorul dosarelor adunate de N.V. Berezneacov în anii 1940–1941 și salvate, potrivit acestuia, în timpul războiului, cuprinde, din punct de vedere cronologic documente datate cu începutul sec. XX, inclusiv perioada interbelică, atunci când Basarabia a fost parte a României Întregite, iar N.V. Berezneacov îi spunea „ocupație românească”.

8. Против буржуазно-националистических извращений истории Молдавии. Статья. Авторизованная машинопись с правками, 1948 г. 30 f.
9. Молдавская национальная партия-агентура румынских захватчиков. Статья, машинопись. Вариант I, 1948 г. 45 f.
10. Молдавская национальная партия – агентура румынских захватчиков. Статья. Доработанный вариант. Авторизованная машинопись с правками, 1948 г. 27 f.
11. Захват Бессарабии Румынией в 1918 г. Монография. Вариант II. Машинопись с правками, 1949 г. 314 f.
12. Революционное движение 1848–1849 гг. в Молдавия, Валахии и Трансильвании (Вариант главы 18 для Истории Румынии). Машинопись с правками, 1951 г. 102 f.
13. Статья Революция 1848 года в Дунайских княжествах. Авторизованная машинопись с правками, 1951 г. 23 f.
14. Борьба молдавского народа против интервенции в Бессарабии, 1917–1920 гг. Монография. Машинопись с правками, 1952 г. 243 f.
15. Статья Хотинское восстание (из истории борьбы украинского и молдавского народов против оккупации Бессарабии). Авторизованная машинопись с правками, 1954 г. 8 f.
16. Татарбунарское восстание. Статья. Авторизованная машинопись с правками, 1955 г. 14 f.
17. Бессарабский вопрос в международных отношениях в 1910–1940 гг. Монография. Авторизованная машинопись с правками, 1955 г. 642 f.
18. Борьба трудящихся Бессарабии против интерветов 1917–1920 гг. Диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Первый вариант. Машинопись и правками. Том I, 1958 г. 367 f.
19. Борьба трудящихся Бессарабии против интерветов 1917–1920 гг. Диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Первый вариант. Машинопись и правками. Том II, 1958 г. 374 f.
20. Письма Георге Асаки к П.Д. Киселеву Типографский оттиск. Статьи, 1958 год. 5 f.
21. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917–1920 гг. (издание второе исправленное и дополненное). Авторизованная машинопись с правками. Том I, 1960 г. 235 f.
22. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917–1920 гг. (Издание второе исправленное и дополненное). Авторизованная машинопись с правками. Том II, 1960 г. 279 f.
23. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917–1920 гг. (издание второе исправленное и дополненное). Авторизованная машинопись с правками, 1960 г. 368 f.
24. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917–1920 гг., 1960 г. 24 f.
25. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917–1920 гг. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. Второй вариант. Машинопись с правками. Том I, 1960 г. 511 f.
26. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917–1920 гг. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. Второй вариант. Машинопись с правками. Том II, 1960 г. 416 f.
27. Рабочее движение в Бессарабии в годы Гражданской войны и интервенции (1918–1920 гг.) Статья. Машинопись с правками, 1960 г. 23 f.
28. Героическая эпопея (К 52-й годовщине Бендерского восстания). Статья. Авторизованная машинопись с правками, 1961 г. 17 f.
29. Статья О книжных иллюстрациях к учебнику Истории Молдавии. Авторизованная машинопись с правками, 1964 г. 8 f.
30. Через десятилетия. Статья. Авторизованная машинопись с правками и добавлениями, 1964 г. 3 f.
31. К вопросу о формировании молдавской буржуазной нации. Статья. Авторизованная машинопись с правками, 1967 г. 8 f.
32. К вопросу изучения национального самосознания молдаван в период становления и развития молдавской буржуазной нации. Статья. Авторизованная машинопись с правками, 1970 г. 11 f.

33. Вопросы историографии Хотинского восстания (Тезисы доклада на сессии, посвященной 50-летию завершения гражданской войны в СССР). Машинопись, 1971 г. 8 f.

34. В.И. Ленин организатор и вдохновитель трудящихся Молдавии на борьбу за власть Советов. Статья. Авторизованная машинопись, 1975 г. 57 f.

35. Ценный исторический документ о стратегии и тактике Бессарабской и Буковинской подпольных коммунистических организаций, разоблачающий фальсификаторов истории. Ксерокопия авторизованной машинописи, 1975 г. 9 f.

36. В.И. Ленин организатор и вдохновитель трудящихся Молдавии на борьбу за власть Советов. Статья. Вариант II. Машинопись с правкой, 1976 г. 83 f.

37. Источники по истории борьбы за власть Советов в Бессарабии в период Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны. Монография. Машинопись, 1977 г. 479 f.

38. Справка о неурожайных годах, в Бессарабии в связи с засухой (в соавторстве). Машинопись с правками. 6 f.

39. Тезисы на тему Изучение источников по истории Хотинского восстания и задачи советских историков. Авторизованная машинопись с правками. 3 f.

40. Против беспринципности в исторической науки (серия статей). Авторизованная машинопись, 1978 г. 52 f.

41. Статья Проблема изучения и использования источников по истории Великой Октябрьской социалистической революции в Молдавии. Машинопись с правками. 17 f.

42. Статьи написанные им для Большой советской энциклопедии. Авторизованная машинопись. 6 f.

43. Основные этапы в истории молдавского народа. Лекция. Авторизованная машинопись с правками, 1945 г. 28 f.

44. Проспект доклада на тему Молдавское буржуазно-национальное движение в Бессарабии в 1917 году. Машинопись с правками, 1946 г. 13 f.

45. Борьба русского и молдавского народов против султанской Турции в XVIII веке. Лекция. Машинопись с правками, 1950 г. 7 f.

46. Фотокопии, ксерокопии и вырезки статей, опубликованных в периодической печати, (1941–1969 гг.). 13 f.

II. MATERIALE BIOGRAFICE

1. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № I ЦГА МССР. 13 caiete.
2. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда №2 ЦГА МССР. 13 caiete.
3. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 6 ЦГА МССР. Том. I. 14 caiete.
4. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 6 ЦГА МССР. Том. II. 14 caiete.
5. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 9 ЦГА МССР. 4 caiete.
6. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 32 ЦГА МССР. 6 caiete.
7. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 39 ЦГА МССР. 8 caiete.
8. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 680 ЦГА МССР. 4 caiete.
9. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 679 ЦГА МССР. 7 caiete.
10. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 738 ЦГА МССР. 28 caiete.
11. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 796 ЦГА МССР. 6 caiete.
12. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 919 ЦГА МССР. 15 caiete.
13. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 1138 ЦГА МССР. 18 caiete.
14. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда № 3156 ЦГА МССР. 1 caiet.
15. Рабочие тетради. Выписки из документов фондов ЦГА МССР № 3, 1137, 2884, 238, 793, 134, 38, 226, 1120, 1520, 296,70, 2085, 693. 15 caiete.
16. Рабочие тетради. Выписки из документов фонда рукописного отдела Молдавского научно-исследовательского института (Досар ал Сфатулуй цэрий дин Басарабия). 4 caiete.
17. Рабочая тетрадь. Выписки из документов фондов Библиотеки Львовского университета (филиал Библиотеки АН УССР). 1 caiet.

18. Рабочие тетради. Выписки из документов фондов Черновицкого областного государственного архива УССР. 4 caiete.

19. Рабочие тетради. Выписки из документов фондов Центрального государственного архива Октябрьской революции УССР. 9 caiete.

20. Рабочие тетради. Выписки из документов Центрального государственного исторического архива в Ленинграде. 5 caiete.

21. Рабочие тетради. Выписки из документов фондов Центрального государственного военно-исторического архива СССР. 9 caiete.

22. Рабочая тетрадь. Выписки из документов фондов Центрального государственного архива Октябрьской революции СССР. 1 caiet.

23. Рабочие тетради, Выписки из архивных документов (архивы и фонды не указаны). 10 caiete.

24. Рабочие тетради. Выписки из Урикарул, Хурмузаки и Древнейших славянских хроник молдавского происхождения. 9 caiete.

25. Рабочие тетради. Выписки из работ Н. Йорга, А. Маргиломан, (?) Даиковича, Н. Балческу, Н. Попеску-Дореану, Андре Марти. 12 caiete.

26. Рабочие тетради. Выписки из сборника документов Интервенция ромынэ ын Басарабия. Вол. I, 1917–1918 и из сборника статей Из истории рабочего класса и революционного движения. Москва, 1958 г. 3 caiete.

27. Рабочие тетради. Выписки из работ зарубежных авторов, касающиеся истории Молдавии. 17 caiete.

28. Рабочие тетради. Выписки из работ Б. В. Виленского, П. Алисовта, В. Борисова, П. Смишко, С. Рубенс, А. О. Криворукова и С. И. Якубовской. 7 caiete.

29. Рабочие тетради. Выписки из газет Бессарабская правда, Бессарабская жизни Бессарабский большевик, Бессарабский южный край (1917, 1919, 1921 гг.). 14 caiete.

30. Рабочие тетради. Выписки из газет Бессарабские губернские ведомости, Бессарабский коммунист, Голос Бессарабии, Красная Бессарабия, Свободная Бессарабия, Бессарабская почта (1917, 1920, 1930, 1932, 1936 гг.). 9 caiete.

31. Рабочие тетради. Выписки из газет Кувынт молдовенеск, Универсул, Сфатул цэрии, Кемаря тинеретулуй, Известия Совета солдатских депутатов 8 армии (1917–1919, 1927–1929 гг.). 9 caiete.

32. Рабочая тетрадь. Выписка из газеты Ромыния ноуэ № 146 от 19 августа 1919 г. Речь А. Машеевича на 1-ом съезде учителей Бессарабии (25−27 мая 1917 г.). 1 caiet.

33. Рабочие тетради. из журналов Студий, Архива, Академия Ромына (1921, 1927, 1951 гг.). 4 caiete.

34. Рабочие тетради. Выписки из газет Известия, Большевик, Воин гражданин, Революционная ставка, Искра (1917–1921, 1924, 1925, 1929, 1930, 1940 гг.). 14 caiete.

35. Рабочие тетради, Выписки из газет Южная мысль, Голицкий коммунист, Молодой крестьянин, Одесская почта, Известия Одесского совета рабочих депутатов и представителей армии и флота, Советская Буковина, Харьковская борьба, Известия Одесского фронтового и областного съезда, Одесские новости, Коммунист (1917–1921, 1934, 1940, 1957 гг.). 15 caiete.

36. Рабочие тетради. Выписки из газеты Правда (1919–1935 гг.). 19 caiete.

37. Рабочие тетради. Выписки из Русской периодической печати 1895–1917, М. 1917 и Перечень переименованных населенных пунктов юга Бессарабии, вошедших в состав УССР. 2 caiete.

38. Рабочие тетради. Выписки из зарубежных газет и журналов. 7 caiete.

39. Рабочие записи. Выписки из книг, журналов и газет на разные темы. 13 caiete.

40. Выписки и копии архивных документов для сборника Борьба за власть Советов в Молдавии (январь 1918 г.). Том II, 1957 г. 289 f.

41. Выписки и копии архивных документов для сборника Борьба за власть Советов в Молдавии (1917–1918 гг.). Том III, 1958 г. 396 f.

42. Выписки и копии архивных документов для сборника Борьба за власть Советов в Молдавии (1917–1918 гг.). Том IV, 1958 г. 402 f.

 ISSN 1811-2668

43. Выписки и копии архивных документов для сборника Борьба за власть Советов в Молдавии (1917–1918 гг.). Том V, 1958 г. 245 f.

44. Выписки из газет: Кувынт молдовенеск, Комунистул, Мониторул офичиал, Адевэрул, Фрэция ромыняска, Ренаштеря ромынэ, Фапта, Булетинул офичиал ал директоратулуй де агрикултурэ, Албина ромыняскэ, Вяца ромэняскэ, Универсул Епока, Диминяца, Ориен, Америка, Лупта (1831, 1917–1925, 1929, 1940 гг.). 221 f.

45. Выписки из газет и журналов Бессарабская правда, Бессарабия, Свободная Бессарабия, Бессарабское бюро печати, Бессарабский край, Красная Бессарабия, Бессарабская жизнь, Бессарабский коммунист, Голос Бессарабии, Бессарабский южный край (1917–1921, 1924, 1928, 1933 гг.). 152 f.

46. Выписки из газет и журналов Бессарабская правда, Бессарабия, Свободная Бессарабия, Бессарабское бюро печати, Бессарабский край, Красная Бессарабия, Бессарабская жизнь, Бессарабский коммунист, Голос Бессарабии, Бессарабский южный край (1917–1921, 1924, 1928, 1933 гг.). 152 f.

47. Выписки из газеты Сфатул цэрий за 1918 г. 91 f.

48. Выписки из газеты Известия Тираспольского Совета крестьянских и рабочих депутатов (1918–1920 гг.). 18 f.

49. Выписки из газет: Призыв, Голос революции, Рабочая жизнь, Голос красноармейца, Одесский коммунист, Одесские новости, Одесский листок, Волынская молва, Подольская жизнь, Трибуна, Южная мысль, Подольский коммунист, Молодой рабочий, Южный край, Южный рабочий, Одесский вестник (1864, 1884, 1917–1920, 1929 гг.). 235 f.

50. Выписки из исторического журнала Красная летопись, 1923 г. и из работы К. Кирицеску История войны за объединение Румынии 1916–1919 гг. 44 f.

51. Выписки из книги Андре-Марти Восстание на Черном море и из журналов Шкоала Басарабией и Студент. 35 f.

52. Выписки из работ А. Маргиломан, З. Гусэреску, Н. Иорга и др. 53 f.

53. Выписки из книги Р. Росетти Пэмынтул, сэтений ши стэпыний ын Молдова. 25 f.

54. Выписки из сочинения С. Н. Палаузова Румынские господарства Валахии и Молдавии.8 f.

55. Выписки из работы И. Богдан Култура веке ромынэ, 1898 г. 19 f.

56. Выписки из работы И. Барбулеску Лимба ши история ромынилор, 1902 г. 16 f.

57. Выписки из Обзора Бессарабской губернии за 1913 г. 15 f.

58. Выписки из работы И. Нистор Молдавские пути сообщения, 1912 г. 19 f.

59. Выписки об Антиохе Кантемире из неустановленного сочинения Благоя. 15 f.

60. Выписки из Летописи событий в юго-западной России в XVШ веке, составленной Самоилом Величко (бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского. 14 f.

61. Выписки из Чтение в императорском обществе истории и древностей Российских при московском университете, 1872 г. 29 f.

62. Выписки из 6-го тома И.В. Цинкайзена История Оттоманской империи в Европе, Рома, 1859 г. 5 f.

63. Выписки из работы Г. Гервинуса История девятнадцатого века от времен Венского конгресса. Том 5, 1868 г. 20 f.

64. Выписки из сочинения А. Скальковского Опыт статистического описания Новороссийского края, часть 1, 1850 г. 22 f.

65. Выписки из сочинения П.Е. Шафарика Славянские древности. Том 1, 1848 г. 8 f.

66. Выписки из Сборника исторических материалов, извлеченных из архива собственной его императорского величества канцелярий, 1890 г. 13 f.

67. Выписки из сборника Записки Одесского общества истории и древностей, Том 6, 1867 г. 29 f.

68. Выписки из сборника А. Шмидта Материалы для географии и статистики России, 1863 г. 22 f.

69. Выписки из работы, 1880 г. 43 f.

70. Копии газетных материалов, использованных при подготовке сборников документов, (1917–1923 гг.). 81 f.

71. Копии информационных материалов из газет о революционных событиях в Молдавии в 1917–1920 гг. 84 f.

72. Заверенные архивные копии из документов ЦГА МССР (1808–1810 гг.). 82 f.
73. Заверенные архивные копии из документов ЦГА МССР (1811–1812 гг.). 306 f.
74. Заверенные архивные копии из документов ЦГА МССР (1916–1924 гг.). 117 f.
75. Заверенные архивные копии документов ЦГИА СССР в Ленинграде 1866–1892 гг. 159 f.
76. Заверенные архивные копии из документов МолдНИИ базы АН СССР 1811–1921 гг. 120 f.
77. Архивные копии документов ЦГА МССР (1856–1942 гг.). 304 f.
78. Архивные копии документов Рукописного отдела МолдНИИ базы АН СССР (1917–1920 гг.). 53 f.
79. Архивные копии документов из фонда ЦГИА МССР Сенаторы председательствующие в диванах Молдавии и Валахии и из фонда Бессарабского гражданского губернатора (1811–1812 гг.). 36 f.
80. Архивные копии документов из фондов ЦГАОР СССР и ЦГАСА (1917–1919 гг.). 60 f.
81. Архивные копии документов ЦГВИА (1917–1918 гг.). 43 f.
82. Архивные копии документов из фондов ЦГА ВМФ (1918 г.). 29 f.
83. Архивные копии документов Партархива ЦК КПУ, Одесского обкома КПУ, Черновицкого, Одесского, Винницкого и Хмельницкого облгосархивов (1917–1933 гг.). 229 f.
84. Архивные копии документов из фондов Партархива при ЦК КПМ (1917–1945 гг.). 64 f.
85. Архивные копии документов из ЦПАИИЛ (1917–1920 гг.). 10 f.
86. Фотокопии документов ЦГНА МССР Об обложении жителей Бессарабской области налогами (1815–1856 гг.). 53 f.
87. Фотокопии документов из фондов ЦГНА МССР О ходе то ходе торговли и организации публичных библиотек (1830 г.). 109 f.
88. Фотокопии документов из фондов ЦГНА МССР О предоставлении льгот купцем Бессарабской области (1830 г.). 25 f.
89. Фотокопии документов из фондов ЦГНА МССР Численность налогоплательщиков в Бессарабской области за 1852 год. 86 f.
90. Фотокопии документов из фондов ЦГА МССР О посеве и урожае хлеба по городам и уездам Бессарабской губерний (1871–1880 гг.). 67 f.
91. Фотокопии документов из фондов ЦГИА СССР О разных податей и сборов (1821–1824 гг.). 151 f.
92. Фотокопии документов из фондов ЦГА МССР Воззвания подпольных коммунистических и революционных комитетов к рабочим, крестьянам и солдатам Бессарабии. 36 f.
93. Фотокопии архивных документов, собранные Н.В. Березняковым по его тематике. 158 f.
94. Фотокопии архивных документов для иллюстрирования сборника Хотинское восстание. 487 f.
95. Фотокопии отдельных номеров газеты Голос революции № 143-152, 154-178, 188 (1918 г.). 130 f.
96. Фотокопии отдельных номеров газеты Известия исполнительного комитета, 8-й армии № 4-23 (1917–1918 гг.) и Известия совета солдатских депутатов комитета 8-й армии № 1-3,5 (1918 г.). 51 f.
97. Вырезки из газеты Сфатул цэрий. 105 f.
98. Вырезки из газет на тему Хотинское восстание. 11 f.
99. Вырезки из газет на разные темы. 36 f.
100. Вырезки из газеты Кувынт молдовенеск и из журнала Трибуна ромынилор транснистрень (о первом съезде левобережных молдован в Тирасполе), 1927–1933 гг. 7 f.
101. Вырезки из газеты Бессрабский южный край, 1915 г. 30 f.
102. Заверенные воспоминания участников и очевидцев Хотинского восстания. 325 f.
103. Воспоминания участников и очевидцев Хотинского восстания. 194 f.
104. Воспоминания участников коммунистического подполья Гражданской войны, Татарбунарского восстания и принимавших участие в ликвидации последствий Великой Отечественной войны. 227 f.
105. Автобиографии участников Хотинского восстания. 37 f.
106. Библиографические справки об изданиях по тематике Н.В. Березнякова; хронологические таблицы княжения воевод в Молдавии и Валахии; список бессарабских губернаторов, статских советников и др. должностных лиц. 194 f.
107. Описи документов, собранных Н.В. Березняковым в 1940–1941 гг. и спасенных им в годы войны. 37 f.

108. Список депутатов Сфатул цэрий, принявших участие в заседании 27 марта 1918 г. о присоединении Бессарабии к Румынии; Список крупных землевладельцев Бессарабии до проведения аграрной реформы. 17 f.

109. Документы, меморандумы и другие материалы по бессарабскому вопросу. Отчет депутата Сфатул цэрий в Цыганко о его беседе с генералом Войтояну 23 ноября 1918 г. 72 f.

110. Доклады парламентских комиссий по расследованию фактов злоупотреблений административных, полицейских и военных органов в Кагульском и Бельцком уездах после объединения Бессарабии с Румынией, 1920 г. 62 f.

111. Списки участников революционного подполья в Бессарабии и участников Татарбунарского восстания; воззвания коммунистических групп Бессарабии и г. Одессы к рабочим, крестьянам и солдатам Румынии. Рецензии и отзывы Березнякова Н.В. на научные труды других ученых, anii 1920. 31 f.

112. Рецензия на статью Д. Е. Шемякова Комратское восстание в январе 1905 г. Авторизованная машинопись с правками, 1949 г. 4 f.

113. Рецензия на книгу А. Юрченко Хотинское восстание, Киев, 1948 г. Машинопись с правками, 1951 г. 8 f.

114. Рецензия Ценная книга по истории коммунистического подполья в 1918–1919 гг. на книгу В.Г. Коновалова Герои Одесского подполья Москва, 1960 г. 17 f.

115. Рецензия на работу Г. Ф. Богача Унитатя литературий молдовенешть дин в. XIX. Авторизованная машинопись с правками. 7 f.

116. Рецензия на проект лекции Г. А. Бучнева Великий полководец А. В. Суворов. Авторизованная машинопись с правками. 7 f.

117. Отзыв о работе Т. Марецкого Краткий историко-экономический очерк г. Тирасполя. Авторизованная машинопись с правками, 1947 г. 2 f.

118. Отзыв о работе С.Я. Афтенюка Из истории борьбы молдавских партизан против фашистских захватчиков в 1941–1944 годах. Авторизованная рукопись с правками, 1949 г. 8 f.

119. Отзыв на рукопись Н. А. Мохова Очерки по истории Молдавии от древнейших времен до конца XVIII века. Авторизованная машинопись с правками, 1963 г. 20 f.

120. Отзыв на автореферат Д. В. Кастромы Борьба Коммунистической партий Молдавии на подготовку и воспитание колхозных кадров (1946–1958 гг.). Авторизованная машинопись с правками, 1963 г. 3 f.

121. Отзыв на работу И. И. Мещерюка Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828–1834 гг., 1964 г. 2 f.

122. Отзыв на автореферат диссертации. Д. Е. Шемякова на соискание ученой степени доктора исторических наук на тему Социально-экономические отношения и революционное движение в Бессарабии эпоха империализма (конец XIX в.- *1917 г.).* Авторизованная машинопись о правками, 1964 г. 2 f.

123. Отзыв на диссертацию И. Ф. Йовы Бессарабия и греческое национально-освободительное движение. Машинопись с правками, 1987 г. 13 f.

124. Отзыв на брощуру А.А. Коренева и Н.Д. Ройтмана Участие трудящихся Молдавии в защите завоеваний Октября Кишинев, 1967 г. Машинопись с правками, 1968 г. 2 f.

125. Отзыв на рукопись М.С. Френкина Солдаты 8-й армии Румынского фронта в борьбе за власть Советов (1917 г.) Машинопись. 8 f.

126. Отзыв на диссертацию Е.Б. Шульмена Русско-турецкая война 1735–1739 гг. Авторизованная машинопись. 8 f.

127. Отзыв на рукопись повести советского писателя Степана Снигура Буревий Хотин, 1973 г. Машинопись с правкой. 11 f.

128. Замечания на I раздел брошюры Сенкевича В.М. Советская Молдавия в борьбе против фашистских захватчиков ОГИЗ 1944 г. Авторизованная машинопись с правками. 2 f.

129. Замечания на труд С.К. Брысякина Культура Бессарабии (1918–1940 гг.) Авторизованная машинопись с правками, 1978 г. 12 f.

130. Замечания на доклад доктора исторических наук Н. А. Нарцова Внешняя политика Стефана Великого. Авторизованная рукопись. 3 f.

131. Рецензия И. Д. Чебан на брошюру Н.В. Березнякова Злодеяния немецкого румынских оккупантов в Молдавии, 1945 г. 1 f.

132. Рецензия А. Манусевича на сборник документов Багратион в Дунайских В княжеств (Н. В. Березняков редактор и составитель), 1949 г. 3 f.

133. Рацензия А. Манусевича на рукопись Н. В. Березняков Захват Бессарабии Румынии в 1918 г., 1949 г. 5 f.

134. Рецензия И. И. Мещерюка на лекцию. Н. В. Березняков Из истории братской дружбы молдавского, украинского и русского народов (1654–1812), 1954 г. 1 f.

135. Рецензия С. К. Брысякина на статью Н. В. Березнякова Из истории борьбы советской дипломатии за освобождение Бессарабии в 1918–*1924 гг*, 1956 г. 8 f.

136. Рецензия И. И. Немирова на сборник документов и материалов Хотинское Восстание (Н. В. Березняков – рук. авторского коллектива), 1974 г. 7 f.

137. Рецензия Е. Н. Истрати на рукопись сборника документов Хотинское восстание (Березняков Н. В. - руководитель авторского коллектива). 4 f.

138. Отзыв Я. С. Гроссула и Н. П. Фролова о работе Н. В. Березнякова Захват Бессарабии Румынией в 1918 году., 1946 г. 14 f.

139. Отзыв Л. В. Черепнина (Ин-т истории АН СССР) о работе Н.В. Березнякова 1. Молдавия в XVI веке и начале XIX века. 2. Молдавия в первой половине XIX века. 3. Развитие молдавской культуры в XIX веке, 1947 г. 9 f.

140. Отзыв Е. И. Русеева на работу Н. В. Березнякова Бессарабия в составе Российской империи в первой половине XIX века, 1947 г. 3 f.

141. Отзыв Л. В. Черепнина (Ин-т истории АН СССР) о сборнике документов Багратион в Дунайских княжествах (сост. Н. В. Березняков и др.), 1949 г. 2 f.

142. Отзыв И. Минца (Ин-т истории АН СССР) о работе Н. В. Березнякова Борьба молдавского народа против интервенции в Бессарабии, 1953 г. 4 f.

143. Отзыв И. Разгона (Ин-т истории АН СССР) на сборник документов и материалов Борьба за власть Советов в Молдавии. Март 1917- март 1918 под редакцией Н. В. Березнякова и др., 1957 г. 10 f.

144. Отзыв А. Иоффе (Ин-т истории АН СССР) о научно-популярной работе Н.В. Березнякова СССР в авангарде борьбы за мир, 1962 г. 2 f.

145. Отзыв А. Манусевича (Ин-т истории АН СССР) о брошюре Н. В. Березнякова СССР в борьбе за мир, 1962 г. 1 f.

146. Отзыв Г. Е. Рейхберга о сборнике документов и материалов Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917–1920 гг., 1966 г. 5 f.

147. Отзыв Г. Е. Рейхберга (Ин-т истории АН СССР) на сборник документов и материалов За власть Советскую, 1968 г. 5 f.

148. Отзыв А. В. Репиды на рукопись брошюры Н. В. Березнякова В. И. Ленин-организатор и вдохновитель трудящихся Молдавии на борьбу за власть Советов, 1977 г. 2 f.

149. Отзыв Н. П. Лисовиной на рукопись монографии Н.В. Березнякова Источники по истории борьбы за власть Советов в Бессарабии в период Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны, 1978 г. 15 f.

150. Анонимный отзыв на труд Н. В. Березнякова Борьба молдавского народа против иностранной интервенции в Бессарабии, представленный как диссертация на соискание ученой степени доктора ист. наук. 19 f.

151. Отзыв И. Авербуха о работе Н. В. Березнякова Захват Бессарабии Румынией в 1918 г. 22 f.

152. Отзыв В. Скворцова (ГАУ МВД СССР) на сборник Борьба за власть Советов в Молдавии (март 1917 - март 1918 г.). 6 f.

153. Отзыв Ю. З. Полевого на рукопись Н. В. Березнякова Молдавский народ в Вели кой Октябрьской социалистической революции. 1 f.

154. Замечания А. Киделя на статью Н. В. Березнякова Молдавская национальная партия-агентура румынских захватчиков, 1945 г. 4 f.

155. Заключение С. Я. Афтенюка на рецензии В. Гальперина и А. Мироновой и отдельно В. Гольперина по монографии Н.В. Березнякова Борьба трудящихся Бессарабии против интервенции в 1917-1920 гг., 1956 г. 8 f.

156. Заключение проф. Бескровного о сборнике Кутузов в дунайских княжествах (сост. Н. В. Березняков и др.). 1 f.

157. Стенограммы, протоколы, выписки из протоколов обсуждения научных трудов Н. В. Березнякова, (1945–1976 гг.). 213 f.

158. Автобиография написанные в разные годы. Рукопись с правками. 34 f.

159. Личные листки по учету кадров, заполненные им в разные годы. Авторизованные рукописи. 10 f.

160. Характеристики данные ему высшестояцими инстанциями. 8 f.

161. Акты гражданского состояния, завещания, медицинские свидетельства. 10 f.

162. Дипломы, удостоверения, мандаты, пропуска и справки удостоверяющие его личность и передвижение по службе (1926–1988 гг.). 118 f.

163. Почетные грамоты, дипломы и адресные поздравления. 29 f.

164. Программы научно-технических и культурных мероприятиях, пригласительные билеты. 81 f.

165. Афиши общества по распространению научных и политических знаний МССР, собранные Н. В. Березняковым.14 f.

166. Списки научных трудов Н. В. Березнекова. Авторизованная машинопись. 26 f.

167. Письма Н. В. Березнякова в адрес учреждений и отдельных должностных лиц (1941–1987 гг.). 91 f.

168. Письма Н. В. Березнякова супруге в годы великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). 38 f.

169. Письма Н. В. Березнякова супруге в послевоенные годы (1953–1971 гг.). 101 f.

170. Письма Р. Е. Березняковой Н.В. Березнякову. 155 f.

171. Письма Н. В. Березнякову в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). 44 f.

172. Письма учреждений, должностных лиц, ученых и граждан Н.В. Березнякову (1939–1988 гг.). 394 f.

173. Фотографии Н. В. Березнякова и других лиц. 46 fotografii.

174. Газета Молодежь Молдавии от 14 мая 1946 г., в которой помещена его фото как участника совещания интеллигенции в ЦК ЛКСМ Молдавии. 4 f.

III. COLECȚII DE EDIȚII

175. Отделение экземпляры газеты Молдова сочиалистэ (1942–1962 гг.). 127 f.

176. Отдельные экземпляры газет изданные в Бессарабии (1917–1930 гг.). 14 f.

177. Карты Молдавии и соседних регионов, собранные Н.В. Березняковым. 45 f.

IV. MATERIALE ALE ALTOR PERSONALITĂȚI

178. Переписанная академиком Л.Н. Майковым работа Княжна Мария Кантемирова. 382 f.

179. Заверенная копия выступления зам. директора Молдавской научно-исследовательской базы АН СССР Я. С. Гросула при обсуждении статьи Воронова Чему и как учит профессор Нарцов, 1947 г. 5 f.

180. Рецензии и отзывы отдельных ученых на работу д.и.н. Н. А. Нарцова История Молдавии с древнейших времен до наших дней, собранные Н. А. Березняковым, 1947 г. 22 f.

181. Описание экскурсии на озеро Рица А. В. Березняковым, брата Н. В. Березнякова. 12 caiete.

182. Документы Н. А. Нарцова. 19 f.

Consideraţii finale

Fondul arhivistic propus spre cunoaștere în acest studiu de informare și de invitație la cercetare relevă aspecte din biografia privată, științifică și administrativă a cercetătorului și istoricului propagandist Nicolai V. Berezneacov (1910−1989). Toate aceste materiale arhivistice incluse în fond au fost realizate în profilul ideologic al perioadei sovietice. Deşi activitatea lui Nicolai V. Berezneacov comportă amprenta timpului sovietic, sursele istorico-arhivistice fiind ancorate în ideologia marxist-leninistă, totuși, acestea pot servi drept sursă de înștiințare a felului de a gândi a unui cercetător a timpului său, promotor al științei istorice ideologizate.

Referințe:
1. Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei. *Fondul personal al doctorului în ştiinţe istorice Nicolai V. Berezneacov (Fondul 11).*
2. Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, Iulian Salagor, *Fondul de arhivă personal al istoricului Ion Jarcuțchi.* În: *Akademos. Revistă de Ştiinţă, Inovare, Cultură şi Artă,* nr. 4 (71), 2023, pp. 121-128.
3. Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei. *Fondul fotografic.*

Date despre autori:
Lidia PRISAC, doctor în istorie, Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0002-3406-3670
E-mail: lidiaprisac@yahoo.com

Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie /Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0002-5993-1235
E-mail: ion.xenofontov@usm.md

Iulian SALAGOR, cerectător științific, Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0009-0005-4601-6950
E-mail: salagur@yahoo.com

Prezentat la 01.03.2024

Anexe
Surse iconocrafice [3].

Nicolai V. Berezneacov, tânăr cercetător.

Nicolai V. Berezneacov (1910, Odessa – 1989, Chişinău), doctor habilitat în ştiinţe istorice (1960), conferenţiar universitar (1943) [2].

Nicolai V. Berezneacov, consultant științific al Institutului de Istorie al AŞ din RSSM (1979–1982).

Cu colegii de breaslă. De la stânga la dreapta: ?, N. V. Berezneacov, ?, E. M. Russev, Al. Moșanu, anii 1970.

N. V. Berezneacov împreună cu canditatul în ştiinţe istorice

N. A. Mohov participând la o manifestare, anii 1970.

Doctorul habilitat în ştiinţe istorice N .V. Berezneacov la manifestări științifice, anii 1980.

CZU: 351.852/.855:338.48(091) **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_08**

HERITAGE AND TOURISM CHARTERS (1976, 1999, 2022)

Dumitru-Cătălin ROGOJANU,
Deva Museum of Dacian and Roman Civilisation

At the broadest level, cultural and natural heritage belongs to all mankind, everybody having the right and responsibility to understand, appreciate and conserve their universal values, because the particular heritage and collective memory of each community are irreplaceable and an important basis for present and future development. In the conditions of increasing globalization, very rapid technologization, changes in the needs and expectations of tourists, tour operators offer visitors a series of programs that focus on movable and immovable, cultural and natural heritage, which sometimes, due to negligence or carelessness, they damage. In this sense, ICOMOS and other international organizations with a role in protecting the heritage have adopted a series of Tourism Charters to regulate both heritage and cultural tourism issues, as well as to educate and change the behavior of tourists towards these universal values, common assets at a global level.
Keywords: *heritage, culture, protection, conservation, tourism charter, values.*

PATRIMONIUL ȘI CARTELE TURISMULUI (1976, 1999, 2022)

La cel mai larg nivel, patrimoniul cultural și natural aparține întregii omeniri, fiecare având dreptul și responsabilitatea de a înțelege, aprecia și conserva valorile sale universale, deoarece moștenirea particulară și memoria colectivă a fiecărei comunități sunt de neînlocuit și o importantă bază pentru dezvoltarea prezentă și viitoare. În condițiile globalizării crescânde, a tehnologizării foarte rapide, a modificării necesităților și așteptărilor turiștilor, operatorii din turism vin în întâmpinarea vizitatorilor cu o serie de programe care au în centrul lor patrimoniul mobil și imobil, cultural și natural, căruia uneori, din neglijență sau nesăbuință, îi aduc prejudicii. În acest sens, ICOMOS și alte organizații internaționale cu rol în protejarea patrimoniului au adoptat o serie de Carte ale turismului care să reglementeze atât problemele de patrimoniu și turism cultural, cât și educarea și modificarea comportamentului turiștilor față de aceste valori universale, bunuri comune mondiale.
Cuvinte-cheie: *patrimoniu, cultură, protejare, conservare, cartă a turismului, valori.*

Introduction

The progress made by society at all its levels is a natural consequence of development, man occupying the central place in this long process, standing out both as a creative being and as a beneficiary of the products of his inventiveness and creativity but also not quite often as a destroyer of his own creations. Throughout history, many and various objects and monuments have been created, signs of the times and responses to the demands of the time or, not infrequently, avant-garde heralds of new trends and directions of development. Some were endowed with symbols and value from the very beginning while others acquired these attributes only after passing the test of time. Man has always had the tendency to return to the past, to a time he did not know, but about which he formed a certain image, often positive, to replace an often unsatisfactory present. Thus, the past was shrouded in mystery, romanticism, was idealized and beautified precisely to respond to subjective searches on the long road to self-awareness.

Through travel, man has discovered the world and himself, has passed from the Self to the Other, has internalized the world and has externalized himself in the world. The vestiges of the past have always attracted him because the quaint beauty of a forsaken world has opened unexpected doors of imagination, has helped him immerse himself in immemorial times and spaces. That is why, since ancient times, man has traveled, initially for economic, mercantile and military reasons, then for pleasure, and later the range of reasons increasingly diversified as man's material and especially spiritual needs have become more and more complex. Tourism, which has developed on this basis, is currently a real industry making profit and leading to economic development for many countries which boast a heritage unanimously recognized at the international level.

From an etymological point of view, the term „tourism” comes from the Greek term *turnos*, the Latin term *turnus* respectively, with the meaning of tour, later found in the French term *tour* which means travel, movement in the open air, walk, hiking tour, finally taken over by the English *to tour* (to travel, to wander in the sense of taking a trip) [1, without the page].

Since the tourist activity is highly complex, its definition falls within a rather wide range, with many points of view, hence the multitude of attempts to capture its essence, its conceptualization demonstrating precisely the social importance given to it, especially since the 19th century.

The exploitation of thermal waters in European countries in the 19th century set the tone for tourism as an activity, when a „new industry” emerged and when the first official documents appeared, such as the one relating to hotel activity in Switzerland (1883) or E. Guyer Freuler's study, *Contributions to tourism statistics* (1896), which gave a first definition of tourism as “a phenomenon of modern times, based on the growing need to restore health and change the environment, to cultivate the feeling of receptivity towards the beauties of nature... a result of the development of trade, industry and means of transport” [2, p. 12].

The definition is important as it identifies the economic side of tourism, as well as some motivations for travelling. Other theorizations of tourism follow, the most important being the definition of the Swiss W. Hunziker, also adopted by K. Krapf, established as a benchmark in the specialized literature, which considered tourism as „the sum of the phenomena and relationships arising from the travel and stay of non-residents, insofar as they do not lead to permanent residence and are not connected with any earning activity” [3, p. 13].

A modern definition is given by the Dex, tourism representing „The sum of relationships and phenomena arising from the travel and stay of non-residents (such as spending a holiday or work leave, participating in various events, etc.)” or „A recreational or sports activity, consisting of traveling some distances on foot or by different means of transport, in order to visit picturesque regions, towns, cultural, economic, historical sights, etc.” [4, without the page].

The development of tourist activity has led to the emergence of several branches of tourism, the cultural one standing out in particular. Unlike other types of tourism, it involves attracting tourists with a higher level of education, with a broad horizon of culture and civilization that gives them the possibility of choosing destinations that satisfy their instructive-educational and cultural needs, as well as their curiosity to know new places and people.

In order for a trip to fall within the sphere of cultural tourism, it must meet three conditions: „to be determined by the desire for knowledge, for culture; to represent the consumption of a culturally significant tourist product (monument, work of art, show, exchange of ideas); to involve the intervention of a mediator – a person, a written document, an audio-visual material – that values and realizes the cultural product” [2, p. 86]. Once these conditions are met, we must also notice the transformations in cultural life that undoubtedly leave their mark on travel, its destinations and objectives and how they influence them. The relationship between cultural tourism and heritage elements, which affects the destinations to visit, is also noteworthy. Thus, the forms of tourism are materialized in: „*visiting the objectives of the cultural-historical heritage:* archaeological and historical vestiges, monuments, castles, religious buildings, urban and rural complexes, parks and gardens; *visiting museums:* art galleries, archeology, history, natural sciences, specialized or thematic, national or regional museums, botanical gardens, zoo parks; *participation in cultural events:* opera, ballet performances, theater, concerts, music, dance, film, folklore festivals, traditional holidays, exhibitions, fairs; *industrial and technical tourism:* visiting some economic (industrial) objectives, certain constructions (dams, viaducts, bridges, tunnels, canals), modern or traditional urban architectural complexes, knowledge of the organization of social life, etc.” [2, p. 87]. Hence, the conclusion that cultural tourism interferes with leisure tourism but also with business tourism, and by its economic nature it contributes to the development of local and regional sustainable economy.

Along with the positive aspects of cultural tourism, there are also negative ones that have damaged the heritage elements that are tourist sights. That is why, there is a legislative need to regulate cultural tourism and to limit as much as possible the material destruction caused by visitors or heavy traffic in these areas.

Cultural Tourism Charter (1976)

A first action in this sense is the *ICOMOS Cultural Tourism Charter* from 1976, adopted following the International Seminar on Tourism and Contemporary Humanism, held in Brussels between November 8 and 9, 1976. It is considered the first international document focused on the need for a responsible tourist approach to cultural heritage while also anticipating the recognition of sites and monuments as a source of economic benefit and cultural education [5, p. 2].

According to this Charter, „tourism is an irreversible social, human, economic and cultural fact... which aims, among other objectives, to discover sites and monuments", recognizing both the positive impact on the heritage and the environment, as well as the negative impact, which imposes a concern for conservation and protection, as well as education in order to cultivate „respect for the cultural and natural world heritage, which must prevail over any other considerations, however justified they may be from a social, political or economic standpoint" [5, p. 2]. For this reason, between the organizations that represent tourism and those whose object is to protect the natural and monumental heritage, there must be a permanent collaboration both to protect and to value the cultural and natural heritage in order to obtain the greatest possible benefits, but only under the conditions of integrating cultural values and social objectives, as well as the economic aspects included in the planning of the resources of the countries, regions and local communities, ensuring full concordance between them [5, p. 3].

The Charter also places special emphasis on measures to raise awareness among tourists regarding the heritage in order to change their attitude towards the phenomena resulting from the massive development of tourism needs. This education ought to start in school, the youth being thus educated to understand and respect the sites, monuments and artistic heritage, with a great contribution from the written and audio-visual mass media [5, p . 4].

Considering pollution, as well as other destructive factors affecting the heritage, specialists, architects and scientists from all over the world are called upon to mobilize for its protection, using the world's most advanced technological resources and initiating plans of development and tourist endowment aimed at protecting and preserving heritage elements [5, p. 4].

Through this Charter, the signatories state that they aim to „respect and protect the authenticity and diversity of cultural values both in developing and industrialized countries, the fate of mankind's cultural heritage being, from the perspective of tourism development, in the greatest unity " [5, p. 4].

International Charter of Cultural Tourism. The management of tourism in places of heritage importance (1999)

In October 1999, at the 12th General Assembly in Mexico, ICOMOS adopted another *International Charter of Cultural Tourism. The management of tourism in places of heritage importance*, with a generous Introduction, followed by the statement of the Objectives and six Principles, which places cultural tourism on a much firmer footing.

In the **Introduction**, the Ethos of the Charter brings into focus the more detailed definition of heritage understood as „a broad concept that includes both the natural and the cultural environment. It encompasses landscapes, historic places, sites and built environments, as well as biodiversity, collections, past and ongoing cultural practices, knowledge and life experiences. It records and expresses the long processes of historical development, forming the essence of various national, regional, indigenous and local identities, and is an integral part of modern life. It is a dynamic benchmark and a positive tool for growth and change. The particular heritage and collective memory of each locality or community are irreplaceable and are an important basis for development, both now and in the future" [6, p. 1].

The diversity and multitude of heritage elements in a world where the phenomenon of globalization is constantly growing requires not only their protection, conservation, interpretation and presentation, but also a good management that has proposed as its main objective "to communicate to the host community and the visitors the importance and the need for its conservation. Reasonable and well-managed physical, intellectual, and/or emotional access to the heritage and cultural development is both a right and a privilege. It entails a duty of respect for heritage values, the interests and equity of the current host community,

indigenous custodians or owners of historic properties, and for the landscapes and cultures from which that heritage has evolved” [6, p. 1].

The Charter outlines the dynamic interaction between tourism and cultural heritage, emphasizing the fact that domestic and international tourism, seen as one of the „most important vehicles of cultural exchange”, is of major importance both for offering special personal experiences and for the economic side of the heritage, which, well exploited, generates financial benefits, educating the community but also influencing politics, thus becoming an important factor of local, regional and national development.

The negative effects of tourism for the host communities are also mentioned, but they can be countered by a set of measures initiated by both political factors and representatives of local communities, tour operators, heritage specialists, owners.

As **objectives**, this Charter has set out to facilitate the accessibility of the host community and the visitors to the significance of the heritage, to encourage the promotion and management of tourism in ways that respect and enhance the heritage and living cultures of the host communities, to facilitate and encourage dialogue between the interests for heritage conservation and the tourism industry, to encourage the drawing up of plans and policies which, in the context of heritage use, aim to preserve it, to support international cooperation in maintaining the integrity of heritage management and conservation, while facilitating the implementation of the Principles according to their specific circumstances or the requirements of certain organizations and communities [6, p. 2].

The Charter enunciates six principles, as follows:

Principle 1 refers to the importance of understanding and awareness by host communities and the visitors of the significance of the heritage, of its various cultural values, aiming to educate them about the long-term survival of natural and cultural heritage;

Principle 2 reveals the dynamic of the relationship between heritage and tourism that generates both opportunities and challenges, but also possible conflicts, which, however, through effective management, leads to positive results, also meeting the needs, the visitors’ aspirations and expectations, as well as preserving the authenticity of heritage sites and elements;

Principle 3 underscores the requirement that tourism planning and conservation of heritage sites should provide the visitors with a useful, satisfying and enjoyable experience in order to make them return;

Principle 4 concerns the involvement of host communities and indigenous peoples in conservation and tourism planning, respecting their decisions to restrict or manage physical, spiritual or intellectual access to certain cultural practices, knowledge, beliefs, artifacts or sites;

Principle 5 states the priority of the host community to benefit from conservation and tourism activities, the involvement of local interpreters in promoting and presenting their own values, and that conservation, and that tourism management programs should include education and training opportunities for policy makers, planners, researchers, designers, architects, interpreters, conservationists and tour operators;

Principle 6 advocates that tourism promotion programs ought to protect and enhance natural and cultural heritage features so that their authenticity is protected, visitor expectations are met at the highest level, and there are reasonable economic and social benefits for host communities [6, pp. 3-7].

International Cultural Heritage Tourism Charter (2022)

The continued development of tourism under the circumstances of increasing globalization, especially considering the disorganization of world tourism, required the revision of the 1999 charter and imposed a new *ICOMOS International Cultural Heritage Tourism Charter (2022): Strengthening the protection of cultural heritage and resilience of populations through responsible and sustainable tourism management,* which was adopted in November 2022 by the annual ICOMOS General Assembly held in Bangkok, Thailand. In these conditions of tourist expansion and continuous pursuit of the highest possible profits, the cultural and natural heritage is subjected to increasingly serious degradation, which, not infrequently, endangers its integrity. Therefore, this Charter recognizes the heritage as a common resource, its governance and enjoyment constituting common rights and responsibilities, and advocates for responsible and diversified development and management of cultural tourism that contributes to the preservation of cultural

heritage, community empowerment, social resilience and well-being, as well as a healthy global environment [7, p. 1]. Thus, they plead for a responsible tourism assumed by everyone.

The Charter proposes **three objectives**:

1. - To place the protection of cultural heritage and community rights at the heart of cultural heritage tourism policy and projects, by providing principles that will inform responsible tourism planning and management for cultural heritage protection, community resilience and adaptation;

2. - To promote stakeholder collaboration and participatory governance in the stewardship of cultural heritage and management of tourism, applying a people-centered and rights-based approach, emphasizing access, education and accreditation;

3 - To guide cultural heritage and tourism management in supporting the UN Sustainable Development Goals and Climate Action policy [7, p. 2].

The Charter is aimed at governments, tour operators, tourism businesses, destination managers and marketing organizations, site management authorities, developers, heritage and tourism professionals, civil society and visitors alike, providing advice to heritage and tourism practitioners, professionals and decision-makers within governmental, international, national and local agencies, organizations, institutions and administrations and aims to be a benchmark for educators, academics, researchers and students involved in cultural heritage and tourism [7, p . 2].

The Charter sets out **seven principles:**

1. To place cultural heritage protection and conservation at the center of responsible cultural tourism planning and management;

2. To manage tourism at cultural heritage places through management plans informed by monitoring, carrying capacity and other planning instruments;

3. To enhance public awareness and visitor experience through sensitive interpretation and presentation of cultural heritage;

4. To recognize and reinforce the rights of communities, Indigenous Peoples and traditional owners by including access and engagement in participatory governance of the cultural and natural heritage commons used in tourism;

5. To raise awareness and reinforce cooperation for cultural heritage conservation among all stakeholders involved in tourism;

6. To increase the resilience of communities and cultural heritage through capacity development, risk assessment, strategic planning and adaptive management;

7. To integrate climate action and sustainability measures in cultural tourism and the management of cultural heritage. [7, pp. 5-6].

Social, cultural and technological changes have led to an exponential increase in tourism to heritage destinations, but also to a greater awareness within local communities of the value of their heritage, its importance for the quality of individual and community life, the interest of tourists and tourism for tangible and intangible heritage contributing to a large extent. Yet, this development of tourism based on the growing demand of tourists to travel to cultural destinations has led to the phenomenon of „overtourism" „characterized by widespread agglomeration and the unacceptable degradation of material and immaterial heritage, with social, cultural and economic impact. The promotion, commercialization and widespread use of cultural heritage have also caused commodification and gentrification, harming local populations and the cultural integrity and endangering irreplaceable assets" [7, p. 4]. In addition to these negative consequences related to planning and reckless development of tourism, we can also mention the destructive impact on many sites and places of cultural heritage, on indigenous peoples and host populations, the unfair sharing of benefits, the commercialization and overexploitation of local culture and heritage, etc. [7, p. 4].

Conclusions

The existence of a world heritage, property of several countries, spread over wide geographical areas, as well as people's interest in it, has led to a progressive increase in cultural travel, which, in turn, has led to the emergence and development of a new industry, the tourism industry. Over time, a symbiotic relationship

has developed between heritage and tourism that has had both a positive and a negative influence, with dire consequences for the heritage, the environment and communities. The financial and generally economic benefits have led to an unprecedented development of tourism, causing the phenomenon of “overtourism” of nowadays, which, in turn, has caused significant destruction in many areas in addition to the development of the respective areas. Therefore, ICOMOS and other international bodies with the role of protecting cultural and natural heritage, but also tour operators, as well as political factors, taking into account the consequences of the increasing flows of tourists in heritage areas, have considered that both tourism and tourists/visitors need regulations aimed at protecting and conserving the heritage, and educating at the same time, changing people’s behavior towards the past and its vestiges. Thus, Charters of tourism signed by various countries have been elaborated, which jointly assumed a judicious management of the heritage in order to keep it in the best possible condition because it is considered an asset of mankind, regardless of whose property it is.

References:

1. GURAN, V. *Turism. Concepte și definiții*. https://www.academia.edu/10615740/Turismul_Definitii_si_Concepte [Accesed on 19.03.2024].
2. MINCIU, R. *Economia turismului*, ed. a III-a, București: Editura Uranus, 2004, p. 12.
3. HUNZIKER, W. *Individual und Sozial Turisme in Westereuropäische*, Berne, 1940, apud MINCIU, R. *op. cit.*, p. 13.
4. DEX ON-LINE. https://dexonline.ro/definitie/turism/definitii [Accesed on 19.03.2024].
5. *Charter of Cultural Tourism*. https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2902/1/ICOMOS_Charter_Cultural_tourism_1976_EN.pdf [Accesed on 25.03.2024].
6. *INTERNATIONAL CULTURAL TOURISM CHARTER Managing Tourism at Places of Heritage Significance (1999)*. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/INTERNATIONAL_CULTURAL_TOURISM_CHARTER.pdf [Accesed on 26.03.2024].
7. *INTERNATIONAL CHARTER FOR CULTURAL HERITAGE TOURISM (2022): REINFORCING CULTURAL HERITAGE PROTECTION AND COMMUNITY RESILIENCE THROUGH RESPONSIBLE AND SUSTAINABLE TOURISM MANAGEMENT.* https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2023/CSI/eng-franc_ICHTCharter.pdf [Accesed on 26.03.2024].

Date about author:
Dumitru-Cătălin ROGOJANU, PhD in History, Habilitation in History, Scientific Researcher III, Deva Museum of Dacian and Roman Civilisation, Romania.
ORCID: 0000-0003-1446-6701
E-mail: rogojanucatalindumitru@yahoo.com.

Presented on 01.03.2024

CZU: 930.2:001.2:791.43 **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_09**

REFLECȚII PRIVIND STUDIUL FILMULUI ARTISTIC CA DOCUMENT ISTORIC ÎN CERCETĂRILE OCCIDENTALE

Sorin ȘCLEARUC,
Universitatea de Stat din Moldova

Filmul artistic reprezintă o reflecție a tendințelor sociale și o oglindă culturală a societății emitente. Sinteza noastră susține ideea că filmele, atunci când sunt analizate în context și cu ajutorul metodelor de cercetare istorică, pot servi drept documente istorice. Studierea lor permite înțelegerea specificului epocii, modului de viață și a proceselor sociale, politice și economice. Bazându-ne pe lucrările cercetătorilor occidentali precum Siegfried Kracauer, Christian Metz, Gilles Deleuze, Laura Mulvey, Carol J. Clover, Marie Michel, David Bordwell și Kristin Tompson, acest articol evidențiază diverse abordări interdisciplinare privind felul cum putem folosi filmul artistic ca document istoric din perspectiva diferitor discipline, precum: teoria filmului, psihanaliza, semiotica, reprezentările de gen etc. În cele din urmă, subliniem importanța perceperii filmelor ca documente istorice și utilizarea metodologiilor interdisciplinare pentru a descifra adevăratele lor semnificații. Prin asemenea analize nuanțate, filmele ne oferă nu doar frânturi ale trecutului, dar și încurajează o înțelegere comprehensivă a istoriei.
Cuvinte-cheie: *film artistic, cinematografie, document istoric, cercetări occidentale, interdisciplinaritate.*

REFLECTIONS REGARDING THE STUDY OF ARTISTIC FILM AS A HISTORICAL DOCUMENT IN WESTERN RESEARCH

The film plays a significant role as a reflection of evolving societal trends and cultural mirrors. Our synthesis supports the idea that films, when analyzed within their context using historical research methods, can serve as historical sources. Analyzing films allows for an understanding of the specific context of the period, people's way of life, and major social processes. Based on the works of Western researchers such as Siegfried Kracauer, Christian Metz, Gilles Deleuze, Laura Mulvey, Carol J. Clover, Marie Michel, David Bordwell and Kristin Tompson, this synthesis highlights various interdisciplinary approaches on how we can use the film as historical sources from different perspectives: film theory, psychoanalysis, semiotics, gender representations etc. Ultimately, we underscore the importance of perceiving films as historical documents and employing interdisciplinary methodologies to decipher their true meanings. Through such nuanced analyses, films not only provide glimpses into the past but also foster a comprehensive understanding of history.
Keywords: *film, cinematography, historical document, Western research, interdisciplinarity.*

În societatea contemporană, filmul joacă un rol semnificativ, deoarece reflectă în mod constant tendințele și schimbările care au loc în lume. În secolul XX, cinematograful a devenit principala sursă de inspirație și subiecte relevante pentru societate, conținând o simbioză a asemenea elemente cum ar fi artele vizuale, literatura și teatrul. În acest articol ne propunem, în baza lucrărilor cercetătorilor din Occident, să identificăm argumente care susțin ideea precum că filmele artistice dezvăluie aspecte ale realității timpurilor în care acestea au fost create și să demonstrăm că, atunci când sunt analizate în context și cu ajutorul metodelor de cercetare istorică, acestea pot fi folosite în calitate de documente istorice.

Analiza filmelor permite înțelegerea contextului specific al perioadei, a modului de viață al oamenilor și a principalelor procese sociale, politice și economice. Procesul de studiere a filmelor conține anumite similarități cu cel al documentelor istorice și urmează aceeași rigurozitate metodologică.

Un aspect esențial în analiza filmelor ca surse istorice este abordarea critică a conținutului lor. Filmele sunt opere create de autori individuali, reflectând puncte de vedere subiective și nu neapărat care aspiră la obiectivitate. În plus, producția lor este influențată de factori sociali, culturali și politici, ceea ce poate fi identificat în conținutul lor. Chiar și filmele artistice, care pot fi lipsite de detalii documentare și se bazează pe interpretarea cineaștilor, sunt influențate de imaginația autorului, care, la rândul său, este formată de contextul social. Astfel, la fel ca în cazul documentelor istorice, conținutul filmelor trebuie abordat cu o

atitudine critică și interpretat în mod adecvat într-un context mai larg. Filmele reprezintă intersectarea unor factori multilaterali și procese diverse, inclusiv cele politice, sociale, psihologice și culturale, care lasă o anumită amprentă pe societate într-un anumit moment istoric.

Încă de la primele sale apariții, filmele artistice dețin puterea de a modela publicul său în conformitate cu ideile sau valorile propagate de către elitele politice aflate la putere. Urmând logica acestui gând, prin prisma filmelor produse într-o perioadă anumită, putem evidenția care erau tendințele și ideile pe care conducerea de vârf voia să le implanteze în opinia publică și vice versa, în cazul în care analizăm filmele de autor sau cele ale unor studiouri independente, putem observa care era reacția cinematografică „de opoziție” la ideile propagate de stat. În fortificarea acestei idei, **Walter Lippmann**, autorul concepției de opinie publică, menționa în lucrarea *Public Opinion* că oamenii nu acționează în funcție de realitate, ci în funcție de cum aceștia și-o imaginează, pentru că în cele mai multe dintre situații, „noi nu vedem mai întâi și apoi definim, ci întâi definim și apoi vedem” [1, p. 13].

În continuare, considerăm necesar de a evidenția și de a analiza o serie de lucrări ale cercetătorilor occidentali care pun în discuție problema studierii filmelor artistice, modul în care acestea reprezintă realitatea și explică cum produsele cinematografice pot fi utilizate în calitate de documente istorice.

Un cercetător de referință este germanul **Siegfried Kracauer**, considerat unul dintre cei mai de influență teoreticieni de cinema. În lucrarea sa, intitulată *Theory of Film. The Redemption of Physical Reality* [2] publicată în 1960, acesta conturează relația dintre filme, realitate și psihologia umană. Mai cu seamă, autorul lasă de înțeles faptul că filmele pe de o parte reflectă psihologia maselor, iar pe de alta, o și formează. În prefața lucrării sale, Siegried Kracauer argumentează natura fotografică a filmului, și anume că filmele țin să capteze lumea materială în toată efemeritatea sa – aglomerații de oameni, zâmbete, gesturi involuntare și alte detalii. Pe lângă aceasta, este punctată ideea că filmul, pe lângă aspectele sale fotografice, are conexiuni cu arta, viziunea cineastului și imaginația acestuia. În acest sens, cercetătorul atenționează că filmele mereu oscilează la suprafața lucrurilor – cu cât filmul este mai cinematic, cu atât mai puțin el se focusează pe viața reală, pe ideologie și convingeri spirituale.

O viziune interdisciplinară de analiză a filmelor artistice și de utilizare în calitate de documente istorice identificăm în lucrările a doi intelectuali francezi, care pun în practică analiza filmelor din punct de vedere al psihanalizei: *Le Signifiant Imaginaire: Psychanalyse et Cinéma* de **Christian Metz** [3] și *Cinéma* de **Gilles Deleuze [4]**, apărute în 1977 și, respectiv, 1983.

Lucrarea teoretiticanului de cinema Christian Metz este una din primele încercări de a utiliza abordările psihanalizei și a semioticii pentru studierea mesajelor, conținutului și a structurii filmelor artistice. Acesta face paralelă dintre film și vis, subliniind similitudinile dintre acestea pentru percepția spectatorului. Cercetătorul francez a pus în centrul studiului său nu activitatea oamenilor – a regizorilor, actorilor sau a personajelor create, nu analiza filmului în sine, dar a acestei instituții sociale ca o formă nouă de exprimare, un nou „imaginar” care duce în el un sens. Christian Metz enunță un gând foarte important, și anume cel, că analiza filmelor din perspectivă istorică nu înseamnă doar de a identifica diferențele dintre acestea, dar de a privi la o scară mai largă și de a înțelege acel mecanism inconștient, datorită căruia filmele unei perioade se aseamănă între ele, pentru că, spune autorul, o epocă este caracterizată și de metoda prin care aceasta unește simbolicul cu imaginarul [4, p. 23]. Această idee poate fi explicată prin faptul că în diferite perioade istorice, oamenii utilizează diverse sisteme de gândire care sunt legate de un set de simboluri atemporale. Modul în care aceste simboluri prind viață în imaginarul omenesc și ulterior, felul în care acestea sunt proiectate în filmele artistice – oferă o descriere nuanțată a principalelor tendințe și idei care circulă în societatea în care produsul cinematografic a fost emis. Din această perspectivă, peliculele create într-o anumită perioadă istorică, volens nolens, o descriu în cel mai elocvent mod și pot servi în calitate de documente istorice.

Lucrarea filosofului Gilles Deleuze este una monumentală și extrem de detaliată în ceea ce privește structurarea tipurilor de imagine (reprezentări) întâlnite în filme. Acesta încearcă să urmărească firul logic al filmelor artistice, impunând prin aceasta, după cum menționează dânsul, o regândire a peliculelor. În opinia sa, filmele sunt un teren imens de idei și sensuri pe care spectatorii le percep la nivel inconștient și cu care spectatorii interacționează pe parcursul vizionării acestora. Filosoful francez relatează că marii regizorii pot fi comparați nu doar cu pictorii, arhitecții sau muzicienii, dar și cu gânditorii. Baza gândirii

cineaştilor sunt nu definiţiile, dar imaginile, care la rândul lor Gilles Deleuze le împarte în imagine-mişcare şi imagine-timp, două sisteme foarte complexe pe care acesta le explică şi le ramifică pe tot conţinutul lucrării sale.

Complementar la cele două lucrări anterioare, în 1975 cercetătoarea **Laura Mulvey** realizează o mini-revoluție interdisciplinară în domeniul studiului filmului, odată cu publicarea în revista Screen a articolului *Visual Pleasure and Narrative Cinema* [5]. Laura Mulvey a intrat în istorie drept una din primele cercetătoare care a combinat în scrierile sale teoria filmului, psihanaliza şi mai nou, feminismul. Textul dat a fost unul de rezonanţă la momentul apariţiei sale şi reprezintă un produs original care atinge teme controversate şi oferă o viziune asupra filmelor din perspectiva de gen, creând prin aceasta o direcţie nouă de interpretare a filmelor artistice. Autoarea creionează trei tipuri de priviri în cadrul unui film: privirea camerei de filmat, privirea spectatorilor spre ecran şi privirea personajelor între ele. În această ecuaţie este creat un sistem de priviri, active şi pasive, care într-o măsură sau alta caracterizează atât emiţătorii filmului, spectatorii acestuia dar şi societatea în care acesta a fost creat. Laura Mulvey exemplifică această idee utilizând o abordare psihanalitică, în care implică conceptele de plăcere, curiozitate, studiere, admirare, oglindire, obiectivizare şi voyeurism. În articolul său, autoarea propune o aprofundare în stabilirea legăturilor relaţiilor de cauzalitate între psihologia umană, plăcerile sale subconştiente şi reflecţiile acestora în filmele artistice. Asemenea abordare face şi mai clară capacitatea produselor cinematografice de a reflecta tendinţele unei societăţi într-o anumită perioadă istorică şi, precum unui document istoric, de a oferi o imagine de ansamblu a acesteia.

În continuarea direcţiilor teoretice trasate de Laura Mulvey, în 1987 cercetătoarea **Carol J. Clover**, publică în revista Representations articolul *Her Body, Himself: Gender in Slasher Film* [6]. Odată cu apariţia sa, acesta a devenit unul de referinţă în ceea ce priveşte studiul filmelor şi a felului cum acestea pot fi studiate. Articolul oferă o interpretare originală a felului cum este reprezentată femeia în filmele de groază clasice. Autoarea se detaşează de parte teoretică şi în baza unor filme concrete, analizează modul în care spectatorul la nivel subconştient înţelege filmele de groază şi ce impact au acestea asupra percepţiei sale. Prin acest articol, Carol J. Clover a lansat ideea „ultimei femei" în filmele de groază, explicând felul în care pe tot parcursul vizionării, spectatorii împart viziunea personajului negativ, a ucigaşului, iar la finele peliculei aceştia se regăsesc şi empatizează „ultima femeie" rămasă vie, care în ultima clipă fie se salvează cu success, fie omoară sursa pericolului.

Exemplificând prin scene din filmele de groază, autoarea continuă ideile trasate de Laura Mulvey în 1975 şi cu ajutorul psihanalizei explică structura acestor filme, tipajul personajelor, locaţiile, raţionamentul acţiunilor, alegerea armelor ş.a. Punctând ideea că filmele de groază fac parte din „filmele corporale" (se are în vedere filmele care la vizionare stârnesc reacţii fizice: ticuri nervoase, frisoane, strângerea picioarelor, transpiraţia palmelor, intensificarea bătăilor inimii ş.a.), Carol J. Clover oferă subtil ideea precum căreia dorinţele pe care le caută spectatorul în aceste filme, sunt nimic altceva decât o reflecţie de grup, un portet psihologic al societăţii în care filmul a fost creat, dar şi cea în care a fost consumat.

Unul din principalii cercetători contemporani care s-au dedicat problemei studierii filmelor artistice este istoricul şi teoreticianul cinema american **David Bordwell**. În 1985, acesta a publicat o lucrare de referinţă pentru domeniul studiului cinematografiei, şi anume *Narration in the Fiction Film* [7]. Obiectivul principal al studiului său era de a construi o teorie despre felul cum filmele, prin operaţiunile lor stilistice, crează spectatorului senzaţia de înţelegere şi însuşire a istoriei relatate. David Bordwell prezintă şi multiple narative, cu alte cuvinte, nişte trasee convenţionale create de către regizori pentru a asigura fluenţa vizionării filmului şi coerenţa ideilor care se doresc a fi transmise. Interesant pentru noi este partea a treia a acestei lucrări, în care autorul situează naraţiunile filmice într-o serie de contexte istorice, şi anume, acesta încearcă să identifice dacă sunt anumite tradiţii în procesele narative şi în ce mod circumstanţele istorice constrâng sau încurajează dezvoltarea anumitor forme ale naraţiunii. David Bordwell face acest lucru în baza filmelor americane, sovietice şi celor europene, trasând şi diferenţele între acestea în utilizarea diferitor procedee artistice şi de creaţie. Lucrarea are un material ilustrativ bogat, care este folosit pentru a exemplifica şi a prezenta vizual ideile dezvoltate.

Printre alte lucrări importante ale lui David Bordwell putem enumera: *The Classical Hollywood Cinema: Film Style & Mode of Production to 1960* (1985) [8], *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the*

Interpretation of Cinema (1989) [9], *Post Theory: Reconstructing Film Studies* (1996) [10] și *The Way Hollywood Tell It* (2006) [11].

De asemenea, o atenție sporită o merită *Film History: An Introduction*, realizată în 1994 de Kristin Tompson și David Bordwell. Acest cuplu de intelectuali prezintă o antologie a istoriei filmului de la apariția sa și până în anii 2000. Lucrarea a fost reeditată în 2003 și abordează probleme și subiecte a cărei arie geografică nu se limitează doar la Europa și SUA, dar și Asia, America Latină și Africa [12]. Chiar din prefața lucrării, unde autorii argumentează de ce ne pasă de filmele vechi, ei enunță o idee pe cât de simplă, pe atât de valoroasă. Ei spun că unele filme oferă o experiență artistică intensă, iar altele sunt documente ale vieții cotidiene și reverberația unor evenimente sau procese care se regăsesc în noi și acum. Filmele vechi rezistă asimilării din prezent și ele ne forțează să acceptăm că ele pot fi radical diferite comparativ cu filmele de care ne-am obișnuit în prezent – ceea ce demonstrează în mod repetat că filmele poartă în sine amprenta istorică în care acestea au fost create.

Autorii disting mai multe unghiuri din care este posibilă studierea filmelor din perspectivă istorică, cum ar fi *istoria biografică* – când analiza este axată pe viața unei personalități; *istoria economică* – când analiza este axată pe practicile de producție, comercializare și promovare a filmelor; *istoria estetică* – atunci când este analizată arta din film (forme, stiluri, genuri); *istoria politică, socială și culturală* – atunci când este analizat rolul filmului într-o societate ș.a. Fix ca și în cazul documentelor de arhivă, Kristin Tompson și David Bordwell menționează importanța principiului cronologic, a celui de cauzalitate în studierea filmelor, evidențiind principalele tendințe în perioada de studiu aleasă.

Ultima, dar nu și cea din urmă, vom aminti o lucrare care pune în practică instrumentele și ideile analizate anterior asupra unui fenomen concret. Este vorba de lucrarea istoricului **Marie Michel** *The French New Wave: an artistic school* [13], publicată în 1997. Aceasta este o cercetare detaliată a fenomenului Noului Val francez, în care putem vedea felul în care un istoric utilizează filmele artistice în calitate de surse istorice și prin prisma cărora completează tabloul politic și social al Franței anilor 1960.

Studiul oferă o chintesență a premiselor și a contextului istoric care a dus la apariția curentului respectiv și, de asemenea, analizează detaliat părțile componente ale acestuia. Lucrarea abordează aproape că exhaustiv problema, analizând originile curentului, concepția sa, modurile de producție și de distribuție a filmelor în acea perioadă, partea tehnică a filmărilor, subiectele abordate în filme, personajele create și ce acestea semnifică, actorii care au devenit parte a acestui curent, influența pe care le-au avut aceste filme pentru societatea franceză, reacția statului la aceste filme și nu în ultimul rând moștenirea lăsată cinematografiei contemporane. Cu referire la Noul Val francez, Marie Michel enunță ideea precum că acesta a constituit în sine o „entropie organizată”, unică prin felul cum a apărut, cum s-a manifestat în societate și ce consecințe a adus pentru cinematografie.

Concluzionând, în această sinteză ne-am propus să selectăm un șir de lucrări elocvente din domeniul studiului cinematografiei pentru a demonstra că filmele artistice, alături de documentele de arhivă, constituie surse importante pentru înțelegerea istoriei și pot fi abordate în conformitate cu metodologia utilizată de către istorici. O idee generală care îi unește pe acești autori este preocuparea pentru înțelegerea complexă a rolului filmului în reflectarea și interpretarea istoriei, evidențiind diverse aspecte precum psihologia maselor, structura narativă, influența socială și cea culturală a filmului. În același timp, există și diferențe între abordările lor, care se explică prin faptul că fiecare cercetător își prezintă ideile prin prisma științelor și preocupațiilor din care provine. Această diversitate de perspective și de abordări ne oferă un cadru amplu și multilateral pentru înțelegerea filmului artistic ca document istoric și subliniază importanța unei abordări interdisciplinare în studiul acestuia. În așa mod, pornind de la viziunile cercetătorilor occidentali analizate în acest articol, putem cristaliza un instrumentariu interdisciplinar util pentru studierea propriei istorii prin prisma filmelor artistice.

Referințe:

1. LIPMANN, W., *Public Opinion*, Free Press Paperbacks, 1922, 196 p.
2. KRACAUER, S., *Theory of Film. The Redemption of Physical Reality*, Oxford University Press, New York, 1960, 456 p.

3. МЕТЦ, К. *Воображаемое означающее. Психоанализ и кино*, изд. 2-е, Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013, 334 стр.
4. ДЕЛЁЗ, Ж., *Кино*, Издательство Ад Маргинем, 2004, 626 стр.
5. MULVEY, L., *Visual Pleasure and Narrative Cinema*, Screen, Volume 16, Issue 3, 1975, pp. 6-18.
6. CLOVER, C. J., *Her Body, Himself: Gender in Slasher Film*, Representations, Nr. 20, Special Issue: Misogyny, Misandry, and Misanthropy, 1987, pp. 187-228.
7. BORDWELL, D., *Narration in the Fiction Film*, The University of Wisconsin Press, 1985.
8. BORDWELL, D., STAIGER, J., TOMPSON, K., *The Classical Hollywood Cinema: Film Style & Mode of Production to 1960*, Routledge, London, 1985, 791 p.
9. BORDWELL, D., *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema*, Harvard University Press, 1989, 348 p.
10. BORDWELL, D., CARROLL, N., *Post Theory: Reconstructing Film Studies*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1996, 584 p.
11. BORDWELL, D., *The Way Hollywood Tell It*, University of California Press, California, 2006, 309 p.
12. TOMPSON, K., BORDWELL D., *Film History: An Introduction*, University of Wisconsin-Madison, 1994, 834 p.
13. MICHEL, M., *The French New Wave: An Artistic School*, Blackwell Publishing, 1997, 170 p.

Notă: *Articolul este elaborat în cadrul Subprogramului de Stat 010402, Cultură și politică în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova.*

Date despre autor:
Sorin ȘCLEARUC, doctorand, Școala doctorală *Științe Umanistice și ale Educației*, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0002-8693-3770
E-mail: sorin.sclearuc@gmail.com

Prezentat la 25.03.2024

CZU: 930.2:316.346.2(478) https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_10

METODA DE INTEGRARE A PERSPECTIVEI DE GEN ÎN CERCETAREA ISTORIEI CONTEMPORANE: CAZUL REPUBLICII MOLDOVA

Oleg URSAN,
Universitatea de Stat din Moldova

Actualitatea introducerii metodei de gen în cercetarea istoriei contemporane este argumentată prin aceea că metoda clasică uneori nu formează o imagine completă a problemei studiate, dacă este privită izolat de alte științe adiacente sau metode interdisciplinare. Ca urmare, în studierea istoriei actuale este indispensabil folosirea metodei de gen, ce permite depășirea granițelor metodologice existente între diferite domenii, astfel făurind crearea unei imagini integre a problemei istorice și ca rezultat, analiza ei completă. Cercetările de gen în știința istorică devin tot mai actuale în Romania, fiind prioritare în planul de activitate al Centrului de Cercetări în Istorie Contemporană al Facultății de Istorie din București și Asociației Române de Istorie Socială. În Republica Moldova, cercetările efectuate prin prisma metodei de gen sunt realizate în multe domenii, cum ar fi: istorie, pedagogie, sociologie, psihologie, științe politice etc.
Cuvinte-cheie: *metoda de gen, interdisciplinaritatea științei, Republica Moldova, istoria contemporană, egalitate.*

METHOD OF GENDER MAINSTREAMING IN CONTEMPORARY HISTORY RESEARCH: THE CASE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

The actuality of the introduction of the gender method in the research of contemporary history is argued by the fact that the classical method sometimes doesn’t form a complete image of the studied problem, if it is viewed in isolation from other sciences or interdisciplinary methods. As a result, in the study of modern history, it is indispensable to use the gender method, which allows overcoming existing methodological boundaries between different fields, thus creating an integrated image of the historical problem and, as a result, its complete analysis. Gender research in historical science is becoming more current in Romania, being a priority in the activity plan of the Contemporary History Research Center of the Faculty of History in Bucharest and the Romanian Social History Association. In the Republic of Moldova, research conducted through the lens of the gender method is carried out in many fields, such as: history, pedagogy, sociology, psychology, political science, etc.
Keywords: *gender method, interdisciplinarity of science, Republic of Moldova, contemporary history, equality.*

Necesitatea ştiinţifică de cercetare a problemelor istorice prin prisma metodei de integrare a perspectivei de gen este motivată de ideea că metoda clasică, uneori, nu formează o imagine completă a problemei studiate, fiind privită izolat de alte științe adiacente sau metode interdisciplinare. Prin urmare, în studierea istoriei contemporane este indispensabil folosirea acestei metode care permite depășirea granițelor metodologice existente între diferite domenii, făurindu-se imaginea integră a problemei istorice și ca rezultat, analiza ei completă.

Motivul generat în argumentarea utilizării metodei evocate poate fi exemplificat și în domeniul Premiului Nobel al anului 2023. Profesoara de istorie a economiei de la Harvard, Claudia Goldin, a câștigat acest premiu prestigios pentru cercetarea domeniului „inegalității salariale între bărbați și femei”, folosind metoda de gen în istoria economiei. Academia Regală Suedeză de Științe a evocat câteva argumente în susținerea acestor cercetări remarcabile:

1. Cercetarea profesorului Claudia Goldin dezvăluie cauzele schimbării, precum și principalele surse ale decalajului de gen.

2. Analiza problemei ne-a oferit perspective noi și, adesea, surprinzătoare asupra rolurilor istorice și contemporane ale femeilor pe piața muncii [1].

De asemenea, cercetările de gen în ştiinţa istorică devin tot mai actuale şi în România, fiind prioritare în planul de activitate al Centrului de Cercetări în Istorie Contemporană al Facultăţii de Istorie din Bucureşti, Asociaţiei Române de Istorie Socială (ARIS). Astfel, din 1998 a fost aprobat primul program de tip gender „Politici. Gen. Minorităţi" - parte componentă a ciclului de masterat şi doctorat (M. Miroiu, L. Rotman, C. Necula şi alţii), iar din 2003 apare un program de masterat „Studii feministe şi de Gen", în incinta Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

Potrivit cercetătorului american S.Byrd, genderologia este un domeniu separat de analiză, practic, folosită în toate ştiinţele existente, având ca subiecte de cercetare: familia, educaţia, munca, dreptul, cultura, statul etc. [2]. Cercetătoarea rusă, N. Pushkareva, printre primele din ex-URSS a introdus metoda de gen ca fiind prioritară în studierea ştiinţei istorice, demonstrând rezultate considerabile în lucrarea "Woman in Russian history from the 10th to the 20th Century", distribuită şi în New York, în 1998.

În Republica Moldova, cercetările bazate pe metoda de gen sunt reflectate în multe domenii, cum ar fi: istorie (L. Zabolotnaia, D. Caşu, Gh. Rusnac, A. Felea etc.), pedagogie (L. Handrabura, V. Goraş-Postică, T. Mutu, T. Stanila, D. Terzi-Barbăroşie, P. Cerbuşcă etc.), sociologie (I. Bejan-Volc, V. Ţurcan, O. Gagauz, V. Blajco, M. Buciuceanu-Vrabie, O. Cruc etc.), psihologie (V. Bodrug-Lungu, L. Pascal, D. Bostan etc.), ştiinţe politice (V. Moşneaga, Gh. Costachi, S. Mişin etc.) ş.a.

Bazele studiilor efectuate cu ajutorul acestei metodologii au fost implementate începând cu anul 1991, în care a fost adoptată Declaraţia de Independenţă a Republicii Moldova, care prevede drepturile sociale, economice, culturale şi libertatea politică, egale pentru toţi cetăţenii, indiferent de sex, naţionalitate, limbă şi religie. Acest document a fost şi este un punct de plecare pentru politica socială a familiei, protecţia tuturor cetăţenilor şi pentru participarea mai activă a femeilor în toate domeniile de activitate, inclusiv în viaţa politică.

Evidenţiez faptul că „adoptarea Declaraţiei nu s-a realizat în cadrul unui raport echitabil între femei şi bărbaţi, din cauza că din cei 383 de deputaţi ai Parlamentului, doar 13 au fost femei" (L. Laşcionova, L. Istrati, E. Bălan, O. Ojog, L. Scalnâi, S. Mâsliţkaia, N. Brânzan, L. Pokotilova, N. Cegurco, L. Dicusar, V. Podgornaia, L. Silicenco, A. Volkova, constituind estimativ 3% de femei implicate în prima etapă de formare şi dezvoltare a noului stat democratic. Totuşi, femeile au lăsat o amprentă istorică decisivă în perioada „valurilor patriotice" din anii ,90 ai sec. XX - aspect oglindit în activitatea Leonidei Lari, Preşedinte al Ligii Democrat-Creştine a Femeilor. Aceasta a vociferat prin intermediul discursului ei patriotic despre Independenţă, la Marea Adunare Naţională din 27 august 1991.

Datorită acestor evenimente istorice şi mersului democratic, în 1994, a fost adoptată Constituţia Republicii Moldova, care a constituit un factor determinant în promovarea valorilor civile, familiale şi de gen, proclamând prin art. 1 (3), păstrarea şi promovarea demnităţii umane, a drepturilor şi a libertăţilor, dezvoltarea personalităţii umane şi a justiţiei prin prisma egalităţii - o prioritate. Familia, privită din perspectiva de instituţie, promovează conservarea şi imortalizarea valorilor culturale şi spirituale, primind garanţii de protecţie din partea statului, precum şi egalitate de şanse între femei şi bărbaţi în creşterea, educaţia şi instruirea copiilor (art. 48 din Constituţia Republicii Moldova).

Totuşi, analiza Constituţiei Republicii Moldova evidenţiază unele lacune în capitolul egalităţii, confirmând că alte deosebiri care să genereze discriminări sau privilegii între cetăţenii moldoveni în art. 16 nu sunt de conceput, deşi ele pot exista. Ar fi mult mai reuşit de preluat textul din Constituţia României, care prevede că „Cetăţenii sunt egali în faţa legii şi a autorităţilor publice, fără privilegii şi fără discriminări" [3].

Studiul de gen oferă posibilitatea aprecierii dimensiunii demografice a Republicii Moldova, obţinând rezultatul dominanţei numărului de femei - 52% din populaţia totală a ţării, din 1991 până în prezent. Datele statistice demonstrează că, în 1991, cota femeilor locuitoare în Republica Moldova constituia 2 283 168, cu scădere semnificativă (aproximativ 390 de mii) în anul 2003, până în 2019, momentul când se atestă o descreştere cu peste 400 mii de femei. Numărul populaţiei de gen masculin, de asemenea, înregistrează o scădere anuală. De exemplu, în anul 1991, numărul bărbaţilor constituia 2 080 909 (cu 202 259 mai puţin decât femei). În anul 2000, numărul bărbaţilor locatari?/rezidenţi? în Republica Moldova era de 1 744 458, în anul 2005 - 1 724 841. În 2011, cota bărbaţilor a scăzut cu 368 803 şi cu peste 450 de mii în 2017 (BNS).

Cauza micşorării numărului populaţiei de gen masculin se explică prin nivelul înalt al mortalităţii premature a bărbaţilor. Statisticile naţionale de stat au estimat speranţa de viaţă a bărbaţilor - 65 de ani, ceea ce este cu 8 ani mai puţin în raport cu genul opus. Deşi din an în an se atestă o creştere a speranţei de viaţă la bărbaţi, totuşi, diferenţa de circa 7-8 ani faţă de genul feminin persistă[4]. Statisticile de gen au demonstrat că în anul 1999 erau 1000 de bărbaţi la 1235 de femei (vârsta 55-59 ani), cifră care în 2002 a crescut la 1296 de femei. În 2011, situaţia a rămas neschimbată. O situaţie mai dramatică se atestă începând cu vârsta de 70 de ani. Dacă în anul 2000, la fiecare 1000 bărbaţi erau 1800 de femei, atunci în 2004, numărul femeilor ajungea la 1813, evidenţiindu-se tendinţa de creştere anuală pe viitor [5].

Analiza de gen în domeniile de activitate a bărbaților și femeilor demonstrează că sexul feminin (circa 24%) este reprezentat în sectoare puțin plătite, cum ar fi educația și serviciile sociale. Cel mai mic procent de brațe de muncă a femeilor este înregistrat în industria construcţiilor (1% în anul 2003 care crește la 8% în anul 2008), transportului și comunicațiilor (2,2%). Statisticile rămân neschimbate în anul 2018. Un nivel mai ridicat al implicării femeilor se observă în domeniul sectorului serviciilor (58,6%). Datele rămân stagnate și în perioada anilor 2011-2014. Bărbații înregistrează cea mai mare prezență în agricultură, vânătoare și pescuit - 44,3%, urmând industria - 13,4%, precum și domeniul construcțiilor, transportului și comunicațiilor - circa 8% (BNS).

Este de menționat că cel mai mic procent de femei este angajat în activități de cercetare științifică. În 2007, titlul de doctor habilitat l-au obținut 230 de bărbați, pe când femei au fost doar 41. Cel mai mare număr de femei - 414 la număr - au susținut teza de doctorat, numărul fiind totuşi dominat de bărbaţi doctori în ştiinţe - 569. În anul 2008, se atestă o creştere a numărului de femei care au susținut titlul de doctor habilitat - 57, dar bărbaţii rămân pe prima poziție cu mai mult de 300 teze. În 2010, datele statistice rămân aceleași, bărbații menținându-se pe postul de lideri în acest domeniu - 319, iar femeile - doar 59. În anul 2011/ alegerile la AȘM au avut loc în 2012, mai corect ar fi, prin urmare - 2012!, numărul de femei cu titlul de doctor-habilitat este 67, iar bărbaţii - 326 (BNS). Din 49 de membri titulari ai AȘM, doar 2 sunt femei - Eva Gudumac și Maria Duca; din 32 de membri-corespondenți, doar o femeie, Mariana Șlapac; din 46 membri de onoare, la fel, doar o femeie, M. Simionescu. Din cei 58 de colaboratori/angajați din cadrul Institutului de Istorie ~~a Moldovei~~, doar 17 sunt femei, iar din 30 de doctori în științe, doar 9. Aceste statistici se constată în ciuda legislației muncii Republicii Moldova, care prevede principiul constituțional al egalității și echității femeilor cu bărbații în domeniul relațiilor de muncă.

Urmare acestor inegalități apare problema diferenţierii veniturilor bărbaților și femeilor. În Republica Moldova, femeia obține un salariu mai mic decât bărbaţii (de la 27%, în 2008 la 13%, în 2018) (BNS). Deşi Codul muncii al Republicii Moldova, adoptat la 28.03.2003, stipulează clar egalitatea și echitatea, precizând în art. 8 - „în cadrul raporturilor de muncă acţionează principiul egalităţii în drepturi a tuturor salariaţilor. Orice discriminare, directă sau indirectă, a salariatului pe criterii de sex, vârstă, rasă, culoare a pielii, etnie, religie, opţiune politică, origine socială, domiciliu, handicap, infectare cu HIV/SIDA, apartenenţă sau activitate sindicală, precum şi pe alte criterii nelegate de calităţile sale profesionale, este interzisă”.

Consider că factorii de bază care au provocat apariția inegalității salariale în Republica Moldova pot fi: educația; vârsta; concediile frecvente (de exemplu, din cauza concediului de maternitate, care este remunerat modest cu 30% din salariul deținut sau din cauza, concediului pentru creșterea și îngrijirea copilului din cont propriu, cu păstrarea locului de muncă); nivelul scăzut de reprezentare a femeilor în funcții decizionale; reprezentarea inechitabilă a femeilor la nivel politic; stereotipuri în procesul de angajare; corupția; discriminarea de gen în proces de promovare în funcție. Toate aceste aspecte, în mod direct sau indirect au „contribuit” la apariția inegalității salariale, care, practic, s-a păstrat din perioada sovietică, când femeia era considerată de către societate/stat, secundară bărbatului, lipsită de autoritate și putere.

O altă abordare este problema asimetriei de gen la locul de muncă. Un aspect care influențează procesul de angajare a femeilor este necesitatea obținerii unei perioade de concediu în legătură cu nașterea și creșterea copiilor. Prin urmare, vechimea de muncă a femeii este mai scurtă decât a bărbaților. Este important de menționat că marea majoritate a femeilor au statut de angajat în ocuparea forței de muncă (71,0% față de 0,6%, care au o afacere proprie). Rata șomajului este mai mică la femei decât la bărbați - 5,9% și, respectiv, 8,7% în 2001, instalându-se o creștere în ambele categorii, 6,3% femei și 10% bărbați. O scădere

semnificativă se sesizează în 2008, 3,4% vs. 4,6%, însă proporția femeilor din populația inactivă este mai mare (55,3%). În 2014, rata de șomaj la femei a constituit 3,1%, la bărbați - 4,6%; o diferență majoră se atestă în 2016, 2,9% femei, 5,5% bărbați, către 2017, rata șomajului rămâne practic neschimbată, atestând un decalaj de 0,2% (BNS).

Analiza diferențiată, denotă și decalajul de gen privind vârsta de pensionare. Vârsta de pensionare în Republica Moldova s-a schimbat în mod semnificativ: în 1999, fiind de 60 de ani și 6 luni pentru bărbați și, respectiv, 55 de ani și 6 luni pentru femei. Până în 2007, vârsta de pensionare a fost majorată la 2 ani (pentru bărbați - 62, pentru femei - 57 ani). Pensionarea anticipată prevede nașterea și creșterea a 5 și mai mulți copii. Astfel, în 1999, femeile din această categorie se pensionau la vârsta de 50 de ani 9 luni, iar în 2003 – la 53 de ani și 9 luni. Începând cu 1 iulie 2024, vârsta indicată acordării pensiei în cazul femeilor este de 60 de ani și 6 luni, iar stagiul complet de cotizare este de 33 de ani și 6 luni. Pentru bărbați, vârsta de pensionare este de 63 de ani, iar stagiul de cotizare – 34 ani. Majorarea a fost argumentată prin următorii factori: îmbătrânirea populației și creșterea mai rapidă a numărului pensionarilor decât cel al persoanelor angajate.

O temă puțin cercetată în Republica Moldova, dar cu perspectivă, ține de concediul de creștere și îngrijire a copilului. Legislația Republicii Moldova permite bărbaților să beneficieze de concediu pentru îngrijirea copilului în baza art. 124 p. 4 al Codului muncii Republicii Moldova: „concediul parțial plătit pentru îngrijirea copilului, poate fi folosit opțional în baza unei cereri scrise și de tatăl copilului, care se ocupă nemijlocit de îngrijirea copilului". Important de menționat este art. 124 pct. 3 al CM RM care prevede păstrarea locului de muncă, perioada concediului incluzându-se în vechimea de muncă specială și în stagiul de cotizare. Potrivit art.126 pct.1 al CM RM, bărbatul este în drept să beneficieze nu doar de concediu parțial plătit pentru îngrijirea copilului până la vârsta de 3 ani, dar și de un concediu suplimentar neplătit în vederea îngrijirii copilului cu vârstă cuprinsă între 3 și 6 ani, cu menținerea locului de muncă (a funcției). Este important de reținut că CM RM permite persoanelor aflate în concediul suplimentar neplătit pentru îngrijirea copilului să lucreze parțial sau la domiciliu. În plus, perioada concediului neplătit se include în vechimea de muncă specială [6].

Concediul pentru îngrijirea copilului de către bărbați în Republica Moldova nu este atât de răspândit în comparație cu statele-membre ale UE din mai multe motive:

a) salariul bărbaților este mai mare decât venitul femeilor (decalajul de venituri variază de la 13% la 23% în defavoarea femeii);

b) problema cu angajatorul (probabilitatea apariției nemulțumirilor angajatorului raportat la oferirea concediului pentru îngrijirea copilului angajaților de sex masculin);

c) stereotipul de gen (bărbatul se poate confrunta cu neînțelegeri, critică în adresa sa din partea reprezentanților aceluiași sex, a anacronismului și a viziunilor depășite).

Cu toate acestea, ponderea bărbaților care au beneficiat de indemnizație lunară pentru creșterea copilului a crescut de la 0,40% în 2010 la 2,9 în 2014, o mică scădere, observându-se în 2018.

O altă problemă care necesită a fi cercetată din perspectiva de gen, în scopul creării unei imagini integre, este fenomenul migrației forței de muncă din Republica Moldova. Migrația forței de muncă, fenomen socio-politic, este prezentă în toate țările, indiferent de nivelul de dezvoltare economică și stabilitate politică, însă în cazul Republicii Moldova, consecințele migrației sunt în mare măsură grave.

Fenomenul migrației și impactul ei asupra familiei a fost analizat de numeroși cercetători prin prisma istoriei, sociologiei, psihologiei și antropologiei, fiind elucidate probleme majore ale societății contemporane, cum ar fi: procesul de feminizare a migrației, creșterea anuală a divorțului, creșterea ponderii copiilor lăsați sub tutela rudelor și vecinilor, traficul de ființe umane.

Datele statistice din Republica Moldova, analizate din perspectiva de gen, demonstrează că mai mult de 78% dintre bărbați și circa 70% dintre femei au fost angajați la lucru prin recomandările prietenilor și rudelor. Însă, mai mult de 8% din femei sunt în situația de a-și căuta de lucru apelând la serviciile intermediarilor.

Este de remarcat faptul că majoritatea cetățenilor emigranți din Republica Moldova, în perioada 2001-2008, au ales Federația Rusă, constituind 40% din totalul emigranților, însă din 2009, circa 50% aleg țările membre ale UE. Acest fenomen s-a intensificat, în special, în urma procesului de liberalizare a vizelor cetățenilor Moldovei pentru UE.

Bărbații se angajează, în general, în domeniul construcțiilor, reparațiilor, transportului, industriei și agriculturii. Numărul lor predomineazǎ în domeniul construcției, înregistrându-se peste 74%. Cota bărbaților în comerț constituie 8,4% din totalul bărbaților plecați (BNS). Femeile din Republica Moldova preferă să emigreze mai mult în Uniunea Europeană decât în Rusia, cota procentuală constituind estimativ 65% (anii 2004-2008, BNS). În perioada 2011-2015, se înregistrează o creștere a numărului femeilor migrate din Republica Moldova în țările UE de la 65%, în 2011, la 72% (BNS). Raportul gender este în favoarea femeilor.

Vârsta medie a femeilor migrate din Republica Moldova este de 31-40 de ani (70%) și de 21-30 ani - 35-28% (BNS). Ar trebui subliniată ideea că, în medie, femeile se află peste hotare o perioadă mai îndelungată decât bărbații (2,3 ani (femei) în raport cu 2,0 ani, în cazul bărbaților) (BNS). Raportul procentual al femeilor emigrante, prezentat de starea civilă, arată că cel mai mare procent le revine femeilor căsătorite - 21%, celor divorțate le revine 10%, femeilor văduve - 2,6% și 9,9% - celor necăsătorite (BNS).

Merită menționate și cercetările asupra migrației din Republica Moldova în domeniul sociologiei, care au ajuns la concluzia că migrația forței de muncă și viața separată (între 2-5 ani) duce la întreruperea relațiilor de familie [7]. Studiile sociologice confirmă impactul migrației asupra divorțurilor, susținând că „acolo unde femeia este plecată în străinătate, nu mai este familie” [8].

Informațiile statistice dovedesc că în ultimii 20 de ani există un proces de destabilizare familială intensivă în societate, favorizat de creșterea migrației cetățenilor. De exemplu, dacă în anul 2000, numărul căsătoriilor constituia 21 684, iar de divorțuri 9707 (45%), atunci, în 2003, numărul căsătoriilor era de 24 961, iar cel al divorțurilor, se ridica la 14 672 (58,7%) (BNS). În anul 2004, pe fundalul celor 25 164 de căsătorii înregistrate, se atestă 14 918 divorțuri. Punctul culminant al ratei de divorțuri se observă între anii 2002 și 2005, când, în medie, 57,8% din numărul total al cetățenilor căsătoriți în Republica Moldova au divorțat. Cota maximă a plecării peste hotare și a divorțurilor este atinsă în perioada cea mai activă a migrației forțelor de muncă - 2001-2006. O creștere semnificativă, în medie, 13 700 divorțuri anuale, se observă în perioada 2002-2008, cu excepția anului 2004, când au fost înregistrate peste 14 900 divorțuri. Situația s-a echilibrat în perioada 2009-2013, identificându-se o medie de 11 500 - anual și scădere semnificativă în 2016, atestându-se 10 605 divorțuri (BNS).

Analiza problemei din perspectiva de gen arată că majoritatea părinților migrați (42%), mai mult de 73% din mediul rural [9], au copii cu vârsta de 1-7 ani. Cercetările demonstrează că fiecare al cincilea emigrant cu vârstă de 20-49 ani este părinte a cel puțin un copil preșcolar. Astfel, analizând datele prezentate, putem estima că peste 65 000 de copii de vârstă preșcolară au rămas, în perioada 2001-2009, fie parțial, fie complet, în afara grijilor părintești. Mai mult, absența părinților într-o anumită etapă a formării și a maturizării copilului se poate solda cu consecințe grave atât pentru copil, cât și pentru părinți și societate. Ideea este confirmată de cercetătorul M. Cernei-Băcioiu, care susține că „familia este primul model al copilului. În absența părinților, copilul se va identifica cu grupul din care face parte, va căuta să fie „la modă”, să-și imite prietenii pentru a fi acceptat în grupul lor. La maturitate va deveni selectiv și critic în ceea ce privește alegerea modelului familial” [10]. O altă opinie expusă de autoarea cercetării este că copiii rămași fără îngrijire părintească sunt expuși la violență, trafic, comportament parazitar, delincvență, absențe nemotivate și abandon școlar [11].

Drept consecință, problema migrației forței de muncă din Republica Moldova, cercetată prin prisma metodei de gen, permite să folosim rezultatele altor disciplini adiacente științei istorice, în vederea unei analize mai profunde, explicată din mai multe unghiuri teoretice și științifice.

Integrarea dimensiunii de gen în politică este o temă de actualitate și de perspectivă pentru Republica Moldova. Crearea condițiilor pentru participarea egală a femeilor în politică este prevăzută de Convenția privind drepturile politice ale femeilor din 1952, Convenția privind eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor din 1979 (CEDAW), Strategia Nairobi din 1985, Declarația de la Beijing și a Platformei de acțiune din 1995.

Parlamentul Republicii Moldova a adoptat, în 2014, o lege care prevede asigurarea egalității gender în activitatea politică și publică. Cota minimă de 30% trebuie să fie respectată atât la formarea listelor de candidați în organul legislativ, cât și la formarea organului executiv și a comisiilor parlamentare. Este demn de menționat că pentru acest document au votat toți deputații prezenți în Parlament.

De menționat că la primele alegeri parlamentare din Republica Moldova ca stat independent, din 27 februarie 1994, pentru prima dată a participat Asociația Femeilor din Moldova, care a obținut peste 50 de mii de voturi, dar nu a depășit pragul electoral și nu a avut nici un mandat în organul legislativ. Totodată, Republica Moldova este pe lista țărilor în care femeile au ocupat postul de prim-ministru (Z. Greceanîi, 2005 – 2009, Natalia Gravriliță!), președinte al parlamentului (E. Ostapciuc, 2000 – 2005, Zinaida Greceanâi), președinte de țară (Maia Sandu 2020-prezent), adică femeile sunt prezente în structurile de conducere. Acest aspect nu înseamnă că deciziile sunt luate în considerare instant, ţinându-se cont de factorul de gen. Dimpotrivă, un exemplu lipsit de ambiguitate, aprobarea de către Parlamentul Republicii Moldova, este Legea cu privire la egalitatea de șanse pentru femei și bărbați - o lege care a primit un vot de neîncredere din partea femeilor aflate în organul legislativ.

Din istoria Republicii Moldova, aflăm că în 1996, prima femeie care se lansează în campania electorală a fost Iuliana Gorea-Costin, în acel moment, directoarea Liceului Teoretic „Mircea Eliade". În urma scrutinului, candidatul Iuliana Gorea-Costin a obținut un scor de 0,64% pe țară și 0,73% - în Chișinău. Ceva mai târziu, în iulie 2005, I. Gorea-Costin s-a înscris și în campania electorală pentru funcția de primar al municipiului Chișinău, în calitate de candidat independent, obținând în primul tur de scrutin - 4,95%. Din anul 1994 până în 2009, raportul femeilor în Parlamentul Republicii Moldova a crescut cu 20%, iar în anii 2009-2010, a scăzut cu 4%. În același timp, se atestă o creștere semnificativă în 2014, numărul femeilor constituind circa 20% din deputații în Parlament (BNS).

La fel și în cadrul autorităților publice locale din Republica Moldova reprezentarea femeilor este foarte modestă. Femeile constituie o minoritate absolută în rândul candidaților la funcția de primar, constituind doar 22,5% (BNS). Pe parcursul primilor 25 de ani de Independență, nivelul de implicare a femeilor în domeniul politic, la nivel local, este în creștere, de la 10%, în 1999, până la 18%, în 2011, și circa 20%, în 2018. Femeile sunt mai mult prezente în posturile votate de consiliile locale decât direct de alegători, deoarece, dacă în rândul primarilor, procentul femeilor este de 18,1%, în rândul vice-primarilor, acesta constituie 21,0%. În profil regional, repartiția funcției de primar, bazat pe criteriul gender a fost în toate cazurile doar în favoarea bărbaților.

În susținerea ideilor evocate, reiterez importanța cercetării istoriei prin prisma metodei de integrare a perspectivei de gen, care își îndeplinește rolul, în mod eficace, îndeosebi, în analiza problemei istorice din mai multe puncte de vedere, făurind în acest mod o imagine integrată a cercetării. Problemele istoriei contemporane necesită utilizarea metodelor interdisciplinare pentru că unele fenomene rămân a fi izolate în vederea analizei profunde, din cauza metodelor clasice, care dezintegrează ideea de conexiuni între științe adiacente. Concluzii mai consistente!

Referințe:

1. *Premiul Nobel 2023*. www.nobelprize.org [Accesat la 15.11.23].
2. БЁРД, Ш. *Теоретизируя маскулинности: современные тенденции в социальных науках // Наслаждение быть мужчиной. Западные теории маскулинности и постсоветские практики.* Санкт-Петербург: Алетейя, 2008, стр. 7-37.
3. CURPĂN, V. *Analiză doctrinară a Constituției Republicii Moldova*. Bacău, p. 33.
4. *Statistica Gender.* Biroul Național de Statistică. www.statistica.gov.md
5. *Femeile și bărbații în Republica Moldova.* BNS. Chișinău: Statistica, 2004. P. 98.
6. *Codul Muncii al Republicii Moldova*, Nr. 154 от 28.03.2003. În: *Monitorul Oficial Republicii Moldova,* 29.07.2003, Nr. 159-162 (648).
7. GAGAUZ, O. *Căsătoria și Familia instituții principale în dezvoltarea demografică*. În: *Simpozionul Internațional: Probleme demografice ale populației*. Chișinău, 2005, pp. 29-36.
8. GAGAUZ, O. *Impactul migrației forței de muncă asupra relațiilor familiale.* Conferința Internațională. Transformările demografice și socio-economice ale populației: Actualitate și viitor (5-6 decembrie 2006). Chișinău, 2007, pp. 169-175.
9. *Satul moldovenesc din perspectiva sociodemografică*. Academia de Științe a Moldovei, red. șt. Gh. PALADI. Chișinău: Sirius, 2012, p. 144.

10. CERNEI-BĂCIOIU, M. *Copii rămași singuri acasă în urma migrației părinților: riscuri și realități*. În: *Revista de filosofie, sociologie și științe politice.* Chișinău, 2011, №1 (155), pp. 175-200.
11. CERNEI-BĂCIOIU, M. *Managementul de valori în sistemul familial migrațional.* În: *Revista de etnologie și culturologie*. Vol. IX-X. Chișinău, 2011, pp. 271-275.

Date despre autor:
Oleg URSAN, doctorand, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0001-6869-7949
E-mail: olegursan@yahoo.com

Prezentat la 01.03.2024

CZU: 94:37.018.4(478-25)"1918/1939" **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_11**

STRUCTURI ORGANIZATORICE ȘCOLARE ÎN CHIȘINĂUL INTERBELIC

Ion Valer XENOFONTOV,
Universitatea de Stat din Moldova

În baza izvoarelor istorice inedite din arhivele din Republica Moldova și România, din presa de epocă, au fost analizate structurile organizatorice școlare din cel de-al doilea oraș al României întregite, Chișinău. A fost studiată implicarea autoritățile locale în procesul de organizare a învățământului. Comitetul Școlar Comunal al municipiului Chișinău, și format din oficialități, cadre didactice, părinți, monitoriza cu strictețe repartizarea financiară din bugetul administrației publice locale.

La fel, în vizor erau activitățile extracurriculare, mobilitățile școlare în cuprinsul țării, reparația sau închirierea de localuri, asigurarea școlilor cu resurse energetice, materiale didactice etc. În vederea consolidării și mobilizării activității educaționale și culturale cadrele didactice și-au format asociații profesionale. O direcție de activitatea a asociaților cadrelor didactice era orientată spre acțiuni sociale, de ajutorare a membrilor acestora, de creare a condițiilor de agrement.

Cuvinte-cheie: *Comitet Școlar, educație, cadre didactice, Chișinău, Basarabia, România întregită, interbelic.*

SCHOOL ORGANIZATIONAL STRUCTURES IN INTERWAR CHISINAU

Based on the original historical sources found in the archives of the Republic of Moldova and Romania, of the period press, the school organizational structures in the second largest city of Romania, Chisinau, were analyzed. The involvement of local authorities in the process of organizing education was studied. The Municipal School Committee of the Chisinau municipality - made up of officials, teaching staff, parents - strictly monitors the financial allocation from the local public administration budget.

In the same way, extracurricular activities, school mobility within the country, the repair or rental of premises, providing schools with energy resources, didactic materials, etc. were not eclipsed from the sights either. In order to consolidate and mobilize the educational and cultural activity, the teaching staff formed professional associations. One direction of the activity of the teachers' associates was oriented towards social actions, helping the members, creating leisure conditions.

Keywords: *School Committee, education, teaching staff, Chisinau, Bessarabia, entire Romania, interwar.*

Preliminarii

Unirea Basarabiei cu România în 1918 s-a soldat cu o revigorare a sistemului educațional. În cel de-al doilea oraș al României întregite, au fost deschise școli românești, fiind îmbunătățită infrastructura școlară. Din perspectivă organizatorică se formează o structură administrativă centrală, cât și una locală. Instituțiile de învățământ erau racordate la valorile naționale, ținându-se cont însă și de necesitățile locale. Pentru a face față unor activități curente (ce țineau în mod special de dimensiunea logistică) au fost instituite diferite structuri organizatorice școlare.

Comitetul Școlar Comunal al municipiului Chișinău

Comitetul a fost fondat în anul 1924, fiind monitorizat de Administratorul Casei Școalelor și Culturii Poporului din București. Ședințele Comitetului școlar Municipal se desfășurau în sala Bibliotecii Municipale. În 1928, Consiliul mun. Chișinău a aprobat suma de 6 300 000 lei pentru Comitetul Școlar Municipal, cheltuieli distribuite pentru întreținerea și încălzitul școlilor, în afară de lumină și apă, care urmau să fie oferite de Primărie, din care 1 300 000 lei erau alocate pentru achiziționarea lemnelor de foc [1, f. 1].

În 1933, Comitetul Școlar Municipal administra 70 de comitete școlare urbane. Din componența comitetului făceau parte: Ion Berliba, delegatul Consiliului Municipal, desemnat din 13 ianuarie 1933 în calitate

de președinte, Iacob Iradion, subrevizor școlar din ianuarie 1924, T. Popa-Popov, institutor ales de corpul didactic din anul 1931, Eduard Castano, Al. Iacubovschi, Ion Macoveiu, Gh. Sicorschi, Ion Leu, Sofia Ciolac (casieră) [1, f. 11, 48].

Deoarece întreținerea materială a învățământului primar era în sarcina Primăriei, Comitetul monitoriza atent repartizarea financiară din bugetul administrației publice locale. În decembrie 1932, membrii comitetului solicitau Primăriei Chișinău „să respecte obligațiile legale ce le are față de comitet” [1, f. 19]. În intervalul 1 ianuarie 1932 – 31 martie 1933, comitetul a avut venituri totale de 5 913 752 lei, repartizate astfel: fondul de rezervă – 20 358 lei; sold la 31 decembrie 1931 – 25 211 lei; alocația Primăriei Municipale pentru întreținerea școlilor primare și de copii mici – 4 250 000 lei; alocații pentru acoperirea rămășițelor de plată din anii 1931–1932 și trei luni ale anului 1933 – 1 600 000 lei; diverse venituri – 18 181 lei. Suma cheltuitelor a coincis cu cea a veniturilor și a fost distribuită astfel: suma acordată ca ajutorare cheltuielelor școlare de la școlile primare și de copii mici – 4 562 980 lei; plata personalului – 339 000 lei; plata șoferului și întreținerea mașinii – 115 766 lei; celelalte cheltuieli – 87 001 lei; rămășițe de plată pe anul 1931 – 809 005 lei [1, f. 5].

Drept urmare a ordinelor curriculare ale Ministerului Instrucțiunii Publice din 1 aprilie 1933 s-a decis trecerea plății personalului administrativ și de serviciu al școlilor secundare asupra comitetelor școlare [2, f. 24].

Ca urmare a intervenției comitetului, Primăria Mun. Chișinău a prevăzut în bugetul său pentru anul 1933 suma de 4 500 000 lei ca subvenție a Comitetului pentru întreținerea celor 71 de școli primare și de copii mici din urbe. Suma a fost considerată insuficientă pentru întreținere, având în vedere faptul că subvenția Comitetului a fost redusă pe anul 1932 de la 5 600 000 la 4 000 000 lei. Acest fapt a afectat organizarea coloniilor de vară pentru copiii bolnavi, ajutorarea copiilor săraci, organizarea acțiunilor culturale, procurarea materialelor didactice, cumpărarea unui local pentru școlară. La fel, s-au făcut economii pentru reparația școlilor, combustibil, plata serviciilor etc. În anul școlar 1933–1934, personalul comitetului a beneficiat de diurne în valoare de 248 400 lei [1, ff. 4-4v, 13].

În ședința din 23 mai 1933, comitetul a abordat chestiunea școlilor de vară. Reieșind din rapoartele medicilor școlari în care se prezenta faptul că aproape toate școlile primare din oraș aveau copii bolnavi și bolnăvicioși, „cari au nevoie de băi și mare, și aer de munte, se hotărăște ca să trimită cel puțin o sută de copii din cele câteva sute […] la mare și la munte” [1, f. 12]. Programul de activitate al comitetului pentru anul de învățământ 1933–1934 prevedea ca în fiecare sâmbătă și duminică să ruleze pentru școlari și părinți diferite filme instructive și morale, în localul special destinat pentru muzeu și biblioteca școlară, și pentru conferințe, unde era instalat un aparat de cinema și un aparat de proiecții. Filmele instructive urmau să fie însoțite de explicațiile cuvenite, făcute de către profesor sau învățător. Pentru școlile din suburbie se prevedea organizarea în fiecare duminică a serbării populare, constând dintr-o conferință ce urma să corespundă nivelului de pregătire al publicului, o piesă de teatru jucată de elevi sau echipa de amatori de teatru, coruri, recitaluri etc. Din suma de 30 000 lei prevăzute în buget pentru acțiuni culturale în anul 1933–1934 erau preconizate cheltuieli pentru procurarea filmelor, plata mecanicilor, plata conferințelor, precum și pentru procurarea materialelor necesare la organizarea sărbătorilor [1, f. 37].

Între 1924 și 1933, comitetul a reușit să cumpere trei localuri, să închirieze altele mai bune și mai spațioase, să reconstruiască zece localuri vechi și să determine Primăria să construiască opt localuri de școală noi. Totodată, se avea în vizor aranjarea școlilor de localuri proprii. În acest scop s-a obținut de la Primărie localul de pe str. Reni, colț cu Inzov eliberat de Orfelinatul „Regina Maria”, care s-a reparat și în care s-a instalat Școala de Fete nr. 1, Grădina de Copii nr. 7 cu două posturi. Tot în acel local se intenționa organizarea unui muzeu și biblioteci pedagogice și pentru copii, și a Comitetului. S-a obținut de la Primărie un local la Visterniceni care s-a reparat și în care s-a instalat Grădina de Copii nr. 10. Totodată, s-a obținut un alt local pe str. Miron Costin, nr. 3, care a fost reparat și în care s-a instalat Sofia Trăian de la Școala de Fete nr. 2. A fost reparat acoperișul unei școli de băieți, s-a reparat mobilierul vechi și s-a procurat altul nou, cu cărți au fost ajutați elevii săraci [1, ff. 44-44v, 62].

La 22 noiembrie 1930, La Școala Normală de Fete nr. 1 a avut loc o adunare a comitetelor școlare unde

s-au abordat următoarele subiecte: comitetele școlare sunt instituții foarte utile și nu pot fi desființate; era necesară o eforie a comitetelor școlare locale; comitetele școlare nu-și puteau asuma întreținerea completă a școlilor (corp didactic și materiale), ci vin în ajutorarea statului [3, f. 31]. În 1938, în calitate de președinte al comitetului a fost desemnat Elefterie Sinicliu, fost membru al Sfatului Țării, viceprimar al municipiului Chișinău (desemnat în anul 1923) [4, p. 4].

În 1940, comitetul era prezidat de Vl. Cristi, primarul orașului. Din componența membrilor comitetului făceau parte: N. Jemăneanu, Vl. Neaga, Gr. Balan, V. Muscinschi, Gr. Dobândă, I. Poparcea, T. Popa-Popov și I. Berliba [5, p. 10].

Alături de Comitetul Școlar central al Chișinăului mai activau și comitete în fiecare școală cu care era menținută o legătură strânsă. De exemplu, despre legătura cu Comitetul Școlar al Școlii Primare de Băieți nr. 14 se afirma că „legăturile școlii sunt cele mai bune, comitetul interesându-se întotdeauna de reparație, care se face la timp, plata servitorilor, aprovizionarea cu lemne, înzestrarea cu unelte pentru atelier și material didactic" [6, f. 24].

Asociații ale personalului didactic

Pentru a consolida și mobiliza activitatea educațională și culturală cadrele didactice s-au asociat în asociații profesionale.

În iulie 1918, Filiala Asociației Învățătorilor din Moscova în Chișinău a fost redenumită în Asociația Învățătorilor Moldoveni din jud. Lăpușna. Adunarea generală s-a convocat în sala Zemstvei din Chișinău. Avocatul Ștefan Holban, prim-președinte al Asociației își amintea atmosfera încinsă de epocă: „Câte insulte, câte atacuri n-am primit noi la acea adunare: că facem naționalism zoologic, că ne sprijinim pe baionetele armatei române etc." [7, p. 10]. Ulterior, denumirea organizației a fost extinsă în formula Asociația Membrilor Corpului Didactic Primar, Secundar și Universitar din jud. Lăpușna și mun. Chișinău.

La 30 aprilie 1919 a avut loc Adunarea Generală a Asociației Profesorilor și Învățătorilor din Basarabia la Liceul de Bieți nr. 1 „B.P. Hasdeu" din Chișinău. S-au convocat 40 de persoane. Adunarea a fost prezidată de profesorul Oatul, iar secretar – Nica. Reprezentantul Prefecturii de Poliție informa că a avut conversații cu câteva profesoare romånce, din care reiese că, „cadrele didactice nu ne privesc cu ochi buni din cauza măsurilor de naționalizare a învățământului din Basarabia" [8, f. 9].

La 16–17 ianuarie 1920 s-a ținut Congresul Societății Învățătorilor din jud. Chișinău [8, f. 503]. Un alt Congres, s-a organizat la 31 mai 1936, atunci când Asociația Învățătorilor Moldoveni din jud. Lăpușna a convocat 500 de învățători. La eveniment au participat și mitropolitul Gurie, prefectul județului M. Voia, inspectorul-șef al regiunii I. Macovei, inspectorul general I. Cumpănici, profesorul Neculiță, președintele Asociației Profesorilor Secundari, reprezentantul Primăriei Chișinău Cezar Stoica, directorul Școlii Normale Ștefan C. Gheorghiade, cu absolvenții și fanfara școlii, prof. univ. Alexandru Boldur. În cadrul evenimentului a luat cuvântul Ioachim Arhip, președintele Asociației Învățătorilor din mun. Chișinău și jud. Lăpușna [9, p. 6; 10, p. 24]. Cu ocazia acestui eveniment, a fost organizat un program al serbării la care au participat școlile primare și grădinile de copii din mun. Chișinău și jud. Lăpușna [6, f. 366].

Pentru ziua de 8 februarie 1930, în sala Jokey-Club, a fost convocată o adunare a Comitetului Regional al Asociației Corpului Didactic din Chișinău [11, f. 60].

La 14 septembrie 1934, Asociația Învățătorilor Moldoveni din jud. Lăpușna a fuzionat cu cea din mun. Chișinău. Obiectivul era de a promova activitatea școlară și culturală comună [12, f. 95].

Profesorul N. Niculiță, transferat la București, la 4 decembrie 1936 a fost înlocuit în funcția de președinte al Asociației Profesorilor Secundari din Chișinău de Ion Zaborovschi. Timp de un deceniu profesorul Ion Zaborovschi a fost secretar general al acestei Asociații. În anii 1929–1930, în calitate de exponent al Asociației, a exercitat duncția de inspector-șef al învățământului din Basarabia. Ion Zaborovschi era cadru didactic la Liceul de Băieți nr. 4 „Alecu Russo" [13, p. 54].

În 1936, învățătorii din jud. Lăpușna au intrat în posesia unui imobil în centrul orașului Chișinău „Casa Învățătorului" (str. I. C. Brătianu, 87-a) evaluat la cifra de 1,5 mil. lei [14, p. 7]. Clădirea frumoasă era înzestrată cu muzeu și bibliotecă. Edificiul avea în dotare 15 paturi în două camere, spațiu în care fiecare învățător se simțea „ca în casa proprie. Obosiți și prăfuiți în urma unui drum cu trăsura, colegii din județ

găsesc aici linişte şi odihnă în dormitoare bine amenajate” [15, p. 61-62]. Tot aici a funcționat și un internat pentru fii de învăţători.

La 15 iunie 1936, „Casa Învăţătorului” a fost vizitată de dr. C. Angelescu, ministru al instrucțiunii. Oficialul a notat în registrul vizitatorilor: „Cu adâncă mulțumire sufletească am intrat astăzi în această casă a învățătorilor, ai acestor apostoli ai culturii românești, care fac cinste școalei noastre naționale” [16, p. 42].

La 3 ianuarie 1937, în „Casa Învăţătorului” a fost organizată o petrecere a „familiei dăscăleşti”. Reuniunea includea „un jaz special și un bufet bine asortat”. Prețul de intrare era de 20 lei de persoană [17, p. 81].

Tot în sediul „Casei Învăţătorului” se afla Casa de Ajutor Reciproc a cadrelor didactice, fondată în 1930 [18, p. 43]. Dacă inițial avea 31 de membri, atunci în 1935 – peste 400. Scopul Casei era de a acorda ajutoare bănești familiilor sau moștenitorilor legali ai decedaților membrilor casei (în caz de înmormântare) și ajutoare membrilor bolnavi, inclusiv celor care nu-și puteau asigura existența [19, p. 41]. Administratorul „Casei Învăţătorului” era Gh. Druță, considerat „om prea modest” [20, p. 61].

La 1 aprilie 1923, 23 de învăţători din Chişinău au fondat Banca Populară „Spiru Haret” subscriind 53 de părți sociale în valoare totală de 53 000 lei, din care au vărsat 5 300 lei. Banca a fost pusă în funcțiune la 1 ianuarie 1924. Potrivit statutului din 1935 a Băncii, atunci când au fost excluse elementele străine din școală, instituția devenind o societate de credit pur profesională, a cadrelor didactice din jud. Lăpușna [21, p. 56]. În 1938, Bancă avea sediul în mun. Chișinău (str. Ion. C. Brătianu, nr. 87). Din componența societății de credit făceau parte 142 de învățători din Chișinău, 430 de învățători din jud. Lăpușna, 97 de profesori secundari din Chișinu, 109 pensionari, 28 de funcționari [22, p. 83]. Banca se baza pe principiul „bani albi pentru zile negre”. La 13 mai 1939, Banca a fost vizitată de miniștri D.V. Ţoni și V. Jinga, unde „li s-a servit ceaiul”. Ministrul Jinga a făcut o inspecție amănunțită a Băncii „rămânând pe deplin mulțumit de activitatea băncii și de felul în care este condusă” [23, p. 40].

O altă unitate economică a învățătorilor era Librăria Cooperativă „Izbânda”, creată în 1935. Dacă inițial avea 90 de membri cu un capital social de 45 000 lei, atunci în 1938 includea 300 de membri, iar capitalul social depășea suma de 150 000 lei. Scopul structurii a fost enunțat ca fiind nu cel de îmbogățire, „ci de a face să se ieftinească cartea școlară și literatură la minimum și de a înlesni pătrunderea ei în masele populare” [24, p. 64].

Cadrele didactice din Chișinău aveau la dispoziție și o vilă la Sanatoriul Sergheevca–Șabolat, jud. Cetatea-Albă, achiziționată contra sumei de 200 000 lei de la Bărbulescu. Clădirea era amplasată în fața limanului, în cel mai pitoresc loc al acestei stațiuni balneare, cu priveliște spre mare, o grădină plantată cu flori, pomi fructiferi și arbori decorativi [25, pp. 15-18; 15, p. 60]. Într-un anunț din anul 1933 se specifica faptul că învățătorii „cari au nevoie de băi de nămol și cari doresc a se folosi de sanatoriul Asociației de la Sergheevca, să adreseze de urgență cererile Comitetului (organizatorilor, n.n.), pentru a fi rezolvate. Plata e de 10 lei pe zi” [26, p. 31].

Considerații finale

Faptul că învățământul românesc a prins contururi în Basarabia interbelică se datorează nu doar politicilor statului orientate în domeniul vizat, ci și unor acțiuni organizatorice concrete desfășurate la nivel local. Exista o bună comunicare între părinții școlarilor, autoritățile centrale și cele locale. Au fost inițiate o serie de măsuri sociale, menite să asigure condiții favorabile de activitate a cadrelor didactice în instituțiilor școlare. Or, acest fapt s-a refelectat benefic asupra întregului proces educațional.

Referințe:

1. *Arhivele Naționale ale României (infra: ANR). F. „Casa Școalelor”*, 1933, d. 340, f. 1, 4-5, 11, 13, 19, 37, 44, 48, 62.
2. *Ibidem*, d. 342, f. 24.
3. *Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Arhivelor Naționale.* F. 1862, inv. 7, d. 181, f. 31.
4. *Basarabia* (Chișinău), 11 martie 1938, p. 4.
5. *Anuarul Chișinăului pe anul 1940* /Alcăt.: Al. Terziman și I. Kalughin, Chișinău, Editura „Arpid”, 1940, p. 10.
6. ANR, F. *Ministerul Educației Naționale*, d. 192/1940, f. 24, 366.

7. HOLBAN, Ștefan, *Din trecutul nostru*. În: *Școala Basarabeană.* Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 6, nr. 4, 1938, p. 10.
8. *ANA, DGAN*, F. 723, inv. 1, d. 14, f. 9.
9. ȚONI, D.V . *Ziua de 31 mai, la Chișinău*. În: *Dimineața*, vineri, 8 iunie 1936, p. 6.
10. *Ziua de 31 Mai, la Chișinău*. În: *Școala Basarabeană.* Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 4, nr. 5-6, 1936, p. 24.
11. *ANA, DGAN*, F. 1581, inv. 4, d. 16 (I), f. 60.
12. Palade, Gheorghe. *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918–1940). Studii*, Chișinău, Cartdidact, 2010, 360 p.
13. *Manole, Noul președinte al Asociației Profesorilor Secundari din Chișinău*. În: Școala *Basarabeană*. Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 4, nr. 10, 1936, p. 54.
14. ARTIP, I. *„Casa Învățătorului".* În: *Școala Basarabeană*. Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 4, nr. 2, 1936, p. 7.
15. VOICIULIS, V. *Realizările Asociației*. În: *Școala Basarabeană.* Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 6, nr. 4, 1938, pp. 61-62.
16. *Domnul Ministru al Instrucțiunii la „Casa Învățătorului"*. În: *Școala Basarabeană*. Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 4, nr. 5-6, 1936, p. 42.
17. *Poșta redacției*. În: *Școala Basarabeană.* Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 4, nr. 10, decembrie, 1936, p. 81.
18. *Proiect pentru modificarea Statului „Casei de Ajutor Reciproc"*. În: *Școala Basarabeană*. Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 4, nr. 5-6, 1936, p. 43.
19. *Statul Asociației „Casei de Ajutor Reciproc".* În: *Școala Basarabeană.* Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 2, nr. 1-2, 1934, p. 41.
20. POPESCU-LUPU, S. *Un om prea modest*. În: *Școala Basarabeană.* Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", nr. 9, 1936, p. 61.
21. BĂLAN, G. I. *Banca Populară „Spiru Haret"*. În: *Școala Basarabeană*. Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 6, nr. 4, 1938, p. 56.
22. *Banca Populară „Spiru Haret"*. În: *Școala Basarabeană*. Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 7, nr. 7, 1939, p. 83.
23. *D-l ministru D. V. Țoni la Chișinău. Banca Populară „Spiru Haret"*. În: *Școala Basarabeană*. Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. VII, nr. 5, 1939, pp. 40-41.
24. MUȘCINSCHI, V. *Cooperativa „Izbânda".* În: *Școala Basarabeană.* Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 6, nr. 4, 1938, p. 64.
25. CIOABĂ, I. *Sanatoriul Asociației Învățătorilor Lăpușneni*. În: *Școala Basarabeană*. Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea", an. 3, nr. 14-15, 1935, pp. 15-18

26. *Buletinul Asociației Învățătorilor din Județul Lăpușna*. În: *Școala Basarabeană.* Revistă de cultură pedagogică și de apărare a intereselor învățătorești: Organ al Asociației învățătorilor din județul Lăpușna, Chișinău, Tipografia „Dreptatea”, an. 1, nr. 5, 1933, p. 31.

Date despre autor:
Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0002-5993-1235
E-mail: ion.xenofontov@usm.md

Prezentat la 01.03.2024

CZU: **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_12**

DE LA IMPERIUL RUS LA IMPERIUL SOVIETIC: EVOLUŢIA CONCEPTULUI MOLDOVENISMULUI ÎN CERCETĂRILE ETNONAŢIONALE

Natalia MOROI,
Agenţia Naţională a Arhivelor, Direcţia Generală Arhiva Naţională

Oficialităţile imperiale ruseşti foloseau doar termenii „moldoveni" şi „limbă moldovenească", cercetărorii şi liderii politici formaţi în Imperiul Rus foloseau termenii „moldoveni" şi „limba moldovenească", români şi limba română în calitate de termeni interschimbabili, chiar şi după lovitura de stat din octombrie 1917. Dar „noua" istoriografie sovietică, la temelia căreia stă articolul lui C. Derjavin, manifestă de la bun început ura totală faţă de termenul român şi sintagma limba română. În primul deceniu de după revoluţia din februarie 1917 cercetarea problemelor etnnonaţionale a decurs în temeiul planurilor elaborate încă în Imperiul Rus, în timpul primului război mondial. Unicul specialist care s-a preocupat de această problemă a fost L.Berg, alţii, de fapt nici nu existau în acel timp. Continuarea promovării de către bolşevici a tradiţiilor imperiale, politică care s-a manifestat deschis în privinţa Basarabiei, a dus la implicarea directă a organelor de partid şi sovietice în problema determinării apartenenţei etnonaţionale şi a limbii vorbite de către românii din Basarabia. Cu toate că unii dintre liderii politici sovietici cominternişti, promotori ai extinderii „revoluţiei proletare" afirmau foarte clar că locuitorii băştinaşi ai Basarabiei şi din stânga Nistrului sunt români şi limba vorbită de ei este limba română, această poziţie corectă a lor venea în contradicţie cu politica naţională de sorginte imperială promovată de URSS. În atare situaţie, căutând să legitimeze republica tampon creată pe malul stâng al Nistrului – RASS Moldovenească, dar şi pretenţiile asupra Basarabiei, unii autori, nespecialişti în domeniul în care se pronunţau, dar mai ales liderii politici locali, aşa numiţii „autohtonişti", reieşind doar din motive politice, au repus la ordinea zilei teoria proletcultistă conform căreia moldovenii ar fi un popor înrudit cu românii, dar totuşi altul, iar limba vorbită de ei, este „limba moldovenească", o limbă vorbită de popor, deosebită de limba română.

Cuvinte-cheie: *moldovean, român, limba moldovenească, limba română, etnonaţional, Imperiul Rus, RASS Moldovenească.*

FROM THE RUSSIAN EMPIRE TO THE SOVIET EMPIRE: THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF MOLDOVANISM IN ETHNONATIONAL RESEARCH

Imperial Russian officials used only the term Moldavians and „Moldovan language", scholars and political leaders trained in the Russian Empire used the term Moldavians and „Moldovan language" and Romanians and the Romanian language as interchangeable terms, even after the October 1917 coup d'état. But the „new" Soviet historiography, on which C. Derjavin's article is based, manifests from the very beginning total hatred towards the term Romanian and the phrase Romanian language. In the first decade after the revolution of February 1917, the research of ethno-national problems proceeded on the basis of the plans developed still in the Russian Empire, during the first world war. The only specialist who dealt with this problem was L.Berg, others, in fact, did not even exist at that time. The continuation of the Bolsheviks' promotion of imperial traditions, a policy that was openly manifested regarding Bessarabia, led to the direct involvement of the party and Soviet organs in the issue of determining the ethno-national affiliation and the language spoken by the Romanians in Bessarabia. Although some of the cominternist Soviet political leaders, promoters of the expansion of the „proletarian revolution" stated very clearly that the native inhabitants of Bessarabia and to the left of the Dniester are Romanians and the language they speak is Romanian, this correct position of theirs contradicted the policy national of imperial origin promoted by the USSR. In such a situation, seeking to legitimize the buffer republic created on the left bank of the Dniester - Moldavian SSR, but also the claims on Bessarabia, some authors, non-specialists in the field in which they spoke, but especially the local political leaders, the so-called „autochthonists", emerging only for political reasons, they reinstated the proletarian theory according

to which the Moldavians are a people related to the Romanians, but still different, and the language they speak is the „Moldovan language”, a language spoken by the people, different from the Romanian language.
Keywords: *Moldavian, Romanian, Moldavian language, Romanian language, ethno-national, Russian Empire, Moldavian SSR.*

O primă lucrare consacrată problemei originii moldovenilor în Imperiul Rus a apărut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dat fiind că ţarismul promova o politică expansionistă activă spre peninsula Balcanică, manifestând interes faţă de populaţia din această regiune, inclusiv faţă de populaţia din Ţările Române. Este vorba de studiul apărut în anul 1770 consacrat istoriei originii moldovenilor, scris de istoricul de origine germană Fischer Johann Eberhard (1697-1771) [1] cu titlul *Despre originea moldovenilor, despre limba lor, cele mai cunoscute aventuri, credin*ţă, obiceiuri ş*i comportament.* Principala sursă de inspiraţie a lui J.Fischer au fost studiile accesibile ale lui Dimitrie Cantemir, de aceea autorul însuşeşte, în temei, opiniile domnului-cărturar român din Moldova, dar insistă asupra deosebirilor dintre limba locuitorilor Ţării Moldovei şi a Ţării Româneşti, fără a cunoaşte lucrarea acestuia *Hronicul vechimei a romano- moldo-vlahilor* [2] în care se demonstra unitatea etnică din ambele principate româneşti. J.Fischer considera că moldovenii şi valahii cu greu se înţeleg între ei. Evident, erau constatările unei persoane, care, cel mai probabil, habar nu avea de limba română [3, p. 81], de situaţia lingvistică reală din ţările române, opinia sa reieşind din lectura subiectivă a scrierilor lui Dimitrie Cantemir. Autorul din Imperiul Rus accepta opinia acestuia referitor la faptul că la o etapă timpurie, până la formarea statelor Moldova şi Valahia, aceste teritorii aveau un nume comun, Valahia, iar locuitorii se numeau valahi. Concomitent, J. Fischer prezenta cititorului şi o altă opinie, cunoscută din altă sursă, pe care din păcate nu o indica: locuitorii din Moldova şi Valahia se numesc pe sine români (Ромуни), iar teritoriul pe care locuiesc, Romulia (Ромулиею) [4].

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în anul 1812, interesul faţă de problema dată creşte, dar ţinând cont de nivelul general de dezvoltare a ştiinţei istorice, careva succese reamarcabile în această direcţie nu au fost atinse. Mai mulţi funcţionari ai Imperiului Rus, trimişi în Basarabia cu scopuri de inverstigare a populaţiei locale realizau scurte caracteristici ale comunităţilor etnice locale. Totuşi, este de remarcat faptul că în această perioadă se consolidează un concept destul de interesant – dacă anumiţi cercetători sau chiar persoane trimise de autorităţile centrale pentru investigaţii pe teren, pentru desemnarea populaţiei majoritare de aici foloseau nu numai termenul moldoveni şi sintagma „limba moldovenească”, ci şi termenul român şi sintagma limba română [5], în actele autorităţilor imperiale ruseşti nu s-a foslosit niciodată termenul români şi sintagma limba română.

În anul 1852 a fost publicat studiul lui P.I. Keppen (1793-1864) [6] consacrat popoarelor europene ale Imperiului Rus. Populaţia românească a Basarabiei era desemnată cu termenii „*volohi (sau moldoveni)*” [7, p. 14, 17], care locuiau în gubernia Basarabia (406 182), dar şi în guberniile Ekaterinoslav (9 858), Podolia (7 429), Herson (75 000) [7, p. 31]. Termenii *volohi (moldoveni*) îi întâlnim şi într-o altă lucrare a lui P. Keppen publicată la 1861 [8, p. IV], dar şi *volohi (valahi), moldoveni*, cu precizarea că „singuri pe sine ei se numesc *români*”, de la slavi au primit numele de *volohi*, iar de când s-a format statul Moldova ei se numesc *moldoveni*, împrumutând numele de la noua lor patrie, numele de *români* păstrându-l doar *valahii* [8, p. 121].

Unii autori din Imperiul Rus, precum şi J. Fischer, contrapuneau aceste „limbi”. Astfel în anul 1903 profesorul universitar, filologul-slavist A.A. Kociubinski (1845-1915), cu toate că era conştient că locuitorii teritoriului dintre Nistru şi Prut erau „românii statului moldovenesc” [9, p. 6-7], contrapunea într-un articol limba „curată populară” a moldovenilor basarabeni, aceştia fiind apreciaţi şi drept „elementul românesc”, limbii române de peste Prut, numită de dânsul „artificială” [10, p. 401].

Oricum, majoritatea absolută a intelectualităţii, atât din Basarabia, cât şi din Imperiul Rus, foloseau termenii moldovean şi roman şi sintagmele „limba moldovenească” şi limba română în calitate de termeni interschimbabili şi, mai rar, se insista pe deosebirea dintre moldoveni şi români şi „limba moldovenească” şi limba română, pe faptul că moldovenii din Basartabia nu ar înţelege limba română [11].

Abia în perioada sovietică acest concept eronat a fost ridicat la nivel de politică de stat, mai ales odată cu formarea RASS Moldovenească, graniţa de apus a căreia a fost declarat hotarul de stat al URSS, adică în componenţa RASS Moldoveneşti, illegal, era inclus şi teritoriuul Basarabiei [12, p. 124], considerat de

sovietici teritoriu ocupat nelegitim de România. Așadar, intențiile agresive ale URSS de a anexa Basarabia nu au fost deloc ascunse. Urma ca specialiștii sovietici, istorici și lingviști, să-și facă și ei treaba și să „demonstreze" că locuitorii majoritari din Basarabia sunt alții decât românii, iar limba lor este alta decât limba română.

Istoria cercetărilor etnonaționale din RASSM, iar ulterior, și din RSSM a evoluat în dependență de prioritățile politicii partidului bolșevic în problema respectivă la diferite etape ale perioadei examinate. O etapă cronologică prealabilă formării RASSM începe în scurt timp după lovitura de stat bolșevică din octombrie 1917, când în fosta gubernie Basarabia ea amploare mișcarea națională, încununată la 21 noiembrie 1917 cu crearea Sfatului Țării – organ reprezentativ în care erau prevăzute 10 locuri și pentru moldovenii din stânga Nistrului. La 2 decembrie 1917 Sfatul Țării a proclamat Republica Populară (Democratică) Moldovenească în componența unei Republici democratice, care urma să fie creată pe teritoriul fostului Imperiu Rus, iar la 24 ianuarie 1918 a votat Declarația de independență a acestei republici. Pe parcursul lunii martie tot mai multe autorități publice locale și organizații obștești din Basarabia se pronunțau pentru unirea cu România (zemstvele din Soroca, Orhei, etc.). Evenimentul a fost realizat prin votul Sfatului Țării din 27 martie 1918. Rusia Sovietică nu numai că n-a recunoscut Unirea, ci încerca pe diferite căi, atât prin forță, cât și pe cale diplomatică, să instaleze regimul comunist în Basarabia.

În Rusia sovietică începe o campanie de condamnare a actului Sfatului Țării în care s-au inclus și unii reprezentanți ai fostei intelectualități din Imperiul Rus, care au aderat la puterea sovietică. Ei se străduiau să argumenteze „drepturile" Rusiei asupra Basarabiei, folosind argumente din cercetările din domeniul etnologic (etnonațional), publicate până la lovitura de stat din octombrie 1917. Ca și în alte domenii ale științei, cercetarea în domeniul etnologic (etnonațional), apărută în Imperiul Rus de până la lovitura de stat din octombrie 1917, cu abordările lor specifice, au continuat să se dezvolte și după acest eveniment. În campania de condamnare a actului Sfatului Țării s-au inclus și unii reprezentanți ai intelectualității din Imperiul Rus, care au aderat la puterea sovietică. Unul dintre primii cercetători formați în Imperiul Rus, care a descris situația etnonațională din Basarabia în lumina pretențiilor sovietice asupra acestui teritoriu a fost și Leo S. Berg (1876-1950) [13].

L.Berg avea deja o anumită experiență în acest domeniu. În 1916 el tipărea un mic studiu despre populația Bucovinei în care menționa că Bucovina de Nord și de Apus în temei este locuită de rusini (малороссы-русины) (cca 305 101), iar Bucovina de sud-est, de români (cca 273 254) [14, p. 720-721]. Așa dar, nici pomină de moldoveni în Bucovina. Fără îndoială, L.Berg a observat că în cele două părți ale Moldovei istorice locuia unul și același popor, numai că, cel mai probabil, politicul l-a determinat să nu explice de ce populația indigenă din Bucovina se numește români, iar pe cea din Basarabia, el o desemnează cu termenul moldoveni.

În *Cuvântul înainte* redactat de L.Berg pe 27 mai 1918, la lucrarea *Basarabia. Țara – oamenii – economia*, el nu recunoaște decizia Sfatului Țării de Unire a Basarabiei cu România, face o constatare a situației etnice din regiune și scrie că moldovenii locuiesc doar în partea centrală a Basarabiei, iar în partea de nord și sud ei constituie o minoritate totală. În opinia sa, România nu avea nici un drept asupra Basarabiei și el, L.Berg, își va considera munca răsplătită dacă va trezi la intelectualitatea rusă ideea necesității de a menține această perlă a Rusiei cu toate forțele și mijloacele [15, p. VIII]. Da, dar L.Berg uită de faptul că nu România și-a reclamat acest drept, hotărârea de Unire a fost adoptată absolut legitim de Sfatul Țării, Parlamentul Republicii Democratice Moldovenești și guvernul român a acceptat această decizie.

Subliniind importanța economică a Basarabiei pentru ruși, ca o regiune roditoare, cu bogății naturale, dar aflată la hotarele Rusiei și deci importantă și din punct de vedere politic, L.S. Berg scrie că regiunea are și o importanță aparte, fiindcă, în opinia sa, cercetările noi ar demonstra că Basarabia este patria ancestrală (прародина) a poporului rus, afirmație apreciată de unii cercetători contemporani drept doar „discutabilă" [16, p. 253]. Aici, continua L.Berg, au locuit rușii (în realitate ar fi vorba de slavii de răsărit-N.M.) în acea perioadă, când ei încă nu erau împărțit în cele trei ramuri: velicoruși, maloruși, cu precizarea între paranteze că este vorba de ucraineni, și beloruși [15, p. VI, 50].

Leo S. Berg recunoștea numele de români și pentru locuitorii Moldovei – el afirma că românii, având în vedere locuitorii Moldovei, îl numesc pe domnul lor Ștefan (1457-1504) cu apelativul cel Mare [15, p. 57]. Pentru

 ISSN 1811-2668

desemnarea locuitorilor Basarabiei, L.Berg întrebuința și termenul moldoveni, care, susținea el în altă parte, sunt români ce locuiesc în Moldova, Basarabia și în guberniile rusești învecinate, Podolia și Herson. Conform opiniei lui L.Berg, acești români se deosebesc de românii din Valahia prin „trăsături dialectologice minore”, limba moldovenilor, ca și a românilor în general, este o limbă slavizată a rădăcinii romane (latine) [15, p. 87], conchidea el.

Referindu-se la srtructura etnică a Basarabiei, Leo Berg o prezenta după recensământul realizat în Imperiul Rus în anul 1897, conform căruia moldovenii alcătuiau 47,6 % din totalul populației [15, p. 81] și realiza o descirere succintă a celorlalte comunități etnice din Basarabia (ucraineni, polonezi, cehi, bulgari, nemți, francezi, greci, albanezi, armeni, evrei, găgăuji și țigani). Rușii – mai preciza dânsul, în temei, sunt veniți în Basarabia și locuiesc prioritar în orașe [15, p. 106-147].

Totuși, în mediul rusesc, încă până la studiul lui L. Berg, mai apăruse o lucrare consacrată structiri etnonaționale a Basarabiei. În anul 1916 a fost pblicată o primă cercetare a structurii etnonaționale a Basarabiei realizată după recensământul din 1897, dar și după materialele colectate de către autorul studiului V. N. Butovici (1873-?) [17], în anul 1907. Dânsul nu s-a pronunțat împotriva aprecierii locuitorilor ca români, totuși, în cercetarea s-a folosește termenul moldoveni și sintagma „limba moldovenească”. Referindu-se la relațiile dintre populația moldovenească și alte comunități etnice, autorul folosește și termenul *moldovenizarea* acestora, dar și termenul *românizare* a comunităților etnice nemoldovenești [18, p. 3, 11, 12, 17]. Scopul autorului se întrevede atunci când declară că gubernia Basarabia nu este o regiune în întregime moldovenească, nici din punct de vedere etnografic, nici din punct de vedere istoric, așa cum de obicei este considerată [18, p. 22], idee care a trecut integral în cercetările cu caracter etnonațional din RASS/RSS Moldovenească.

Foarte posibil ca studiul lui V. Butovici să fi fost un răspuns rapid al autorităților imperiale rusești la *Harta* etnografică a lui Alexei Nour, care prezenta situația etnică către 1 ianuarie 1916 și desemna populația indigenă cu termenul români, dar cu precizarea că în Imperiul Rus ei sunt numiți moldoveni. *Harta* lui A. Nour demonstra caracterul etnic românesc al Basarabiei [19].

În anul 1920, L. Berg, folosind materialele recensământului din 1897, cele adunate și sintetizate de V. Butovici etc., alcătuia și publica *Harta etnografică a localităților rurale ale Basarabiei*, în care denumirea populației indigene apare cu numele de moldoveni [20].

În anul 1923 L. Berg publica un nou studiu consacrat „componenței etnografice și numărului” populației Basarabiei, studiu însoțit de o hartă etnologică, realizat, după cum menționează autorul, în cadrul *Comisiei pentru studiul componenței naționale a populației Rusiei și a statelor limitrofe* [21]. Cauza creării acestei *Comisii* a fost organizarea de către germani încă în timpul prinului război mondial, a investigațiilor etnografice a așa-numitei regiuni de Apus a Rusiei, în care intrau Lituania, Galiția, Bucovina, Basarabia și Polonia. În atare situație, în anii 1916-1917, „comunitatea științifică umanistică din Peterburg” era serios deranjată de aceste acțiuni ale germanilor și s-a adresat organelor de stat cu propunerea de a începe studierea detaliată a componentei naționale a regiunilor de hotar ale Rusiei Europene și Asiatice [22, p. 4].

Această *Comisie* a fost înființată prin decizia Academiei de Științe din Imperiul Rus la 4 februarie 1917. Ea era formată din șase membri, câte trei reprezentanți ai Departamentelor de Limba și Literatura Rusă și Științe Istorice și Filologie sub conducerea Secretarului Permanent. Drept urmare, în *Comisie* au fost nominalizați academicienii A. A. Șahmatov (1864-1920) [23], M. A. Diiakonov (1855-1919) [24, p. 46-50], N. Ya. Marr (1864-1934) [25], V. V. Bartold (1869-1930) [26], V. N. Peretz (1870-1935) [27] și E. F. Karski (1861-1931) [28], specialiști în domeniul istoriei, lingvisticii și arheologiei. La ședința din 10 februarie s-a prevăzut alcătuirea hărților etnonaționale (племенных карт) și investigarea regiunilor Lituania, Polonia, Bucovina, Rusia Haliciană și Ungară, și Basarabia [22, p. 6]. La 24 februarie a fost schițat planul de activitate pentru studierea populației din regiunea Caucazului, dar în legătură cu revoluția din februarie, activitatea Comisiei a fost pentru un timp suspendată. La ședința din 1 aprilie 1917 a fost modificată denumirea în *Comisia pentru studiul componenței naționale a populației Rusiei,* și în condițiile intensificării mișcării de eliberare națională a popoarelor din Imperiul Rus, Comisia atenționa Guvernul Provizoriu asupra importanței și necesității urgente de studiere a componenței etnonaționale a populației din Imperiu. La următoarele patru ședințe din septembrie 1917 *Comisia* a decis ca să elaboreze, cu explicațiile necesare,

hărţile etnonaţionale (племенных карт*)* ale Rusiei, în baza datelor lingvistice, parţial confesionale, specificului vieţii cotidiene şi a autoidentificării obiective sau a autodeterminării unor popoare, ţinând cont şi de particularităţile chipului fizic [22, p. 8].

Dar, lucrurile s-au tărăgănat şi abia în luna octombrie 1917 *Comisia* începe colectarea materialelor necesare, conform programului stabilit, orientându-se în perioada care a urmat spre cerinţele politicii naţionale promovate de puterea sovietică, instaurată în urma loviturii de stat bolşevice. Spre sfârşitul anului 1917 a fost elaborată şi aprobată *Instrucţiunea* de care trebuiau să se conducă specialiştii în alcătuirea hărţilor [22, p. 9-14]. Studiul lui Leo Berg din anul 1923, pe care l-am amintit mai sus, a apărut anume în rezultatul cercetărilor, efectuate conform programului de activitate a acestei *Comisii* [29, p. 201].

După structura teritorial-etnică, L. Berg împărţea Basarabia în trei părţi: partea de nord (regiunea Hotin), locuită în temei de ucraineni băştinaşi (малорусами коренными); partea centrală, care includea stepa Bălţului şi regiunea Codrilor, unde locuiesc în temei moldoveni; partea de sud sau Bugeacul, locuită de o populaţie amestecată (ucraineni, bulgari, găgăuji, nemţi, moldoveni, ruşi etc.), venită în această regiune din alte părţi [21, p. 7] [30]. Informaţiile privind structura etnonaţională şi religioasă, autorul le prezenta, ca şi în lucrarea precedentă, după datele oferite de V. Butovici şi a recensământului efectuat în Imperiul Rus în anul 1897 [21, p. 11].

Expunând structura naţională a Basarabiei după recensământul din 1897, L.Berg începea cu prezentarea comunităţii ruşilor, care ar fi alcătuit 27,9% [21, p. 12]. Acest procentaj este însă artificial, fiindcă la comunitatea etnică a ruşilor, el i-a inclus şi pe ucraineni, care alcătuiau 19,8%, în timp ce ruşii alcătuiau doar 8,1%. Autorul revine la afirmaţia expusă în lucrarea precedentă cum că, ruşii ar fi locuit în Basarabia încă de prin secolele IX-X, au continuat să locuiască aici sub dominaţia cumanilor şi tătarilor, iar cnezatul de Halici ar fi stăpânit o parte însemnată din Basarabia şi Moldova [21, p. 14-15]. Acolo unde ucrainenii locuiesc alături de moldoveni, mai sublinia L.Berg, ei „sunt supuşi românizării", iar în satele amestecate unde locuiesc moldoveni şi ucraineni, ultimii vorbesc în „limba moldovenească" şi autorul nu-şi poate explica acest fenomen, fiindcă, considera dânsul, după cultură, populaţia moldovenească nu este superioară celei ucrainene [21, p. 16].

După ce prezintă alte nouă comunităţi etnice care locuiau în Basarabia, autorul scrie că moldovenii constituie majoritatea absolută a populaţiei, dar, subliniază că aceştia locuiesc în localităţile rurale [21, p. 28]. L.Berg nu are nici o îndoială – moldovenii sunt români, care locuiesc în Moldova, Basarabia şi în guberniile învecinate, Podolia şi Herson, iar într-un număr mai mic, în gubernia Iaroslav [21, p. 29]. Românii, continuă autorul, erau numiţi în vechile cronici ruseşti volohi, iar limba moldovenilor, ca şi a românilor în general, este o limbă slavizată a rădăcinii romane (latine) [21, p. 29]. După ce prezintă succint teoriile privind originea românilor, L. Berg scrie că în Basarabia moldovenii au apărut nu mai devreme de secolul al XIV-lea [21, p. 30-31]. Concluzia care se impune din aceste constatări ale lui L. Berg este mai mult decât limpede: slavii, ar fi locuit neîntrerupt pe teritoriul Basarabiei încă din secolele IX-X, iar moldovenii ar fi apărut în aceste locuri abia în secolul al XIV-lea, teze care vor fi preluate în întregime de istoriografia sovietică ulterioară. Aşa dar, primatul şi permanenţa locuirii slavilor în Basarabia, după L.Berg, sunt lucruri indiscutabile.

După terminarea războiului civil şi formarea în decemdrie 1922 a URSS, conducerea lui supremă decide crearea la hotarele vestice (cu Finlanda, Polonia şi România-N.M.) a unor formaţiuni statale-tampon, care să joace rolul de zone intermediare în răspândirea „revoluţiei proletare" peste hotare, unde locuia o populaţie de aceeaşi etnie ca şi în formaţiunile-tampon nou create.

Procesul de constituire a unei asemenea formaţiuni la hotarul cu România a fost stimulat de pregătirile guvernului sovietic pentru conferinţa româno-sovietică de la Viena (1924), în problema Basarabiei. Drept urmare, pentru a crea o stare de tensiune cu ameninţare permanentă la adresa României şi în acelaşi timp de a „soluţiona" problema Basarabiei prin extinderea „revoluţiei proletare" conducerea sovietică purcede la crearea unei republici sovietice socialiste în stânga Nistrului [31, p. 98-102].

La indicaţia conducerii supreme bolşevice, la Moscova a fost creat un grup de iniţiativă, constituit din comunişti emigranţi din Basarabia şi România, care în 4 februarie 1924 s-a adresat cu un memoriu către CC al PC (b) din Rusia şi CC al PC (b) din Ucraina, în care se declara: „Republica Moldovenească ar putea

juca același rol de factor politico-propagandistic, pe care îl joacă Republica Bielorusă față de Polonia și cea karelă față de Finlanda. Ea ar focaliza atenția și simpatia populației băștinașe și ar crea pretexte evidente în pretențiile alipirii la Republica Moldovenească a Basarabiei” [32, p. 163].

Este semnificativ că în Hotărârea Sesiunii a III-a a Comitetului Executiv Central din Ucraina din 12 octombrie 1924 „Cu oprivire la crearea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești” se indica că hotarul ei de vest, ca și al URSS este râul Prut, incluzând și Basarabia. Conducerea bolșevică considera că un factor important în extinderea puterii sovietice asupra Basarabiei, iar apoi și a României, ar fi fost unitatea lingvistică a populației moldovenești din RASSM cu cea de la apus de Nistru

Ideea că moldovenii din Basarabia și cei din stânga Nistrului sunt români era împărtășită și de unii reprezentanți ai elitei politice sovietice, adepți ai extinderii „revoluției proletare”. Cunoscutul bolșevic de origine bulgară Cristian G. Rakovski (1873-1941) [33], reprezentantul URSS la Londra în anii 1923-1925, în două scrisori [34] adresate lui Maxim M. Litvinov (1876-1951), pe atunci locțiitorul comisarului pentru afacerile externe ale URSS, îi amintea pe „țăranii moldoveni (adică de origine română)”, preciza el între paranteze, este vorba de „țăranii români, așa-numiții moldoveni” din Basarabia [35, p. 258, 267]. Și dacă C. Rakovski era implicat activ de către guvernul sovietic în soluționarea „problemei basarabene”, în sensul includerii Basarabiei în componența URSS, el o făcea din considerente pur politice și nicidecum din considerentul că moldovenii din Basarabia nu ar fi fost români, iar limba lor natală nu ar fi fost limba română [33].

Deosebit de grăitor este punctul de vedere expus de Gheorghii V. Cicerin (1872-1936), ministrul afacerilor externe al URSS, într-o depeșă din 3 martie 1924 adresată lui Veaceslav M. Molotov (1890-1986), secretar al CC al PC (b) al URSS. Referindu-se la discuțiile care țineau de formarea RSS Moldovenești, V. Cicerin menționa că formarea acesteea în acel moment este prematură, deoarece va duce la intensificarea tendințelor expansioniste ale României, fiindcă „descoperirea unui număr atât de mare de moldoveni, adică de români pe teritoriul Ucrainei va fortifica pozițiile României în discuțiile pe problema Basarabiei” [36, p. 26].

Așa dar, liderii politici din URSS erau absolut conștienți de faptul că moldovenii din Basarabia și din stânga Nistrului sunt români, iar limba vorbită de ei este limba română.

Această stare de lucruri era recunoscută și de către unii dintre liderii locali, printre care și Grigore Starâi (1880-1937), care au acceptat opinia că deoarece moldovenii din Basarabia sunt români, vorbesc limba română, atunci și moldovenii din RASSM trebuie să cunoască și să vorbească această limbă. Mai mult chiar, ei considerau că „limba moldovenească” trebuie să se dezvolte în baza limbii române și a alfabetului latin, deoarece „trebuie să fie pregătiți” pentru viitoarea unificare cu Basarabia [37, p. 234]. Acest punct de vedere nu era ceva neobișnuit, el se încadra întru totul în politica internaționalismului proletar sovietic, în teoria revoluției permanente, dar și a punctului de vedere al bolșevicilor, conform căruia România ar fi rupt Basarabia de la Rusia sovietică și au lichidat aici puterea sovietică, sarcina bolșevicilor din URSS fiind restabilirea „adevărului istoric”, adică a puterii sovietice.

Pe parcurs, unii lideri locali din RASSM optau pentru crearea unei limbi locale bazate pe graiurile vorbite de popor. Ei formau așa-numitul curent „autohtonist”. În august 1924, în ziarul Одесские известия, un reprezentant al acestui curent Abram L. Grinshtein (1890-1937) [38] a încercat să fundamenteze „teoria” a două popoare și a două limbi, moldovenească și română. De aceeași părere a fost și Iosif I. Badeev (numele real Suslik-N.M.) (1880-1937) - șeful Biroului de Organizare al Partidului Comunist (bolșevic) al viitoarei RASSM [39, p. 156]. Persoanele nominalizate considerau că în calitate de „limbă moldovenească” este necesar să se folosească „o limbă simplă și de înțeles, bazată pe alfabetul rus” [37, p. 234].

Dar decizia finală urma să fie luată de autoritățile sovietice și de partid. Iar acestea au promovat și dezvoltat ideea politică imperială țaristă de după anexarea în anul 1812 a Basarabiei, anume că românii de aici trebuiau „făcuți” moldoveni, un alt popor decât cel român. În atare situație, în decizia Biroului Politic al CC al PC (b) al Ucrainei din 19 septembrie 1924 cu privire la formarea RASSM s-a fixat teza că „limba literară moldovenească” urmează să fie dezvoltată „pe baza limbei populare a ţăranilor de pe malul stâng al Nistrului” [40, p. 17].

Promovând această decizie, I. Badeev, care se dădea drept „lingvist”, într-o scrisoare din decembrie 1924 adresată primului secretar al CC al PC (b) al Ucrainei Emanuil I. Kviring (1888-1937) scria că „noi considerăm că moldovenii sunt una dintre ramurile rasei romanice și au dreptul la autodeterminare națională.

În timp ce cultura românească s-a dezvoltat istoric sub influența franceză (aceasta s-a reflectat clar asupra literaturii, vieții, edificării statului etc. a poporului român), dezvoltarea națională moldovenească a urmat influența culturii slave și, ulterior, a celei rusești (care s-a reflectat și în tot modul de viață al moldovenilor) ... Tovarășii români însă împărtășesc alt punct de vedere, anume că moldovenii sunt parte a poporului român”. Drept consecință a acestor opinii diferite, între majoritatea comuniștilor basarabeni și „tovarășii români” au loc neînțelegeri frecvente și Badeev (Suslik) solicita ca să fie abordată problema privind alegerea conducătorilor RASS Moldovenești. Pe 15 decembrie 1924 Biroul Politic al CC al PC (b) din Ucraina a examinat problema *Despre grupul basarabenilor* și a adoptat decizia ca grupul de inițiativă pentru crearea Republicii Moldovenești din Moscova, de orientare spre cultura românească, să fie dizolvat, pentru a nu „dăuna activității” de creare a republicii, decizie confirmată pe 21 ianuarie 1925 de către Biroul de organizare al Comitetului Central al PCR(b) [39, p. 157].

Așa dar, decizia partidului bolșevic era o decizie politică și nu avea nimic comun cu realitățile etnonaționale și lingvistice ale românilor din Basarabia. „Viitorul științific” se profila destul de limpede: cadrele de filologi și istorici urmau doar să „realizeze” în practică linia partidului. Discuțiile au continuat și ulterior, dar era limpede că față de Basarabia și locuitorii acesteia, bolșevicii continuau cursul oficial al fostului Imperiu Rus.

În luarea deciziilor referitoare la politica etno-națională din RASSM o deosebită importanță aveau viziunile cercetătorilor din instituțiile centrale științifice și didactice ale URSS. Istoriografia sovietică de la bun început a subliniat legătura indisolubilă dintre istorie și politică, iar din 2 martie 1925 în RSFSR a început să activeze *Societatea istoricilor-marxiști* [41]. După cum scria mai târziu Mihail N. Pokrovski (1868-1932), prima sarcină pe care avea să și-o asume *Societatea* pentru a lega teoria cu practica a fost testarea ideologică a specialiștilor săi în domeniul istoriei, specialiști moșteniți de la Imperiul Rus, în ce măsură ei se potrivesc cu tovarăși în construirea comunismului, fiindcă, încheia el, „esența istoriei constă în aceea, așa cum s-a spus în repetate rânduri, că este cea mai politică dintre toate științele” [42].

În ce privește problema populației indigene din Basarabia, această sarcină a revenit lui Constantin N. Derjavin (1903-1956), fiul slavistului și istoricului Nicolai S. Derjavin (1877-1953). Prin atragerea tinerilor și cu sprijinul celor din „generația mai în vârstă”, scria același Pokrovski, avem toate șansele, cel puțin formale, care să ne asigure succesul [43, p. 3-10]. Articolul publicat de C. Derjavin (ne fiind istoric de profesie) cu titlul *Cine sunt moldovenii?*, scris prin prisma teoriei lui Nicolai Ia. Marr [44, p. 99-100] despre originea popoarelor, avea o pronunțată orientare politică. C. Derjavin, era cunoscut ca traducător, critic literar și scenarist, critic de teatru, iar în anul 1924 a absolvit Secția de limbă și literatură (specialitatea filologie romano-germană) a Facultății de științe sociale a Universității din Leningrad. Pornind de la faptul că moldovenii din RASSM și Basarabia sunt unul și același popor, „acum divizat artificial de bariera frontierei de stat”, scria dânsul, autorul își propune să răspundă la două întrebări: cine sunt moldovenii [45, p. 14] **și „de unde au venit ei la noi, în actuala RASSM și în Basarabia?” Cu alte cuvinte, de la bun început C.** Derjavin reieșea din premiza **că teritoriul RASSM și a Basarabiei sunt pământuri rusești, iar moldovenii au venit aici**, „la noi”, de undeva de aiurea. Prezentând poziția științei românești autorul scria că „știința românească justifică și acoperă cu autoritatea sa politica agresivă a burgheziei sale, învață că poporul moldovenesc – sunt frații mai mici ai românilor, că moldovenii sunt o varietate tribală a românilor”. Pe ce se bazează această afirmație, se întreba C. Derjavin și tot el răspundea: exclusiv pe faptul că moldovenii vorbesc limba română, că limba lor maternă este limba locuitorilor României, în special, așa-numitul dialect „daco-român”. Dar C. Derjavin nu împărtășește această opinie și scrie că „moldovenii înșiși nu se identifică cu românii”, iar „în limba lor nici nu există măcar cuvântul român”. În continuare, autorul concluziona că „«mo(a)ldo(a)van» înseamnă - fiul munților, locuitorul munților, muntean, locuitorul capătului lumii, a «țărmurilor» unei zone de câmpie, comodă pentru locuire”. Prin urmare, moldoveanul este acela care a crescut la munte, o persoană care a plecat în munți în fața invaziei romane, acesta era un dac, locuitor autohton din sud-estul Europei, nu este român, nici vlah-italian, ci un descendent al vechilor Jafetizi [46], rudă cu actualii albanezi, georgieni și basci. C. Derjavin încheia raționamentele sale cu teza, precum că știința, evident cea promovată de dânsul, demască șovinismul politicienilor români, care îi declară pe moldoveni „frați” ai românilor doar pentru a avea posibilitatea de a „legitimă” și de a „exploata munca

lor și a rotunji pe contul lor posesiunile și așa rotunde ale moșierilor lor” [47, p. 520]. Prin articolul lui C. Derjavin era lansat un nou impuls interesului față de etnogeneza „moldovenilor”, fiind și un argument în plus pentru factorul politic din RASSM [48, p. 239-240, 243-244].

Atitudinea unor reprezentanți ai înaltelor cercuri academice față de problema moldovenizării s-a aflat permanent în centru atenției organelor de partid și sovietice din RASSM. Pe 25 martie 1926 Vitalie Ia. Holostenco (1900-1937) [49], șeful Secției de agitație a Comitetului regional moldovemesc al PC (b) din Ucraina se adresa cu o depeșă unui „tovarăș” din Rusia, Popov, în care îl informa despre o discuție avută anterior, în toamna anului 1925 cu F. Frumkina (1880-1943) [50, p. 222], rectorul Universității Comuniste a Minoprităților Naționale din Vest (Moscova) în perioada anilor 1921-1936, discuție în rezultatul căreia s-a considerat oportun de a deschide din toamna anului 1926 la numita Universitate a *Secției moldovenești*, care urma să pregătească moldoveni pentru necesitățile RASSM, dar și a basarabenilor ilegaliști. El s-a înțeles cu F. Frumkina și în privința „tovarășului”, care va fi responsabil de *Secția moldovenească*, în vederea realizării „moldovenizării, nu a românizării” [51, f. 1]. Într-o scrisoare a lui V. Holostenco din aceeași zi adresată rectorului F. Frumkina se amintea despre necesitatea pregătirii cadrelor pentru RASSM și despre acordul acesteea de a primi tovarășul, care va fi responsabil de aceea ca în Sectorul moldovenesc al Univerității într-adevăr vor învăța în „limba moldovenească”, nu în limba română [51, f. 3].

Ulterior, în iunie 1926 F. Frumkina se adresa cu o scrisoare secretă Comitetului regional moldovenesc al PC (b) U prin care anunța că în rezultatul consfătuirii din 26 martie 1926, discuție la care au participat tovarășii Abolin și Manuilski (1883-1959) [52] și, de asemenea, reprezentanții Partidului Comunist Român, s-a recuniscut drept o acțiune corectă ca Sectorul românesc de la Universitate să fie separat în Sectorul moldovenesc și Sectorul românesc și, inițial, pe lângă acest ultim sector să fie deschisă o grupă deosebită, moldovenească, dacă se vor aduna 15 persoane, iar ulterior să fie deschis separat Sectorul moldovenesc [51, f. 8]. Într-adevăr, ulterior a fost deschisă Secția moldovenească și în anii 1928-1929 doi studenți ai acestei Secții, originari din RASSM, au făcut practica în republica autonomă împreună cu profesorul Maxim V. Serghievski [53, p. 7].

În atare situație, au început să fie căutate cadrele necesare pentru a preda în *Secția moldovenească*. Cererea lectorului Cursurilor Pedagogice Moldovenești și a Școlii Moldovenești de partid și Sovietice din Balta A.P. Edeltenn-Dâmbul (**Эделтенн-Дымбул**) [54] (?-1937) adresată Sectorului român de la Universitatea Comunistă a Minoprităților Naționale din Moscova, este semnificativă în acest sens. Dânsul informa că, A.P. Edeltenn-Dâmbul este lector de „limba moldovenească”, pe care o explica, între paranteze, drept „populară română”, cunoaște la perfecție limba literară română și limba „populară română”, pe care iarăși o explica, între paranteze, drept „limbă moldovenească”, poate preda aceste limbi, precum și limba rusă, limba franceză [51, f. 22]. Candidatura lui A.P. Edeltenn-Dâmbul nu a fost acceptată de V. Holostenco, care o informa pe F. Frumkina **că, în opinia sa, A.P. Dâmbul nu va asigura moldovenizarea** *Sectorului moldovenesc,* dar nu îl recomanda nici la *Sectorul românesc*, fiindcă „nu este chiar limpede trecutul său” [51, f. 25]. Către acest timp, A.P. Dâmbul reușise să publice mai multe lucrări, printre care și un *Abecedar țărănesc pentru vârstnici*, publicat în anul 1925 la Editura de stat a Ucrainei [55]. Este foarte interesant că în „alfabetul moldovenesc” propus de dânsul, consecutivitatea literelor era, în mare măsură, ce-a a alfabetului român: А, Б, К, Д, Е, Ф, Г, Х, И, Ж, Л, М, Н, О, П, Р, С, Ш, Т, Ц, У, В, З, Ч, Й, Э, Ы, Ь, Я, Ю.

Alți autori locali, de asemenea, nu pierdeau timpul și s-au inclus activ în promovarea „limbii moldovenești”. Unul dintre ei, G. I. Buciușcanu (1889-1937), care ocupa funcția de Comisar Norodnic pentru **Învățământ** din RASSM, în anul 1925 chiar a publicat o *Gramatică a limbii moldovenești*, scriere care a constituit obiectul discuției unei comisii speciale pe 26 martie 1926. Membrii comisiei au indicat, în opinia lor, o serie erori gramaticale și stilistice, dar și la faptul că lucrarea dată era și din punct de vedere politic, plină de greșeli, incorectă din punctul de vedere al educației ideologice. Verdictul Comisiei a fost destul de dur – lucrarea să fie scoasă din circulație [56]. Pavel I. Chior (1902-1943) [57], Comisarul Norodnic pentru **Învățământ** al RASSM și Președintele Comitetului Științific Moldovenesc, menționa în anul 1929 că în gramatica lui G. I. Buciușcanu, autorul a adoptat ortografia, formele și terminologia în gramatică, „moldovenești”, de până la revoluția din anul 1917, apreciată „limba tradițională moldovenească, lăsată

nouă ca moștenire de către naționaliștii-romanofili moldoveni din Basarabia sau biserica basarabeană", adică, preciza autorul, în esență românească [58, p. III].

Este necesar să concluzion**ăm un moment foarte important: „limba moldovenească" din Basarabia din perioada de până la revoluția din octombrie 1917 era recunoscută de către activiștii de partid din RASS** Moldovenească drept limbă română și ea nu a fost acceptată în republica autonomă creată de sovietici din rațiuni politice. Era expusă limpede ideea despre necesitatea creării unei alte „limbi moldovenești", decât cea care era vorbită în Basarabia înainte de revoluție, fiindcă aceea, chipurile, era limba naționaliștilor românofili din Basarabia.

Partidul bolșevicilor acordând o mare atenție problemelor identitare din RASSM, ținea sub control procesul evoluției cercetărilor cu caracter etnonațional. Materialele respective erau solicitate și examinate de Secția de cultură și propagandă a leninismului al Comitetului regional Moldovenesc al PC (b) al Ucrainei.

Moldovenismul de tip oficial imperial rusesc folosea doar termenul moldoveni și „limbă moldovenească", cercetărorii și liderii politici formați în Imperiul Rus foloseau termenul moldoveni și „limba moldovenească" și români și limba română în calitate de termeni interschimbabili. „Noua" istoriografie sovietică, la temelia căreia a stat articolul lui C. Derjavin, manifestă de la bun început ura totală față de termenul român și sintagma limba română. În primul deceniu de după revoluția din februarie 1917 problemele etnice nu au constituit obiectl unor cercetări ale specialiștilor în domeniu, specialiști care, cu excepția lui L.Berg, de fapt nici nu existau în acel timp. Continuarea promovării de către bolșevici a tradițiilor imperiale, politică care s-a manifestat deschis în privința Basarabiei, a dus la implicarea directă a organelor de partid și sovietice în problema determinării apartenenței etnice și a limbii vorbite de către românii din Basarabia. Cu toate că unii dintre liderii politici sovietici cominterniști, promotori ai extinderii „revoluției proletare" afirmau foarte clar că locuitorii băștinași ai Basarabiei și din stânga Nistrului sunt români și limba vorbită de ei este limba română, această poziție corectă a lor venea în contradicție cu politica națională de sorginte imperială promovată de URSS. În atare situație, căutând să legitimeze republica tampon creată pe malul stâng al Nistrului – RASS Moldovenească, dar și pretențiile asupra Basarabiei, unii autori, ne specialiști în domeniul în care se pronințau, dar mai ales liderii politici locali, așa numiții „autohtoniști", reieșind doar din motive politice, au repus la ordinea zilei teoria proletcultistă conform căreia moldovenii ar fi un popor înrudit cu românii, dar totuși altul, iar limba vorbită de ei, este „limba moldovenească", o limbă vorbită de popor, deosebită de limba română. Prin deciziile politice ale organelor sovietice și de partid, a fost determinată direcția principală de cercetare - de a demonstra existența poporului moldovenesc și a limbii moldovenești, direcție care va deveni prioritară în instituțiile de cercetare create în RASS Moldovenească. Dicuțiile cu caracter identitar și lingvistic din RASSM au determinat organele supreme de stat și de partid să fondeze o instituție științifică care să elaboreze o concepție unitară asupra acestor probleme în concordanță cu principiile politicii naționale ale statului sovietic. În acest scop, pe 30 decembrie 1926 pe lângă Comisariatul Norodnic al Învățământului din RASS Moldovenească a fost fondat Comitetul Științific Moldovenesc (CȘM) [59, p. 271].

Referințe:

1. ИОДКО, О. В., ФИШЕР, И. Э. Из Петербурга в Сибирь и обратно. В: Кунсткамера: Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого РАН. Disponibil: http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_05/978-5-88431-131-2/ [Accesat 22.06.2024]. O caracteristică a specialiștilor veniți în Imperiul Rus în secolul al XVIII-lea este făcută de V. I. Turnaev, care, răspunzând la întrebarea „Cine au fost oamenii de știință veniți la Sankt Petersburg?", răspundea: „Reprezentanții de ieri ai intelectualității germane sărace, în capetele cărora ideile progresiste ale epocii se leagă în mod bizar cu prejudecățile sociale obișnuite" (ТУРНАЕВ, В.И. Немецкие ученые в послепетровской России: встреча с действительностью. В: Вестник Томского государственного университета. Серия История. Краеведение. Этнология. Археология, 2005, № 289, с. 68. ISSN 1561-7793. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/nemetskie-uchyonye-v-poslepetrovskoy-rossii-vstrecha-s-deystvitelnostyu/viewer [Accesat 22.06.2024].

2. După moartea lui D. Cantemir manuscrisele sale s-au împrăştiat pe la diferite persoane. În anul 1780 Hronicul a fost cumpărat de către Nicolai Bantâș-Kamenski la o licitație publică, unde s-a vândut biblioteca fiului lui D. Cantemir, Șerban Cantemir (1700-1780). În 1783 N. Bantâş-Kamenski a dăruit manuscrisul Arhivelor Ministerului de Externe din Moscova (CANTEMIR, D. Hronicul vechimei a romano-moldovlahilor. Publicat sub auspiciile Academiei Române de pre originalul manuscript al autorului, păstrat în Arhivele principale din Moscva ale Ministerului de Externe de Gr. G. TOCILESCU. Bucureşti: Inst. de arte grafice „Carol Gobl”, 1901, p. XX).
3. Despre unitatea limbii române a se vedea: НАРУМОВ, Б. П. Идея единства языка в румынском языкознании. В: Романские языки в прошлом и настоящем: Сборник статей к 80-летию профессора Т.А. Репиной. Под ред. Т. И. ЗЕЛЕНИНОЙ. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2007, с. 80-85. „În plan sociolingvistic, unitatea limbii române ca instituție socială se întemeiază pe prezența unei singure limbi literare, care s-a format în secolele XVI-XIX în Transilvania, Țara Românească şi Moldova şi funcționează în prezent în România și Republica Moldova (în aceasta din urmă se numeşte oficial moldovenească)”.
4. ФИШЕР, И.Э. О происхождении молдавцев, о их языке, знатнейших приключениях, вере, нравах и поведении. Disponibil: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Rumanien/XVIII/1760-1780/Mesjaceslov/text1.htm [Accesat 23.06.2024]. Textul original a se vedea în Собрание сочинений, выбранных из месяцословов на разные годы. Часть III. Санкт-Петербург: Иждивением Императорской Академии Наук, 1789, с. 52-90. Disponibil: https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01005441908?page=7&rotate=0&theme=white [Accesat 23.06.2024].
5. ДОЛГИЙ, А., ФЕЛЯ, А. Отражение этнической принадлежности и происхождения коренного населения Бессарабии в источниках Российской империи (XIX – начало XX вв.). În: Patrimoniul cultural: cercetare și valorificare, 27 septembrie 2018: Culegere de studii. Chişinău: Editura UPS „I. Creangă“, 2018, p. 22-46; ДОМОСИЛЕЦКАЯ, М.В. Изучение румынского языка и культуры румын в России (XIX-начало XX вв.). В: Балканское языкознание: Итоги и перспективы: Материалы румынско-русского симпозиума, Санкт-Петербург, 2-3 октября 2009 г. Отв. ред. Н. Л. СУХАЧЕВ. Санкт-Петербург: Наука, 2009, с. 53-56.
6. Savant din Imperiul Rus de origine germană.
7. КЕППЕН, П. И. Об этнографической карте Европейской России Петра Кеппена, изданной Императорским Русским Географическим Обществом. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1852.
8. КЕППЕН, П. И. Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1861.
9. КОЧУБИНСКИЙ, А. А. Мы и Они (1711-1878). Очерки истории и политики славян. Одесса: В тип. Г. Ульрихд, 1878.
10. КОЧУБИНСКИЙ, А. А. Мы и Они (1711-1878). Очерки истории и политики славян. Одесса: В тип. Г. Ульрихд, 1878.
11. КОЧУБИНСКИЙ, А. А. Частные молдавские издания для русской школы. В: Журнал Министерства народного просвещения, 1903, № CCCXXXXVII, июнь, с. 389-418.
12. Detalii a se vedea: ДОМОСИЛЕЦКАЯ, М. В. Изучение румынского языка и культуры румын в России (XIX-начало XX вв.). В: Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН. Отв. редактор Н. Н. КАЗАНСКИЙ. Санкт-Петербург: Наука, 2009, т. V. ч. 1, с. 51-151; КОЛИН, А.И, СТЫКАЛИН, А. С. Выходцы из Молдавского княжества и Бессарабии – профессора и студенты московских высших учебных заведений (XVIII – начало XX вв.). В: Славяне и Россия: славяне в Москве. К 870-летию со дня основания г. Москвы: Сборник статей. Отв. редактор С. И. ДАНЧЕНКО. Москва: Институт славяноведения, 2018, с. 28-47.
13. РЕПИДА, А. В. Образование Молдавской ССР. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1983.
14. Leo S. Berg s-a născut în orașul Bender, gubernia Basarabia, într-o familie evreiască (Un tânăr doctorand îl prezintă pe L.Berg drept „fiul unui meşcianin (mic burghez, orășean) odesit cu nume de familie germană” (КАПУСТИН, С. В. Этнография Бессарабии глазами исследователей немецкого происхождения.

В: Ученые записки Орловского государственного университета, 2017, № 3 (76), с. 23. ISSN 1998-2720). În anii 1885-1894 el și-a făcut studiile la gimnaziul doi de băieți din Chișinău pe care l-a absolvit cu medalie de aur. Pentru a-și putea continua cariera, în anul 1894 L. Berg a aderat la creştinism. În anul 1898 el a încheiat studiile la Secția de științe naturale a Facultății de fizică și matematică a Universității Imperiale din Moscova (viitoarea Universitate în numele lu M. V. Lomonosov). În general, L. Berg este apreciat ca specialist în domeniul geografiei și zoologiei. În anul 1909 el a susținut teza de doctor în geografie, a activat în mai multe locuri, inclusiv la Universitatea din Peterburg. După ce a aderat la puterea sovietică, în anul 1918 el a fost unul din organizatorii Institutului de geografie, transformat în 1925 în Facultatea de geografie a Universității din Leningrad și a condus aici Catedra de Geografie fizică până la sfârșitul vieții. L.Berg a fost membru corespondent (1928), apoi membru titular (1940) al Academiei de Științe, iar din anul 1940 el a fost președinte al Societății geografice din URSS (Biografia și activitatea științifică a lui L. Berg a se vedea: ТОКАРЕВ, С. А. Лев Семепович Берг. В: Советская этнография, 1951, № 1, с. 200-202; ПРАВДИН, И. Ф.; ЧЕПУРНОВ, В. С. Академик Лев Семенович Берг (1876-1950). Кишинев: S. n., 1956; КРУПЕННИКОВ, И. А. Л. С. Берг (1876-1950): Страницы жизни и творчества, Кишинев: S. n., 1976; КВАСОВ, Д.Д. Лев Семенович Берг (1876-1950). В: БЕРГ, Л.С. Труды по теории эволюции, 1922-1930. Ленинград: S. n, 1977, с. 5-6; МУРЗАЕВ, Э.М. Лев Семенович Берг (1876-1950). Москва: Наука, 1983; БЕРГ, Р. Л. Лев Семенович Берг. В: Академику Л.С. Бергу – 135 лет: Сборник научных статей. Бендеры: Eco-TIRAS, 2011, с. 9-15; ГЕОРГИЕВСКИЙ, А. Б. Эволюционное творчество Л.С. Берга. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2013. ISBN 978-5-4469-0033-6; АБСЕМЕТОВ, М.О. Великий географ Евразии (О Льве Семеновиче Берге). В: Вестник Томского государственного университета, 2015, № 398, с. 93-98. ISSN 1561-803X.

15. БЕРГ, Л. С. Население Буковины. В: Известия Русского географического общества. Петроград: Типография М. М. Стасюлевича, 1916, т. 52, вып. 9, с. 720-721.
16. БЕРГ, Л. С. Бессарабия. Страна – люди – хозяйство. Петроград: Огни, 1918.
17. СОКИРКЭ, В. М. Вклад академика Л. С. Берга в географическое исследование Бессарабии. В: Академику Л. С. Бергу – 135 лет: Сборник научных статей. Бендеры: Eco-TIRAS, 2011, с. 252-254.
18. Absolvent al Universității din Moscova, inspector școlar în gubernia Basarabia.
19. БУТОВИЧ, В. Н. Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии. Киев: скоропеч. Х. Ю. Бурштейна, 1916.
20. NOUR, Alexis. Harta etnografică. București: S. n., 1916. Disponibil: https://www.flickr.com/photos/17434990@N03/2232672158/in/photostream/ [Accesat 05.07.2024].
21. Этнографическая карта сельского населения Бессарабии. По данным В. Н. БУТОВИЧА 1907 года и другим источникам составил Л. С. БЕРГ. Петроград: Издание комиссии по изучению племенного состава России при Российской Академии Наук. Литография картографического отдела, 1920.
22. БЕРГ, Л. С. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность (с десятиверстной этнографической картой). Петроград, 1923. (Труды Комиссии по изучению племенного состава населения России).
23. ПСЯНЧИН, А. В. Комиссия по изучению племенного состава населения: от этнокартографии к переписи населения. Уфа: Гилем, 2010. 44 с. ISBN 978-5-7501-1196-1.
24. Despre acesta, care a susținut revoluția din Februarie, dar nu și pe cea din Octombrie 1917, a se vedea: Академик А. А. Шахматов: жизнь, творчество, научное наследие: Сборник статей к 150-летию со дня рождения ученого. Отв. ред. О. Н. КРЫЛОВА, М. Н. ПРИЕМЫШЕВА. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2015. 1040 с. ISBN 978-5-4469-07.
25. ДЬЯЧЕНКО, Е. Д.; ЕЛКИНА, Н. Н. Академик Михаил Александрович Дьяконов – председатель Постоянной библиотечной комиссии Академии наук. В: Библиосфера, 2016, № 4, с. 46-50. ISSN 1815-3186.
26. КОРНИЛОВ, Н. В. Академик Н. Я. Марр (к 150-летию со дня рождения). Disponibil: (https://cyberleninka.ru/article/n/akademik-n-ya-marr-k-150-letiyu-so-dnya-rozhdeniya/viewer) [Accesat 19.07.2024].

27. Despre el a se vedea АКРАМОВ, Н., ЛИТВИНСКИЙ, Б. А. Выдающийся русский востоковед В. В. Бартольд: научно-биографический очерк. Душанбе: Тип. изд-ва АН Таджикской ССР, 1963. 110 с.; АКРАМОВ, Н. М. Академик В. В. Бартольд. Душанбе: «Ирфон», 1976. 56 с.
28. РОБИНСОН, М. А. Академик В. Н. Перетц – ученик и учитель. Disponibil: (https://cyberleninka.ru/article/n/akademik-v-n-peretts-uchenik-i-uchitel/viewer) [Accesat 18.07.2024].
29. БУЛАХОВ, М. Г. Евфимий Федорович Карский: Жизнь, научная и общественная деятельность. Под ред. В.И. БОРКОВСКОГО. Минск: Изд-во БГУ, 1981. 272 с.
30. ЗОЛОТАРЕВ, Д. Я. Постоянная Комиссия по изучению племенного состава населения России и сопредельных стран (КИПС). В: Природа, 1925, № 7-9, с. 201-206.
31. Harta a se vedea БЕРГ, Л. С. Этнографическая карта сельского населения Бессарабии в масштабе 10 верст в дюйме, составленная Л. С. Бергом на основании данных В. Н. Бутовича 1907 года. Петроград, 1924. Disponibil: (https://dacoromania.net/maps/%D0%BB%D1%81_%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B3_%D1%8D%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D0%B8) [Accesat 14.07.2024].
32. BURLACU, V.; COJOCARU, GH. RASSM: formare și evoluție. În: COROBCA, L. Panorama comunismului în Moldova sovietică. Context, surse, interpretări. Iași: Polirom, 2019, p. 98-102.
33. DRAGNEV, D., et al. Din istoria Transnistriei (în contextul istoriei naționale: Materiale didactice. Chișinău: Civitas, 2001. 192 p. ISBN 9975-936-87-3.
34. Detalii despre activitatea lui Cristian Rakovski a se vedea ЧЕРНЯВСКИЙ, Г. et al. Жизненный путь Христиана Раковского. Европеизм и большевизм: неоконченная дуэль. Москва: Центрполиграф, 2014. Disponibil: https://fictionbook.ru/static/trials/08/58/30/08583089.a6.pdf [Accesat 17.07.2024].
35. Prima datată cu 5 ianuarie 1924, a doua cu 11 februarie 1924.
36. РЕПИН, В. В. Бессарабская проблема в переписке полномочного представителя СССР в Великобритании Х. Г. Раковского и заместителя народного комиссара иностранных дел М. М. Литвинова (декабрь 1923 г. – февраль 1924 г.). В: Российские и славянские исследования: науч. сб. Минск: БГУ, 2001, вып. 6, с. 251-274.
37. БАБИЛУНГА, Н. В., et al. Государственность Приднестровья: история и современность. Тирасполь: Полиграфист, 2007. 342 с.
38. ПЕТРЕНКО, А. М. Национальная интеллигенция Молдавской АССР. Формирование и судьба. În: Советские нации и национальная политика в 1920-1950-е годы: Материалы VI международной научной конференции, Киев, 10-12 октября 2013 г. Москва: РОССПЭН, 2014, с. 232-237.
39. A. L. Grinștein, originar din Bălți, în acel moment președintele Comisiei de organizare a RASSM cu sediul la Odesa, creată în august 1924 (ГАЛУЩЕНКО, О. Борьба между румынизаторами и самобытниками в Молдавской АССР (20-е годы). În: Ежегодный исторический альманах Приднестровья, 2002, nr. 6, pp. 61-71).
40. Iosif Badeev (Suslik), originar dintr-o familie de târgoveți din Orhei, după absolvirea școlii agricole, până la revoluție a lucrat grădinar, apou a aderat la mișcarea revoluționară, la partidul bundiștilor (1903-1915), iar din anul 1917, la partidul bolșevicilor. Ulterior Badeev a desfășurat activitate ilegală în Basarabia. În anul 1920 a fost arestat de siguranța românească și a petrecut cca o jumătate de an în închisoare. Cu un pașaport fals și prin mituirea autorităților române, el reușește să scape din închisoare și repede după aceasta a trecut în URSS. Detalii a se vedea: ГАЛУЩЕНКО, О. Этнополитические взгляды Иосифа Бадеева (январь 1880 г. – октябрь 1937 г.). În: Tradiții și procese entice: Materialele Simpozionului Internațional de Etnologie, ed. a 3-a, 31 mar. 2022. Chișinău: Institutul Patrimoniului Cultural, 2022, pp. 155-164.
41. NEGRU, E. Politica etnoculturală în R.A.S.S. Moldovenească (1924-1940). Chișinău: Prut Internațional, 2003. 204 p. ISBN 9975-69-395-4.
42. ДАНИЛОВ, В. Н. Общество историков-марксистов и историки «старой школы». Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/obschestvo-istorikov-marksistov-i-istoriki-staroy-shkoly/viewer [Accesat 18.07.2024]. Statutul Societății a se vedea: Устав Общества историков-марксистов. В: Историк марксист, 1926, № 1, с. 317-326.

43. ПОКРОВСКИЙ, М. Н. О задачах марксистской исторической науки в реконструктивный период. Disponibil: http://pokrovsky.newgod.su/books/istoricheskaya-nauka-i-borba-klassov-2/o-zadachakh-marksistskoi-istoricheskoi-nauki-v-rekonstruktivnyi-period/ [Accesat 17.07.2024].
44. ПОКРОВСКИЙ, М.Н. Задачи Общества историков-марксистов. (Речь, произнесенная при открытии Общества в заседании 1 июня 1925 г.). В: Историк марксист, 1926, № 1, с. 3-10.
45. БЕРТРАН, Ф. Наука без обьекта? Советская этнография 1920-1930-х гг. и вопросы этнической категоризации. В: Журнал социологии u социальной антропологии, 2003, т. VI, № 3, с. 99-100. ISSN 1029-8053.
46. Conform recensământului din 1926 pe teritoriul URSS locuiau 283 556 de „moldoveni și români", care s-au autoidentificat după naționalitate, și 267 664, care s-au identificat după limbă (ДЕРЖАВИН, Н.С. Наши задачи в области славяноведения. În: Труды Института славяноведения АН СССР. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1932, т. 1, с. 1-14).
47. Descendenții biblicului Iafet, unul dintre cei trei fii ai lui Noe. Acestea includ de obicei popoarele rasei albe din Europa și Asia de Vest.
48. ДЕРЖАВИН, К. Н. Кто такие молдаване? În: Вестник знания, 1925, № 7, с. 519-522. Articolul publicat și în revista «Звезда» (Ленинград), 1925, № 3, сентябрь, с. 218-230.
49. Ideea că moldovenii nu sunt români a fost exprimată de C. Derjavin și într-un studiu semnat în 1932: ДЕРЖАВИН, К. Н. Литературное строительство в социалистической Молдавии. В: Труды Института славяноведения АН СССР. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1932, т. 1, с. 239-296.
50. Născut la Izmail, revoluționar roman de origine ucraineană. În anii 1924-1928 a condus Secția de agitație și propagandă al Comitetului Regional Moldovenesc al Partidului Comunist (b) din Ucraina, iar în anii 1927-2931 a fost secretarul general al Partidului comunist român.
51. Frumkina Frida Iakovlevna (Фрумкина Фрида Яковлевна), istoric, membru al partidului bolșevic din anul1920 г. În anul 1936 era în Lista persoanelor preconizate pentru funcții de conducere în Institutele Academiei de Științe a URSS (Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) – КПСС, 1922-1991. Т. 1: 1922-1952. Сост. В.Д. ЕСАКОВ. Москва: РОССПЭН, 2000. 591 с. ISBN 5-8243-0117-4).
52. Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare AOSP RM). F. 49, inv. 1, d. 753, f. 1.
53. Activist politic sovietic, din anul 1921 a activat în Comintern, din 1924 membru al Prezidiului Comitetului Executiv al Cominternului.
54. СЕРГИЕВСКИЙ, М. В. Молдавские этюды. Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1936. 80 с. Este foarte important de subliniat că chiar în istoriografia sovietică, unii savanți îl apreciau pe M. Serghievski ca specialist care s-a preocuopat de istoria limbii române și că activitatea lingvistică a lui M. Serghievski în domeniul cercetării limbii române atestă despre constituirea românisticii în URSS ca o ramură independentă a lingvisticii. Este formidabil că autoarea din URSS nici nu amintește sintagma „limba moldovenească" (РЕПИНА, Т. А. Румынистика в России и СССР. În: Исследования по историографии славяноведения и балканистики. Москва: Наука, 1981, с. 55-70).
55. În legătură cu acest personaj, istoricul Oleg Galușcenco scrie următoarele: „Ca exemplu opus, să cităm unele fragmente dintr-o scrisoare către comitetul regional moldovenesc al PC (b) U a unui filolog nenumit, care au fost citite la mijlocul lunii mai la conferința X de partidul de către Z. O. Siderski: «Nu se știe cum, când și de ce a pătruns pe furiș pe teritoriul URSS, fiul unui evreu-speculant din România, din orașul Bârlad Sigismund Edelstein, a devenit brusc cunoscut sub numele de Alexander Pavlovici Dâmbul»". (ГАЛУЩЕНКО, О. Борьба между румынизаторами и самобытниками в Молдавской АССР (30-е годы). В: Ежегодный исторический альманах Приднестровья, 2003, № 7, с. 46-55). Zinovii O. Siderski (1897-1938), activist politic sovietic.
56. ДЫМБУЛ, А. П. Ланул ностру, путеря ноастрэ: абечедар цэрэнеск пентру вырстничь. Прелукрат де ынвэцэторул ЭДЕЛЬТЕНН-ДЫМБУЛ. Одесса: Едитура де стат а Украиней; Друга держ. друк., 1925. Disponibil: http://rarebook.onu.edu.ua:8081/handle/123456789/9966?mode=full [Accesat 24.07.2024].
57. AOSP RM. F. 49, inv. 1, d. 776, f. 2-3.
58. Detalii despre biografia acestuia a se vedea ГАЛУЩЕНКО, О. Фольклорист Павел Киор: страницы биографии. În: Materialele Simpozionului Naţional de Etnologie „Tradiţii şi procese etnice", ed. a 2-a, 30 martie 2021. Chişinău: UNU, 2021, p. 105-111.

59. CHIOR, P. Pricuvântari. În: MADAN, L. A. Gramatica limbii moldovenești. Tirișpolea: ECM, 1929, p. III.
60. DRAGNEV, D., XENOFONTOV, I. V. Organizarea instituțională a cercetărilor istorice academice în RSS Moldoveanescă: premise, etape și elaborarea discursului legitimant. În: Anuarul Institutului de Istorie: materialele sesiunii şt. anuale, 20 dec. 2018. Chișinău: Institutul de Istorie, 2019, p. 268-294.

Date despre autor:

ORCID:
E-mail:

Prezentat la 01.03.2024

CZU: 81`25:398.91=03.133.1=135.1 **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_13**

ENTRE MOTS ET CULTURES: LES PROVERBES SUR LES FEMMES EN FRANÇAIS ET LEUR TRADUCTION EN ROUMAIN

Angela GRĂDINARU,
Université d'État de Moldova

Le présent article explore la manière dont les proverbes liés aux femmes sont utilisés dans la langue française et comment ils sont traduits en roumain. Les proverbes, en tant que forme de sagesse populaire, reflètent les valeurs et les croyances d'une culture. Cet article examine les nuances culturelles et linguistiques qui influent sur la transmission des énoncés parémiques d'une langue à l'autre. En se penchant sur des exemples spécifiques, l'article met en lumière la diversité des perceptions et des stéréotypes associés aux femmes dans ces deux langues. Il met en évidence les défis de la traduction interculturelle, soulignant comment les proverbes peuvent refléter des attitudes sociales et des normes de genre différentes. L'article offre une analyse approfondie des proverbes sur les femmes dans le contexte français et roumain, mettant en avant les intrications entre langage, culture et perception des genres. Dans cet article, nous explorons comment ces particularités linguistiques et culturelles peuvent être préservées ou adaptées lors de la traduction des proverbes sur les femmes d'une langue à une autre.
***Mots-clés**: adaptation culturelle, équivalence, énoncé parémique, femme, procédé de traduction, proverbe, stéréotype, texte source, texte cible.*

ÎNTRE CUVINTE ȘI CULTURI: PROVERBELE DESPRE FEMEI ÎN LIMBA FRANCEZĂ ȘI TRADUCEREA LOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Acest articol explorează modul în care sunt folosite proverbele despre femei în limba franceză și cum sunt traduse în limba română. Proverbele, ca formă de înțelepciune populară, reflectă valorile unei culturi. Acest articol examinează nuanțele culturale și lingvistice care influențează transmiterea acestor enunțuri paremiologice dintr-o limbă în alta. Concentrându-se pe exemple specifice, autorul evidențiază diversitatea percepțiilor și stereotipurilor asociate femeilor în aceste două limbi. Evidențiază provocările traducerii interculturale, subliniind modul în care proverbele pot reflecta diferite atitudini sociale și norme de gen. Articolul oferă o analiză aprofundată a proverbelor despre femei în contextul francez și românesc, subliniind interacțiunile dintre limbă, cultură și percepția de gen. În acest articol, explorăm modul în care aceste particularități lingvistice și culturale pot fi păstrate sau adaptate atunci când traducem proverbele despre femei dintr-o limbă în alta.
***Cuvinte-cheie**: adaptare culturală, echivalență, enunț paremiologic, femeie, proverb, procedeu de traducere, stereotip, text sursă, text țintă.*

BETWEEN WORDS AND CULTURES: PROVERBS ABOUT WOMEN IN FRENCH AND THEIR TRANSLATION INTO ROMANIAN

The present article explores how proverbs about women are used in French and how they are translated into Romanian. Proverbs, as a form of folk wisdom, reflect the values of a culture. This article examines the cultural and linguistic nuances that influence the transmission of these paremiological utterances from one language to another. Focusing on specific examples, the article highlights the diversity of perceptions and stereotypes associated with women in these two languages. It highlights the challenges of cross-cultural translation, emphasising how proverbs can reflect different social attitudes and gender norms. The article provides an in-depth analysis of proverbs about women in French and Romanian contexts, highlighting the interactions between language, culture and gender perception. We also explore how these linguistic and cultural peculiarities can be preserved or adapted when translating proverbs about women from one language into another.
***Keywords:** cultural adaptation, equivalence, paremiological utterance, woman, proverb, translation process, stereotype, source text, target text.*

Introduction

Les proverbes, joyaux de la sagesse populaire, sont des reflets vivants des cultures et des valeurs qui les ont engendrés. Leur traduction d’une langue à une autre, en particulier lorsqu’il s’agit de proverbes sur les femmes, soulève des défis linguistiques et culturels captivants. Dans cette exploration, nous plongerons dans l’univers fascinant des particularités linguistiques et culturelles des proverbes sur les femmes, mettant l’accent sur le passage de ces énoncés parémiques du français au roumain.

Les proverbes, en tant que formes d’expression concise et imagée, sont souvent ancrés dans des réalités culturelles spécifiques. Ils capturent des observations sur la vie quotidienne, révèlent des normes sociales, et transmettent des enseignements percutants. Lorsqu’il s’agit de proverbes sur les femmes, une variété de nuances émerge, reflétant les rôles de genre, les attentes sociales, et les perceptions culturelles de la féminité.

Le passage de ces trésors linguistiques d’une langue à une autre implique bien plus que des substitutions mot à mot. Il nécessite une compréhension approfondie des subtilités culturelles et linguistiques des deux contextes. Pour les proverbes sur les femmes traduits du français vers le roumain, cette démarche devient d’autant plus délicate, car elle requiert la transposition des pensées profondément enracinées dans la culture française dans un cadre culturel roumain unique.

Les particularités linguistiques englobent la structure même des proverbes, leurs rimes, jeux de mots, et leur tonalité. Chacun de ces éléments doit être soigneusement préservé dans la traduction pour capturer l’essence et l’intention originales. Parallèlement, les particularités culturelles émergent des stéréotypes, des valeurs sociétales, et des références spécifiques propres à chaque culture. Les traducteurs se retrouvent ainsi face à la délicate tâche d’équilibrer la fidélité au texte source avec l’adaptation nécessaire pour garantir la compréhension et la pertinence dans le nouveau contexte.

Au fil de cette étude, nous naviguerons à travers les dédales linguistiques et culturels des proverbes sur les femmes, illustrant comment les choix subtils des traducteurs peuvent façonner la perception et l’impact de ces énoncés riches en significations.

Le concept de proverbe dans la vision des linguistes contemporains

Les proverbes sont des expressions courtes chargées de sagesse et d’expérience, transcendant les frontières du langage pour refléter la culture et les subtilités d’un peuple. Ces énoncés, situés à la frontière entre la réalité et le symbolique, capturent souvent les nuances de la vie quotidienne. Avant de plonger dans leur définition, il est essentiel de reconnaître que les proverbes ne sont pas de simples vérités absolues, mais des miroirs complexes de la pensée collective, nécessitant une exploration approfondie pour en saisir toute la richesse.

Les linguistes explorent les proverbes comme des entités linguistiques fascinantes, alliant la puissance de l’expression à une signification profonde ancrée dans la culture. Pour les linguistes, les proverbes ne se limitent pas à de simples énoncés figés, mais représentent plutôt des fenêtres ouvertes sur la mentalité collective d’une société. Ils analysent ces énoncés pour déchiffrer les subtilités linguistiques, les jeux de mots et les références culturelles qui les composent. L’étude des proverbes devient ainsi une exploration linguistique et anthropologique, offrant un éclairage sur la manière dont une communauté perçoit le monde qui l’entoure. La frontière entre le proverbe en tant qu’expression de vérité universelle et son aspect culturel spécifique constitue une source d’interrogation pour les linguistes contemporains. Les chercheurs examinent comment les proverbes évoluent au fil du temps, s’adaptant aux changements sociaux, politiques et linguistiques. Certains proverbes résistent au passage du temps, tandis que d’autres subissent des transformations pour mieux refléter les valeurs émergentes d’une société. Les linguistes contemporains s’intéressent également aux variations régionales des proverbes, mettant en lumière comment ces expressions linguistiques peuvent différer d’une communauté à l’autre tout en conservant leur essence fondamentale. Cette diversité offre des perspectives riches pour comprendre la complexité des langues et des cultures à travers le prisme des proverbes. En outre, les linguistes examinent comment les proverbes servent de véhicules pour la transmission des normes sociales, des morales et des enseignements culturels. Ils étudient comment ces énoncés succincts deviennent des outils d’éducation informelle, contribuant à la socialisation et à la trans-

mission des valeurs intergénérationnelles. En somme, l'étude des proverbes va au-delà de la simple analyse linguistique pour devenir une exploration approfondie de la richesse culturelle et sociale qui sous-tend ces expressions. Ces énoncés, loin d'être statiques, évoluent dans le temps et offrent des perspectives uniques sur la manière dont les sociétés comprennent et communiquent leur sagesse collective.

Charlotte Schapira affirme dans l'ouvrage „Les stéréotypes en français: proverbes et autres formules" qu'„Un proverbe est une expression d'extraction populaire qui témoigne de son origine par sa forme et sa structure. Il exprime ce qui est apparemment une vérité fondamentale, c'est-à-dire un truisme, en langage familier, souvent orné, toutefois, d'allitération et de rime. Il est généralement court, mais pas nécessairement; il est généralement vrai, mais pas nécessairement" [1, p. 56].

Pour une vision plus large de la notion de proverbe, il convient de mentionner qu' „il s'agit de vérités ou de jugements qui sont communs à tout un groupe social. Vérités traditionnelles ou encore appelées populaires" [2, p. 53]. Les proverbes sont des „vérités ou des jugements" qui sont partagés par un groupe social donné. Cette caractéristique souligne le caractère collectif des proverbes, lesquels ne sont pas simplement des énoncés individuels, mais plutôt des expressions qui trouvent écho au sein d'une communauté plus large. Ils reflètent souvent des observations communes sur la vie, la nature humaine, ou des expériences partagées. L'utilisation du terme „vérités traditionnelles" met en avant le caractère ancré dans la culture et l'histoire d'une société. Les proverbes sont souvent transmis de génération en génération, contribuant ainsi à la préservation et à la transmission des valeurs culturelles. L'expression „appelées populaires" souligne que les proverbes émergent souvent du peuple, de la sagesse populaire, plutôt que d'une élite intellectuelle. Ils ont une accessibilité universelle et sont compréhensibles par un large public. Cette accessibilité contribue à leur pouvoir de communication et à leur capacité à résister au passage du temps. Cette définition met en évidence le caractère collectif, traditionnel et populaire des proverbes, les situant comme des expressions ancrées dans la vie quotidienne d'une société donnée. Ces énoncés succincts portent en eux une sagesse qui transcende les individus, reflétant ainsi les expériences et les valeurs partagées au sein d'une communauté.

Une autre définition où le proverbe est défini dans la perspective du temps estime que „les proverbes constituent le genre le plus ancien de la littérature orale, ils témoignent donc de l'évolution du langage, même s'ils ont généralement bien résisté à l'érosion du temps" [3, p. 8]. Le fait que les proverbes constituent un genre de littérature orale confirme leur origine populaire et leur utilisation d'un langage familier. Cette définition explique également la fréquente présence d'archaïsmes dans les proverbes, argumentant en faveur de l'ancienneté de cette forme littéraire. En examinant les proverbes du point de vue de l'évolution linguistique, une comparaison peut être établie avec la manière dont la langue a progressé jusqu'à nos jours, même dans son aspect familier. Ainsi, considérant que les proverbes révèlent l'identité et la spécificité d'un peuple, ils deviennent également des indicateurs de l'évolution linguistique de cette communauté.

Coulibaly Moussa avance une vision alternative du proverbe en mettant en relief tant le registre auquel il est rattaché que son ancienneté, ses composants, et sa finalité: „Les proverbes, énoncés linguistiques, relèvent des éléments de sagesse et de connaissance populaire, des valeurs sociales à travers les générations. Dépendant du patrimoine d'un peuple, ils interprètent un savoir commun et sont présentés „comme appartenant à un „trésor" public de conseils empiriques accumulés au fil du temps par la „sagesse populaire"" [4, p. 2]. Cette définition souligne le rôle important des proverbes en tant qu'éléments culturels riches, témoins de la sagesse collective, de la transmission des valeurs sociales et de l'identité culturelle à travers les générations.

Le proverbe représente une classe de formes phrastiques figées, qui ont une autonomie grammaticale et référentielle, une forme courte et généralement didactique: „Les énoncés parémiques sont des structures propositionnelles porteuses d'un message complet, un système syntaxique, sémantique et pragmatique, sans relation déictique avec l'expéditeur ou avec les circonstances de la déclaration" [5, p. 46].

Par conséquent, les proverbes sont bien plus que de simples énoncés linguistiques. Ils incarnent la sagesse et la connaissance ancrées dans le patrimoine culturel d'un peuple, transmettant des valeurs sociales de génération en génération. Ces expressions, considérées comme un „trésor" public, représentent un savoir commun, offrant des conseils empiriques issus de la sagesse populaire. En tant que témoins vivants de

l’identité culturelle, les proverbes contribuent à préserver et à partager une compréhension profonde des réalités humaines au fil du temps.

Les particularités linguistiques des proverbes sur les femmes en français

Les proverbes sur les femmes présentent des particularités linguistiques qui témoignent des normes sociales, des représentations culturelles et parfois des stéréotypes de genre. L’analyse de ces énoncés permet de mettre en lumière certaines caractéristiques linguistiques spécifiques, telles que l’utilisation de:

• *Métaphores*: Les proverbes sur les femmes utilisent fréquemment des métaphores pour transmettre des idées. Par exemple, le proverbe „Femme qui rit, à moitié dans son lit” utilise l’image du rire pour suggérer la satisfaction conjugale. Cette métaphore, tout en pouvant sembler anodine, révèle une perception traditionnelle des rôles de genre et de la relation entre le bonheur d’une femme et sa vie conjugale. La métaphore dans le proverbe „Femme à projets, homme parfait” suggère que la femme, en ayant des projets et des ambitions, contribue à la perfection de l’homme. Cela peut refléter une vision des relations de couple où la femme est perçue comme le catalyseur du succès masculin. Dans le proverbe „Femme qui danse, homme qui pense” la métaphore suggère que l’activité de danse féminine est liée à la réflexion masculine. L’utilisation de l’image de la danse peut refléter des attentes traditionnelles quant à la complémentarité des rôles de genre.

• *Comparaisons* et *hyperboles*: Certains proverbes font appel à des comparaisons ou des hyperboles pour renforcer leur message. Par exemple, le proverbe „Telle mère, telle fille” compare la mère et la fille pour souligner la similarité de leurs comportements ou caractéristiques. Cette forme de langage figuratif peut contribuer à perpétuer des attentes culturelles envers les femmes en soulignant la transmission des traits familiaux. Le proverbe „Plus on fait de compliments à une femme, plus elle devient exigeante” utilise l’hyperbole pour souligner la corrélation supposée entre les compliments et l’exigence croissante d’une femme. Elle reflète une perception des femmes comme étant influencées par l’attention qu’on leur porte. L’hyperbole dans le proverbe „Femme en colère, volcan sous la mer” est utilisé pour souligner l’intensité de la colère féminine en la comparant à un volcan sous la mer. Cela peut renforcer des stéréotypes liés à l’imprévisibilité des émotions féminines.

• *Répétition*, c’est-à-dire répéter plusieurs fois le même mot dans un proverbe: Le proverbe „Le diable qui possède les femmes quand elles ont le diable au corps est un diable tenace” [6, p. 191] utilise une imagerie puissante en évoquant le diable et la possession des femmes. Il emploie la métaphore du diable pour décrire une force ou une tentation irrésistible, suggérant ainsi une lutte intérieure. Le proverbe possède un certain rythme et une sonorité, renforcés par la répétition du mot „diable”. Cette répétition crée une sorte de musicalité, contribuant à la mémorisation et à la transmission orale, caractéristiques fréquentes des proverbes. L’expression „le diable au corps” est une locution idiomatique qui a une connotation culturelle spécifique. Elle est souvent utilisée pour décrire une excitation ou une agitation intense, en particulier d’ordre sexuel. Cette connotation ajoute une dimension sociale et culturelle au proverbe. Le proverbe semble porter un message moral ou un conseil implicite, soulignant la persistance du diable dans une situation particulière. Il peut être interprété comme une mise en garde contre des tentations persistantes ou des comportements difficiles à surmonter. Cependant, il est important de noter que le proverbe peut être perçu comme sexiste en suggérant que les femmes sont particulièrement sujettes à la possession par le diable dans certaines circonstances. Cette dimension peut soulever des questions sur la représentation des genres dans les proverbes et leur pertinence sociale.

• *Antithèse*, qui est créée par l’utilisation d’antonymes, pour souligner la fusion de deux parties opposées : le proverbe „Femme rit quand elle peut et pleure quand elle veut” [7, p. 141] repose sur une antithèse, opposant le rire et les pleurs, et établissant un contraste entre les deux états émotionnels. Cette opposition met en lumière la dualité des émotions féminines. Le proverbe semble refléter une observation de la nature humaine, en particulier des femmes, suggérant que les réactions émotionnelles peuvent être influencées par les circonstances plutôt que par une nature fixe.

• *Paradoxe*: le proverbe „Les femmes ne sont pas des maçons, mais elles font” [6, p. 197] repose sur une forme de contraste entre le rôle traditionnellement associé aux femmes en tant que maçons et la capacité des

femmes à réaliser des actions malgré cette perception. L'utilisation du mot „maçons" crée un contraste avec l'idée que les femmes ne sont pas limitées à ce rôle. Le proverbe semble remettre en question ou redéfinir les attentes traditionnelles liées aux genres. Il suggère que les femmes peuvent entreprendre des actions ou accomplir des tâches qui pourraient être perçues comme étant en dehors de leur rôle conventionnel. Le proverbe peut être interprété dans un contexte culturel et social spécifique, remettant en question les stéréotypes de genre et encourageant la reconnaissance des compétences et des capacités des femmes au-delà des rôles traditionnels. En déclarant „mais elles font", le proverbe peut être interprété comme un encouragement à reconnaître les compétences et les réalisations des femmes dans des domaines variés, même lorsque ces domaines sont traditionnellement associés à des rôles masculins. Le proverbe pourrait refléter des changements sociaux ou des mouvements en faveur de l'égalité des sexes, soulignant la capacité des femmes à s'engager dans des activités variées et à transcender les attentes traditionnelles.

• *Proverbes liés à la beauté et à l'apparence*: De nombreux proverbes français sur les femmes mettent l'accent sur l'apparence physique, reflétant ainsi les normes esthétiques et sociales de la société. Par exemple, le proverbe „La femme est la parure de l'homme" souligne la femme comme un attribut ornemental pour l'homme. Ces expressions mettent en évidence la valorisation de l'esthétique féminine, mais peuvent également perpétuer des clichés sur le rôle des femmes dans la séduction et la relation de couple. Le proverbe „La beauté d'une femme fait plaisir aux yeux, sa sagesse charme l'âme" met en avant la dualité entre la beauté physique et la sagesse, suggérant que la véritable séduction d'une femme réside dans l'alliance de ces deux qualités. Cependant, il peut également perpétuer l'idée que la beauté extérieure est une qualité première. Le proverbe „Femme bien peignée, à moitié mariée" suggère qu'une femme soigneusement apprêtée a de meilleures chances de se marier. Il met l'accent sur l'importance de l'apparence dans le contexte des relations amoureuses.

• *Proverbes liés aux rôles domestiques*: Certains proverbes insistent sur les rôles traditionnels des femmes au sein du foyer. Par exemple, le proverbe „Femme qui sait coudre, homme qui sait tout" lie les compétences domestiques de la femme à la perception de l'homme comme un individu complet. Cela reflète des attentes traditionnelles quant aux rôles assignés aux genres au sein de la famille. Le proverbe „Femme qui sait faire un bon pot-au-feu saura tenir son homme" lie les compétences culinaires de la femme à sa capacité à maintenir une relation stable. Cela reflète des normes traditionnelles où les compétences domestiques sont valorisées chez les femmes.

• *Émotions et sentiments*: Les proverbes sur les femmes abordent souvent les émotions et les sentiments, mais la manière dont ils le font peut être teintée de stéréotypes. Par exemple, le proverbe „Femme en colère, femme à moitié conquise" suggère que la colère féminine peut être un signe de passion, et qu'une femme en colère peut être plus attirante. Cependant, cela peut également perpétuer l'idée que les émotions féminines sont principalement des outils de séduction. Le proverbe „Femme qui rit le matin, pleurera le soir" suggère une association entre la gaieté matinale d'une femme et des éventuelles tristesses ultérieures. Il peut refléter des idées sur la fragilité émotionnelle des femmes.

Chacun de ces exemples dévoile différentes nuances linguistiques présentes dans les proverbes français sur les femmes, offrant un aperçu des représentations culturelles et des attentes sociales associées aux femmes dans la société française.

Les particularités culturelles des proverbes sur les femmes

Les proverbes français reflètent profondément les nuances culturelles et les valeurs de la société. L'exploration de ces proverbes offre un éclairage précieux sur la perception des femmes dans la culture française, tout en révélant des idées ancrées dans l'histoire et l'évolution sociale. Les proverbes, non seulement porteurs de significations linguistiques profondes et de sagesses populaires, mais également ancrés dans la culture, servent à transmettre de manière distinctive les spécificités culturelles. Par exemple:

• *Idées sur la féminité*: Le proverbe „Femme qui sait tout fait un mari qui sait tout faire" suggère une vision de la femme comme détentrice du savoir dans le foyer, soulignant ainsi un rôle actif et influent. Cette représentation peut être perçue comme positive, valorisant l'intelligence et la polyvalence des femmes.

 ISSN 1811-2668

• Rôle des femmes dans la société: Le proverbe „Derrière chaque grand homme, il y a une femme” traduit une reconnaissance implicite du rôle de soutien joué par les femmes dans la réussite des hommes. Cependant, elle peut également être interprétée comme un renforcement des rôles traditionnels attribués aux femmes en tant que figures de soutien plutôt que d'initiative.

• *Relations de genre*: Le proverbe „À femme avisée, homme complaisant” suggère un équilibre dans la relation, soulignant l'importance de la sagacité féminine et la nécessité pour l'homme d'être complaisant. Cela peut refléter des idées contemporaines sur l'égalité des rôles dans les relations.

• *Perception de la beauté*: La métaphore dans le proverbe „La femme est comme la lune, elle change tout le temps” compare la femme à la lune, soulignant la variabilité perçue dans l'apparence et le comportement féminins. Cela peut refléter des idées sur l'inconstance supposée des femmes, mais aussi sur la beauté changeante. Le proverbe „La plus belle fille du monde ne peut donner que ce qu'elle a” souligne que la beauté seule ne suffit pas, mettant l'accent sur l'idée que la valeur d'une femme réside dans ses qualités intérieures plutôt que dans son apparence. Cela peut refléter une attitude culturelle envers la superficialité.

• *Autonomie féminine*: Le proverbe „Femme qui se croit indépendante est souvent dépendante d'elle-même” révèle une attitude nuancée envers l'autonomie féminine. Il suggère que l'autonomie perçue peut parfois conduire à une dépendance inattendue, mettant en lumière des préoccupations culturelles sur la notion d'indépendance chez les femmes. Le proverbe „Femme qui n'est pas aimée, ne sait pas aimer” suggère que l'amour reçu par une femme est essentiel pour sa capacité à aimer en retour. Il peut refléter des idées culturelles sur la dépendance émotionnelle des femmes.

• *Réflexion sur les relations conjugales*: Le proverbe „Mariage pluvieux, mariage heureux” illustre la persistance de croyances populaires associant la pluie au bonheur conjugal. Bien que souvent considéré comme une superstition, il témoigne de l'importance culturelle attribuée à certains symboles dans le contexte des relations.

• *Place de la femme dans la famille*: Le proverbe „Femme et melon mûr sont difficiles à connaître” met en avant la complexité de comprendre une femme, en la comparant à un melon mûr. Cet énoncé suggère une certaine opacité dans la compréhension des femmes, peut-être liée à la notion de mystère associée à leur personnalité.

• *Rôles traditionnels et familiaux*: Le proverbe „Femme qui ne sait pas coudre, saura pleurer” établit un lien entre les compétences domestiques, représentées ici par la couture, et la capacité à surmonter des épreuves émotionnelles. Cela reflète une vision traditionnelle des rôles attribués aux femmes au sein de la famille.

• *Valorisation de l'intelligence féminine*: Le proverbe „Femme de tête, homme d'avenir” met en avant la valeur de l'intelligence féminine en la reliant à un avenir prometteur pour le couple. Il suggère une reconnaissance positive de la contribution intellectuelle des femmes dans la relation.

En somme, ces exemples démontrent la diversité des nuances culturelles présentes dans les proverbes français, offrant une fenêtre sur la manière dont la société perçoit et conceptualise les femmes. L'analyse de ces expressions permet de comprendre les valeurs, les attentes et les idées culturelles qui ont forgé ces représentations, tout en soulignant la nécessité d'adopter une approche critique pour interpréter ces nuances dans un contexte contemporain.

Défis de la traduction des proverbes du français vers le roumain

La traduction des proverbes liés aux femmes pose des défis uniques en raison des différences linguistiques et culturelles entre le français et le roumain. Certains proverbes peuvent ne pas avoir d'équivalents directs, nécessitant ainsi des ajustements pour conserver l'intention et la signification originelles. Voici quelques-uns des défis fréquemment rencontrés lors de ce processus:

Divergences culturelles: Les proverbes sont ancrés dans la culture d'origine, et certains concepts ou métaphores peuvent ne pas avoir d'équivalents directs dans la culture cible. Il peut être difficile de transmettre fidèlement la signification tout en adaptant le proverbe à la culture roumaine. Des proverbes liés aux coutumes françaises ou à des références spécifiques peuvent nécessiter des ajustements pour être comprises dans le contexte culturel roumain. Par exemple dans le proverbe français „Femme qui rit, à moitié dans son

lit" la référence au rire des femmes et à sa relation avec la satisfaction conjugale peut être ancrée dans des normes culturelles spécifiques à la France. Adapter cela au contexte roumain tout en préservant la signification pourrait nécessiter une reformulation pour refléter les perceptions culturelles roumaines de l'intimité conjugale. Pour éviter les connotations négatives, une adaptation pourrait être „Femeia veselă, cu inima caldă". Cette adaptation cherche à maintenir une connotation positive tout en éliminant toute suggestion inappropriée sur la vie intime d'une femme. Cela démontre comment la réécriture peut contribuer à éliminer les stéréotypes et à promouvoir des valeurs plus respectueuses.

Différences linguistiques et idiomatiques: Les langues française et roumaine ont des structures grammaticales et des idiomatismes différents. Certains proverbes, qui reposent sur des tournures de phrases spécifiques ou des jeux de mots, peuvent perdre leur impact lorsqu'ils sont traduits littéralement. Des proverbes français pourraient nécessiter des équivalents roumains appropriés pour préserver la signification. Par exemple, la traduction littérale du proverbe „Il ne faut prendre ni femme ni étoffe à la chandelle" = „Pânza și nevasta noaptea să nu-ți alegi" [7, p. 138] peut ne pas capturer l'idée de manière idiomatique en roumain. Trouver une équivalence roumaine que suggère la prudence dans la prise de décisions importantes, en particulier en matière de mariage ou d'engagements financiers tout en préservant la fluidité de la langue roumaine pourrait être un défi. L'image de la chandelle évoque la lumière, symbolisant la clarté et la vision nécessaire pour prendre des décisions éclairées. Ainsi, le proverbe conseille de ne pas prendre des engagements importants dans l'obscurité, métaphoriquement parlant, et de bien réfléchir avant de s'engager dans des relations ou des affaires. Il souligne l'importance de la prévoyance et de la réflexion avant de s'engager dans des choix qui pourraient avoir des conséquences durables.

Variations de la structure des proverbes: Certains proverbes français peuvent suivre une structure particulière qui n'a pas de correspondance directe en roumain. La traduction doit donc trouver une manière équivalente de transmettre la même idée tout en respectant la syntaxe roumaine. Des proverbes français qui reposent sur des rimes ou des structures spécifiques peuvent nécessiter des ajustements pour être aussi élégants en roumain. Par exemple, le proverbe français „La langue des femmes est leur épée, et elles ne la laissent jamais rouiller" [8] a deux équivalents en roumain „Dacă limba femeii ar fi mai scurtă, zilele bărbatului ar fi mai lungi" et „Ceartă fără femeie nu se poate" [9, p. 8]. On peut voir que contrairement au proverbe français, qui ne rapporte que la qualité des femmes à parler beaucoup et parfois pointu, dans la version roumaine apparaît également l'homme sur lequel se reflète ce trait, ce que signifie que la priorité est donnée à la relation homme-femme, ceci étant une particularité culturelle dans l'espace roumain. L'adaptation en roumain a nécessité de trouver des équivalents qui préservent la rhétorique du proverbe tout en restant naturels dans la langue cible.

Adaptation des stéréotypes et des valeurs: Certains proverbes peuvent contenir des stéréotypes ou des valeurs culturelles qui peuvent être perçus différemment dans la culture roumaine. La traduction doit prendre en compte ces différences pour éviter toute distorsion ou malentendu. Le proverbe français „Derrière chaque grand homme, il y a une femme" est souvent utilisé pour mettre en avant le rôle de soutien des femmes, peut également être interprété comme renforçant les rôles de genre traditionnels en sous-entendant que la femme est toujours en position de second plan. Pour éviter toute connotation de subordination, une adaptation pourrait être „Alături de fiecare bărbat de succes, o femeie remarcabilă". Cette adaptation souligne l'idée de partenariat et de contribution mutuelle plutôt que de hiérarchie ou de dépendance. Il est important de noter que même des proverbes apparemment positifs peuvent être interprétés de différentes manières. L'adaptation vise à promouvoir des valeurs contemporaines d'égalité et de partenariat entre les genres.

Recherche de l'équivalent culturel: Certains proverbes peuvent impliquer des références spécifiques à la culture française qui ne sont pas directement transposables en roumain. Les traducteurs doivent être créatifs pour trouver des équivalents culturels compréhensibles dans le contexte roumain. Le proverbe „La femme qu'on n'a pas battue est comme le cheval qu'on n'a pas étrillé" [10, p. 218] reflète des conceptions culturelles dépassées et inappropriées. Il est important de noter que ce proverbe véhicule une idée archaïque et nocive selon laquelle la violence envers les femmes serait nécessaire pour les maintenir sous contrôle ou les rendre „adéquates". Le proverbe implique que la violence envers les femmes est justifiable, ce qui

est contraire aux principes de respect, d'égalité et de droits fondamentaux. L'utilisation de l'analogie avec le cheval suggère une vision déshumanisante des femmes, les comparant à des animaux domestiques qui nécessitent une certaine forme de traitement physique pour être contrôlées. Ce proverbe reflète des croyances dépassées qui ne correspondent plus aux valeurs contemporaines de respect, d'équité et de dignité. Ce proverbe n'est pas seulement caractéristique de la culture française, en roumain on a la version „Femeia nebătută e ca şi casa nematurată” [11, p. 123]. Comme les proverbes ont un âge appréciable et sont transmis de génération en génération, cela peut expliquer ce stéréotype. Cette façon de penser était normale il y a plusieurs décennies, mais aujourd'hui, elle nécessite encore beaucoup de travail et de raffinement.

Préservation du ton et de l'intention: Les proverbes peuvent véhiculer des émotions, des conseils ou des avertissements. La traduction doit s'efforcer de préserver le ton, l'humour ou l'intention originale du proverbe tout en le rendant accessible dans la langue cible. Des proverbes qui utilisent l'humour ou la satire peuvent nécessiter une adaptation subtile pour conserver leur impact en roumain. Tant dans la société française que roumaine, on considère que la femme doit être belle, mais aussi pudique, pour avoir honte, car cela fait partie du mystère et de l'individualité de la femme. Les Français estiment qu'une femme dépourvue de pudeur perd tout son charme, et elle n'est ni appréciée ni admirée par les hommes. Le proverbe qui met en évidence cet intention est „Une femme sans pudeur est comme un plat sans sel” [12]. Dans la culture roumaine, la modestie est valorisée en tant que vertu morale chez les femmes. On estime aussi que la pudeur chez une femme peut exprimer plus que ses paroles. Le proverbe roumain qui illustre cette particularité est „Femeia care tace, mai deșteaptă-i ca savantu” [9, p. 8] qui suggère que la femme sage qui choisit le silence peut être plus éclairée qu'un érudit. Il souligne la sagesse tacite et la perspicacité féminine.

En conclusion, la traduction des proverbes sur les femmes du français vers le roumain nécessite une compréhension approfondie des nuances culturelles et linguistiques pour surmonter ces défis. Les traducteurs doivent équilibrer la fidélité à l'original avec l'adaptation créative nécessaire pour que les proverbes résonnent de manière significative dans la culture roumaine.

Approches de traduction efficaces

Sur le plan linguistique, la traduction implique que le traducteur harmonise deux systèmes linguistiques, l'un doit être expressif et compris dans son contexte, et l'autre suffisamment adaptable pour se modeler en fonction de la situation d'expression. Bien que la tâche du traducteur semble consister à transférer un texte d'un point à un autre, ce processus s'avère bien plus complexe. Avant d'entamer la traduction effective, il est impératif d'analyser la valeur affective et stylistique du texte, d'évaluer le contexte ainsi que les informations dénotatives, mais surtout connotatives. De manière logique et cohérente, le traducteur s'efforce de recréer la même situation dans une réalité parallèle. L'ensemble de cette conversion textuelle implique une variété de techniques rigoureusement définies, que le traducteur doit appliquer avec précaution et en adéquation avec le contexte de la traduction.

Traduire des proverbes implique bien plus que des équivalences linguistiques, cela exige la préservation des nuances culturelles pour que les proverbes conservent leur signification profonde dans le contexte du public cible roumain. Les traducteurs doivent adopter une approche équilibrée pour accomplir cette tâche complexe. Cela peut impliquer des adaptations créatives, l'introduction d'explications contextuelles, ou la recherche de proverbes roumains équivalents.

Vinay Jean-Paul et Darbelnet Jean estiment dans l'ouvrage *Stylistique comparée du français et de l'anglais* qu',,En effet, il peut arriver que le message LD se laisse parfaitement transposer dans le message LA, parce qu'il repose soit sur des catégories parallèles (parallélisme structural), soit sur des conceptions parallèles (parallélisme métalinguistique). Mais il se peut aussi que le traducteur constate dans la langue LA des trous ou „lacunes”, qu'il faudra combler par des moyens équivalents” [13, p. 46]. Même si le message est facile à traduire ou si le traducteur se heurte à des lacunes dans le texte source, l'effet global et l'impact du message doivent demeurer identiques dans les deux cas. Dans des situations complexes où la traduction semble impossible pour des raisons structurelles, stylistiques ou métalinguistiques, le traducteur doit recourir à des procédés plus élaborés pour rendre le processus viable:

Le calque est un procédé de traduction qui implique un type d'emprunt, se limitant au niveau du syntagme plutôt qu'au niveau du mot. Dans ce processus, le traducteur adopte la structure syntaxique tout en effectuant une traduction littérale.

Bonne épouse, *charrue d'or* [10, p. 218].	Femeia bună e *plug de aur* în casa omului [14, p. 48].
Le conseil d'une femme est peu de chose, mais qui ne le prend pas est fou [10, p. 210].	Bine e să asculți și *sfatul unei neveste* [14, p. 48].
La première femme est une esclave, la deuxième une compagne et la troisième un tyran [7, p. 142]	*Prima nevastă* e servitoare, a doua e cucoană [7, p. 142].

La traduction littérale implique une traduction mot à mot de la phrase de la langue source vers la langue cible. Cette approche est applicable seulement lorsque la traduction mot à mot ne créera pas de confusion chez le public cible.

La poule ne doit pas chanter avant le coq [15, p. 64].	Găina nu trebuie sa cânte înaintea cocoșului [15, p. 64].
Telle mère, telle fille [7, p. 166].	Cum e mama așa e și fata [7, p. 165].
Femme rit quand elle peut et pleure quand elle veut [7, p. 141].	Femeia râde când poate, și plânge când vrea [7, p. 141].
Les paroles sont femelles et les faits sont mâles [7, p. 263].	Vorbele sunt femei, faptele sunt bărbați [7, p. 263].

La transposition est un procédé de traduction qui permet au traducteur de s'adapter aux différences linguistiques entre la langue source et la langue cible tout en maintenant la signification du message. La transposition peut être utilisée pour surmonter les divergences structurelles entre les langues et garantir que le texte traduit soit grammaticalement correct et idiomatique dans la langue cible. Par exemple:

Ou le Diable ne peut aller, il envoie une *vielle femme* [7, p. 142].	Unde *baba* face, nici dracul nu desface [7, p. 141].
Plains la maison où l'homme est une femme [7, p. 139].	*Vai* de casa unde bărbatul e muiere [7, p. 139].
Il ne faut prendre ni femme ni étoffe ***à la chandelle*** [7, p. 138].	Pânza și nevasta *noaptea* să nu-ți alegi [7, p. 138].
La femme qui aime à *laver* trouve toujours de l'eau [10, p. 237].	*Curățenia* este darul de căpetenie al femeii [14, p. 28].

Jean-Paul Vinay et Jean Darbelnet définissent *la modulation* comme „une variation dans le message, obtenue en changeant de point de vue, d'éclairage" [13, p. 51]. Par exemple:

Maison *sans* femme, corps *sans* âme [15, p. 47]. Une maison *sans* femme, c'est un violon *sans* corde [10, p. 218].	Femeia când *lipsește*, casa se *risipește* [15, p. 47].
Rien de plus changeant que le temps et les femmes [10, p. 218].	Inima femeii este ca timpul de primăvară [9, p. 8].
Le conseil d'une femme est peu de chose, mais qui *ne le prend pas* est fou [10, p. 210].	Bine e să asculți și sfatul unei neveste [14, p. 48].
Un homme *sans* femme est un arbre sans fleurs [10, p. 236].	Muierea înțeleaptă, coroana bărbatului [14, p. 48].
Ce que femme veut, Dieu le veut [7, p. 141].	Femeia hotărăște și Satana împlinește [7, p. 141].

L'équivalence, impliquant la possibilité d'une divergence dans les moyens stylistiques ou structurels, tout en préservant la cohérence du message, constitue l'un des procédés de traduction le plus fréquemment employé pour les proverbes.

Lors de la traduction de proverbes, il n'est pas nécessaire de reproduire exactement les mêmes effets stylistiques de la langue source, mais plutôt de susciter un effet similaire chez le public cible tout

en préservant le message original. L’utilisation fréquente de ce procédé de traduction est attestée par de nombreux proverbes qui ont été traduits en roumain en suivant ce procédé:

Porter lunettes ne veut pas dire savoir lire [7, p. 387].	Nu toate femeile cu cheile în brâu sunt gospodine [7, p. 387].
A la chandelle, la chèvre semble demoiselle [7, p. 440].	Noaptea toate hâdele-s frumoase [7, p. 440].
Qui sert à commun ne sert à pas un [7, p. 142].	Femeia care iubește pe doi bărbați îi înșală pe amândoi [7, p. 142].
Trois femmes font une foire [10, p. 202].	Unde s-au strâns zece femei, gata și tribunalul [9, p. 8].
	Femeile sunt ca norii: când se întâlnesc, tunetele nu întârzie să apară [9, p. 7].
L’épouse est la clef de la maison [10, p. 226].	Casă e casă, când ai gospodină în casă [14, p. 48].
La femme qui aime à laver trouve toujours de l’eau [10, p. 237].	Curățenia este darul de căpetenie al femeii [14, p. 48].
Femme bonne vaut une couronne [7, p. 122].	Femeia cinstită e soarele casei [14, p. 48].
Heureuse la femme qui épouse un mari qui n’a point de mère [7, p. 142].	Nevasta cea mai fericita e cea fără soacră, nici cumnată [7, p. 142].
Il faut un homme pour un jour, un chien pour une semaine, une femme pour toujours [10, p. 245].	Nevasta nu e cârpă să o descoși și să o lepezi [14, p. 49].
Fumée, pluie et femme sans raison chassent l’homme de la maison [7, p. 151].	Trei lucruri te scot din casa afară: ploaia, fumul și femeia rea [7, p. 151].

Ces procédés de traduction permettent de surmonter les différences linguistiques, tout en préservant l’essence culturelle et le sens profond des proverbes. L’adaptation créative et la compréhension fine des nuances sont indispensables pour maintenir l’impact et la pertinence des proverbes dans la langue cible, tout en respectant les spécificités linguistiques et culturelles. Le traducteur des proverbes opère comme un médiateur habile, préservant la richesse sémantique et l’authenticité culturelle à travers les frontières linguistiques.

Conclusion

La traduction des proverbes sur les femmes nécessite une compréhension approfondie des particularités linguistiques et culturelles de chaque langue. Ce processus complexe permet non seulement de transmettre le sens, mais aussi de préserver l’essence culturelle des proverbes dans la langue cible. En examinant ces nuances, les traducteurs contribuent à une communication interculturelle plus précise et respectueuse. À travers les différentes approches, des adaptations créatives, la recherche de proverbes équivalents en roumain, des ajustements culturels et une sensibilité aux connotations culturelles ont été utilisées afin de transmettre fidèlement l’intention originale.

En fin de compte, la traduction réussie de proverbes sur les femmes du français vers le roumain repose sur la compétence des traducteurs à agir en tant que médiateurs culturels, créant ainsi des ponts entre deux langues et cultures distinctes. Les différentes approches utilisées soulignent l’importance de trouver un équilibre subtil pour que ces proverbes résonnent avec autant de force dans la langue cible qu’ils le font dans la langue source.

Références:

1. SCHAPIRA, Charlotte. *Les stéréotypes en français: proverbes et autres formules*. Paris, Éditions Ophrys, 1999, 172 p. ISBN 2708009117. ISBN 9782708009110.
2. KLEIBER, Georges. *Les proverbes: des dénominations d’un type très, très spécial.* In: *Langue française*, *Sémantique et stéréotype* sous la direction de Olga Galatanu et Jean-Michel Gouvard. Numéro 123, 1999, p. 52-69. Disponible: https://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_1999_num_123_1_6296 [Consulté 05.01.2024].
3. HALLIKERI, Prema. *La femme dans les proverbes français et kannadas: une étude comparative.* Dharwad: Karnatak Arts College, 2018, 227 p. Disponible: https://www.kacd.ac.in/assets/upload/attachment/548690513_UGC-MRP%20Final%20Report%20Dr%20Prema%20Hallikeri.pdf [Consulté 05.01.2024].

4. COULIBALY, Moussa. *Portée argumentative et pragmatique des proverbes dans Monné, outrages et défis (1990) d'Amadou Kourouma.* In: *Revue Sciences, Langage et Communication*. Vol. 1, Numéro 2, 2018, 16 p. ISSN 2458-7095. Disponible: https://revues.imist.ma/index.php/SLC/article/view/14688/8128 [Consulté 10.01.2024].
5. GRĂDINARU, Angela. *Mijloacele de echivalare a enunţurilor paremiologice în comediile franceze subtitrate în limba română.* În: Revista Ştiinţifică *Studia Universitatis Moldaviae*. *Seria Ştiinţe umaniste* nr. 4(134), Chişinău: CEP USM, 2020, p. 45-52. ISSN 1811-2668. ISSN online 2345-1009. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/109562 [Accesat la 11.01.2024].
6. MALOUX, Maurice. *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*. Paris: Éditions Larousse, 2001, 628 p. ISBN-10: 2035320550. ISBN-13: 978-2035320551.
7. DUMBRĂVEANU, Ion, PLĂCINTĂ, Lidia, CIORNÎI, Elena, ŞEVŢOV, Ludmila. *Diccionario de proverbios Español - Rumano - Ruso - Inglés - Portugués - Francés - Italiano – Latíno.* Chişinău: Editura Tipografia Centrală, 2001, 592 p.
8. Magazine *Le Figaro*. Disponible: http://evene.lefigaro.fr/citation/langue-femmes-epee-laissent-jamais-rouiller-6194.php [Consulté 11.01.2024].
9. TRINCA, Lilia. *Problema genului în mentalul românesc,* p. 6-10. Disponibil: http://dspace.usarb.md:8080/jspui/bitstream/123456789/5449/1/Trinca_Problema.pdf [Accesat la 11.01.2024].
10. MONTREYNAUD, Florence, PIERRON, Agnès, SUZZONI, François. *Dictionnaire de proverbes et dictons.* Paris: Éditions Le Robert, 1997, 491 p. ISBN 2850364614. ISBN 9782850364617.
11. SVETLICINAIA, Larisa, FELEA, Alina, CANDU, Teodor. *Violenţa în societatea moldovenească (înc.sec. XIX) contribuţii documentare. În: Revista de istorie a Moldovei*, Nr. 1(109), 2017, p. 122-130. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Violenta%20in%20societatea%20moldoveneasca%20%28inc.%20sec.%20XIX%29%20contributii%20documentare.pdf [Accesat la 11.01.2024].
12. Magazine *Le Figaro*. Disponible: http://evene.lefigaro.fr/citation/femme-pudeur-plat-sel-55682.php [Consulté 11.01.2024].
13. VINAY, Jean-Paul, DARBELNET, Jean. *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction.* Paris: Didier, 1972, 325 p.
14. *Dicţionar de proverbe şi zicători româneşti.* Prefaţă de BOTEZATU, Grigore, HÂNCU, Andrei. Bucureşti: Editura Litera Internaţional, Chişinău: Editura Litera, 2001, 272 p. ISBN 9739986927. ISBN 997574334X. ISBN 9975743986. ISBN 9738358434.
15. BALTAG, Maria, BOTNARU, Raisa. *Proverbes français-roumains avec 45 commentaires des proverbes*. Chişinău: Editura Tipografia Centrală, 2008, 175 p. ISBN 978-9975-78-572-3.

À propos de l'auteur:
Angela GRĂDINARU, docteur en philologie, maître de conférences, Faculté de Lettres, Université d'État de Moldavie.
ORCID: 0000-0001-5225-6583
E-mail: angela.gradinaru@usm.md

Soumis le 26.02.2024

CZU: 821.135.1-1.09 **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_14**

ACVATIC ȘI ASTRALITATE ÎN POEZIA LUI MIHAI EMINESCU. FUZIUNEA ELEMENTELOR

Galina ANIȚOI,
Universitatea de Stat din Moldova

În articol este abordată tema acvaticului în poezia lui Mihai Eminescu, care se impune printr-o multitudine de semnificații. Sunt analizate diverse ipostaze ale apei: izvor, lac, râu, ocean, mare. Izvorul, element primordial al apelor, simbolizează începutul, permanența, timpul în perpetuă devenire. Imaginea lacului apare în poeziile cu tematică erotică. Râul care, de cele mai multe ori, are nume concrete – Nilul, Sena, Dunărea, Nistru, Tisa – semnifică suprapunerea timpului istoric cu cel natural. Oceanul este expresia tumultului sufletesc al omului, dar și a încremenirii, singurătății reci și a dezolării. Metafora mării este dominantă în lirica poetului român. Aceasta cumulează cele mai multe semnificații. Un aspect important în opera poetică a lui Eminescu îl constituie și răsfrângerile acvaticului, care sugerează misterioasa unitate a apelor și corpurilor cerești. Astrele reprezintă ideea de plenitudine, de infinit, iar undele apei sunt expresia consumării existenței umane.
Cuvinte-cheie: *Eminescu, acvatic, astralitate, izvor, lac, râu, ocean, mare, poezie.*

AQUATIC AND ASTRALITY IN THE POETRY OF MIHAI EMINESCU. FUSION OF ELEMENTS

The article deals with the aquatic theme in Mihai Eminescu's poetry, which imposes itself through a multitude of meanings. Various situations of water are analyzed: water spring, lake, river, ocean, sea. The water spring, primordial element of waters, symbolizes the beginning, permanence, time in perpetual becoming. The image of the lake appears in poems with an erotic theme. The river which, most of the time, has concrete names – the Nile, the Seine, the Danube, the Dniester, the Tisza – signifies the overlapping of historical time with the natural one. The ocean is the expression of man's soul tumult, but also of freezing, cold loneliness and desolation. The metaphor of the sea is dominant in the Romanian poet's lyrics. This sums up the most meanings. An important aspect in Eminescu's poetic work is also the aquatic reflections, which suggests the mysterious unity of waters and heavenly bodies. The stars represent the idea of fullness, of infinity, and the water waves are the expression of the consummation of human existence.
Keywords*: Eminescu, aquatic, astrality, water spring, lake, river, ocean, sea, poetry.*

Introducere

Mihai Eminescu, om de o vastă cultură, înzestrat cu spirit analitic, clarviziune și o capacitate deosebită de a sesiza profunzimea lucrurilor, este scriitorul care a tins de-a lungul întregii sale vieți să dezvăluie, prin opera sa, legătura mi(s)tică dintre firea umană și Natura-mumă și întrepătrunderea idealului și destinului. Într-adevăr, în lirica poetului se întâlnesc frecvent elemente ale naturii: luna, stelele, lacul, izvorul, codrul, ramul, teiul, marea etc., care cumulează un enorm bagaj de conotații, definindu-i și stilul poetic. În ce privește structurile poetice diverse în care sunt înveșmântate acestea, cele mai elocvente prin sugestivitate se dovedesc a fi metaforele, simbolurile spațiului acvatic. Apele eminesciene se înfățișează în diverse ipostaze, modelele fiind cele arhetipale: izvor, lac, râu, ocean, mare.

Ipostaze acvatice

Izvorul, de rând cu alte elemente ale naturii – codrul, luna, steaua – se înscrie într-un cadru concret, începând cu primele poezii (Din străinătate, La Bucovina, Fiind băiet...), concretizându-se ulterior în câteva acțiuni: curge, murmură, suspină, plânge, tremură.

Pornind de la convingerea că izvorul este elementul primordial al apelor, una din semnificațiile de bază ale acestei prezențe a acvaticului este cea a începuturilor și a permanenței: „Din munți bătrâni și din păduri

mărețe / Se nasc izvoare, ropotind se plimbă, / Deprind pe rând oceanica lor limbă / Și sunt în codri pustnici cântărețe, / Spărgând prin stânci albia lor strâmbă, / Se legăn line și fac valuri crețe. / În drumul lor ia firea mii de fețe – / Aceleași sunt, deși mereu se schimbă” (Coborârea apelor). Este invocat aici motivul apei ca simbol al vieții umane. Așa cum râul cel mare, care se naște dintr-un izvor, își poartă curgerea, încercând să ocolească obstacolele întâlnite în cale – stâncile, pădurile și, împlinindu-și rostul, se varsă în marea misterioasă și fără sfârșit, ca mai apoi, tânăr izvor, să-și reia cursul, același și totuși altul, la fel și viața omului are o singură destinație – moartea. Te naști, trăiești întreaga viață într-o goană după idealuri și în nesfârșite încercări de a depăși greutățile destinului. Apoi, îmbătrânit de ani, înțelegând că toate sunt deșarte, dispari în neant, ca să revii în alte timpuri și sub alte zodii. Izvorul, la Eminescu, întruchipează un timp care mereu se risipește, se sfarmă, dar mereu reîncepe, mereu renaște.

„Metaforă a reluării repetate a momentului originar, al facerii” [1, p. 218], această primă ipostază a spațiului acvatic eminescian reprezintă eternitatea firii, curgând mereu între naștere, moarte şi iar naștere, creând „imaginea cea mai pură a eternității în mișcare – trifazică – de tip uman, desfășurând aceeași ontogeneză ca a muzicii și a vieții” [1, p. 227]. Taină a firii, izvorul este expresia simbolică a începuturilor, a zămislirii, a timpului în perpetuă devenire.

Imaginea lacului apare în poeziile cu tematică preponderent erotică. Alături de codru, lacul reprezintă elementul principal de constituire a edenului erotic eminescian, cadrul sau priveliștea preferată pe care poetul o leagă strâns de visele sale și care e încărcată de emoția iubirii. De exemplu: „Lacul codrilor albastru / Nuferi galbeni îl încarcă; / Tresărind în cercuri albe / El cutremură o barcă. / Şi eu trec de-a lung de maluri, / Parc-ascult şi parc-aştept / Ea din trestii să răsară / Şi să-mi cadă lin pe piept (...) / Să plutim cuprinşi de farmec / Sub lumina blândei lune – / Vântu-n trestii lin foşnească, / Unduioasă apa sune” (Lacul) sau: „Acolo-n ochi de pădure, / Lângă balta cea senină / Și sub trestia cea lină / Vom ședea în flori de mure” (Floare albastră). Lacul eminescian apare duios și cald, oferind sălaș celor cuprinși de dor și patimi, adăpost pentru clipe de contemplații-mărturisiri sau pentru cei însetați de frumos.

Râul, la rândul său, are, de cele mai multe ori, nume concrete: Nilul, Sena, Dunărea, Nistru, Tisa, simbolizând confundarea, suprapunerea timpului istoric cu cel natural, clipa când concretul se macină în abstract: „Pe malurile Seinei, în faeton de gală, / Cezarul trece palid, în gânduri adâncit; / Al undelor greu vuiet, vuirea în granit / A sute d-echipajuri, gândirea-i n-o înșală; / Poporul loc îi face tăcut și umilit” (Împărat și proletar).

În Memento mori, Egiptul este asociat cu râul Nil: „Nilul mișcă valuri blonde pe câmpii cuprinși de maur. / Peste el cerul d-Egipet, disfăcut în foc și aur; (…) / Înecat în vecinici visuri, răsărit din sfinte-izvoară, / Nilul mișcă-a lui legendă și oglinda-i galben clară / Către marea liniștită ce îneacă a lui dor.”

Identificăm aici simbolul–cheie al acvaticului: apa – element primordial. Râul Nil, născut și el dintr-o taină a firii, izvorul, a fost martorul tuturor evenimentelor ce s-au perindat în sânul civilizației egiptene. În clipa în care magul citește semnul întors, se produce moartea civilizației. Egiptul se scufundă în apa Nilului, adâncul râului devenind locul ce depozitează taina vieții pe care o rostesc valurile, în permanenta lor curgere: „Glasuri din trecut străbate l-a prezentului ureche, / Din a valurilor sfadă prorociri se aridic” (Memento mori).

Râurile Nistru și Tisa, invocate în Doina, sugerează spațiul concret, cu vechime istorică, locuit de români. Deci Nistru și Tisa sunt martorii durerii totale a neamului românesc, care a îndurat multe vitregii ale sorții și care speră că orologiul istoriei va bate și ceasul Marii Uniri.

Oceanul apare, în opera lui Eminescu, în două ipostaze esențiale: ocean – ape zbuciumate și ocean – stare înghețată. Imaginea oceanului o identificăm în poemele Odin și poetul, Memento mori, Odă către Napoleon (varianta Odei în metru antic) etc., dar și în piesa Decebal, lucrare dramatică care, după cum remarcă P. Creția, „nu s-a născut dintr-un preconcept dacizant asupra istoriei naționale, ci dintr-o vie și intensă fantezie poetică, ducând la un personaj uluitor, de o măreție imperială care nu este, cum ar putea să pară, expresia unei megalomanii, ci rezultatul psihologic al gravei vulnerări pe care popoarele mai mici o au de îndurat când se abate peste ele vântul aspru al istoriei” [2, p. 6].

Decebal reprezintă forța dăinuirii noastre. E piesa ce are la bază o opoziție fundamentală: Dacia – Roma. Ultima trezește în mintea cititorului imagini ale fixității stelare: răceală și impasibilitate, duritate și imobilitate, eternitate, pe când Dacia se înfățișează ca entitate agitată și răzvrătită, asemenea oceanului furtunos.

Este expresia tumultului, a ieșirii din matcă, a violenței care înseamnă mânie, furie, îndârjire, ură, răzbunare. Răzvrătirea este a lui Decebal, dar și a întregului popor dac: „… ești oceanul. / Dorinți fără de margini îl îngân, / Răcnind înalță brațele-i spumate / De nori s-anină,-n bolta lumii bate / Sălbaticul! Van fulgere de foc / Apără cerul… el încredințatu-i / Că bolta cea albastră e palatu-i, / Cu asalt el vrea s-o ia…”

Puternicul zbucium al oceanului este identic cu frământul sufletesc al distinsului rege dac: e tulburătoarea neliniște a unei disculpări chinuite, fără speranțe; a fost și el, ca orice om, robit de visului unei măriri, dar este înfrânt.

În poezia De câte ori, iubito…, alăturarea celor doi termeni – iubita și oceanul de gheață – contribuie la crearea unei stări sfâșietoare, sugerând prăbușirea spațiului fizic și sufletesc: „De câte ori, iubito, de noi mi-aduc aminte, / Oceanul cel de gheață mi-apare înainte; / Pe bolta aurie o stea nu se arată, / Departe doară luna cea galbenă – o pată.”

Oceanul de gheață simbolizează aici viața deznădăjduită, ruinele peste care conștiința lirică, hrănită din amintiri, pâlpâie încă, înainte de a apune definitiv, dar și senzația de încremenire, de însingurare rece, dezolarea. Pentru poet pierderea dragostei este devastatoare, lipsa ei închide spațiul, îl încremenește.

Dintre toate prezențele acvaticului, marea este cea preferată de poet și cea mai plină de semnificații. După cum susține Eugen Todoran, poetul evocă marea fără a o vedea: „(…) Eminescu a cântat marea fără s-o vadă niciodată” [3, p. 337]. Marea lui e „o metaforă complexă” [4], una din cele mai tipice imagini ale ei, viața – marea, recepționată de poet din folclor și alte lecturi, fiind demult prezentă în spațiul său poetic și sufletesc. Viața, ca și marea, niciodată nu e liniștită. Soarta omului se identifică cu valurile mării care „potențează efemeritatea” [5, p. 70]. Valurile înspumate se ridică către cer în căutarea luminii și a liniștii, dar, negăsindu-le, se sting în imensitatea mării. La fel și: „Lumea-i toată trecătoare, / Oamenii se trec și mor / Ca și miile de unde, / Ce în suflet le pătrunde, / Treierând necontenit / Sânul mării infinit” (Numai poetul).

Apele mării se prezintă în lirica poetului nostru și ca metaforă a eternității, ca expresie a ideii de permanență: „Okeanos se plânge pe canaluri… / El numa-n veci e-n floarea tinereții” (Veneția).

Tot ce este omenesc se supune efemerului, una natura este veșnică. Okeanos – nume legendar al mării – își deplânge mireasa pierdută, falnica Veneție, sugerând ideea de lucruri depărtate, care au rămas aceleași de-a lungul mileniilor în curgere. Apa constituie esența pe care timpul nu o poate exclude. Prin nesfârșitul ei, marea sugerează veșnicia, căci unduirile apei se pierd în depărtări fără hotar și pe ele timpul, în necontenita lui trecere, nu le-a putut schimba: „Numai omu-i schimbător, / Pe pământ rătăcitor,/ Iar noi locului ne ținem, / Cum am fost așa rămânem: / Marea și cu râurile, / Lumea cu pustiurile, / Luna și cu soarele, / Codrul cu izvoarele” (Revedere).

Marea devine simbolul permanenței zbuciumului omenesc, atât în planul vieții individuale, cât și pe scena istoriei. În poemul Împărat și proletar, în tabloul al treilea, poetul surprinde ultimele momente ale Comunei din Paris care a fost înăbușită, iar în al patrulea și-n ultimul tablou apare Cezarul, pe malul mării, cugetând asupra destinului omenirii. Apele sunt o scenă a istoriei, iar corăbiile – cetăți „naufragiate” după îndelungatul zbucium de a supraviețui tuturor vitregiilor: „Pe undele încete își mișcă legănate / Corăbii învechite scheletele de lemn; / Trecând încet ca umbre – țin pânzele umflate / În fața lunei, care prin eleatunci străbate, / Și-n roată de foc galben stă fața-i ca un semn. / Cezarul meditează asupra destinului omenirii, ascultând vuietul mării: / Pe maluri zdrumicate de aiurirea mării / Cezaru-ncă veghează la trunchiul cel plecat / Al salciei pletoase…”

Dimensiunea astralității

Un aspect nu mai puțin important legat de motivul general al apei în creația eminesciană îl constituie răsfrângerile acvaticului. Cu referire la acesta, cercetătorul I. Dumitrescu relevă: „Urmărind felul cum Eminescu a evocat marea, primul fapt care se impune este predominarea peisajului nocturn. (…) vine îndată în minte destăinuirea lui Slavici: „Pe noi ne înveselește lumina zilei; pe el îl încântau mai mult umbrele nopții, mai ales când luna își revărsa razele asupra pământului. Mă purta pe la Copou și mai la deal până la grădina lui Pester, pe la Socola printre vii, prin valea Bahluiului. Când ne întorceam, de obicei târziu după miezul nopții, eu eram frânt de oboseală și cădeam răpus de somn, iar el se așeza la masă și începea să scrie ori să-și corecteze cele scrise” [4, p. 309-310].

Fuziunea astralității și acvaticului în poezia eminesciană sugerează, în primul rând, misterioasa unitate a apelor și stelelor, imensitatea Universului, infinitul lui spațial, sublimul priveliștilor terestre și măreția și sublimul selenar: „Lună tu, stăpân-a mării, pe a lumii boltă luneci / Și gândirilor dând viață suferințele întuneci; / Mii pustiuri scânteiază sub lumina ta fecioară / Și câți codri-ascund în umbră strălucire de izvoară!" (Scrisoarea I).

Apele semnifică un spațiu al pre-existenței și matca zămislirii cosmice. Imensitatea mării, luminată generos de razele lunii, simbolizează și egalitatea în fața morții unui sărac și a unui împărat, neantul în care dispare totul. Asistăm, imaginar bineînțeles, la o ceremonie de contopire a elementelor astralității și acvaticului. Stelele fecioare se scufundă în azurul mării, evocând un timp mitic: „În vremi demult trecute, când stelele din ceriuri / Erau copile albe cu părul blond și des / Și coborând pe rază țara lor de misteruri / În marea cea albastră se cufundau ades…" (Povestea magului călător prin stele).

Răsfrângerile acvaticului la Eminescu generează o bucurie a spiritului, dar și deschideri spre un spațiu al reveriei, al departelui încărcat de taină. Apa reflectă cerul, aprinzându-se ca și el. Lumina aparţine stelelor, iar undele scânteiază. Cu alte cuvinte, stelele Tăriei înfățișează ideea de plenitudine, de durată nesfârșită, iar undele apei sunt expresia consumării de-a lungul unei clipe numită viață. „Motivul luminii e o permanență a operei eminesciene" [6, p. 40], e „substanță a lumii" [6, p. 41]. Atunci când se sting luminile unei existențe terestre, se aprind luminile cosmosului. Prin urmare, cosmicizarea este la Eminescu o refacere a echilibrului. Devenirea și consumarea sunt factorii care asigură existența ciclică a lucrurilor și determină eternitatea în mișcare a firii umane. Iar marea, adânca mare, imprevizibilă, transfigurată de lumina lunii, devine factorul de rezonanță care amplifică impresia de „curgere" universală și marchează legătura compensatoare între elementul cosmic și sufletul însingurat al omului.

Expresie a multiplelor semnificații – infinitul, singurătatea, veșnicia, zadarnicul zbucium omenesc, vitregiile sorții, goana după idealuri, zările de taină, oglindă a eșecului în plan istoric, legătura dintre om și elementul cosmic, veșnica trecere, dar și prezentul etern – marea reprezintă, pe de altă parte, tărâmul mythos-ului care e spațiul morții. Adâncul mării tăinuiește lumi de paradis și de basm, care, la ceasul cuvenit, dau glas: „Marea-n fund clopote are care sună-n orice noapte" (Memento mori). Sunetele clopotelor se identifică cu glasul civilizațiilor dispărute la fundul mării, fapt care conturează foarte clar ideea că lumile apar din ape și dispar în ele. Marea este cea care păstrează totul, totul care va renaște când va fi momentul. Sunetele din adâncul apelor sunt semne ale spiritelor ascunse, ipostaze mitice ale unor lumi scufundate în timp. Fundul mării constituie o adevărată țară de palate subacvatice, care alcătuiesc misterele apelor și unde locuiesc toți zeii nordici, zeii Valahiei, zeii Daciei.

Odată cu moartea, ființa umană se reîntoarce la sânul Naturii-Mume, se integrează în Cosmos, acceptându-și condiția tragică. Conștientizând acest fapt, eul liric își vrea mormântul la „marginea mării", lângă eternele ape. Acesta este modul de încorporare simbolică în materia prima care e apa.

Concluzii

Spațiul acvatic constituie factorul de rezonanță care amplifică impresia de fluid universal și marchează legătura organică între om și elementul cosmic. Apele, prin imensitatea lor, integrează în infinitul astral atât măreția, cât și nimicnicia existenței telurice.

Înfățișat în multiple ipostaze, acvaticul i-a servit poetului Eminescu, împreună cu alte motive fundamentale din opera sa, prilej de meditație profundă asupra condiției umane, mereu în actualitate.

Referințe:

1. Popa, G. *Prezentul etern eminescian.* Iași: Junimea, 1989, 288 p. ISBN 973-37-0022-3.

2. Creția, P. Înfățișa*re.* În: M. Eminescu. *Decebal* Bogdan Dragoș: Cornul lui Decebal* Alexandru Lăpușneanu.* Ediție îngrijită de Petru Creția. București: Eminescu, 1990, p. 3-9. ISBN 973-22-0074-X.

3. Todoran, E. *Eminescu.* București: Minerva, 1972, 572 p.

4. *cf.* Dumitrescu, I. *Metafora mării în poezia lui Eminescu.* București: Minerva, 1972, 353 p.

5. Răchișan, D. *Insula și marea la Mihai Eminescu și la Alexandru Macedonski.* Cluj-Napoca: Mega/Argonaut, 2017, 117 p. ISBN 978-606-543-903-0 (Mega). 978-973-109-753-4 (Argonaut).

6. Petrescu. I . Em. *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*. Prefață Nicolae Balotă. București: Universal Dalsi, 2000, 263 p. ISBN 973-9409-74-1.

Date despre autor:
Galina ANIȚOI, doctor în filologie, conferențiar cercetător la Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.
ORCID: 0000-0002-3166-1472
E-mail: galina.anitoi@sti.usm.md

Prezentat la 24.01.2024

CZU: 81`276.6:34:81`25 **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_15**

LIMBAJE SPECIALIZATE: DIFICULTĂȚILE TRADUCERII ACTELOR NOTARIALE ÎN CONTEXTUL LIMBAJULUI JURIDIC CONTEMPORAN

Olesea VÎNTU,
Universitatea de Stat din Moldova

În prezența diverselor studii referitoare la traducerea actelor notariale, direcțiile teoretice ale particularităților ei în plan istoric, teoretic și practic de utilizare, denotă un larg și neordinar câmp al cercetărilor, deoarece față de el se aplica o abordare de sinteză, fără a se evidenția într-un domeniu aparte și analizându-se ca o traducere în general sau, pur și simplu, ignorându-se. În lucrările teoreticienilor contemporani din domeniu se demonstrează analiza scrupuloasă a traducerilor juridice, a problemelor din această sferă, în ceea ce privește locul limbajului specializat, traducerii actelor notariale și a traductologiei la nivel internațional, iar dezvoltarea rapidă a ştiinţei, intensitatea schimburilor interculturale, necesitatea de acumulare, stocare şi sistematizare a informaţiilor, conceptelor, cunoştinţelor din varii domenii speciale au contribuit la apariţia, consolidarea şi dezvoltarea terminologiei din domeniul limbajului juridic.
Cuvinte-cheie*: terminologie, limbaj specializat, traducere, acte notariale, context.*

SPECIALIZED LANGUAGES: THE DIFFICULTIES OF TRANSLATING NOTARIAL DOCUMENTS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY LEGAL LANGUAGE

In the presence of various studies related to the translation of notarial documents, the theoretical directions of its peculiarities in terms of historical, theoretical and practical use denote a wide and unusual field of research, because a synthesis approach was applied to it, without being highlighted in a separate field and analysing it as a translation in general or simply ignoring it. In the works of contemporary theoreticians in the field, the scrupulous analysis of legal translations, of the problems in this sphere, as regards the place of the specialized language, the translation of notarial documents and translation studies at the international level and the rapid development of science, the intensity of intercultural exchanges, the need to accumulate, store and systematize information, concepts, knowledge from various special fields contributed to the emergence, consolidation and development of terminology.
Keywords*: terminology, specialized language, translation, notarial acts, context.*

Introducere

Actele notariale preconizează explorarea limbajului juridic, acesta fiind purtătorul unei dimensiuni culturale ce se reflectă nu doar în termenii și expresiile proprii unui sistem juridic, ci și în modalitățile de a le expune celor prezenți în acțiuni notariale. Este evident că fiecare domeniu de activitate are un vocabular specific. Trăsăturile lingvistice și culturale ale dreptului organizează textul juridic într-un cadru instituțional bine stabilit, care cuprinde tradițiile, respectiv ideile ce delimitează legalitatea dreptului [1, p. 37]. Existența limbajului juridic este marcată de două elemente care îl constituie: există un limbaj juridic pentru că dreptul conferă un sens precis anumitor termeni, iar ansamblul acestor termeni formează vocabularul juridic; există un limbaj juridic pentru că dreptul își enunță conceptele într-o manieră specifică, enunțurile sale alcătuind discursul juridic. La etapa actuală, se observă o largă tendință pentru mondializarea informației prin intermediul traducerii, iar abordarea problemelor legate de traducerea actelor notariale presupune, în primul rând, o analiză asupra limbajului, a conținutului, conceptului și formelor lexicale, deoarece traducerea juridică este o confruntare a sistemului lingvistic care încă nu a fost explorată în profunzime.

În acest articol vom examina forma în care se reflectă modalitatea de exprimare a terminologiei în actele notariale și adecvarea lor lingvistică în procesul de traducere.

 ISSN 1811-2668

Conceptul de limbaj specializat

În contextul globalizării, apare la începutul secolului XX problema delimitării limbajului și apariția conceptului de limbaj specializat, fapt ce derivă din lucrările cercului lingvistic de la Praga în cadrul şcolii lingvistice structuraliste, înființată în 1926. Reprezentanţii acestei şcoli N. Mathesius, N. S. Trubetzkoy, R. Jakobson. A. I. Isacenco, au definit limbajul funcțional. Recunoaşterea rolului comunicativ al limbilor și al stilurilor sale funcționale a permis descrierea diferitor categorii făcând astfel referire la utilizarea limbii în diferite situații și discipline. Acest fapt i-a condus pe lingviști la concluzia că în orice limbă există elemente specifice, caracteristice diferitor domenii. Astfel, limbajul specializat nu mai este văzut ca un sistem fără context, ci ca un instrument de comunicare, utilizat în diverse contexte. Din acest motiv, specialiştii se concentrează pe aspectul lexical al acestuia, menţionând că cele mai importante diferenţe în cazul limbajelor de specialitate se regăsesc la nivel lexical, în terminologia specifică, deoarece terminologiile prezintă grade diferite de specializare, în funcţie de domeniu şi nivelul de abstractizare.

Studiul limbajelor specializate, a celui juridic în acest caz, ne oferă prilejul formulării unei idei și observații unice privind structura limbajului, a relațiilor lingvistice și culturale dintre diverse popoare. În același context, analiza terminologiilor diverselor domenii de activitate, determinarea ariilor de interferență și a raportului cu limbajul comun constituie obiectivele principale ale cercetării lingvistice contemporane, în special, în direcția evaluării limbajului juridic din punctul de vedere al aspectului funcțional.

În acest context, lingvistica juridică înglobează studiul limbajului juridic. Disciplina numită *lingvistica juridică* sau *jurilingvistica* a fost iniţiată în spaţiul francofon de către cercetătorii François Gény şi dezvoltată de Gerard Cornu (Franţa) şi Jean Claude Gémar (Canada), atribuindu-și ca obiect de studiu limbajul juridic sub două aspecte ce îl definesc: *terminologia juridică* şi *discursul juridic*.

Studiul limbajului juridic se află mereu în centrul atenţiei cercetătorilor, iar problematica clasificării acestui limbaj rămâne a fi una relevantă. Cercetătorul român Barbu Berceanu a consacrat acestui domeniu un studiu, utilizând sintagma *lingvistica juridică*. În pofida faptului că acest studiu a fost adresat juriştilor, autorul a investigat şi aspectul lingvistic al dreptului, fiind de părerea că trebuie să distingem între activitatea dreptului în domeniul lingvistic, drept care atribuie cuvintelor o valoare juridică independentă de domeniul în care se aplică şi activitatea lingvistică în domeniul dreptului, care are în vedere cuvintele cu semnificaţie juridică, specifice vieţii juridice, independent dacă legiuitorul le-a determinat sau nu. O altă sarcină a lingvisticii juridice este studiul măsurii în care intervenţia legiuitorului influenţează limba reală (vorbită, scrisă), atât în intervalul în care actul normativ stabilizator de terminologie este în vigoare, cât şi înainte de intrarea lui în vigoare, ca şi după încetarea lui legală [2, p. 47].

Conform autoarei Angela Bidu-Vrănceanu „Limbajele specializate sau terminologiile sunt diversificate, individuale, și relativ independente. Studiul lor presupune, deci, o abordare specială, proprie fiecărei terminologii care îşi identifică, în primul rând, trăsăturile definitorii. Găsirea unor caracteristici comune, stabilirea unui lexic specializat interferent sunt probleme de mare interes pentru limbile moderne în faza actuală” [3, p. 10].

Michele Cortellazzo, în lucrarea sa *Le lingue speciali*, susține că prin limbaje de specialitate se are în vedere o varietate funcţională a unui limbaj natural, dependent de un domeniu de cunoştinţe sau o sferă de activitate profesională, utilizată pe deplin de un grup de vorbitori mai puţin restrâns decât totalitatea de vorbitori ai limbii, varietatea funcţională a căreia este de a satisface necesităţile de comunicare (în primul rând cele referenţiale) al acelui domeniu specializat [4, p. 8]. De aici rezultă că traducerea limbajelor specializate au termeni şi reguli proprii de organizare a enunţului lingvistic, ele produc texte care pot constitui un obstacol în comprehensiunea acestora, mai ales pentru cei care studiază o anumită limbă ca limbă străină.

Provocările și dificultățile traducerii actelor notariale

Reflecțiile asupra traducerii limbajului specializat a primit autonomie doar recent, câștigându-și rând pe rând un spațiu controversat, dar productiv în matricea științelor umaniste și sociale. Interacțiunea cu alte discipline deja consolidate de-a lungul timpului, precum lingvistica şi literatura comparativă, psihologie, sociologie, antropologie, au contribuit la constituirea aspectului textual al limbajelor de specialitate ce este redat în mod clar şi exact, ţinându-se cont de următoarele:

- *exactitate* – fiecare termen trebuie să facă referire direct la sensul său;
- *obiectivitate* – nu se admit interpretări şi comentarii personale;
- *lipsă de ambiguitate* – fiecare cuvânt indică doar un concept;
- *coerenţă logică* – caracterizată prin o linie clară a dezvoltării textului.

Conceptele de fidelitate a traducerii (acurateţea traducerii, gradul în care traducătorul reuşeşte să redea textul inițial) versus transparenţă a traducerii (gradul în care o traducere, în opinia unui vorbitor nativ, se conformează cu gramatica, sintaxa, expresiile lingvistice ale limbii sale materne) au fost definite *de Schleiermacher*, care distinge între transparenţă, ca metodă care apropie scriitorul de cititor şi fidelitate, care apropie cititorul de autor [5, p. 33].

Astfel, calităţile de bază ale limbajului specializat sunt: obiectivitatea, accesibilitatea și corectitudinea. Fundamental, calităţile de bază ale limbajului specializat în contextul traducerii pot fi analizate pe următoarele niveluri:

La nivel lexical acest limbaj se poate caracteriza printr-un vocabular bine elaborat, diversificat şi inovativ la capitolul formare a cuvintelor, întrucât cuvintele împrumutate din alte limbi, siglele, cuvintele internaţionale, acronimele etc. sunt doar câteva aspecte ce constituie caracteristicile lexicale. Se remarcă o tentaţie deosebită de a folosi cât mai mult *termenii neologici*. „Această atracţie spre neologism este justificată din două puncte de vedere: pe de-o parte, termenul neologic, având semnificaţia exactă a conceptului definit circulă cu mai mare uşurinţă într-o limbă în comparaţie cu termenii creați sau traduși, care au nevoie de timp pentru a se impune ca termeni de specialitate. Pe de altă parte, specialistul este mai sigur de corectitudinea informaţiei pe care o transmite termenul original" [6, p. 6]. Exemple de neologisme prezente în actele notariale: *criptomonedă* < it. *criptovaluta*; *blockchain* < it. *blockchain* (neologisme folosite în *Contract de Tranzacție*); *inteligentizare* < it. *intelligentizzazione*, *uberizare* < it. *uberizzazione* (neologisme ce pot fi folosite în *Contract de prestări servicii tehnologice*); *dezinformație* < it. *disinformazione* (neologism utilizat în contextul unui acord sau a unei declarații care abordează probleme legate de combaterea dezinformării sau protejarea împotriva acesteia).

La nivel morfologic se observă structura binară [subst.+prep.+subst.]: buletin de identitate < it. carta d'identità*;* titlu de proprietate < it. titolo di proprietà. Preferinţa vocabularului juridic pentru acest tipar de compunere se explică – în română, ca şi în italiană – prin faptul că satisface cerinţele de precizie şi economie lingvistică, specifice limbajului juridic. Compusele realizate prin juxtapunere dintr-un substantiv şi un adjectiv se bucură de o frecvenţă însemnată. Deşi din punct de vedere morfologic, elementul central al compusului este substantivul, sub aspect semantic şi funcţional (din perspectivă juridică), ponderea aparţine adjectivului, prin capacitatea sa distinctivă. În general, determinanţii adjectivali sunt postpuşi faţă de substantivul determinat (*amprente digitale* < it. *impronte digitale*; *azil diplomatic* < it. *asilo diplomatico*; *mare liberă* < it. *mare libero*; *portret vorbit* < it. *ritratto parlante*). După modelele străine, apar compusele care conţin prefixoide (*autoabrogare* < it. *autoabrogazione*; *automutilare* < it. *autoinflitta*; *autopază* < it. *autoguardia*) ce reprezintă, de regulă, împrumuturi sau calcuri. Este bine cunoscută permeabilitatea terminologiei juridice pentru neologismele împrumutate. Aceste neologisme au fost adaptate la sistemul fonetic, grafic și morfologic al limbii române (*prizonier* < it. *prigioniero*, *penalist* < it. *penalista*, *insultă* < fr. *insulto*, *criminalitate* < it. *criminalità*). Limba italiană a avut și are un rol important în formarea vocabularului juridic. Majoritatea termenilor juridici împrumutați au o etimologie italiană (*delincvent* < it. *delinquente*; *tratat* < it. *trattato*; *proces (penal)* < it. *processo (penale)*; *procedură (penală)* < it. *procedura (penale)*, *imprudență* < it. *imprudenza*; *complice* < it. *complice*; *avocat* < it. *avvocato*).

La nivel sintactic, relația în cadrul enunţului este una de cauză-efect, iar construcțiile sintactice (absolute gerunziale şi infinitivale) au funcția de depersonalizare ale limbajului, cunoscut şi ca obiectivizarea limbajului. Subiectul este apersonal precedat de un verb copulativ, iar predicatele sunt complexe (cu participiu sau supin ca în *trebuie demonstrat / arătat că; declarat că; trebuie retransmis*). Este preponderentă diateza reflexivă cu valoare impersonală. Sunt utilizate formele pasive şi impersonale, pentru a evidenţia fenomenul sau experimentul, dar nu agentul, precum şi fraze lungi, cu structuri interne complexe, bazate pe structurile nominale, spre exemplu: În cazul în care Cumpărătorul declară rezoluţiunea contractului, terenul trebuie retransmis... < it. *Qualora l'Acquirente dichiari la risoluzione del contratto, il terreno deve essere ritrasmesso...* (Contract de Vânzare-Cumpărare Teren/ Contratto di Compravendita del Terreno).

În structura limbajului actelor notariale sunt prezente abrevierile pentru a menține documentele clare și concise, aceste abrevieri sunt standardizate, pentru a evita confuzia atât în limba română, cât și în limba italiană: *C.F.: Cod Fiscal* < it. *Codice Fiscale*; *C.I.: Carte de Identitate* < it. *Carta d'identità*; *C.N.P.: Cod Numeric Personal* < it. *Codice Numerico Personale*; *A.C.: Act Comercial* < it. *Atto Commerciale* ș.a.

Actele notariale sunt caracterizate printr-un limbaj complex ce este determinat și de prezența cuvintelor compuse, precum: *contract de vânzare-cumpărare < it. contratto di compravendita; declaratie de divorț < it. dichiarazione di divorzio; contract de închiriere < it. contratto di locazione; procură notarială < it. procura notarile; contract de credit ipotecar < it. contratto di mutuo ipotecario; testament olograf < it. testamento olografico*.

În general, actele notariale sunt redactate într-un limbaj formal și precis, cu scopul de a fi clare și lipsite de ambiguitate. Cu toate acestea, uneori se pot regăsi și figuri de stil care pot fi utilizate pentru a evidenția anumite aspecte sau pentru a crea o impresie mai puternică. Iată câteva exemple de figuri de stil care ar putea apărea în actele notariale:

- **Metafora**: *Acest contract reprezintă* ***fundamentul solid pe care se va clădi parteneriatul nostru*** *< it. Questo contratto rappresenta la* ***solida base su cui costruiremo la nostra collaborazione****.*

- **Personificarea:** ***Legea privește cu ochiul vigilent*** *toate tranzacțiile comerciale < it.* ***La legge guarda con occhio vigile*** *su tutte le transazioni commerciali.*

- **Hiperafora**: *Cu această declarație* ***mă angajez solemn să respect*** *toate clauzele contractuale < it. Con la presente dichiarazione* ***mi impegno solennemente a rispettare*** *tutte le clausole contrattuali.*

- **Antiteza**: *Această înțelegere va fi valabilă* ***atât în zilele senine, cât și în cele înnorate*** *< it. L'accordo sarà valido* ***sia nelle giornate limpide che in quelle nuvolose.***

- Enumerarea: *Părțile sunt de acord să respecte întocmai* ***clauzele*** *referitoare la termenii,* ***condițiile și obligațiile*** *prevăzute în prezentul acord < it. Le parti si impegnano a rispettare rigorosamente i* ***termini, le condizioni e gli obblighi*** *stabiliti nel presente accordo.*

Aceste figuri de stil pot fi utilizate în mod subtil în actele notariale pentru a îmbogăți stilul de redactare și pentru a clarifica anumite aspecte. Totuși, este important ca utilizarea lor să nu afecteze claritatea sau să creeze ambiguitate în înțelegerea documentului. De aceea, de obicei, ele sunt folosite cu măsură și în contexte potrivite.

Reieșind din cele expuse mai sus, traducătorul trebuie să fie familiarizat cu termenii și expresiile juridice în ambele limbi pentru a asigura o traducere corectă și să fie conștient de diferențele culturale și juridice dintre sistemele legale din țările sursă și țările țintă. Astfel, traducerea trebuie să țină cont nu doar de termenii specifici, ci și de sensul și conotațiile acestora în contextul legal specific.

Traducătorii care se ocupă de traducerea actelor notariale trebuie să țină cont de următoarele aspecte:

- *Aspectul gramatical,* care presupune cunoaşterea codului lingvistic al regulilor de formare a cuvintelor, de pronunţie / scriere şi de structurare a propozițiilor;

- *Aspectul sociolingvistic,* care presupune abilităţile necesare şi capacitatea de a utiliza şi de a înţelege enunţurile în context, de a percepe sensul lor real, conferit de subiect, de context, de statutul participanţilor, de scopul interacţiunii etc.;

- *Aspectul discursiv,* care presupune capacitatea de a combina forma şi sensul pentru a obţine texte scrise sau orale de diferite genuri, cu un caracter unitar. Unitatea sensului actului notarial trebuie să fie dată de coeziune și de coerență.

Concluzii

În cadrul acestei cercetări și analize lingvistice a limbajului prezent în actele notariale s-a stabilit că unitățile distincte și elementele definitorii ale limbajului specializat corespund unor rigori aparte – termenul comunică esența unei expresii exacte, evitând ambiguitatea.

Traducerea actelor notariale din limba română în limba italiană este o sarcină complexă și importantă, care implică multe aspecte legale, culturale și lingvistice, iar precizia și corectitudinea sunt esențiale, deoarece actele notariale conțin informații legale și financiare semnificative și orice eroare de traducere poate avea consecințe grave din punct de vedere legal, lingvistic și financiar. Prin urmare, traducătorii trebuie să

fie extrem de atenți și preciși în munca lor, respectând forma originalului. Acest studiu demonstrează că limbajul juridic prezent în actele notariale este alcătuit din termeni de specialitate, fiind înțeleși și întrebuințați în mare parte doar de specialiștii ce activează în acest domeniu, lucrul acesta demonstrând că traducerea nu este doar o transpunere lingvistică, ci este un adevărat sistem de adaptare socioculturală și sociolingvistică. Prin abordarea corectă a acestor caracteristici, traducătorii din acest domeniu pot contribui considerabil la facilitarea tranzacțiilor și a investițiilor internaționale în Republica Moldova.

Referințe:

1. CANEPARI, Michela. *Linguistica, lingua e traduzione*. Vol. 1. Limena: Editore Libreria Universitaria, 2016, 468 p. ISBN-10 8862928327.
2. BERCEANU, Barbu. *Dreptul și limba. Știința dreptului și lingvistica. Succinte considerații teoretice și aplicative*. În: *Studii și cercetări juridice*. XXVI, vol. 3, București, 1981, 247 p.
3. BIDU-VRĂNCEANU, Angela. *Lexic comun, lexic specializat*. București: Editura universității din București, 2000,177 p. ISBN 9789735754860.
4. CORTELAZZO, Michele A. *Le lingue speciali*. Padova: Unipress, 1994,121 p. ISBN 8880980957.
5. SCHLEIERMACHER, Friedrich Daniel Ernst. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens. În: *W. Wilss, The Science of Translation. Problems and Methods*. Tübingen: Günther Narr, 2003, 17 p. [Accesat 8 aprilie 2024].
6. Disponibil:https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10110835/1/Hermans_Chapter%201%20Schleiermacher%20Theo%20Hermans%20Final%20Version.pdf
7. ATHU, Cristina. *Delimitarea terminologiilor de specialitate*. În: *EUROMENTOR*. București, Vol. I, No.2, iunie 2010. English version.
8. Disponibil: https://euromentorjournal.ro/index.php/en/reviste-2

Date despre autor:
***Olesea VÎNTU*,** doctorandă, Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0009-0005-1913-2040
E-mail: ventusolesea@gmail.com

Prezentat la 12.04.2024

CZU: 811.135.1`35(478)"1967" **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_16**

„NORMELE ORTOGRAFICE ȘI DE PUNCTUAȚIE ALE LIMBII MOLDOVENEȘTI” DIN 1967: APLICAREA ACESTORA ÎN MANUALELE ȘCOLARE ALE TIMPULUI

Liliana BOTNARI,
Universitatea de Stat din Moldova

Gramatica intitulată Normele ortografice și de punctuație ale limbii moldovenești, editată în 1967 la Chișinău, este un rezultat al implementării Hotărârii nr. 201 despre introducerea literei „ӂ” (gi) în alfabetul limbii moldovenești (17 mai 1967), pentru redarea mai exactă a sunetului ,,dj”. Elaborarea acestei hotărâri, precum și introducerea semnului grafic nou este o repercusiune a Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din octombrie 1965, când s-a cerut revenirea la grafia latină, astfel, formându-se premisele unor noi evenimente de trezire a conştiinţei naţionale în Basarabia. Prin urmare, în studiul de față, cercetăm gradul de implementare a noilor norme ortografice și ortoepice în manualele școlare din acea perioadă și reflectarea evenimentelor socio-politice în conținutul acestora.
Cuvinte-cheie: *alfabet latin, „limbă moldovenească”, limbă română, glotopolitică, limbă națională, mișcare națională.*

„SPELLING AND PUNCTUATION RULES OF THE MOLDOVAN LANGUAGE” FROM 1967: THEIR APPLICATION IN THE SCHOOL BOOKS OF THE TIME

The grammar entitled Normele ortografice și de punctuație ale limbii moldovenești, edited in 1967 in Chișinău, is a result of the implementation of Decision no. 201 on the introduction of the letter „ӂ” (gi) in the alphabet of the Moldovan language (May 17, 1967), for ‚a more accurate rendering of the sound „dj”. The elaboration of this decision, as well as the introduction of the new graphic sign, is a repercussion of the 3rd Congress of the Union of Writers from October 1965, when it was requested to return to the Latin script, thus forming the premises for new events to awaken national consciousness in Bessarabia. Therefore, in the present study, we investigate the degree of implementation of the new orthographic and orthoepic norms in the school textbooks of that period and the reflection of socio-political events in their content.
Keywords: *Latin alphabet, ,,Moldovian language”, Romanian language, glottopolitics, national language, national movement.*

În anii ’60 s-a intensificat mişcarea naţională din Basarabia, solicitându-se un alfabet care să redea toate sunetele limbii române, extinderea utilizării limbii materne – în grădiniţe, şcoli etc., precum şi sărbătorirea unor personalităţi istorice: Ștefan cel Mare, Mihai Eminescu etc., altfel spus se atestă o mişcare activă de distanțare de „limba moldovenească” și de „crezurile” sovietice.

Mitul „specificului limbii moldovenești” a fost spulberat, susține V. Mândâcanu în articolul său Veșmântul ființei noastre, de către filologul rus D. E. Mihalci, care, în cadrul unei conferințe de romanistică, ce și-a desfășurat lucrările la Chișinău, la 19-21 iunie 1961, declara că „Toți oamenii de știință de până la mine, cum sunt M. V. Serghievski, V. F. Șișmariov ş. a., care au afirmat că limba moldovenească este de sine stătătoare, au greșit. (...) Din punct de vedere politic această limbă există, însă din punctul de vedere al lingvisticii este un nonsens” [1, p. 167]. Rolul relevant al afirmațiilor lui D. E. Mihalci este recunoscut și de către Anatol Ciobanu, care amintește o altă secvență a discursului său: „În ceea ce priveşte chestiunea existenţei de sine stătătoare a unei limbi moldoveneşti deosebite de română personal aş prefera să ader la lingviştii burghezi de peste hotare care nu recunosc o atare limbă.” [2, p. 77].

Mai târziu, alți lingviști ruși, precum T. B. Alisova, T. A. Repina, M. A. Tariverdieva vor susține similitudinea perfectă dintre limba română și „limba moldovenească”, „lăsându-ne latitudinea de a înțelege că unica deosebire stă în ,,coaja” alfabetului” [1, p. 167].

Toate aceste afirmații argumentate de către intelectualii ruși aveau să constituie premisele unor noi evenimente de trezire a conștiinței naționale, cu rezonanță istorică, din Basarabia, care tindeau să combată „niște manevre terminologice în albia îngustă a adevărurilor lingvistice” [ibidem, p. 79].

Unul dintre acestea este Congresul al III-lea al scriitorilor, desfășurat în zilele de 14-15 octombrie 1965 la Chișinău, care a fost ca un manifest pentru adevăr, abordând problemele culturii naționale, ale funcționării limbii materne și ale revenirii la alfabetul latin. V. Bahnaru, cercetând comunicările prezentate în cadrul congresului [3], menționează că prin acest eveniment de amploare „scara valorică se reconfigurează, se supune unor noi criterii de apreciere” [ibidem], se ia în dezbatere problema valorificării clasicilor, se analizează situația lingvistică dezastruoasă, chiar dacă majoritatea autorilor s-au supus autocenzurii și interdicțiilor de exprimare. Soluția salvatoare propusă, susține V. Bahnaru, a fost trecerea la grafia latină, la „veșmântul firesc” al limbii. Firește, post-factum Congresul a fost aspru criticat și considerat un act diversionist, ce demonstra ineficiența propagandei ideologice comuniste. Chiar dacă desfășurarea acestui eveniment a declanșat războiul propagandistic antiromânesc din RSSM, putem considera că, involuntar, tot respectivul congres a servit drept suport pentru actualizarea normelor ortografice și ortoepice din 1967.

În gramatica intitulată „Normele ortografice și de punctuație ale limbii moldovenești” din 1967, editată la Chișinău, alfabetul este compus din 31 de litere, 7 vocale: а, э, и, о, у, ы, э; 2 vocale iotate: ю, я; 1 semivocală: й; 20 de consonante: б, в, г, д, ж, ӂ, з, к, л, м, н, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш; semnul moale: ь. Astfel, notăm că este redus numărul vocalelor – „sămnul dispărțitor” ъ dispare, precum și consoana щ, însă observăm prezența unei noi consoane – ӂ. Este un rezultat al implementării Hotărârii nr. 201 (1967), semnată de către „A. Diordița, Președintele Sovetului Miniștrilor al RSS Moldovenești și L. Diacenco, Cârmuitorul Treburilor Sovetului Miniștrilor al RSS Moldovenești”, despre introducerea literei „ӂ” (gi) în alfabetul limbii moldovenești, pentru „redarea mai exactă a sunetului «dj»” din 17 mai 1967, care, pe lângă noile norme ortografice și ortoepice, urma „să asigure până la 1 ianuarie 1968 toate tipografiile ziarelor și revistelor cu șriftul necesar, precum și să rezolve toate problemele tehnice legate de trecerea la noile norme ortografice”, să introducă în claviatura mașinilor de dactilografiat noua literă și să „oblige ministerele și instituțiile de stat” să se conformeze noilor norme. Elaborarea acestei hotărâri, precum și introducerea semnului grafic nou este o repercusiune a Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din octombrie 1965, când s-a cerut revenirea la grafia latină, solicitare de drept, care, din păcate, avea să mai aștepte până în 1989. În acest sens, Gheorghe Negru consideră că „odată cu introducerea africatei „G”, (...) se obține, de facto, înlocuirea definitivă a „limbii moldovenești”, inventată la Tiraspol și impusă de armata sovietică și N.K.V.D., cu limba română, folosită până la ocupația sovietică. (...) Încetul cu încetul, „ocupanta” – limba moldovenească literară” – a cedat terenul stăpânei de drept – limbii române literare, ce s-a impus în mod firesc, natural, prin voința purtătorilor ei. „Limba moldovenească literară” a rămas să existe doar în denumire.” [4, p. 44].

Manualul „Gramatica limbii moldovenești. Fonetica. Morfologia”, editat în 1970 de către S. Berejan, A. Dîrul și alții, implementează noua regulă, litera ӂ (g) găsindu-se, chiar din prefață, în lexemele: лоӂикэ = logică, морфолоӂия = morfologia, precum și în textul propriu-zis al gramaticii: ӂингаше = gingașe (6), раӂет = raget (7), formă învechită a cuvântului „răget”, ӂям = geam (14), дражи = dragi (36) ș. a. Analizând metalimbajul lingvistic al lucrării, constatăm identitatea perfectă a acestuia cu cel din limba română de peste Prut, ale cărei norme le găsim fixate în „Morfologia structurală a limbii române” de V. Guțu Romalo din 1968 [5], precum clasificarea părților de vorbire în flexibile și neflexibile, coincidența denominației părților de vorbire: substantiv, adjectiv, articol, pronume, numeral, verb, adverb, prepoziție, conjuncție și interjecție, cu excepția particulei care încă se mai păstrează în gramaticile de la Chișinău, identitatea sistemelor fonetice, lexicale și gramaticale. Noțiunile de bază ale morfologiei, prezentarea claselor lexico-gramaticale, a flexionării și a funcțiilor sintactice a acestora, organizarea paradigmatică a categoriilor gramaticale, precum și mijloacele de realizare a flexiunii sunt identice cu cele ale limbii române, cu unele mici excepții. Prin urmare, gramatica limbii române de astăzi distinge 5 moduri ale verbului: indicativ (învață), conjunctiv (să învețe), condițional-optativ (ar învăța), prezumtiv (va fi învățând) și imperativ (învață!), care se regăsesc și în gramatica limbii moldovenești din 1970: indicativ, conjunctiv, condițional, potențial și imperativ. Observăm că doar modul prezumtiv este redat prin alt termen – potențial, însă exprimând în ambele

gramatici o acțiune simultană cu momentul vorbirii sau o acțiune posterioară momentului vorbirii și formându-se de la viitorul indicativ al verbului auxiliar „a fi” și gerunziul verbului de conjugat. Drept model de conjugare, autorii gramaticii din 1970 propun: vei fi așteptând, va fi zis ş. a. (p. 179), particularitățile de conjugare fiind identice cu cele ale gramaticii din 2019. Formele nepredicative ale verbului sunt, de asemenea, identice: infinitivul, participiul, supinul și gerunziu, cu o mică diferență fonetică în cazul gerunziului – жерундиул = gerundiul, sunetul „gi” fiind grafic reprezentat prin noua literă ж.

Analizând textele presei periodice din acele vremuri, lecturăm nu doar scriitori sovietici sau fraze clișeizate, ideologice, ci găsim secvențe sau versuri excerptate din unele lucrări ale scriitorilor clasici și nu numai: M. Eminescu, A. Mateevici, I. Creangă, A. Russo, G. Meniuc, A. Lupan, care demonstrează că cenzura și controlul riguros al conținutului conform „idealurilor” sovietice se atenuează treptat.

„Limba moldovenească. Gramatica, ortografia, dezvoltarea vorbirii. Manual pentru clasa 1” de E. Guțan continuă să-i învețe pe micii elevi normele gramaticale din 1967, prin același alfabet chirilic de 31 de litere, însă continuând propagarea ideologiei sovietice prin versuri cu patos: „Cu Moscova-i Kievu'n mare frăție, / Demult el frăție a legat. / În numele țării credință Rusiei / Hmelnițchii pe veci a jurat” (p. 53), prin texte ce argumentau superioritatea artileriei Armatei Roșii care iubește pacea: „Armata Sovetică este mare și puternică. Ea are cele mai bune mașini, tancuri, rachete, avioane, vapoare, submarine. Dar Armata Sovetică iubește pacea.” (p. 69). Dincolo de aceste înflăcărate declarații, care urmăreau intenția să „înaripeze” sufletele copiilor și să le demonstreze măreția și bunăvoința U.R.S.S.-istă, gramatica și normele ei rămâneau a fi exact aceleași, prezentate și adaptate vârstei școlarilor.

N. G. Corlăteanu, în „Limba moldovenească literară contemporană. Lexicologia” din 1982, abordează etimologia unor termeni, demonstrând proveniența latină sau greacă a acestora: lexic > gr. „lexikon”, vocabular > lat. „vocabulum” (p. 3); sau lat. „verso” > mold. vers, lat. „verus” > mold. văr, lat. „rees” > mold. rău, lat. „veteranus” > betranu > mold. bătrân (ibidem, p. 78), lat. „in” > mold. în, lat. „in-ab-ante” > mold. înainte, lat. „impleo” > mold. împlu, lat. „sinus” > mold. sân, lat. „horrire” > mold. urî ș. a. (p. 72). Dicționarul explicativ al limbii române ne prezintă următoarea etimologie pentru aceleași unități lexicale: lexic > fr. „lexique”, iar dicționarul francez Larousse indică „lexique” > „grec lexikon, de lexis, mot” (adică „lexique” este un cuvânt de etimologie greacă), respectiv, N. G. Corlăteanu a dedus etimologia „ab ovo” a cuvântului, nu cea obținută prin filieră franceză; vocabular > fr. „vocabulaire”, dar și lat. „vocabularium”; vers > fr. „vers”, lat. „versus”; văr > lat. „verus”; rău > lat. „reus”, bătrân > lat. „betranus” (= veteranus); în > lat. „in”; înainte > lat. „in ab ante”; împlu – forma învechită și populară a cuvântului „umple” > lat. „implere”; sân > lat. „sinus”; urî > lat. „horrire”. Confruntând varianta etimologică a cuvintelor „moldovenești” propusă de N. Corlăteanu și etimologia cuvintelor românești indicată în DEX, remarcăm coincidența perfectă a acestora, unica diferență constând în scrierea chirilică.

În aceeași lucrare, N. Corlăteanu distinge ca limbi romanice răsăritene (p. 21): limbile nord-dunărene – limba moldovenească și limba română, limbile sud-dunărene – aromâna sau macedoromâna, meglenita sau meglena, istriana sau istiota și dalmata sau veliota, ultima menționând că este o limbă moartă. De fapt, toate limbile sud-dunărene nu sunt altceva decât dialectele limbii române istorice, diferențierea în limbi nord-dunărene și sud-dunărene fiind doar în funcție de dialectul sau graiul vorbit în acea zonă, însă limba literară este unică – limba română.

În altă ordine de idei, N. Corlăteanu (p. 22) afirmă că limba vorbită de un popor sub toate aspectele sau variantele sale se prezintă ca limbă națională a acelui popor. În cadrul limbii, autorul diferențiază dialectele, graiurile, argourile, jargoanele, însă „cel mai însemnat dintre aspectele sau variantele funcționale ale unei limbi naționale este limba literară”, care are un caracter supradialectal, multifuncțional și polivalent. Prin urmare, N. Corlăteanu consideră că limba literară este o variantă funcțională a limbii naționale, dar care are totuși un caracter supradialectal, fiind unica variantă care dispune de norme literare – „totalitate de mijloace fonetice, gramaticale și lexicale folosite în mod regulat în limba dată, recomandate de gramatici, dicționare și confirmate de autoritatea scriitorilor de vază” (p. 25). O constatare a autorului ține de faptul că limba literară nu dispune de particularitățile fonetice specifice graiurilor „moldovenești”: consonantele labiale p, b, m nu se palatalizează, literare considerându-se formele: picior, copil, bine, vrabie, miere, nimic, iar formele chișior, tișior, cior; copchil; ghine, biĭne; vraghie; n'ere; n'ică sunt forme dialectale, locale. Astfel,

eliminând fonetismele și grafia cu alfabet chirilic, nu găsim nicio diferență între unitățile lexicale ale limbii literare de pe teritoriul basarabean din 1982 și limba literară română de peste Prut.

În alte rânduri, autorul susține că prin normele ortografice aprobate de Sovietul Miniștrilor al RSSM, prin hotărârea de la 2 august 1957 și cea de la 17 mai 1967 „s'a căutat a realiza o apropriere de principiile de ortografiere, de modul cum scriau clasicii, în special V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă și alții" (p. 227), dar „nici la clasici nu se poate constata o consecvență deplină în privința formei grafice a operelor literare", în continuare menționând că trăsăturile specifice pronunțării moldovenești trebuie păstrate și în scris.

Prin cele menționate mai sus, conchidem că realitatea glotopoliticii anilor postbelici, contextul istoric și social-politic în care activau savanții lingviști erau vitregi, neprielnice adevărului științific, or, în anii '40-'60, când limba rusă devenea forțat limba oficială și de prestigiu pe teritoriul basarabean, lingviștii, precum N. Corlăteanu, I. C. Varticean sau S. Berejan, militau măcar pentru promovarea așa-zisei „limbi moldovenești", care avea un vocabular mai mult latin, fapt pe care nu pregetă să-l susțină niciunul dintre ei, fiind conștienți de adevărul științific și istoric despre limba română, însă fiind impuși să se racordeze la posibilitățile de a scrie de atunci, printr-o cenzură riguroasă. Ion Nuță menționează, în acest sens, un interviu al lingvistului acordat redactorului-şef al revistei „Limba română" din Chișinău (nr. 1, 1995, p. 44-51), în cadrul căruia N. Corlăteanu afirmă că „nu trebuie acuzați oamenii de știință de lipsă de onestitate într-o anume perioadă, privind părerile despre limbă. Lucrurile nu se puteau spune exact datorită condițiilor de absolutism politic și dictatură, când acestea toate erau impuse, venite «de sus». Neavând o dezvoltare liberă, în contact cu limba română, limbajul vorbit și limba literară din Basarabia au fost văduvite de o evoluție normală, în special în privința îmbogățirii vocabularului cu caracter romanic, a însușirii terminologiei științifice și tehnice." [6, p. 141]. Aceeași realitate dureroasă ne-o ilustrează și Alexandru Dîrul, afirmând: „Dezmățul dezlănțuit în anii '30 în R.A.S.S.M. și represaliile din 1940 și cele de după război – în Basarabia și-au avut efectul scontat, „băgându-le mințile în cap" și filologilor, care erau gata să recunoască legitimitatea nu numai a termenului de limbă moldovenească, ci chiar și a celui de limbă tiraspoleneească, dacă lucrul acesta li s-ar fi cerut." [7, p. 34]. Autorul atestă faptul că deși lingviștii foloseau termenul „limbă moldovenească", gramaticile și dicționarele editate de ei se deosebeau de cele din România doar după grafie.

În același context, Gheorghe Negru amintește că „rezistența în fața rusificării și deznaționalizării, lupta pentru drepturile etnice ale românilor din Basarabia a fost posibilă numai sub flamura „moldovenismului". Orice manifestare de românism era urmărită de K.G.B. și sancționată sever (exmatricularea studenților, destituirea din posturi, ostracizarea oamenilor de artă, închiderea accesului la mijloacele de informare în masă, nepublicarea, (...), privațiunea de libertate în penitenciare sau spitale de bolnavi psihici" [4, p. 91]. Așadar, prețul adevărului era unul extrem de mare, iar lingviștii, oamenii de cultură mizau atunci nu atât pe restituirea numelui adevărat al limbii literare, cât pe salvgardarea acesteia, sub orice nume, extinderea sferei de utilizare și aplicare a alfabetului latin.

Prin urmare, chiar dacă lingviștii români din Basarabia, adepți ai adevărului științific, erau persecutați și supuși represaliilor de după război, fiind constrânși de regimul sovietic, în unele perioade, să se distanțeze de adevăr, numirea unei limbi cu alt nume nu a făcut-o să devină alta: limba literară „moldovenească" a gramaticilor de după al doilea război mondial se identifică cu limba literară română, printr-o identitate perfectă a metalimbajului lingvistic și a coincidenței deloc accidentale a sistemelor fonetice, lexicale și gramaticale.

La 1 noiembrie 1988, la Chișinău, a fost convocată o consfătuire a colaboratorilor Institutului de Limbă și Literatură al A.Ș. din Chișinău și a lingviștilor importanți de la Moscova, Leningrad, Kiev, și anume „Teoria variativității și aplicării ei la situația lingvistică din R.S.S.M., în cadrul căreia a fost adoptată o rezoluție ce conținea câteva recomandări:

- decretarea limbii naționale din R.S.S.M. drept limbă de stat în republică;
- recunoașterea unității limbilor care funcționează în R.S.S.M. și în Republica Socialistă România;
- revenirea la sistemul grafic latin.

Aceste recomandări imperative au reprezentat începutul sfârșitului „limbii moldovenești", glotonim care, de altfel, nici nu a fost menționat în rezoluția respectivă. Tot în 1988, odată cu inițiativa unui grup de

intelectuali din Basarabia, în frunte cu Valentin Mândâcanu, Serafim Saca, Vladimir Beşleagă şi alţii, de a adresa o „Scrisoare deschisă” Comisiei interparlamentare pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovenești, cerând revenirea la alfabetul latin și oficializarea limbii române ca limbă de stat, se intensifică mişcarea de renaștere națională românească, organizându-se manifestații în sprijinul limbii și a alfabetului. La 27 august 1989 s-a organizat hotărâtorul eveniment Marea Adunare Naţională; intelectualii și oamenii de rând revendicau Sovietului Suprem proclamarea limbii române ca limbă de stat și revenirea la grafia latină. Drept urmare, patru zile mai târziu, pe 31 august 1989, a fost votată legea despre revenirea la alfabetul latin și oficializarea limbii române.

În concluzie, gramaticile elaborate în urma anexării Basarabiei la Uniunea Sovietică, chiar dacă erau scrise cu alfabet chirilic și abundau în grafii dialectale, fixau aceleași norme gramaticale, aceleași reguli ortoepice ale limbii române. „Limba moldovenească”, oricât de multe elemente de vocabular inventate sau împrumutate din limba rusă a avut pe parcursul perioadei sale de evoluţie, oricare pronunţie, migălos şlefuită de către lingviștii pro-sovietici, oricare construcții sintactice ambigue și eronate, fixate în manualele „de specialitate”, i-au fost impuse, și-a păstrat aceeași gramatică a limbii române, aceleași forme morfologice aplicate unităților de limbă, conservându- și esența românească, chiar dacă alfabetul latin era înlocuit cu cel chirilic. Distanțarea bine organizată a vorbirii limbii corecte în spațiul basarabean, denaturarea pronunțării limbii române rămâne a fi astăzi doar la nivel de comunicare orală, și aceasta evidenţiindu-se între membrii comunităților rurale, în viața cotidiană sau în sferele neinstituționale. Limba română din Basarabia a trecut prin aceeași evoluţie ca şi limba română din România, doar că în paşi mai lenţi, stagnând din cauza unui bilingvism nesănătos, dar obligatoriu, unei amnezii temporare a conştiinţei vorbitorilor, derutaţi de conglomerația evenimentelor și a schimbărilor politice, administrative și culturale. Ba mai mult, identitatea limbii române, și la nivel gnoseologic, prin combaterea teoriei existenţei unei limbi autonome, „moldovenești”, a fost recunoscută de „către mai mulţi lingviști din România încă din 1953, printre aceştia fiind: Elena Lungu (Carabulea), Ion Moise, Valeria Guţu (Romalo), Alexandru Ionaşcu, Iorgu Iordan, Dimitrie Macrea, Victor Vascenco, Gheorghe Mihăilă sau Elena Slave” [8, p. 117].

În pofida faptului că acest petic de pământ românesc al basarabenilor nu a avut atâta timp acces la sursele de cultură și civilizaţie românească, ci doar la cele rusești, toate golurile din vocabular fiind completate, în acea perioadă, cu denominații din limba rusă, limba sa nu a devenit alta, ci, într-un ritm mai lent, continuă să se dezvolte și „să se adape” din resursele românești de care a fost privată atâta timp.

Referinţe:

1. MÂNDÂCANU, V. *Veșmântul ființei noastre*. În: *Situația sociolingvistică din R.S.S.M. reflectată în presa periodică (1987-1989)*, vol. I, partea 1. Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Lingvistică. Resp. de ed.: BEREJAN, S., BOCHMANN, K., BOTNARCIUC, V. ş.a. Chişinău: Concernul PRESA, 1999, p. 157-181. ISBN 9975-944-33-7.
2. MĂTCAȘ, N. *Simulacrul argumentului științific*. În: *Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente.* Ediţia a II-a. Chişinău: Casa Limbii Române, 2007, p. 69-84. Disponibil: https://limbaromana.md/carte/d11.pdf [Accesat: 12.01.2024].
3. BAHNARU, V., COJOCARU, Gh. E. *Congresul al III-lea al uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 1965)*. Chișinău: Editura Tehnica-Info, 2018, 412 p. ISBN 978-9975-63-433-5.
4. NEGRU, Gh. *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*. Chișinău: Prut Internațional, 2000, 132 p. ISBN 9975-69-100-5.
5. GUȚU-ROMALO, V. *Morfologia structurală a limbii române (substantiv, adjectiv, verb).* București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 358 p.
6. NUȚĂ, I. *Adepți ai existenței „limbii moldovenești”*. În: *Zargidava. Revistă de istorie.* Nr. V. Bacău: Editura Conexiuni, 2006, p. 133-146. ISBN 973-85193-0-6.
7. DÎRUL, A., EȚCU, I. *Cum a fost impusă denumirea „limbă moldovenească” la est de Prut.* În: *Limba română.* Ediție specială. Conferința științifică „Limba română este numele corect al limbii noastre”, Chișinău, 20-21 iulie 1995. Nr. 4 (22). Chișinău: Tipografia Editurii „Universul”, 1995, p. 33-36. ISSN 0235-9111. Disponibil: https://limbaromana.md/arhiva/Nr.%204,%201995.pdf [Accesat la 02.03.2023].

8. VINTILĂ-RĂDULESCU, I. *Limba moldovenească și limba română* [online]. În: *Limba Română*, Nr. 6-10, anul XIII, 2003, p. 113-118. Disponibil: http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A20901/pdf [Accesat la 19.09.2023].
9. BEREJAN, S., DÎRUL, A. *Gramatica limbii moldovenești. Fonetica. Morfologia.* Chișinău: Editura Lumina, 1970, 227 p.
10. GUȚAN, E. P. Limba moldovenească. Gramatica, ortografia, dezvoltarea vorbirii. Manual pentru clasa 1, ediția a 5-a. Kiev-Cernăuți: „Radianska Școla", 1983, 159 p.
11. CORLĂTEANU, N. G. Limba moldovenească literară contemporană. Lexicologia. Chișinău: Lumina, 1982, 238 p.

Date despre autor:
Liliana BOTNARI, doctor în filologie, cercetător științific superior, Centrul de Lingvistică, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM.
ORCID: 0000-0002-9909-2982
Google Scholar: https://scholar.google.com/citations?user=jUktiF0AAAAJ

Prezentat la 26.02.2024

CZU: 81`42:338.48=03.135.1:81`25:004.774=111 https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_17

ABORDAREA DISCURSULUI TURISTIC ÎN PROCESUL DE LOCALIZARE A SITE-URILOR TURISTICE

Silviana CUPCIC,
Universitatea de Stat din Moldova

Discursul turistic este în centrul atenției cercetătorilor grație procesului avansat de tehnologizare a industriei turismului și necesității sporite de comunicare eficientă și de traducere de înaltă calitate a informației distribuite utilizatorilor din mediul virtual. Progresul tehnologic a creat noi tendințe, inclusiv și in domeniul traductologiei, astfel localizarea site-urilor turistice oferă diverse arii de studiu a textelor turistice și dificultăților de traducere ale limbajului turistic, în special în ceea ce privește elementele culturale întâlnite în textele turistice. Localizarea unui site turistic constă în adaptarea produselor pentru diferite culturi și limbi, astfel localizarea este un proces de culturalizare a mesajului transmis receptorului și presupune o abordare minuțioasă a culturemelor din limba sursă. Site-urile turistice din Republica Moldova includ multe informații culturale, iar traducerea acestora necesită o înțelegere profundă a culturemelor și a diverselor aspecte culturale specifice atât limbii-sursă, cât și limbii-țintă.

Cuvinte-cheie: *limbaj specializat, discurs turistic, localizare, culturalizare, culturem.*

APPROACHING THE TOURIST DISCOURSE IN THE LOCALIZATION PROCESS OF TOURIST SITES

Tourism discourse is in the center of researchers' attention thanks to the advanced technological process of the tourism industry and the increased need for effective communication and high-quality translation of information delivered to users in the virtual environment. The technological progress has created new trends in the field of translation studies, thus the localization of tourist sites offers various areas of study of tourist texts and the translation difficulties of tourism language, especially regarding the cultural elements encountered in tourist texts. The localization of a tourist site consists in the adaptation of products for different cultures and languages, thus localization is a process of culturalization of the message transmitted to the receiver and involves a thorough approach of culture-bound words from the source language. The tourism websites from the Republic of Moldova include a lot of cultural information, and their translation requires a deep understanding of culture-bound words and various cultural aspects specific to both the source and target languages.

Keywords: *specialized language, tourism discourse, localization, culturalization, culture-bound words.*

Introducere

Turismul este atât o componentă semnificativă a vieții moderne, cât și un obiect de studiu și cercetare, deoarece a devenit o parte a procesului complex de schimbare și dezvoltare a societății și economiei cunoscut sub numele de „globalizare”. În lumea multiculturală de astăzi, organizațiile turistice au nevoie de noi abilități pentru a comunica cu clienții, a interacționa cu părțile interesate și a promova destinațiile turistice. În ultimii ani, dezvoltarea tehnologiilor și numărul tot mai mare de persoane care accesează Internetul au adus unele schimbări semnificative, nu numai în modul în care călătorii din întreaga lume își descriu experiențele personale, ci și în modul în care obțin informații despre destinații. Întrucât industria turismului este concepută pentru a atrage cât mai mulți clienți pentru a obține profit, organizațiile turistice au nevoia de a vinde același produs pe piețe diferite și către clienți diferiți, ceea ce înseamnă că tipuri diferite de informații trebuie furnizate. Din acest motiv este imperativă cercetarea asupra textului turistic și procesului de localizare a site-urilor turistice.

În acest articol vom examina limbajul turistic, conceptul de localizare și abordarea culturemelor de pe site-urile turistice din Republica Moldova în procesul de localizare a acestora.

Discursul turistic ca limbaj specializat

Limbajul site-urilor turistice poate să joace un rol esențial în prezentarea și imaginarea unei destinații turistice în diverse moduri, iar textul turistic este un element determinant pentru alegerea unei destinații, devenind chiar elementul constitutiv al acesteia. De mai bine de două decenii discursul turistic a început să fie investigat din perspectiva lingvistică, dar și a celei de traducere specializată. Există două aspecte care au provocat dubii privind includerea discursului turistic în limbajele specializate, pe de o parte el este caracterizat de interdisciplinaritate și face uz de terminologia diverselor domenii (istorie, geografie, economie etc.), pe de altă parte nivelul său de specializare, care era considerat unul scăzut deoarece era destinat pentru receptorii textelor turistice, deci non-specialiști. În opinia cercetătoarei Inga Druță „limbajul specializat este limbajul utilizat de către specialişti pentru a descrie realităţile specifice sferei de activitate” [1, p. 92]. În prezent discursul turistic este considerat un gen discursiv particular care necesită abilități lingvistice. Într-o situație de comunicare, discursul turistic ține cont de publicul-țintă.

Dean MacCannell și John Urry sunt printre primii savanți care s-au preocupat de conexiunea dintre limbă și turism. Un loc turistic creează și determină experiența turistică și imaginea atracției turistice în mare parte datorită limbajului folosit pentru descrierea acestuia. Lingvistul Dean MacCannell a abordat termenul „turist” din perspectiva metasociologică [2, p. 1]. Bazându-se pe definiția întemeietorului semioticii moderne Charles Peirce, precum că semnul reprezintă ceva ce stă în locul a altceva şi are relevanţă (semnificaţie) pentru cineva, Dean MacCannell sugerează analogic că atracțiile turistice sunt semne, astfel o atracție turistcă reprezintă o relație între un loc de interes, marker și turist, iar prin marker autorul are în vedere informația despre un loc particular.

Cercetătorii Ledina Merkaj și Aleks Trushaj remarcă analiza sociolingvistică realizată de savantul Graham Dann cu privire la limbajul utilizat în manualele turistice, identificând caracteristicile care stabilesc turismul drept limbaj de control social. Graham Dann a propus clasificarea procesului turistic în trei etape - înainte, în timpul și după călătorie – în care recunoaște funcțiile limbajului folosit în materialele promoționale și puterea lor de convingere. Maria Vittoria Calvi identifică mai multe domenii lexicale care sunt influențate de definiția produsului turistic, precum: istorie, artă, gastronomie, meşteşuguri, divertisment care generează „limbaje” particulare, care îndeplinesc varii funcții comunicative: informativă, persuasivă, argumentativă [3, p. 110]. În aceeași ordine de idei, cercetătorul Nicolae Perpelea menționează că pentru John Urry „experienţa turistică” este construită prin practicile de producţie şi consum de simboluri. „Privirea turistică, conceptul „tourist gaze” introdus de John Urry, este construită prin semne, iar turismul implică colectarea de semne” [4, p. 239].

Conceptul de localizare

Progresul tehnologic are un impact major asupra domeniului de traducere, atestă David Crystal, în special în contextul localizării pentru diferite limbi și culturi. Localizarea este definită drept adaptarea unui produs pentru a se potrivi unei limbi și culturi țintă. Dat fiind faptul că internetul e de natură multilingvă, apare necesitatea revizuirii înțelegerii modului în care limbile abordează problemele legate de web [5, p. 223].

Conform afirmației cercetătorului Anthony Pym [6, p. 2], conceptul de localizare a apărut în traductologie la sfârșitul anilor 1990. De la mijlocul anilor 1980, studiile în domeniul traductologiei au suferit o schimbare de paradigmă, de la o concentrare pe textul sursă (cu care o traducere trebuia să fie echivalentă) către o concentrare pe scopul sau funcția țintă a textului tradus. Acest lucru a fost realizat prin două şcoli principale de gândire. Prima este teoria Skopos propusă de Vermeer și Holz-Mäntärri, care a insistat că funcția intenționată a unei traduceri este în general diferită de cea a sursei sale, pur și simplu pentru că se adresează unui nou public și situații culturale diferite. Echivalența ar trebui astfel tratată ca un caz special. Cealaltă şcoală, Traductologia Descriptivă, elaborată de Even-Zohar, Toury, Lambert, Hermans, subliniază că traducerea depinde foarte mult de situația culturală implicată. Diferitele culturi se traduc în moduri diferite și, prin urmare, traducerea este considerată drept un proces intercultural. Această abordare consideră că traducerea realizează atât de multe lucruri diferite încât ar putea fi numită localizare. Dezbaterile academice în această privință continuă și acesta este motivul pentru care mulți cercetători în traductologie pun la îndoială dacă există ceva cu adevărat nou în localizare sau localizarea este doar un

termen de lux pentru aspectele mai tehnologice ale traducerii, o activitate care de fapt se desfășoară de milenii.

Cercetătorii Minako O'Hagan și David Ashworth consideră localizarea drept un proces de facilitare a globalizării și abordează diferențele lingvistice și culturale specifice Receptorului, care provine dintr-un mediu lingvistic și cultural diferit de cel al Emițătorului. În prezent localizarea capătă un sens mai larg decât cel inițial. Localizarea este acum aplicată atât la conținut, cât și la o gamă largă de produse și servicii, pentru a reda mesajul în întregime, într-o formă potrivită în contextul cultural al receptorului mesajului, numind acest proces „culturalizarea” mesajului transmis receptorului. Totodată, Minako O'Hagan și David Ashworth consideră traducerea drept un act de comunicare (comunicare mediată prin intermediul traducerii) în care mesajul este transmis receptorului [7, p. 65-66].

Din punct de vedere teoretic, localizarea este traducere în sens larg. Un act de localizare este un act de traducere. Traductibilitatea termenilor culturali, din acest motiv, este o preocupare majoră a traductologilor. Conform afirmației lui Burton Raffel traducerea este imposibilă deoarece nu există două limbi cu aceeași fonologie, structuri sintactice, vocabular, istorie literară și prozodie [8, p. 12]. Iar John Catford afirmă că există două feluri de intraductibilitate: lingvistică și culturală. Intraductibilitatea lingvistică apare atunci când nu există un echivalent lexical sau sintactic în limba-ţintă pentru un element lingvistic al limbii sursă, astfel creând ambiguitate. O cauză a apariției ambiguității o constituie formele fonologice sau grafice similare ale unor unități lexicale sau gramaticale, o altă cauză este polisemia. Intraductibilitatea culturală este mai problematică, ea se datorează absenţei în cultura ţintă a unei situaţii relevante caracteristice pentru textul din cultura sursă [9, p. 94-101].

Miguel Jimenez-Crespo citează definiția lui Daniel Gouadec cu privire la localizare, care constituie adaptări ale conținutului și funcționalităților unui site web pentru un grup de utilizatori care împărtășesc o serie de caracteristici culturale și lingvistice specifice diferite de a celor pentru care site-ul a fost conceput inițial [10, p. 19].

Culturemele în limbajul site-urilor turistice

Site-urile turistice abundă în informație cu caracter cultural, iar procesul de globalizare impune și localizarea lor pentru grupurile țintă, care împărtășesc o limbă, un sistem de scriere și alte proprietăți care pot necesita o versiune separată a unui produs. Aceasta poate fi o regiune, o țară sau doar o comunitate lingvistică. Limbajul utilizat de site-urile turistice este nemijlocit o reflectare a culturii. Cuvintele cu conotație culturală implică multe aspecte ale factorilor culturali specifici. Lingvistul Peter Newmark definește cultura ca mod de viață și manifestările sale specifice unei comunități care utilizează o anumită limbă drept mijloc de exprimare. Clasificarea „cuvintelor culturale” propusă de Peter Newmark cuprinde cinci categorii: (1) ecologie: floră, faună, vânturi, climă etc; (2) cultură materială: mâncare, îmbrăcăminte, case, orașe, transport; (3) cultură socială: muncă și timp liber; (4) organizații, obiceiuri, activități, concepte; (5) gesturi și obiceiuri [11, p. 93-103].

Cercetătoarea Georgiana Lungu-Badea definește culturemele drept „enunţuri purtătoare de informaţii culturale, adeseori greu de tradus”. Traducerea culturemelor presupune nu numai prelucrarea informației, dar și o acțiune interlinguală transculturală. Pentru o traducere eficientă, este necesar să se stabilească atât unităţile de transmitere a informaţiei, cât şi unitățile transferului cultural - culturemele [12, p. 28]. În opinia lingvistului Janvier Franco Aixela, cuvintele culturale sunt cuvinte ale căror funcții și conotații într-un text-sursă implică o dificultate în procesul de traducere a acestora într-un text-țintă, iar această dificultate rezultă din cauza inexistenței cuvântului la care se referă sau al statutului său intertextual diferit în sistemul cultural al textului-țintă [13, p. 58].

În urma analizei informației site-urilor turistice https://castelmimi.md/en/about-us/, https://www.travel.md/ro/, https://cricova.md/about-us/, www.dragde.md, constatăm o serie de cultureme din diverse domenii care se conformează clasificării lui Peter Newmark. Varianta în limba engleză a exemplelor prezentate a fost preluată de pe site-urile respective:

1. Ecologie: floră, faună, vânturi, climă, de exemplu, la poalele dealurilor se întinde *râul Nistru* cu o apă fără scurgere rapidă, asemănându-se cu un lac de munte - at the foot of the hills lies *the Nistru River* with

its water without rapid drainage, resembling a mountain lake; *beciurile de la Cricova* - the *cellars from Cricova;* denumirea sălii simbolizează adâncurile *Mării Sarmate* ce a existat aici circa 12 milioane de ani în urmă - the name of the hall symbolizes the depths of the *Sarmatian Sea*, which existed here about 12 million years ago.

2. Cultură materială: mâncare, îmbrăcăminte, case, orașe, transport, de exemplu, *zeamă de pește* făcută pe foc - *fish soup* made on open fire; *„Plăcinta miresei”* coaptă în cuptor - *hot pies* baked in the oven; *mămăligă* coaptă pe jăratic - *mamaliga* cooked on embers; *friptură din cocoș de casă - rooster pot roast; vinul casei* tradițional; păstrat în *beci* de secole - traditional *house wine;* preserved in *vintage cellars*; *sarmale cu frunză de viță de vie - sarmale/stuffed vine leaves/ stuffed cabbage rolls; mămăligă* aburindă - steaming *mamaliga; limba soacrei cu sos de usturoi - mother-in-law eggplant tongue with garlic sauce; cighiri cu legume - cighiri with vegetables; zeamă - zeama soup/ Moldovan chicken soup „Zeama”; sarailii (plăcintă cu brânză de oaie) - sarailii (sheep cheese pie); fripturică la ceaun cu scrob - steak stew with scrambled eggs; prăjiței de casă - homemade cookies; pâine de casă - homemade bread; fripturică de iepuri - roast rabbit; învârtită - specific Moldovan pie; pește cu mujdei - fish with mujdei; zeamă din pește - fish soup; mici ori mușchi la grătar - mici or grilled steak; plăcinte de la bunica - pies from grandma; izvar - mulled wine; țuică din fructe – tuica; pâine proaspătă* din cuptor - *fresh bread* from the oven; *zeama cu tăiței de casă - zeama soup with homemade noodle; sărmăluțe pitice - dwarf sarmale; curechi scăzut cu carne - pickled cabbage soup with meat; prune cu nuci fierte în vin - plums with walnuts boiled in wine; mere coapte cu miez de nucă și miere - baked apples with walnut kernels and honey; omizele cu vișină - cookies stuffed with cherry; turtișoare cu nucă - walnut cakes; cornișoare cu dulceață - croissants with jam; vinuri Cabernet, Dionis, Feteasca, Aligote, Sauvignon,* sala „*Casa Mare*” poartă numele celei mai frumoase odăi a unei case tradiționale - *„Big house”* this room is named after the most beautiful room of a traditional house; pereţii *„Casei Mari”* sunt decorați cu *prosoape brodate* și *covorașe țesute din lână* - the walls of the *„Great House”* are decorated with *embroidered towels* and *woolen rugs.*

3. Cultură socială: muncă și timp liber, de exemplu, să încerci primii pași în *arta împletitului cu pănuși* sau să înveți *arta țesutului la stative* - try the first steps in the *art of husk knitting* or learn the *art of rack weaving*.

4. Organizații, obiceiuri, activități, concepte, de exemplu, de când *Făt-Frumos* se iubea cu *Ileana Cosânzeana* - since *Fat-Frumos* fell in love with *Ileana Cosanzeana;* ceaiul de la *chindii* - tea before *sunset; beciurile de la Cricova - the cellars from Cricova; oraşul vinicol - the wine city; galeriile subterane – the underground galleries;* două *teascuri din lemn* din Grecia şi Imperiul Roman - two *wooden presses* from Greece and the Roman Empire; o *zdrobitoare*, folosită la fărâmiţarea strugurilor - a *crusher,* used to ferment grapes; *ulcioare din lut – clay jugs; ploști pentru vin - wine bottles; o căruță cu butoi - a barrel cart.*

5. Gesturi și obiceiuri, de exemplu, *șezătorile - sewing bees,* poți să-ți *faci oala cu propriile mâini - make your own pot; covoare și țoluri țesute manual - carpets and sheets hand-woven.*

Observăm o preponderență a culturemelor ce denotă aspectul gastronomic, cu exemple care subliniază varietatea bogată a bucatelor tradiționale moldovenești, și intraductibilitatea unor cuvinte datorită specificului cultural unic și deosebit, precum *„plăcinta miresei”, sarailii, mămăliga, țuica, zeama, cighiri, „casa mare”*, *învârtită.* Echivalentele acestora în limba engleză fie redau aceeași denumire ca și în limba română, de exemplu, *sarailii, mamaliga*, fie sunt însoțite de elemente adiționale descriptive sau explicative, de exemplu, *stuffed cabbage rolls, specific Moldovan pie.* Este cunoscut faptul că o traducere perfectă a textelor cu conţinut cultural este imposibilă. Traducerea culturemelor provoacă multe dificultăți de traducere, dar acest fapt nu înseamnă că acestea nu pot fi traduse. Traducătorul poate recurge la mai multe strategii pentru a rezolva problema reducerii decalajului dintre culturi, dar e necesară conștientizarea din punct de vedere cultural a acestor diferenţe.

Concluzii

Expansiunea industriei turismului se datorează în principal progresului tehnologic, care a introdus ramuri noi de cercetare în traductologie, precum cea de localizare, care inițial se referea doar la traducerea softurilor și adaptarea lor pentru diferite țări. Discursul turistic este considerat unul specializat datorită diversității

limbajului utilizat pe site-urile turistice și în materialele promoționale pentru a transmite experiența și imaginea unei destinații. Localizarea este un proces de culturalizare, deoarece contribuie la adaptarea culturii sursă la cultura țintă. Adaptarea conținutului pentru diferite limbi și culturi presupune nu doar traducerea cuvintelor, ci și transferul de sensuri și de experiențe culturale. Traducerea site-urilor turistice este un proces complex, care solicită un amalgam de cunoștințe din diferite domenii, iar calitatea acesteia garantează o comunicare eficientă între atracția turistică și turiștii reali sau potențiali. Limbajul site-urilor turistice este unul cu un grad înalt de informație culturală, de aceea este nevoie de competențe specializate și de sensibilitate culturală în gestionarea comunicării și a traducerii în acest domeniu.

Referințe:

1. DRUȚĂ, Inga. *Termenul și limbajele specializate: abordări diverse.* În: *Philologia* LVI, 2014, mai-august. [citat 02.04.2024]. Disponibil: https://philologia.ifr.md/archive/2_2014/9_Druta_Termenul.pdf
2. MacCANNELL, Dean. *The Tourist: a New Theory of the Leisure Class*. New York: Schocken Books Inc., 1976, 214 p. ISBN 0085205292.
3. MERKAJ, Ledina, TRUSHAJ, Aleks. *The Language of Tourism and its Features*. [citat 02.04.2024]. Disponibil: https://www.academia.edu/35649533/THE_LANGUAGE_OF_TOURISM_AND_ITS_FEATURES_Language_of_tourism
4. PERPELEA, Nicolae. *Tourist Gaze și supererogatio fotografic – o perspectivă sociologică asupra „suvenirului fotografic”.* În: *Revista română de sociologie*, serie nouă, anul XXIX, nr. 3-4, București, 2018, p. 229-268 [citat 02.04.2024]. Disponibil: https://www.academia.edu/38618423/TOURIST_GAZE_%C5%9EI_SUPEREROGATIO_FOTOGRAFIC_O_PERSPECTIV%C4%82_SOCIOLOGIC%C4%82_ASUPRA_SUVENIRULUI_FOTOGRAFIC_
5. CRYSTAL, David. *Language and the Internet*, Cambridge University Press, 2001, 284 p. ISBN 0521802121.
6. PYM, Anthony. *Localization from the Perspective of Translation Studies: Overlaps in the Digital Divide? ResearchGate*, 2004 [citat 02.04.2024]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/250363090_Localization_from_the_Perspective_of_Translation_Studies_Overlaps_in_the_Digital_Divide
7. O'HAGAN, Minako, ASHWORTH, David. *Translation-mediated Communication in a Digital World: Facing the Challenges of Globalization and Localization*. Cromwell Press Ltd, 2002, 236 p. ISBN 1853595810.
8. RAFFEL, Burton. *The Art of Translating Poetry*. The Pennsylvania State University Press, 1988, 206 p. ISBN 0271006269.
9. CATFORD, John Cunnison. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press, 1965, 103 p. ISBN 0194370186.
10. JIMENEZ-CRESPO, Miguel. *Translation and Web Localization*, Routledge, 2013, 248 p. ISBN 9780203520028.
11. NEWMARK, Peter. *A Textbook of Translation*. Pearson Education Limited, 1988, 292 p. ISBN 0139125930.
12. LUNGU-BADEA, Georgiana. *Teoria culturemelor, teoria traducerii*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2004, 258 p. ISBN: 9738433487.
13. AIXELA, Javier Franco. *Culture-specific items in translation*. In: R. Alvarez & M. Carmen-Africa Vidal, *Translation, Power, Subversion*, Clevedon: Multilingual Maters, 1996, p. 52-78, 157 p. ISBN 1-85359-350-8.

Date despre autor:

Silviana CUPCIC, doctorand, Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0009-0009-1036-0281
E-mail: silvia.cupcic@gmail.md

Prezentat la 15.04.2024

CZU: 81`22:81`42:616.98 **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_18**

PARTICULARITĂȚILE LINGVISTICE ȘI PRAGMATICE ALE TEXTULUI INJONCTIV ÎN DISCURSUL PANDEMIEI COVID-19

Ala DAVID,
Universitatea de Stat din Moldova

Articolul are drept scop de a propune analiza textului injonctiv prin descrierea caracteristicilor lingvistice și pragmatice. Contextul social specific, pandemia COVID-19, a impus prezența și difuzarea importantă a textelor informative și descriptive având finalitatea practică de a provoca la acțiune. Textele de tip afiș, aviz și ghidul de utilizare/instrucțiuni reprezintă modele pertinente cu anumite particularități specifice: prezența autorității guvernamentale emițătoare devine o exigență și o obligativitate atât pentru locutor, cat și pentru destinatar, caracterul obiectiv prin lexicul specializat propriu domeniului medical impune precizia informațională, verbele la imperativ, infinitiv pot fi considerate drept acte directive succesive. Segmentarea textului în paragrafe distincte, prezența imaginilor și fotografiilor, schemelor de utilizare sunt elementele importante de identificare a acestor tipuri de text. Gradul de intensitate a injonctivului diferă în funcție de genul textului, mai important pentru afiș sau aviz și mai atenuat pentru ghidul de utilizare sau alte texte prescriptive.

Cuvinte-cheie: *text injonctiv, pandemia COVID-19, comunicarea specializată, abordarea pragmatică, locutor, destinatar, afiș, ghid.*

THE PRAGMALINGUISTIC CHARACTERISTICS OF INJUNCTIVE TEXTS IN COVID-19 PANDEMIC DISCOURSE

The aim of this article is to analyse injunctive/procedural text by describing its linguistic and pragmatic characteristics. Given the specific social context of the COVID-19 pandemic, there has been a notable increase in the production and dissemination of informative and descriptive texts with the practical outcome of prompting action. Texts such as posters, notices, and user guides/instructions represent relevant models with specific features. These include the requirement and obligation for both the speaker and the recipient to acknowledge the issuing governmental authority. The objective nature of medical terminology imposes informational precision. Additionally, the use of imperative and infinitive verbs can be considered as successive directive acts. The segmentation of the text into distinct paragraphs, the inclusion of images and photographs, and the use of schemes are important elements for identifying these types of texts. The degree of intensity of the injunctive depends on the type of texts, being more important for posters and notices and less significant for user guides/instructions or other prescriptive texts.

Keywords: *injunctive text, COVID-19 pandemic, specialized communication, pragmatic approach, speaker, recipient, poster, guide.*

Introducere

Analiza și abordarea socio-discursivă a textelor produse în perioada pandemiei COVID-19 difuzate pe siturile oficiale naționale și internaționale permit identificarea unui număr important de texte injonctive destinate unui public eterogen din punct de vedere al cunoașterii despre maladie. Discursul pandemiei COVID-19 este unul de informare și prevenție, foarte bine mediatizat, având un impact important asupra destinatarului. Calitatea conținuturilor este asigurată de textul însoțit de imagini, iar contextul extra-lingvistic face apel la conștientizare și emoție prin transmiterea mesajelor despre riscurile pentru sănătate, cunoașterea virusului și a metodelor de tratament, vaccinarea etc. Comunicarea specializată se află în fața unor noi provocări prin cantitatea și tipul de informație prezent în discursul experților, cercetătorilor și oamenilor de știință, a politicienilor sau jurnaliștilor specializați în domeniul respectiv. Astfel, buletinele epidemiologice sub formă de info-grafice, suporturile de informare de tip afiș, spoturile publicitare video și audio, studiile epidemiologice cu date statistice cheie despre cazurile confirmate, incidența de depistare și de spitalizare, variantele virusului, vaccinarea, ghidurile de utilizare și instrucțiunile fac parte din comunicarea specializată cotidiană, adresată unui public foarte vast.

În prezenta investigație propunem analiza particularităților lingvistice și pragmatice ale textelor în limba franceză de tip afiş, aviz și ghidul de utilizare (instrucțiuni) preluate de pe situl francez *Ministère du Travail, de la Santé et des Solidarités* https://sante.gouv.fr/soins-et-maladies/maladies/maladies-et-infections-respiratoires/coronavirus-11069/. Exemplele selectate permit aplicarea metodologiei propuse de către Jean-Michel Adam [1], centrată pe abordarea discursului procedural și a genurilor de text care invită la acțiune.

Textul injonctiv în cadrul studiilor actuale pe text

În literatura de specialitate în limba română textul injonctiv este studiat, mai întâi de toate, drept unul utilitar, interesant din punct de vedere didactic grație organizării textuale, lexicului terminologic și scopului practic bine definit. Pentru cercetătoarea Mariana Pitar, textul injonctiv reprezintă un model care generează producerea anumitor genuri ce pot fi examinate din perspectiva organizării informației în text la nivel macrostructural/informațional, pragmatic, abordând relația autor-destinatar, dar și cadrul semantico-lexical și morfologic și sintactic, prin prisma apartenenței la un anumit domeniu [2]. Din punct de vedere pragmatic, la nivel de frază sau de microtext injonctiv, actul de limbaj predominant este cel de a ordona. La nivel de text complex, autoarea identifică modalitatea prescriptivă care orientează destinatarul spre „a face” (verb performativ), echivalent de cele mau multe ori cu realizarea unor anumite acțiuni. Intensitatea ilocuționară este mai puternică la nivel de act de limbaj și scade din intensitate pe măsură ce textul devine mai complex [2, p.14].

La rândul său, Adriana Costăchescu definește frazele afirmative din textele non-ficționale de tipul unui site cu instrucțiuni sau articol informativ de ziar drept „adevărate aserțiuni, supuse regulilor specifice acestui act ilocuționar” [3, p.498]. Regulile semantice și pragmatice aplicate în aceste contexte presupun că autorul aserțiunii este responsabil de adevărul exprimat; locutorul poate să sprijine cu dovezi adevărul; adevărul nu pare evident pentru locutor și interlocutor; locutorul este responsabil de adevărul exprimat. [3, p. 496]. Rezumând principiile unei aserțiuni expuse de John R. Searl, autoarea menționează că fiecare instrucțiune poate fi verificată și aplicată de către utilizator, în așa fel valoarea de adevăr este evidentă.

În literatura francofonă de specialitate, abordarea tipologică a textelor în conformitate cu aserțiunile lui Jean-Michel Adam [1] constituie o referință importantă în analiza textelor. Lingvistul francez definește textele injonctive și procedurale prin trăsăturile caracteristice pertinente impuse de interacțiunea socială [1, p. 266]. Aceste texte sunt considerate factuale având un scop practic bine delimitat și anume cel de a facilita, a ghida în realizarea unei sarcini. Deși prezența secvenței descriptive este evidentă, textele au drept orientare socio-discursivă provocarea la acțiune, oscilând între domeniul procedural și domeniul care urmează să ofere anumite instrucțiuni și recomandări [1, p. 244].

Textul injonctiv în tipologia textelor conform viziunilor lui Jean-Michel Adam

Jean Michel Adam folosește termenul de discurs procedural considerându-l vag, deoarece se insistă pe acțiunea de *a face* mai mult decât pe ghidare, îndrumare, injoncțiuni în texte de tip instrucțiuni sau recomandare. Abordarea generală permite definirea anumitor genuri de text sub formă de recomandări *(din fr. genres du conseil*), ele reprezentând genul prescriptiv texte cu valoarea ilocutorie de directivă, dar care fac referință la câmpul lexical al acțiunii de a da un sfat: a sugera, a recomanda, a propune, a incita, a avertiza, a conduce, a convinge. Jean-Michel Adam afirmă că aceste texte conțin atât recomandări, cât și instrucțiuni procedurale cu secvențe descriptive și trebuie să fie analizate din perspectiva referinței, actului de discurs și a enunțării cu anumite caracteristici lingvistice [1, p. 244].

Din varietatea textelor prezente pe situl francez al Ministère du Travail, de la Santé et des Solidarités am ales afișul, avizul și ghidul de utilizare. Pentru perioada pandemiei COVID-19, afișul *(Înștiințare, de obicei imprimată, expusă public, prin care se anunță ceva, prin care se dau informații în legătură cu viața politică și culturală; afipt. Gen de artă grafică, cu funcție mobilizatoare, de informare, de reclamă, de instructaj etc. Din fr.* ***affiche*** *https://dexonline.ro/definitie/afi%C8%99/definitii)* este instrumentul de informare și prevenție. Astfel, cele mai frecvente titluri de afiș sunt: *Protégeons-nous les uns les autres; Informations coronavirus -conduites à tenir en cas de signes; Porter un masque pour mieux nous protéger; Bien utiliser son masque; Alerte coronavirus- comment se laver les mains; Tester-Alerter-Protéger.* Avizul este micro-

textul injonctiv ce conține un număr redus de fraze dar care posedă o forță ilocutorie puternică, marcată prin forma verbului, semantismul atenționă**rii și** elemente extra-verbale cum ar fi literele majuscule sau contextul [cf. 2, p. 19]. Contextul pandemic propune atenționări și restricții de felul următor: *Ici, le masque est obligatoire; Ici, nous vaccinons.*

Ghidul este genul de text injonctiv complex la nivel de conținut, cu secvențe descriptive și informative adaptate la destinatar: *Guide méthodologique - surveillance de la couverture vaccinale contre la Covid-19 des professionnels et résidents des établissements médico-sociaux; Guide d'animation-Vaccination Covid-19* sau *Petit guide d'utilisation de l'auto-test nasal*.

Toate genurile de texte la care ne-am referit anterior prezintă caracteristici lingvistice și pragmatice comune, dar totuși cu anumite particularități [1].

Din punctul de vedere al enunțării textul este emis de către un specialist/expert al cărui prezență enunțiativă este diminuată sau absentă. În discursul procedural din perioada pandemiei COVID-19 prezența autorității guvernamentale emițătoare devine o exigență înaintată de către receptor și o obligativitate pentru sursă, în cazul nostru ne referim la *Ministère du Travail, de la Santé et des Solidarités* (fig. 1, 2, 3). La nivel de text, prezența pronumelui personal *je* reduce din ambiguitatea mesajului pornind de la funcția principală a acestui pronume, și anume cea de a desemna locutorul. Particularitatea importantă în acest tip de text (fig.1) este sensul general pe care pronumele personal *je* îl obține grație destinatarului: astfel *je* poate desemna fiecare dintre persoanele interesate în a se proteja și a-i proteja pe ceilalți : ***Je peux*** *encore avoir le Covid-19.* ***Je continue*** *les gestes barrières.* ***Je peux*** *mettre un masque*. Pronumele *nous* (fig. 3) desemnează grupul de persoane care înglobează locutorul, iar cadrul referențial spațial mai este definit și de adverbul *ici*. Totodată, avizul își păstrează funcția de publicitate socială. Microtextele injonctive sunt construite **în baza** actului injonctiv exprimat prin forma unor avize, atenționări, restricții sau interdicții [2, p.19]. Astfel, forța mesajului este definită de numărul mic de cuvinte, emițătorul este autoritatea profesională, iar destinatarul în cazul dat poate fi oricine, cetățeanul sau chiar specialistul din domeniul medical (fig. 3).

Ghidul de utilizare (fig. 2), are structura clasică specifică acestui gen de text, prima parte fiind informativ-descriptivă, iar forma lingvistică exprimă o recomandare/prescripție transmise prin verbele de acțiune și prin construcțiile impersonale.

Fig. 1. Masca. **Fig. 2. Autotestul nazal.** **Fig. 3. Vaccinarea.**

Caracterul obiectiv al informațiilor furnizate în perioada pandemiei COVID-19 prin textele injonctive garantează destinatarului că respectarea instrucțiunilor va duce la rezultatul așteptat: prevenția personală și a celor din jur contra maladiei, rezultatul pozitiv sau negativ despre infectarea cu virus sau informarea cu un conținut veridic.

Lexicul specializat propriu domeniului medical impune precizia informațională, universul de referință este considerat comun pentru emițător și destinatar. În perioada pandemiei terminologia COVID-19 obține statutul de socioterminologie/pragmaterminologie cu un accent evident pe internaționalizare, neologizare și creativitatea lingvistică [5, p. 98-107]. Termenul medical COVID-19 devine comun pentru toate tipurile de texte de tip afiș, ghid etc. În exemplele alese prezența terminologică a unităților din domeniul anunțat este specifică pentru ghidul de utilizare: *test anti-génique, le prélèvement, test RT-PCR, gel hydroalcoolique, zone contrôle, zones (C) et (T).*

Forța și intensitatea ilocuționară reprezintă o caracteristică importantă a textului injonctiv, fiind redate prin verbe la imperativ, infinitiv ce pot fi considerate drept acte directive succesive [1, p. 246]. În ghidul de utilizare a autotestului nazal (Fig. 3), succesiunea verbelor la infinitiv exprimă intenția autorului/locutorului de a oferi indicațiile corecte în realizarea acțiunii: ***suivre*** *la notice d'utilisation du fabricant,* ***se laver*** *les mains avec de l'eau,* ***introduire*** *l'écouvillon verticalement,* ***sortir*** *tous les éléments de la boîte du test,* ***basculer*** *l'écouvillon,* ***réaliser*** *un mouvement de rotation etc.* Valoarea transmisă prin timpul gramatical de viitor sau prezent este mai mult asertivă: ***Je peux*** *encore avoir le Covid-19.* ***Je continue*** *les gestes barrières.* ***Je peux*** *mettre un masque. Ici,* ***nous vaccinons.*** *Parlons-en.*

Această caracteristică este localizată în partea textului care indică o instrucțiune procedurală. Secvența descriptivă are o dublă valoare referențială: informativă și prescriptivă: ***L'autotest*** *est une forme de* ***test anti- génique****, à réaliser* ***soi-même****, à l'aide d'un écouvillon introduit dans le nez.*

Prezența conectorilor este redusă, cel mai des întâlnim conectorii *pour/comment +infinitiv* sau conectorii care asigură succesiunea acțiunilor, dar atestăm și alți conectori.

Pour *me protéger du Covid-19 [...]*

Pour *augmenter la fiabilité du test il faut bien suivre la notice d'utilisation du fabricant et bien faire le geste de prélèvement*

En cas de *symptômes, il faut faire un test RT-PCR [...]*

Il faut introduire l'écouvillon verticalement dans une narine sur 2 à 3 cm sans forcer (B), ***puis*** *le basculer doucement horizontalement et l'introduire un peu jusqu'à rencontrer une légère résistance. (C)* ***Puis*** *réaliser un mouvement de rotation à l›intérieur de la narine.*

Il permet de savoir si on est porteur ou non du COVID-19, ***mais*** *n'a d'intérêt que s'il est fait régulièrement par exemple 1 à 2 fois par semaine.*

Segmentarea textului în paragrafe distincte, prezența imaginilor și fotografiilor, schemelor de utilizare constituie elementele importante de identificare a textului injonctiv. Pentru discursul ce ține de pandemia Covid-19, imaginea de pe afiș, deși utilitară ca destinație, asigură comunicarea eficientă a mesajului transmis de către specialistul din domeniul medical către destinatarul în mare parte nespecialist [6, p. 511]. Imaginea simplifică și asigură o decodificare mai completă a conținutului informativ. Pentru afiș și ghidul de utilizare a autotestului nazal, iconicul mai este o metodă de vulgarizare a conținutului medical.

Concluzii

Abordarea generală permite definirea injonctivului drept un act directiv care transmite acțiunea de a invita/provoca la acțiune, a ordona, a prescrie sau a oferi anumite indicații. Gradul de intensitate a injonctivului diferă în funcție de genul textului: notăm că este mai pertinent și mai evident în cazul unui afiș sau aviz și mai atenuat pentru ghidul de utilizare sau pentru alte texte ce indică, prescriu sau recomandă o anumită acțiune. Finalitatea practică a textelor de pe situl oficial francez *Ministère du Travail, de la Santé et des Solidarités* asigură realizarea conținutului științific/medical printr-un mod neutru de exprimare. Prezența imaginilor și fotografiilor, schemelor de utilizare, segmentarea textului în paragrafe distincte sunt elementele importante care asigură precizia informațională, obiectivitatea și pun totodată în valoare apartenența la domeniul specializat al textelor din perioada pandemiei COVID-19.

Referințe:

1. ADAM, J.-M. *Les textes: types et prototypes*. Paris, Armand Colin, 2011, 289 p. ISBN 978-2-20025912-9.
2. PITAR, M. *Genurile textului injonctiv*. Timişoara: Excelsior Art, 2007, 208 p., p. 12-15. ISBN 978-973-592-178-1.

3. COSTĂCHESCU, A. *Pragmatica lingvistică. Teorii, dezbateri, exemple.* Iași, Institutul European, 2019, 628 p. ISBN 978-606-24-0216-7.
4. Dicționar. *https://dexonline.ro/definitie/afi%C8%99/definitii)* [Accesat la 12.04.2024].
5. ZBANT, L., DAVID, A. *La néonymie sans frontières dans la terminologie de la COVID-19: créativité et fonctionnement*. În: *Studia Universitatis Moldaviae*, 2023, nr. 10(180), p. 98-107. ISSN 1811-2668.
6. DAVID, A. E*stetica comunicării specializate în contextul pandemiei COVID-19*. În: *Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine*. Ed. 8, 26-27 septembrie 2023, Chișinău. Iași-Chișinău-Lviv, 2023, Ediția 8, p. 506-512. ISSN 2558 – 894X.
7. https://sante.gouv.fr/soins-et-maladies/maladies/maladies-et-infectionsrespiratoires/coronavirus-11069/ [Accesat la 12.04.2024].

Date despre autor:
Ala DAVID, doctorand, Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0002-4993-4117
E-mail: ala.david-grapila@usmf.md

Prezentat la 15.04.2024

CZU: 81`38:001.2 https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_19

METAPHOR TERMS AND INTELLECTUAL MIGRATION

Eugenia MINCU, Dorina MACOVEI,
Moldova State University

Interdisciplinarity and intellectual migration are fundamental concepts in academia and research fields. They reflect changes and developments in approach, facilitating the integration of specialized knowledge. Interdisciplinary migration occurs according to: the innovation and creativity of terms, relevance and applicability, necessary transfer of knowledge, cultural and social influences, etc.

The dynamism and mobility of metaphor terms allow their infiltration from one field of activity into another. The inter-/intra, transdisciplinary intellectual migration and the hybridization of concepts generate the decrease in the degree of strict specialization of the specialized metaphors. The predisposition of metaphor terms to form the disciplinary corpus of several fields of activity, concept changes based on meronymy relationships, etc. – are the issues tackled in this article.

***Keywords**: specialized metaphor, intellectual migration, metaphorical concept, fields of activity.*

TERMENII-METAFORĂ ȘI MIGRAȚIA INTELECTUALĂ

Interdisciplinaritatea şi migrația intelectuală sunt concepte fundamentale în lumea academică și în domeniile de cercetare. Acestea reflectă schimbările şi evoluțiile de abordare, facilitând integrarea cunoștințelor specializate. Migrația interdisciplinară are loc în funcție de: inovare și creativitate a termenilor, relevanță și aplicabilitate, transfer necesar de cunoștințe, influențe culturale și sociale etc.

Dinamicitatea şi mobilitatea termenilor-metaforă permit pătrunderea lor dintr-un domeniu de activitate în altul. Migrația intelectuală inter-/intra, transdisciplinară şi hibridarea conceptelor generează diminuarea gradului de specializare strictă a metaforelor specializate. Susceptibilitatea termenilor-metaforă de a forma corpusul disciplinar a mai multor domenii de activitate, modificările de concept bazate pe relațiile de meronimie etc. – sunt teme puse în discuție în articolul de față.

***Cuvinte-cheie**: metafora specializată, migrație intelectuală, concept metaforic, domenii de activitate.*

Introduction

The systematicity of a language is the *forte* condition in the metaphorical transposition (conduit metaphor): at the idea level (the essence of the „object”); at the level of linguistic expressions (the essence of the „container”); at the level of communication (the act of sending). „The conduit metaphor allows a speaker to place ideas (as objects) into words (containers) in order to send them along (through a conduit) to another person who then presumably understands them without difficulty” [1, p. 22].

Ontology and specialized metaphors

In Dauzat's opinion [2, p. 513], the term *ontology* belongs to Alembert (1751), a loan from the Latin ontology, created by Christian Wolf from the Greek *on, ontos, to on* „to be” – „science de l'être en tant qu'être” (the science of being through being).

In this article, the ontology of specialized metaphors is treated as “objective existence of metaphorically named things”, conceptualized and represented in the terminological notional system. They are externalized through metaphorical indirect relations, the most important of which is mereology (partitive); this, in turn, is required by knowledge engineering in the process of covering the needs of the domain name. Ontology, *par excellence,* is a method of modelling and representing the terminological metaphorical system [ibidem, p. 55].

Conceptual metaphor

The system of metaphor terms reveals a conceptual modelling which forms the terminological notional system. Terminology is the intellectual language which studies the junction: concept → thing through knowledge and recognition, the manipulation of varieties of „things” and involves the notions of system, object, science, term, metaphor [3, p. 7].

Researchers in this field mention two functions of **conceptual metaphor**: **cognitive** and **structural**.

Analogy and association between various conceptual categories are the basis of cognitive metaphors. Metaphorical nominations adjust to the terminological systems and at the same time „impose their own system focused on conceptual metaphorical models" [4, p. 15], giving the terms functional capacity. Therefore, metaphor is one of the most common ways to model reality, and metaphorization is a cognitive phenomenon, which involves universal epistemological mechanisms at the conceptual level.

Metaphor terms and cross-domain migration

The strictly intradisciplinary use of the specialized metaphor partially or totally preserves the invariant-concept. Interdisciplinary variability, however, requires the conceptualization of the metaphor term adapted to the semantic-notional requests (needs) of one field of activity or another (depending on the dimensions with which it operates). It is here that the metaphor term demonstrates its variability valence, being capable to take on different aspects (semantically).

According to the theory of communication, the concept (the content of metaphor terms) attached to language and social structure evolves, adding further new characteristics. The invariant concept subjected to the processes of semantic expansion and semantic contraction is transformed into concept-variants of metaphor terms, used in various fields of activity.

In defining (metaphorical) concepts, two aspects are delineated:

a) the existence of common characteristics:

Bibliotheca (< French *bibliothèque* < Latin *bibliotheca*, *ae*, *f* „place to keep books, store of books, reading room" < Greek *bibliotheke* < Greek *biblion* „book, writing" + < Greek *theke* „box, storage" < Latin *biblos* (*us*), *i*, *f* „Egyptian papyrus, paper")

The Latin word *bibliotheca*, ae, *f* „store of books, reading room" has as its reference point the Greek *bibliotheke* „book-repository", formed from the words < Greek *biblion* „book, writing" and < Greek *theke* „box, case, storage".

In classical Greek, the word was associated with places where manuscripts and books were kept, being a repository of books or a collection of written texts. However, the Latin *biblos* (*us*), *i*, *f* referred to the Egyptian origin of the word „Egyptian papyrus, paper". It is considered that the lexeme *Biblion* was the starting point in the elaboration of the *Bible* by Jerome (900 AD).

Later, according to Oxford English Dictionary, in Old English, the meaning of the lexeme *bibliotheca* changed, it designated „a library; a collection of books or treatises" [5], nowadays it is considered obsolete.

In Romanian, the word *bibliotecă* is used: „special furniture with shelves for keeping books" – interior design; „room where books are kept and read; collection of books, etc." – librarianship; „cultural institution that collects books, periodicals, etc. to make them available to readers in an organized way" – culture; „the collection of books (printed by a publishing house), which presents a unitary character from a graphic and thematic point of view" – typography; „centralized collection of programs or their components, stored and organized for the purpose of facilitating the programming activity" – IT technology; (figurative) „person who has vast knowledge" – general vocabulary.

b) **existence of differences** which involve a system of conceptual relations, conducive to the conjunction, disjunction, and cancellation of the metaphorical concept:

Anathema (<Greek *anathema, ātis, n/ae, f* „an excommunicated person; the curse of excommunication" < Greek *anathema* „gift to the Gods")

Anathema is of Greek origin - *anathema* „something set aside, something forbidden", formed from (< Greek *ana* „up, back, backward" + < Greek *tithenai* „to put, to place").

In Ecclesiastical Greek *anathema* meant „an accursed thing", a slight variation of the classical Greek word *anathema* „a gift, an offering brought by the Greeks to the gods and put on the sacrificial altar, a thing placed (for the gods)" in a temple. In the Old Testament, *anathema* denoted „revered objects (e.g., the weapons of an enemy), representing destruction brought in the Name of God. Since the enemy's objects are symbols of something unholy, the meaning „devoted thing" takes on another connotation „a thing devoted to evil" or „curse" (meaning attested in 1520 AD).

In Late Latin, *anathema*, *ātis*, *n*/*ae*, *f* meant „denial, repudiation from the church, curse”; the verb *anathematizo*, *āre* - „to curse, to repudiate” and the noun *anathymiasis*, *is*, *f* - „disappearance”.

The meaning „act or formula of excommunicating and consigning to damnation by ecclesiastical authority” is from 1610 AD.

Currently, English dictionaries define „anathema” as „1a: someone or something intensely disliked or loathed – usually used as a predicate nominative; b: one that is cursed by ecclesiastical authority; 2a: a ban or curse solemnly pronounced by ecclesiastical authority and accompanied by excommunication; b: the denunciation of something as accursed; c: a vigorous denunciation” [6].

However, there is an extension in the use of the term: „a ban or a solemn exclusion from the community” – jurisprudence; „a profound rejection or emotional ostracism from a community” – psychology; „rejection of an idea, a practice or a person in a cultural or social context” – culture.

c) **the existence of meronymy relationships** (< Greek *meros* „part, division”), which involves an analysis of the partitive relationship (component / object; member / group; part / whole, etc.). We present some metaphor terms from the perspective of establishing the meronymy relationship, subject to the process of interdisciplinary migration:

Algorithm (<French *algorithme* < Latin *algorismus, i, m* < Arabic *al-khwarizmi* „native of Khwarazm”)

Algorithm is a French borrowing „a procedure for solving a mathematical problem (as of finding the greatest common divisor) in a finite number of steps that frequently involves repetition of an operation”.

Its etymology is uncertain. However, it is considered to be of Arabic origin, coming from the name of the Persian mathematician and astronomer Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi, well known for his contributions to the field of mathematics (algebra, the development of formalized calculation methods). The term is formed from his Latinized name, *Algorithmi*, a mangled transliteration from Arabic – *Al-Khwarizmi* „native of Khwarazm”. The mathematician himself used the term *algorithm* in his work *Al-Kitab al-Mukhtasar fi Hisab al-Jabr wal-Muqabala* (*The Compendious Book of Calculation by Completion and Balancing*), written in 820 AD. Later, the word was attested in medieval Latin (1300 AD), *algorismus*, *i*, *m* as „the system of Arabic numerals”.

Currently, the term is used with the primary meaning: „a procedure for solving a mathematical problem (as of finding the greatest common divisor) in a finite number of steps that frequently involves repetition of an operation, *broadly*: a step-by-step procedure for solving a problem or accomplishing some end” [6]; and has developed meanings and uses in different areas: „sequence of operations necessary to solve a certain problem” – computer logic; „the system of sharing leadership positions within a coalition, proportional to the weight of each participating party” – politics; „system of translation of all the rules with the help of which an automatic translation is made” – computer science; „the design of systems and processes, such as communication networks or automatic control systems” – engineering; „procedure that determines what information is taken from a large mass of data” – sociology. In the field of information technology, an *encryption algorithm* is „a set of rules by which information or messages are encoded so that unauthorized persons cannot read them”.

Algorithms also are used in biology, genetics (*genetic data analysis algorithm*, *protein algorithm*), data science (*data analysis algorithm*), etc.

Argonaut (< French *argonaute* < Latin *argonauta, ae, m* „sailor from Argo” < Greek *argonautes* < Greek *Argos* „polis in Ancient Greece, name of a ship” + < Greek *nautes* “sailor, navigator”)

Argonaut is of Greek origin and has ancient mythology as a reference. It is associated with the legend of the Argonauts, the heroes who sailed the Argo in search of the Golden Fleece. This term is formed from the words Argos, the name of the ship on which the heroes sailed, and the word *naut*, derived from the Greek *nautes* „sailor, navigator”. The lexeme is a loanword from the French *argonaute* „sailor” from the Latin *argonauta, ae, m* „sailor of the Argo”.

The term was first used in the works of Homer and refers only to the crew members of the Argo.

Later, the meaning of the word changed, being used to describe brave explorers or adventurers who embarked on daring quests or expeditions. The gold-seeking adventurers in California (1848 AD) were called the *Argonauts*.

Currently, Argonaut is registered with the meanings: „one of the heroes who, according to the ancient Hellenic myth, sailed with Jason in the ship Argo to Colchis on the Euxine sea in quest of the golden fleece" – mythology; a cephalopod mollusc, known also as the *paper-nautilus* and *paper-sailor – zoology;* an adventurer on a dangerous but rewarding quest – figurative language.

Diatribe (< French *diatribe* < Latin *diatriba*, ae, *f* „philosophical school, rhetoric", „polemical speech" (< Greek *dia* „through" and < Greek *tribe* from *diatribein* „to spend time")

The term is a loanword from the French *diatribe*. It is based on the Greek *diatribe* „polemical speech, discourse, conversation, pastime" < Greek dia „through" and < Greek *tribe* from *diatribein* „to spend time".

In the past, the term meant „pastime", „study", „conversation, dispute, discourse" (including a philosophical one); that is, to spend time engaging in conversation. Later, the term denoted „philosophical school", „place of philosophical meditation" [7, p. 464].

Initially, the term *diatribe*, *ae*, *f* was used with reference to the speeches of the ancient Greek Stoic philosopher Epictetus (approx. 55-135 AD), long and complex lectures that focused on ethical-moral and philosophical themes. Later, the term acquired a general connotation, used to describe any type of polemical speech or writing. However, the first to use the term as a title is the ancient Greek philosopher Aristophanes of Byzantium; his work *Diatribes* comprised philosophical discussions and ethical observations.

The Latin *diatribe*, *ae*, *f* designates „philosophical and rhetorical school" and „dispute". The Latin verb *tribulo*, āre means „to put pressure, to wear out", a meaning that shows another connotation of that term. Plato used the word *diatribe*, *ae*, *f* to show „a waste (of time)/ a vain waste of time".

In modern use, the term *diatribe* refers to „an angry speech or piece of writing that severely criticizes something or someone" [8]; „a dissertation or discourse directed against some person or work; a bitter and violent criticism; an invective" [5]. Moreover, in comparison to Romanian, the English language accepted the verb *diatribe* „to utter a diatribe; to inveigh bitterly" [5].

Driver (<Proto-Germanic *drībaną* „relating to the movement or act of pushing")

The word *driver* was first recorded in English with the meaning „one who or that which drives". It is the agent name from the verb *to drive*. The term is thought to be based on the English verb *drifan* „to compel or urge to move, impel in some direction or manner", which comes from Proto-Germanic *drībaną* „relating to the movement or act of pushing".

The earliest meaning is that of „herdsman, drover, one who drives livestock" or a person who guards and cares for sheep or other herbivorous animals. Later, the word was used to describe the action of driving a vehicle or pushing something (1150-1500 AD). In the USA, until 1796 AD, *driver* meant „the overseer of a gang of slaves". In 1892, the meaning „golf club to reach long distances" was registered, and in 1867 – „driver's seat behind the wheel".

Due to advancements in technology and science during the 20th century, the term *driver* refers to „an intermediary software program that connects the operating system to a device".

Currently, according to the American Heritage Dictionary of the English Language, 5th Edition, *driver* denotes „1) one that drives, as the operator of a motor vehicle; 2) a tool, such as a screwdriver or hammer, that is used for imparting forceful pressure on another object; 3) a machine part that transmits motion or power to another part; 4) piece of software that enables a computer to communicate with a specific hardware device; 5) a golf club with a wide head and a long shaft, used for making long shots from the tee; 6) (*nautical)* a jib-headed spanker". [9]

Ecosystem (< German *oekologie* < Greek *oikos* „house, place of residence, living environment"+ < Greek *systema*, *ātis*, *f* < Greek *syzein* „to put together, arrange")

The term comes from German. It is formed, in turn, from the words < Greek *oikos* „house, dwelling place, living environment" and < Greek *systema*, ātis, *f*, word formed from the Greek verb *syzein* „to put together, arrange".

Thefore, the word *ecosystem* denotes a complex system, aimed at the interaction of living organisms and the living environment. The term *ecosystem* was coined by the German biologist Ernst Haeckel (1869). The scientist used this term in his work entitled *Generelle Morphologie der Organismen* (*General Morphology of Organisms*), published in Leipzig. In Haeckel's understanding, the term referred to the „house" of ani-

mals. It was taken over in English (1875) (the form *ecology*), with a wider meaning – „habitat of plants”. Later, the British botanist Arthur Tansley, 60 years after one of his teachers first translated the work signed by Haeckel, reintroduces the term *ecosystem*; by shortening this word, the prefix *eco-* forms a series of terms: *ecosphere*, *ecotour*, *eco-friendly*, etc.

Currently, *ecosystem* is „a biological system composed of all the organisms found in a particular physical environment, interacting with it and with each other. Also in extended use: a complex system resembling this” – biology, ecology, geography.

Meanwhile, *ecosystem* has been widely used in other interdisciplinary contexts: *app ecosystem*, *educational ecosystem*, *startup ecosystem*, *pop culture ecosystem*, *mobile ecosystem*, *cycling ecosystem*, etc.

In conclusion, we consider interdisciplinary metaphorical migration essential in metaphorical semantic transposition. Thus, each metaphor term, used in different fields, is subordinated to the denominative needs of the particular field of activity and covers the requirements of subtlety, of specifying certain entities of the realities.

At the same time, the examples presented in this article illustrate an active process of intellectual migration of metaphor terms, likely to widen their area of field functionality: philosophy, psychiatry, biomedicine, engineering, etc. However, the field of use itself becomes central in relation to the recipient fields of activity.

References:

1. WILCOX, P. P. *Metaphor in American Sign Language*, Washington, DC: Gallaudet University Press, 2000, 213 p. ISBN 1563680998.
2. DAUZAT, Al. *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris: Librairie Larousse, 1938, 824 p.
3. REY, A. *La terminologie: noms et notions*. Paris: Le Robert, 1979, 127 p.
4. АРУТЮНОВА, Н. Д. Метафора и дискурс. В: *Теория метафоры*, Москва: Прогресс, 1990, с. 5-32. ISBN: 5-01-001599-4.
5. *Oxford English Dictionary*. Revised 2008. Available: https://www.oed.com/ [Accessed on 26.03.2024].
6. *Merriam Webster's Dictionary*. Available: https://www.merriam-webster.com/ [Accessed on 27.03.2024].
7. HORNBLOWER, S., SPAWFORTH, A. *The Oxford Classical Dictionary*, Ed. III, New York Oxford University Press, 1996. 464 p.
8. *Cambridge Dictionary.* Available: https://dictionary.cambridge.org/ [Accessed on 02.04.2024].
9. *The American Heritage Dictionary of the English Language, 5th Edition.* Available: https://ahdictionary.com [Accessed on 02.04.2024].

Notă: Articolul este elaborat în cadrul Subprogramului instituțional de cercetare cu cifrul 0100301: Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică (2024-2027).

Data about authors:
Eugenia MINCU, Habilitate doctor, Associate Professor, Institute of Romanian Philology „B. P.-Hasdeu” of the Moldova State University.
ORCID: 0000-0002-3774-2599
E-mail: jana_mincu@yahoo.fr

Dorina MACOVEI, PhD in philology, Institute of Romanian Philology „B. P.-Hasdeu” of the Moldova State University.
ORCID: 0000-0002-5345-5725
E-mail: dorinajulea@yahoo.com

Presented on 01.03.2024

CZU: 81:1:008:001.2 **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_20**

CORELAȚIA ȘI INTERACȚIUNEA DINTRE LIMBĂ, GÂNDIRE ȘI CULTURĂ: ABORDĂRI TEORETICE

Stella HÎRBU,
Academia de Studii Economice din Moldova

Corelația și interacțiunea dintre limbă, gândire și cultură reprezintă una dintre problemele centrale ale lingvisticii moderne, având implicații profunde în înțelegerea identității culturale și a modului în care limbajul și cultura se influențează reciproc. Astfel, acest studiu abordează provocările fundamentale ale corelației în cauză integrând perspective din diverse domenii științifice, însă nu vizează discuții privind caracterul primordial sau secundar al acestor fenomene, ci se concentrează asupra relației strânse dintre limbă și gândire în contextul culturii și realității.

Conceptul de cultură este abordat din două perspective fundamentale: umanistă și antropologică. Cultura, definită ca tot ceea ce este creat de om, include limbajul, simbolurile și semnificațiile într-un proces complex de comunicare. Limba, considerată „oglinda culturii", reflectă nu doar condițiile reale ale vieții, ci și conștiința socială, mentalitatea și valorile unei comunități. Astfel, relația dintre limbă și cultură este bidirecțională, în sensul că limbajul preia bogăția culturii, iar cultura este puternic legată de specificul unei limbi. Limba influențează modul de gândire și cultura, iar cultura modelează limbajul ca formă de exprimare a identității culturale.

Cuvinte-cheie: *limbă, gândire, cultură, simbol, teoria relativității lingvistice, lingvistică.*

THE CORRELATION AND INTERACTION BETWEEN LANGUAGE, THOUGHT AND CULTURE: THEORETICAL APPROACHES

The correlation and interaction between language, thought and culture is one of the central issues in modern linguistics, with profound implications for understanding cultural identity and how language and culture influence each other. Thus, this study approaches the fundamental challenges of this interrelationship by integrating perspectives from different scientific fields, but does not aim at discussing the primary or secondary nature of these phenomena, but focuses on the close relationship between language and thought in the context of culture and reality.

The concept of culture is approached from two fundamental perspectives: humanistic and anthropological. Culture, defined as everything created by man, includes language, symbols, and meanings in a complex process of communication. Language, considered the „mirror of culture", reflects not only the real conditions of life, but also the social consciousness, mentality, and values of a community. Thus, the relationship between language and culture is bidirectional, in the sense that language takes on the richness of culture and culture is strongly linked to the specificity of a language. Language influences thinking and culture, and culture shapes language as a form of expression of cultural identity.

Keywords: *language, thought, culture, symbol, theory of linguistic relativity, linguistics.*

Introducere

Limba este un dar unic al omului. Studiind limba prin prisma unei priviri asupra naturii umane, în esență, descoperim ceea ce ne face oameni. Pe măsura conștientizării modului în care limbile și vorbitorii acestora diferă de la un caz la altul, constatăm că și natura umană poate să difere esențial, în funcție de limbile vorbite. În această cercetare propunem abordarea întrebărilor fundamentale pe care ni le punem cu toții despre noi înșine: cum am ajuns să fim așa cum suntem și de ce gândim așa cum o facem? Se pare că o parte importantă a răspunsului se află în limbile pe care le vorbim, deoarece înseși limbile reprezintă, prin sine, o istorie vie.

Corelația dintre *limbă/limbaj*, *cultură* și *gândire* constituie o perpetuă provocare atât pentru lingvistică, psihologie, culturologie, cât și pentru filozofie. Totuși, nu am avut scopul ca în acest studiu să se lanseze discuții privind caracterul primordial sau secundar al acestor fenomene. Un aspect important, fără îndoială, pentru obiectivele acestei cercetări rezidă în studiul relației strânse și interdependente dintre *limbă* și *gândire* în raport cu *realitatea* și *cultura*.

Considerații privind conceptul cultură

Conceptul de cultură a fost și continuă să fie subiectul numeroaselor încercări de definire în diverse domenii științifice, precum filozofia, sociologia, antropologia, literatura și studiile culturale. În acest context, vom aborda o privire de ansamblu asupra conceptului de cultură, deoarece definițiile din aceste domenii variază în funcție de contextul specific invocat. În acest sens, s-au dezvoltat două perspective fundamentale asupra culturii: conceptul umanist al culturii și conceptul antropologic al acesteia.

Perspectiva umanistă a culturii se referă la patrimoniul cultural ca model de rafinament, cu o extindere către colecția exclusivă de opere de artă ale unei comunități în domenii precum literatura, arte plastice și muzică etc. În schimb, perspectiva antropologică a culturii se concentrează asupra modului general de viață al unei comunități. Acest concept cuprinde totalitatea modelelor tradiționale de viață, fie explicite, fie implicite, care pot funcționa ca orientări pentru comportamentul membrilor comunității etnoculturale. În sens antropologic, cultura include un ansamblu de obiceiuri și tradiții dominante și dobândite ale unei entități lingvoculturale. Aceasta implică presupoziții, preferințe și valori, toate fiind aspecte dificil de accesat și de verificat. În continuare, ne vom concentra asupra sensului antropologic larg al culturii în corelație cu limba / limbajul și subiectul vorbitor. Din această perspectivă, limba este considerată „oglinda culturii”, reflectând nu doar lumea reală în care trăiește omul sau condițiile reale ale vieții sale, ci și conștiința socială a unui popor, mentalitatea sa, caracterul național, sistemul de valori. Această abordare implică cercetarea limbii din perspectiva activității cognitive a subiectului vorbitor, în contextul conceptualizării și percepției realității. Prin urmare, legătura dintre limbă și cultură, având omul ca subiect al percepției și cunoașterii, este reevaluată [8, p. 58].

În sens larg, *cultura* desemnează tot ceea ce este creat de către om în contrast cu natura, constând dintr-un ansamblu de limbaje, simboluri și semnificații integrate într-un complex proces de comunicare. Conform lui G. Georgiu, termenul „cultură”, derivat din latină, a fost adoptat de majoritatea limbilor moderne și avea o dublă semnificație: pe de o parte, se referea la cultivarea pământului, iar pe de altă parte, la cultivarea spiritului uman. Această dualitate reflectă ideea de transformare atât a aspectului exterior al individului, cât și a capacităților sale intrinseci, prin intermediul educației, pentru a transforma potențialitățile în realități. Din perspectivă etimologică, termenul „cultură” sugerează o varietate semantică care include componente precum activitate, creație, intenție și sens [4, p. 27]. În lucrarea sa, G. Georgiu subliniază semnificația și importanța culturii pentru natura umană și pentru specificul existenței umane, argumentând că noțiunea cultură există în esență ca multiplu, la fel cum umanitatea însăși este reprezentată prin diversitatea de grupuri etnice și sociale distincte. El subliniază că valorile culturale sunt manifestări ale creativității umane și, în consecință, fac parte dintr-un domeniu ontologic al diversității. Cu alte cuvinte, cultura reprezintă produsul activității creative a oamenilor și este caracterizată de o varietate de expresii și forme. În același timp, există anumite structuri fundamentale care sunt comune în rândul umanității și care se regăsesc în toate formele de comunicare umană și în practicile spirituale. După finalizarea procesului de antropogeneză, ceea ce înseamnă că umanitatea a trecut de la a fi doar o specie zoologică la a deveni o entitate culturală, modul în care se reproduc oamenii nu se limitează doar la nivelul speciei naturale, ci se extinde și la formarea unor entități culturale distincte, cum ar fi etniile. Aceste unități culturale se dezvoltă în cadrul unor forme specifice de existență socială determinate [4, p. 84]. Această idee subliniază importanța culturii în definirea și înțelegerea umanității, arătând că suntem mai mult decât simple ființe biologice; suntem, de asemenea, produse ale culturii și avem identități culturale distincte care ne definesc ca membri ai diferitelor grupuri etnice sau culturale.

În viziunea lui Umberto Eco [5, p. 35], cultura este orice fenomen natural transformat de om și care, în virtutea acestui fapt, poate fi inclus în contextul social; un fenomen exclusiv uman, un mod specific de existență umană, care include trăsături ale comportamentului, conștiinței și activității umane, lucruri, obiecte, opere de artă, instrumente, forme de limbaj, simboluri și semne.

În opinia cercetătoarei Julia House [11, p. 13-28], există patru niveluri analitice diferențiate cu privire la modul în care a fost caracterizată cultura: *primul nivel* este cel general-uman. Pe acest palier ființele umane se deosebesc de animale, fiind capabile de reflecție și apte să-și modeleze și să-și schimbe în mod creativ mediul înconjurător. *Cel de-al doilea nivel* este cel sociocultural și național, cultura fiind forța unificatoare,

obligatorie, care permite ființelor umane să se poziționeze față de sistemele de guvernare, domeniile de activitate, credințele religioase și valorile în care se exprimă gândirea umană. *Al treilea nivel* corespunde celui de-al doilea nivel, dar cuprinde diferite subgrupuri sociale și naționale în funcție de regiunea geografică, clasa socială, vârstă, sex, activitate profesională și subiect. *Al patrulea nivel* constituie nivelul personal, individual, care se referă la orientările de gândire și de acțiune ale individului și poate fi definit drept cel al conștiinței culturale, care permite ființei umane să conștientizeze ceea ce îi definește propria cultură și o face distinctă de celelalte.

În funcție de aceste niveluri diferite, care integrează viziunile umane, sociale și individuale ale culturii, conceptul *cultură* a fost definit în diverse moduri, însă cea mai succintă definiție a culturii este cea a cercetătorului olandez G. Hofstede, psiholog social și profesor emerit de antropologie, care relevă faptul că acest concept este un tip de „programare colectivă a minții umane": *cultura* este un sistem de programe mentale pe care indivizii le dobândesc de-a lungul vieții, în timp ce trăiesc într-un anumit mediu sociocultural, dar individul este liber să se abată de la aceste programe, reacționând constructiv sau distructiv la impulsurile mediului. Astfel, un individ are la dispoziție un set de programe mentale a căror combinație formează personalitatea sa. Modul în care o persoană se comportă în diferite situații este determinat de cultură. Conceptul *cultură*, în sensul larg al cuvântului, este văzut ca variind de la acte nobile de îmbogățire și înfrumusețare spirituală până la acțiuni cotidiene ce țin de funcțiile fundamentale ale corpului uman, de sensul vieții, de relațiile și interacțiunile dintre oameni. Cultura este, așadar, programarea colectivă a spiritului prin care membrii unui grup sau ai unei categorii de oameni se disting unii de alții. Ceilalți, precum Wh. Goodenough [6, p. 36], au propus o formulare mai complexă – *cultura* nu este un fenomen material; ea nu constă în lucruri, oameni, comportamente sau emoții; ea este, mai degrabă, o organizare a acestor lucruri și reprezintă forme fixate în conștiința umană, modelul lor de percepție, de relaționare și de interpretare a acestora în mod diferit.

Aceste două definiții evidențiază aspectele semnificative și recurente ale culturii: cel *cognitiv*, care ghidează și monitorizează acțiunile umane, și cel *social*, care subliniază trăsăturile tradiționale împărtășite de membrii unei societăți.

O abordare care pare a fi deosebit de potrivită pentru soluționarea problemei intens dezbătute cu privire la generalizarea vs. diversificarea și individualizarea culturilor este cea a lui D. Sperber. Cercetătorul interpretează *cultura* în funcție de diferite tipuri de „reprezentări", precum reprezentările de idei, comportamente, atitudini etc. În opinia autorului, în cadrul oricărui grup există o multitudine de reprezentări mentale individuale, dintre care cele mai numeroase comportă un caracter efemer și individualizat. Cu toate acestea, un anumit ansamblu al unor astfel de reprezentări poate fi exprimat, în mod deschis, prin limbă și artefacte, astfel ele devenind reprezentări publice care pot fi transmise, deci, comunicate ulterior celorlalți membri ai grupului social. Din această comunicare survin reprezentări mentale similare la alte persoane, care, la rândul lor, pot fi împărtășite ca reprezentări publice altora s.a.m.d. Dacă reprezentările publice sunt comunicate /transmise/ împărtășite suficient de frecvent în cadrul unui anumit grup social, aceste reprezentări, potrivit cercetătorului, pot fi înrădăcinate ferm și pot fi transformate în „reprezentări culturale". Cu toate acestea, momentul în care o reprezentare mentală devine suficient de răspândită pentru a fi numită „culturală" depinde încă de nivel și interpretare, deoarece nu există o diviziune clară între reprezentările mentale, publice și culturale, ceea ce poate fi considerat un argument rațional împotriva acelor afirmații facile și stereotipice care alcătuiesc prejudecățile sau preconcepțiile.

Membrii unei anumite comunități culturale sunt, în mod constant, influențați de reprezentările publice și culturale ale propriei societăți în ceea ce privește valorile, normele, obiceiurile și tradițiile etc. O astfel de influență se exercită, în special, prin intermediul limbajului folosit de membrii societății în comunicarea cu alți membri ai aceluiași grup sociocultural sau ai unor grupuri socioculturale diferite. Prin urmare, limba, fiind cel mai important mijloc de comunicare/transmitere, codificare a informațiilor și de creare a relațiilor interumane, ocupă o poziție extrem de importantă în cadrul oricărei culturi. În acest sens, limba reprezintă principalul mijloc prin care un individ dobândește cunoștințe despre lume, le codifică, transmite reprezentările sale mentale și le face publice și accesibile tuturor membrilor comunității culturale. Astfel, limba constituie principalul instrument al unui „rezervor colectiv de cunoștințe", care se transmite din generație

în generație și acționează, de asemenea, ca un mijloc de clasificare a experienței culturale, a gândirii și a comportamentului pentru vorbitorii săi. Prin urmare, limba și cultura sunt, evident, corelate la nivel semantic, întrucât vocabularul unei limbi reflectă cultura împărtășită de vorbitorii săi.

În cadrul prezentului studiu, cultura este interpretată ca fiind totalitatea activităților umane atât materiale, cât și spirituale, informații transmise din generație în generație, precum și ansamblul de stereotipuri insuflate unui individ de către o societate particulară.

Aspecte ale studiilor privind corelația dintre limbă și cultură

Provocările ce țin de corelația și interacțiunea dintre limbă, gândire și cultură, în prezent, reprezintă una dintre problemele centrale ale lingvisticii moderne. Îmbinarea conceptuală „limbă-gândire-cultură” reunește interesele tuturor științelor umaniste și reprezintă ideea transversală integrantă a științelor cognitive din diverse domenii de cercetare precum: psihologia, filozofia, antropologia, biologia, lingvistica și cercetarea în domeniul inteligenței artificiale.

Limba, ca principala formă de exprimare și de existență a culturii naționale, reprezintă un mijloc de realizare a culturii, suscitând un interes continuu sporit, începând cu secolul al XIX-lea, moment în care W. von Humboldt, în lucrările sale, a desemnat limba drept „spiritul poporului”. Astfel, diversitatea limbilor și a popoarelor (Sprachverschiedenheit und Völkervertheilung), în opinia savantului, se află în strânsă legătură cu producerea forței spirituale umane (die Erzeugung menschlicher Geisteskraft), care este percepută ca fiind „scopul cel mai înalt al oricărei mișcări spirituale”. Inițial, potrivit cercetătorului, limba, fiind aceeași pentru toți oamenii, s-a diversificat în diferite limbaje datorită configurației diferite a forței spirituale specifice fiecărui popor. Astfel, limbile, în viziunea lui W. von Humboldt, reprezintă exteriorizarea și mijlocul de formare a „specificului spiritual al națiunilor” (Geisteseigentümlichkeit der Nationen). Prin urmare, savantul sugerează că, luând în considerare diversitatea spirituală, se poate explica și diversitatea structurală de limbă, folosind metoda comparativă ca fiind cea mai potrivită pentru studiul și cercetarea limbilor. Potrivit lui W. von Humboldt, înțelegerea esenței proprii a unei națiuni și a coerenței interne a unei limbi particulare, precum și a relației acesteia din urmă cu cerințele limbajului, depinde de specificul spiritual. Prin intermediul specificului spiritual, așa cum l-a lăsat natura și cum l-au dezvoltat împrejurările, se configurează caracterul unitar al națiunii, singurul pe care se bazează aceasta în privința faptelor, realizărilor și ideilor pe care le produce și prin care se mențin forța și demnitatea ei, transmise de la individ la individ. Pe de altă parte, W. von Humboldt [10, p. 2-3] consideră limba drept „organul ființei interioare”, care, treptat, ajunge la „recunoașterea interioară de sine și la exteriorizare”. Prin aceasta, limba își „înfige fibrele cele mai fine ale rădăcinilor sale în forța spirituală națională” și, cu cât aceasta din urmă acționează mai corespunzător asupra limbajului, cu atât dezvoltarea acestuia este mai regulată și mai bogată.

În această ordine de idei, limba este principalul mijloc de exprimare a spiritualității umane la nivelul căreia se păstrează, ca într-un tezaur, atât specificul, cât și toate modificările survenite în mentalitatea unui popor în decursul timpului. Conform opiniei filozofului român Henri Wald, făurirea limbajului este „cel mai profund act de cultură îndeplinit de om”, deoarece limba și cultura rețin anumite aspecte din natură, pe care le includ într-o ordine simbolică și le transformă în semnificanți.

Gândirea românească a atribuit limbii un rol deosebit în configurația identității naționale. Pentru poporul român, limba reprezintă leagănul etnogenezei și al continuității, conștientizarea originilor sale și a seminței nobile din care provine. În acest sens, un pas important a fost făcut de cronicarii moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin, la mijlocul secolului al XVII-lea, prin prima lucrare istorică „Letopisețul Țării Moldovei”. Cronicarul Grigore Ureche [15, p. 11] aduce mai multe exemple (cuvinte) din lexicul limbii vorbite de băștinași, cu echivalentul lor latin, „[...] pâine, ei zic panis, carne, ei zic caro, [...]”, și demonstrează originea latină a acestora. Așadar, latinitatea limbii rezumă că „și altile mulți de limba latinească, că de le-am socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înțelege”.

Ulterior, M. Costin completează argumentele lingvistice cu dovezi arheologice, etnografice și folclorice pentru a susține ideile sale, făcând astfel evidența caracterului științific al lucrării sale.

Orice limbă e oglinda sufletului nației care o creează. În acest sens, M. Eminescu atribuie limbii un rol central în definirea nivelului de civilizație al unui popor și în exprimarea identității și spiritualității acestuia.

El consideră că limba este „măsurariul civilizației unui popor", ceea ce înseamnă că dezvoltarea și evoluția unei limbi reflectă în mod direct gradul de progres și rafinament al culturii și societății respective.

Aceeași opinie este împărtășită și de cercetătorii lingviști ruși, aceștia remarcând că limba este tezaurul verbal al unei națiuni, un mijloc de transmitere a gândurilor „împachetate" într-o anumită structură lingvistică. Toate cunoștințele aplicate în procesul de cogniție nu sunt doar cunoștințe despre limbă, ci cunoștințe despre lume, despre contextul social, cunoștințe despre principiile comunicării verbale etc. Nici unul dintre aceste tipuri de cunoștințe nu poate fi considerat prioritar, doar studierea lor în interacțiune și în ansamblu ne va aduce mai aproape de înțelegerea esenței comunicării lingvistice.

Controverse privind corelația dintre limbă, gândire, cultură

În studiile realizate pe parcursul diverselor perioade istorice, un număr mare de lingviști indică faptul că raporturile dintre limbă și cultură comportă un caracter bilateral. Astfel, în cercetările lingvistice, cercetătorii care și-au ales ca bază metodologică principiul antropocentric, au în centrul atenției probleme abordate sub două aspecte: definirea modului în care omul influențează limba și definirea modului în care limba influențează omul, gândirea sa și cultura. Acest fenomen de interdependența bilaterală constă în faptul că limba, ca fenomen lingvocultural, preia toată bogăția culturii și, în același timp, orice cultură națională este în mare măsură legată de natura și specificul unei anumite limbi.

În continuare, vom analiza subiectul în cauză din ambele perspective prezentate anterior, deci: (1) cultura are impact asupra limbii, adică limba este un produs al culturii, reprezentând principala formă de exprimare și de existență a culturii naționale; (2) limba are influență puternică asupra omului, modului de gândire, respectiv și asupra culturii, fiind o condiție și un fundament al culturii.

Încă la începutul secolului XX, etnolingvistul american E. Sapir a remarcat legătura strânsă dintre limbă și cultură. El a privit limba drept un produs al dezvoltării sociale și culturale a societății și declara că cuvintele au o proprietate cumulativă, adică de a acumula cultură și de a o moșteni. Cele mai esențiale forme de conservare a culturii, potrivit lui E. Sapir [20, p. 245], sunt proverbele, vrăjile de vindecare, rugăciunile standardizate, legendele populare și genealogiile. Lingvistul a formulat distincția dintre limbă și cultură în felul următor: cultura poate fi definită ca fiind ceea ***ce*** face și gândește o anumită societate. Limba este modul în care se gândește, deci, ***cum*** se gândește. Prin urmare, limba acționează ca o formă de exprimare a culturii, ca un mijloc de acumulare a cunoștințelor culturale [20, p. 192-194]. Eminentul cercetător considera că limbile sunt istorie vie. Prin intermediul limbii, istoria și evoluția culturală a unei comunități devin palpabile, limbajul fiind un ghid simbolic prin care cultura este înțeleasă. Astfel, E. Sapir subliniază importanța limbii în cadrul cercetării culturale și subliniază că pentru a obține o perspectivă comprehensivă și corectă asupra unui fenomen cultural, este necesar să analizăm cu atenție și în detaliu volumul și structura limbajul asociat acestuia.

Primul dintre lingviști care a confirmat cu tărie rolul activ al limbii în procesul cunoașterii a fost W. von Humboldt. Lingvistul [10, p. 222- 224] susține că limba nu pleacă de la un dat exterior pe care să-l exprime, ci participă la elaborarea cunoașterii; conceptul nu e posibil fără limbaj; obiectul nu capătă realitate deplină pentru cunoașterea umană decât prin mijlocirea conceptului, prin limbaj. În concepția lui W. von Humboldt, relația dintre limbă și gândire este mult mai profundă decât simpla reflectare a gândurilor în cuvinte. Pentru el, limba nu este doar un mediu pasiv în care gândirea se oglindește, ci reprezintă în sine un factor activ care modelează și formează gândirea umană. De asemenea, activitatea intelectuală necesită relația cu sunetele verbale, deoarece aceasta este modalitatea prin care gândirea obține claritate și reprezentările devin concepte înțelese și comunicate de către indivizi. Această legătură strânsă dintre gândire, organele vocale, auzul uman și limbajul este văzută ca fiind o caracteristică intrinsecă a naturii umane. Prin urmare, în viziunea lui Humboldt, limbajul și gândirea sunt interconectate într-o manieră profundă, definind într-un mod esențial ce înseamnă să fii om.

În acest sens, o influență clară a gândirii humboldtiene poate fi sesizată și la Ernst Cassirer [19, p. 26], filozof german neokantian, care, în primul volum dedicat limbajului, din trilogia sa *Philosophie der symbolischen Formen* (Filosofia formelor simbolice), propune ca teză centrală ideea că limbajul este o formă de cunoaștere ce creează pentru om realitatea ca formă supremă, căci celelalte „forme simbolice", mitul, religia și arta sunt de neconceput fără limbaj.

Impactul limbii asupra personalității și, în consecință, asupra gândirii și culturii, a fost pus în discuție și de Baudouin de Courtenay [18, p. 331], care susținea că viziunea asupra lumii și starea de spirit a oamenilor sunt influențate de modul de scriere, de grafică, de regulile ortografice, de trăsăturile sonore ale vorbirii; că un individ alfabetizat și unul analfabet au o gândire diferită etc.

În contextul cercetărilor referitoare la corelația dintre *limbă* și *cultură*, lingvistica integrală a lui E. Coșeriu are un rol esențial, fiind pista de reflecție și de referință de unde pornesc studiile privind *limba* ca element al culturii, cu toate aspectele ce derivă din aceasta: limba, în strânsă corelație cu mentalitatea, gândirea umană și cultura națională. Abordând problematica privind corelația și interacțiunea dintre limbă-cultură-gândire, trebuie remarcat faptul că această interacțiune comportă un caracter de esențializare, dar nu de reprezentare. În acest sens, E. Coșeriu precizează că limbajul joacă un rol fundamental în procesul de dezvoltare a gândirii umane și în capacitatea noastră de a conceptualiza și opera cu noțiuni abstracte și universale. Lingvistul afirmă că limbajul ne furnizează noțiuni, ceea ce înseamnă că ne permite să lucrăm cu entități intelectuale și concepte universale ce țin de gândirea noastră, susținând că fără limbaj gândirea umană ar rămâne într-un stadiu de reprezentare simplă [2, p. 9].

Majoritatea lingviștilor preocupați de acest domeniu consideră că este, într-adevăr, imposibil să se absolutizeze impactul limbii asupra gândirii și culturii. Drept exemplu de absolutizare se poate considera ipoteza Sapir-Whorf, cunoscută și sub numele de *teoria relativității lingvistice*, conform căreia structura semantică a unei limbi modelează sau limitează modul în care un vorbitor își formează concepțiile despre lume. Pe lângă versiunea mai slabă, există și una mai puternică a ipotezei lui Whorf, cunoscută în literatura de specialitate ca *determinism lingvistic*. Potrivit acestei ipoteze, gândurile oamenilor sunt determinate de categoriile puse la dispoziție de limba. Ideea că limba maternă a unui subiect vorbitor determină modul în care acesta gândește a fost populară în rândul behavioriștilor din anii 1930, până la apariția teoriilor psihologiei cognitive. Steven Pinker, psiholingvist canadiano-american, scrie mai târziu că revoluția cognitivă în psihologie, care a făcut posibilă studierea gândirii pure, și o serie de studii ulterioare, care au arătat efecte slabe ale limbajului asupra conceptelor, păreau să ucidă, în anii ’90 ai secolului trecut, ideea potrivit căreia fiecare dintre noi analizează și percepe realitatea în modalități ce sunt predeterminate de limbile pe care le vorbim. Dar, recent, această ipoteză a fost resuscitată, iar „neo-whorfianismul” este acum un subiect de cercetare activ în psiholingvistica cognitivă. După cum notează lingvista Cornelia Cincilei [1, p. 107], se atestă un adevărat „renascentism Whorfian”, care în esență este o versiune mai facilă a ipotezei Sapir-Whorf și spune că limba poate influența concepția unui subiect vorbitor despre lume, dar nu o determină în mod inevitabil. Astfel, în lucrarea sa, B. L. Whorf afirmă că între normele culturale și modelele lingvistice există legături, însă nu corelații sau corespondențe cu caracter diagnostic, deci nu se vorbește despre relația de cauzalitate dintre limbă și normele culturii [16, p. 158-160].

În acest context, drept confirmare a celor deduse din analiza lucrărilor lui B. L. Whorf, considerăm absolut oportun să prezentăm și investigațiile întreprinse de cercetătoarea în științe cognitive L. Boroditsky, bazate pe materialele empirice colectate în Australia Aborigenă, China, Indonezia, Rusia etc. Potrivit cercetătoarei, frumusețea diversității lingvistice constă în aceea că ne dezvăluie cât de ingenioasă și cât de flexibilă este mintea umană. „Mințile umane au inventat nu un singur univers cognitiv, ci 7.000, deoarece în lume se vorbesc aproximativ 7.000 de limbi” [21]. De aici rezultă că noi toți gândim în același mod, dar, percepând aceeași realitate obiectivă, vorbim în mod diferit. Studiul menționat a fost realizat în nordul Australiei, în comunitatea aborigenă Pormpuraaw, care vorbește limba Kuuk Thaayorre. Această limbă se diferențiază în mod semnificativ de limba engleză sau alte limbi în ceea ce privește modul în care oamenii descriu și percep spațiul și direcțiile. În mod interesant, în limba Kuuk Thaayorre, pentru a defini poziția unui obiect în spațiu, vorbitorii nu utilizează termeni precum stânga, dreapta, sus, jos, înainte sau înapoi, așa cum facem în mod obișnuit în limbile occidentale. În schimb, acești vorbitori se bazează pe punctele cardinale, adică direcțiile nord, sud, est și vest. De exemplu, pentru a indica poziția unei furnici în raport cu piciorul cuiva, vor spune ceva similar cu „Pe piciorul tău, în sud-est, este o furnică”. În același mod, pentru a cere cuiva să mute un obiect, vor folosi direcțiile cardinale, precum „Mută puțin cana spre nord-vest”. Această abordare unică a descrierii spațiului și direcțiilor în limba Kuuk Thaayorre reflectă modul în care cultura și limbajul pot influența perspectiva și percepția asupra lumii. În acest caz, modul de comunicare al

acestei comunități aborigene este diferit de ceea ce am putea considera „obișnuit” în limbile occidentale, subliniind astfel legătura profundă dintre limbă, cultură și modul în care oamenii percep și interpretează realitatea din jurul lor.

Potrivit studiului, există, de asemenea, diferențe foarte mari în ceea ce privește modul în care oamenii se gândesc la *timp.* De exemplu, vorbitorii de limbă engleză au tendința de a vorbi despre *timp,* folosind metafore spațiale orizontale, de pildă, „The best is ahead of us” (cel mai bun este în fața noastră), „The worst is behind us” (cel mai rău este în spatele nostru), în timp ce vorbitorii de mandarină (un dialect al limbii chineze vorbit în partea de Nord a Chinei) au o metaforă verticală pentru *timp*, de exemplu, *luna următoare* este „down month” („luna de jos”), iar *ultima lună* este „up month” („luna de sus”). Când le-au cerut vorbitorilor de limba engleză să ordoneze *timpul*, oferindu-le câteva poze cu oameni la vârste diferite, aceștia le-au așezat de la stânga la dreapta. Acest lucru are de-a face cu direcția de scriere. Când cercetătorii au solicitat același lucru vorbitorilor de ebraică sau arabă, aceștia au făcut-o în direcție opusă, de la dreapta la stânga. Însă aborigenii din nordul Australiei, menționați recent, nu folosesc cuvinte precum „stânga” și „dreapta”. Când cercetătorii așezau oamenii cu fața spre sud, ei ordonau *timpul* de la stânga la dreapta. Când îi așezau cu fața spre nord, ei ordonau *timpul* de la dreapta la stânga. Când au fost așezați cu fața spre est, *timpul* era ordonat spre persoană. Astfel, cercetătoarea a dedus că modelul ar fi de la est la vest, deci, pentru ei timpul nu se fixează, de fapt, deloc în corp, ci pe peisaj, ceea ce este, în opinia savantei L. Boroditsky, foarte egocentric din partea lor, să aibă direcția *timpului* care îi urmărește de fiecare dată când își întorc corpul. Pentru Kuuk Thaayorre, *timpul* este fixat în peisaj și denotă, un mod radical, diferit de a gândi *timpul*. În opinia cercetătoarei L. Boroditsky, limba este esențială pentru experiența noastră de a fi oameni, iar limbile pe care le vorbim modelează profund modul în care gândim, modul în care percepem lumea, modul în care ne trăim viața [21].

Cercetătoarea poloneză A. Wierzbicka [17, p. 17- 21], împărtășind ideea centrală a lui B.L. Whorf, precum că noi segmentăm realitatea în modul sugerat de structurile și modelele existente în limba maternă, consideră că fiecare *limbă* reprezintă un univers al sensurilor formatate de istoria și experiența vorbitorilor, iar cuvintele-cheie ale limbii naționale sunt exponente ale spiritului poporului prin care poți observa cum o colectivitate etnoculturală percepe și interpretează lumea înconjurătoare. În continuare, cercetătoarea susține că limba - și, în special, vocabularul - este cea mai bună dovadă a realității „culturii”, în sensul unui sistem de „concepții” și „atitudini” transmise istoric. Desigur, *cultura* este, în principiu, eterogenă și schimbătoare, dar la fel este și *limba*.

Printre cercetători se regăsesc și cei care neagă faptul că *limba* este principalul factor care predetermină percepția realității, își creează propria lume diferită de cea reală. În același timp, nu se poate spune că limba doar reflectă cultura, fără ca să contribuie la cunoașterea realității înconjurătoare și formarea imaginii asupra lumii. Limba fiecărei națiuni reflectă lumea proiectată în conștiința umană în conformitate cu structura sa semiotică și gramaticală și codifică în semantica unităților lingvistice diverse informații de ordin sociocultural.

Cercetătorii lingviști, oameni de știință și de cultură din spațiul românofon, pledează în favoarea certitudinii că *limba/limbajul* este parte integrantă a culturii, se transmite din generație în generație și este ca un instrument al acesteia prin care internalizăm cultura.

În viziunea lui E. Coșeriu [2, p. 102-170], *limbajul* este un mijloc esențial prin care omul își manifestă identitatea, ideologia și poziția socială. Reflectând toate aceste aspecte, limbajul este o modalitate prin care individul își exprimă în mod unic și creativ gândurile și trăirile, însă limbajul nu este doar o unealtă de comunicare, ci este o bază esențială a culturii umane și, în același timp, o formă a culturii. În acest context, *cultura* este înțeleasă ca o manifestare a creativității omului într-o anumită comunitate și perioadă istorică, reflectând diversitatea și particularitățile umane. Ceea ce face limbajul unic, în comparație cu alte forme de exprimare culturală, cum ar fi muzica sau sculptura, este capacitatea sa de a vorbi nu numai despre lumea exterioară, ci și despre el însuși. Așadar, limbajul este atât baza culturii, oferind un mijloc de comunicare și de transmitere a cunoștințelor, cât și o formă a culturii, în sensul că reflectă și modelează felul în care oamenii gândesc și înțeleg lumea din jurul lor.

Într-o serie de prelegeri ale lui E. Coșeriu, referitoare la conceptul de cultură, acesta explorează legătura

dintre *cultura universală* și cea *specifică* unei națiuni. Potrivit savantului, *cultura* este universală în ceea ce privește obiectul său, adică se ocupă de aspectele generale, comune și fundamentale ale culturii umane. Cu toate acestea, în cadrul *culturii* există și specificul național, care este dat de subiectul, adică individul, care se încadrează în contextul social, istoric și cultural. În argumentarea lui E. Coşeriu, *cultura* nu poate și nu trebuie să fie exclusiv națională ca obiect al studiului. Chiar și atunci când se cercetează obiectele culturii locale sau naționale, ele trebuie să fie analizate într-o perspectivă universală și considerate ca posibile expresii ale „artei universale”. Astfel, specificul național, în viziunea savantului, nu trebuie înțeles ca ceva care se opune universalității culturii, ci, mai degrabă, ca o componentă intrinsecă a expresiei individuale și a contextului cultural al fiecărui creator. E. Coşeriu susține că indivizii reprezintă tradițiile culturii din care fac parte, iar aceste tradiții influențează modul în care ei gândesc și creează. În acest sens, specificul național este o dimensiune naturală și inevitabilă a culturii individuale și colective [3, p. 176].

În contextul dat, E. Coşeriu încurajează o abordare deschisă și universală în cercetare și în dezvoltarea *culturii* și ne îndeamnă să nu ne concentram exclusiv pe specificul național ca pe un particularism sau pe obiectele culturale proprii, ci să ne lărgim orizonturile prin explorarea contribuțiilor, experiențelor și cunoștințelor din diverse culturi și epoci pentru dezvoltarea unei culturi autentice și pentru progresul în domeniul științific.

Aceeași concepție organică privind legătura dintre *limbă* și *viața socială* o întâlnim și la alți istorici, lingviști și etnologi români, precum Bogdan Petriceicu Hasdeu, Sextil Pușcariu, Simion Mehedinți ș.a. Astfel, Simion Mehedinți, subliniind sensul universal uman și cel specific istoric al *culturii,* abordează această noțiune în raport cu noțiunea *civilizație.* Cercetătorul afirmă că munca are rolul determinant în procesul de evoluție și dezvoltare a omului, precum și în întreaga existență umană, omul fiind cel care creează prin activitatea sa o nouă realitate de obiecte și valori materiale și spirituale: „uneltele și munca cu uneltele pot fi considerate ca adevăratul caracter distinctiv al speciei homo” [12, p. 85]. Afirmând că civilizația și cultura derivă din „dublul caracter – material și sufletesc al muncii”, cercetătorul sugerează o interacțiune complexă între aceste două aspecte fundamentale ale dezvoltării umane. Conceptele de civilizație și cultură sunt adesea asociate, dar cu nuanțe distincte. *Civilizația* este văzută ca rezultatul eforturilor umane de a dezvolta tehnologii și unelte care să îi ajute să se adapteze și să stăpânească mediul fizic înconjurător. *Cultura*, pe de altă parte, este prezentată ca rezultatul creațiilor sufletești, cum ar fi gândurile, valorile, etica și operele artistice care dezvoltă aspectele intelectuale, etice și estetice ale individului. Aceasta contribuie la adaptarea individului la mediul social, întrucât influențează modul în care oamenii relaționează între ei și dezvoltă un sistem de norme și valori specifice.

Astfel, acest paralelism între civilizație și cultură subliniază că dezvoltarea umană nu este influențată doar de aspectele tehnice și materiale, ci și de dimensiunile intelectuale și emoționale care definesc natura umană. Împreună, aceste două aspecte formează fundația dezvoltării umane într-un mod cuprinzător.

Impactul reciproc și interacțiunea dintre limba și cultura unei etnii este un fapt incontestabil. În această ordine de idei, poate fi menționat impactul limbii latine și al culturii antice asupra creșterii nivelului cultural și educațional al locuitorilor Europei în timpul Renașterii. Într-adevăr, oamenii pot dobândi bogățiile culturii atât clasice, cât și moderne doar prin intermediul limbii.

Influența culturii asupra limbii a fost conştientizată în lingvistică la sfârșitul secolului al XX-lea, odată cu abordarea antropocentrică a fenomenelor lingvistice. Pe de o parte, *limba* este definită ca un produs al culturii, pe de altă parte, *limba* are un impact puternic asupra omului și modului de gândire, respectiv asupra culturii, aceasta fiind o temelie a culturii, ca parte importantă și condiție de existență a acesteia, ca factor de formare a codurilor culturale.

Deși *limba* și *cultura* sunt sisteme semiotice diferite, ele au multe în comun. În acest context, pot fi evidențiate următoarele poziții care demonstrează că *limba* și *cultura* au legături indispensabile între ele:
- cultura, în egală măsură cu limba, este o formă de conștiință care reflectă viziunea oamenilor asupra lumii;
- cultura și limba există în interacțiune;
- subiectul culturii și al limbii este întotdeauna un individ sau o societate;
- caracterul normativ este o trăsătură comună a limbii și a culturii;
- istorismul este una dintre proprietățile esențiale ale culturii și ale limbii;
- antinomia „dinamică-statică” este inerentă limbii și culturii.

Concluzii

Bazându-ne pe rezultatele cercetărilor experimentale prezentate anterior și concluziile cercetătorilor privind faptul că diferențele dintre limbi nu sunt cauzate de diferențele de gândire, deoarece, în cadrul unei singure culturi pot exista mai multe tipuri de gândire, tragem concluzia că în niciun caz nu putem afirma că unei anumite limbi îi corespunde un anumit tip de gândire. Faptul că modul de viață și activitățile desfășurate de o comunitate lingvistică pot afecta percepția și interpretarea lumii este bine susținut. De exemplu, o cultură care trăiește într-un mediu cu resurse limitate poate avea termeni specifici pentru diferite tipuri de plante și animale care sunt cruciale pentru supraviețuirea lor, ceea ce poate duce la o dezvoltare a vocabularului în acest domeniu. În schimb, o cultură urbană sau industrializată ar putea să acorde mai multă atenție termenilor legați de tehnologie sau industrie. Prin urmare, în ceea ce privește relația dintre *limbă*, *gândire* și *cultură*, nu putem discuta decât despre importanța acestora în procesul de cunoaștere a lumii, despre rolul lor și despre mecanismele de categorizare și conceptualizare a realității.

Referințe:

1. CINCILEI, C. *Conceptualizarea mișcării: între subiectivism și determinism lingvistic.* În: *Probleme de lingvistică generală și romanică. Actele Colocviului științific cu participare internațională in memoriam G. Cincilei,* Tomul III. Chișinău 2012, p. 106-110.
2. COȘERIU, E. *Lingvistica integrală: interviu cu E. Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu.* București: Editura Fundației Culturale Române, 1996, 184 p.
3. COȘERIU, E. *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*. În: *Supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară*. T. XXXIII, 1992-1993). Seria A. Lingvistică. Iași, 1994.
4. GEORGIU, Gr. *Filosofia culturii* [online], Curs. Școala Națională de Studii Politice și Administrative. București, 2001, 286 p.
5. ECO, Umberto. *Vier moralische Schriften. Aus dem Ital. von Burkhart Kroeber Burkhart:* Kroeber Published by Hanser, Carl GmbH + Co, 1998, S. 118.
6. GOODENOUGH, W. H. *Cultural anthropology and linguistics*. In: *Hymes, D (ed) Language in Culture and Society*. Harper and Row, New York, 1964, p. 36–39.
7. HÎRBU, S. *Considerații privind caracterul arbitrar vs. non-arbitrar al semnului lingvistic*. În: *Philologia*. 2023, nr. 1(319), pp. 101-113.
8. HÎRBU, S. *Modalități de reprezentare lingvistică a dimensiunilor culturale.* În: *Intertext.* N2, 2022, 60, anul 16, p. 57-69.
9. HOFSTEDE, G. *Interkulturelle Zusammenarbeit*: *Kulturen - Organisationen -Management.* Aus dem Engl, von Nadia Hasenkamp und Anthony Lee. Wiesbaden: Gabler, 1993, 327 p.
10. HUMBOLDT, W. von: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts*. Berlin: Dümmler 1836. Standort München, Bayerische Staatsbibliothek, Res/4 L. gen. 12 pd, S. 511.
11. HOUSE, J. *Politeness in Germany?* In: *Politeness in Europe. Multilingual Matters*, Hickey L, Stewart M (eds) Clevedon, 2005, p. 13–28.
12. MEHEDINȚI, S. *Civilizație și cultură*. Îngrijirea ediției, studiu introductiv și note de Gheorghiță GEANĂ. București: Editura Trei, 1999, 401 p.
13. PINKER, St. *The stuff of thought: language as a window into human nature*. London: Allen Lane/Penguin, 2007, 499 p.
14. SPERBER, D. *Explaining culture.* A Naturalistic Approach. Blackwell, Oxford, 1996, 184 p.
15. URECHE, Gr. *Letopisețul* Țării *Moldovei.* Ediția a II-a. Chișinău: Litera, 1997. 499 p.
16. WHORF, B.L. *Language, Thought, and Reality*. Publisher: MIT Press, 1956, 278 p.
17. WIERZBICKA, A. *Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese* New York, Oxford, Oxford University Press, 1997. 328 p.
18. БОДУЭН ДЕ КУРТЕНЕ, И. А. *Избранные труды по обществу языкознания.* В 2-х т. Том II. - Москва: Издательство АН СССР, 1963. 391 с.

19. КАССИР, Э. *Философия символических форм.* Том 1. Язык. Москва - Санкт-Петербург: Унив. книга, 2002, 272 с.
20. СЕПИР, Е. *Избранные труды по лингвистике и культурологии*. Москва: Прогресс, 1993, 656 с.
21. BORODITSKY, L. *How language shapes the way we think*? Open Educational Resources Collection. 2018. Disponibil: https://www.edge.org/conversation/how-does-our-language-shape-the-way-we-think

Date despre autor:
Stella HÎRBU, doctor în filologie, Academia de Studii Economice din Moldova.
ORCID: 0000-0002-1896-628X
E-mail: stella.hirbu@ase.md

Prezentat la 03.04.2023

CZU: 821.111(71)-311.6.09 **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_21**

АВТОРСКАЯ ПОЗИЦИЯ И ПРОБЛЕМАТИКА В РОМАНЕ КРИСА ХАМФРИСА «ДРАКУЛА: ПОСЛЕДНЯЯ ИСПОВЕДЬ»

Олег ТАЛМАЗАН,
Государственный университет им. Алеку Руссо

Статья посвящена историческому роману канадского прозаика, актёра и драматурга Криса Хамфриса о Дракуле. Роман интересен тем, что является историческим романом по определению, то есть побуждением автора к созданию текста является интерпретация образа исторического Дракулы почти без примеси идеологических, политических, исторических, философских, психологических идей самого автора. У этой истории нет легко угадываемого завершения, кажется, автор сам не знает, куда может привести развитие сюжета. Хамфрис не пытается отрицать прегрешения Дракулы, даже явно выдуманные и совершенно невероятные, но создаёт обстоятельства, выстраивает события таким образом, что поступок героя становится оправданным, а то и единственно возможным.

Ключевые слова: *Крис Хамфрис, исторический роман, Дракула, образ героя, авторская позиция, проблематика, театральный роман, Средневековье, Сказание о Дракуле воеводе.*

AUTHOR'S POSITION AND PROBLEMS IN CHRIS HUMPHREYS'S NOVEL „VLAD: THE LAST CONFESSION"

The article is devoted to the historical novel by Canadian prose writer, actor and playwright Chris Humphreys about Dracula. The novel is interesting because it is a historical novel by definition, that is, the author's motivation to create a text is the interpretation of the image of the historical Dracula with almost no admixture of ideological, political, historical, philosophical, psychological ideas of the author himself. This story does not have an easily guessed end, it seems that the author himself does not know where the development of the plot may lead. Humphreys does not try to deny Dracula's sins, even obviously invented and completely unbelievable, but creates circumstances, builds events in such a way that the hero's act becomes justified, if not the only possible one.

Keywords: *Chris Humphreys, historical novel, Dracula, hero image, author's position, problematics, theatrical novel, Middle Ages, The Tale of Dracula the Voivode.*

Роман канадца К. Хамфриса интересен тем, что является историческим романом по определению, то есть главной мотивацией автора к созданию текста является интерпретация образа исторического Дракулы без примеси идеологических, политических, исторических, философских, психологических идей самого автора (в этом смысле «Война и мир» Толстого не является историческим романом). Разумеется, помимо коммерческих соображений, поскольку роман всё же эксплуатирует популярную тему.

В послесловии К. Хамфрис называет себя актёром и, если разобраться, то это и есть ключ к пониманию романа: «В душе я все еще остаюсь артистом, поэтому почти всегда стараюсь изучать своих персонажей точно так же, как актер исследует тот характер, который ему предстоит играть. Я стараюсь понять их мотивации, разобраться, какие события или отношения сформировали их жизнь и повлияли на действия, что побуждало их поступать так, а не иначе» [1, p. 326]. Таким образом, вольно или невольно, автор оправдывает Дракулу по формуле: «понять – значит простить». К. Хамфрис не пытается отрицать прегрешения Дракулы, даже явно выдуманные и совершенно невероятные, но создаёт обстоятельства, выстраивает события таким образом, что поступок героя становится оправданным, если не единственно возможным.

Приведём такой пример. Придя к власти, Влад встаёт перед необходимостью наказать бояр, отрубивших голову его отцу и закопавших живьём в землю его брата. И в тот момент, когда читателю становится понятно, что правитель просто не может поступить иначе, Влад произносит фразу

из рукописных памфлетов о Дракуле [2, p. 17], найденных в бенедиктинском монастыре Ламбаха: «Скольким валашским князьям вы присягали за свою жизнь, обязывались служить по долгу, верой и правдой?» Но в немецких текстах предложенные обстоятельства совсем другие – Дракула казнит случайных бояр, присягавших многим князьям. Насколько немотивированным выглядит поведение Влада в манускриптах, настолько рациональны его поступки в романе. Очевидно, что дело не в самом поступке, а в его интерпретации.

Другой пример – убийство пристава, ворвавшегося в дом Влада в погоне за воришкой. В романе пристав ведёт себя заносчиво, оскорбляет князя, пугает его детей, обыскивает дом, и только после этого Влад прибегает к оружию. Мотивировка «Этот дом и этот двор – часть Валахии, во всяком случае до тех пор, пока я здесь нахожусь» [1, p. 278] в таких обстоятельствах уже избыточна – в глазах читателя Влад поступил так, как и должен был поступить; в какой-то момент читатель сам готов убить пристава.

Эпизода убийства пристава нет в немецких листках, К. Хамфрис взял его из «Сказания о Дракуле воеводе» Ф.В. Курицына [3, p. 468], но принципиально важные для русского книжника эпизоды – притчу о двух монахах, о золотом коле, о сожжении нищих – не использовал, поскольку они не соответствовали замыслу автора. Смерть Дракулы К. Хамфрис описал не по Ф.В. Курицыну, а по изложению письма Стефана Великого [4, p. 166]. Ночную атаку под Тырговиште представил по учебнику истории. Однако в романе есть фраза «Но что совершенно точно, так это то, что он ненавидит всякое преступление» [1, p. 161]. А у Ф.В. Курицына так: «И толико ненавидя во своей земли зла, яко хто учинит кое зло, татбу или разбой, или кую лжу, или неправду, той никако не будет живъ» [3, p. 462]. Иначе говоря, К. Хамфрису известны различные источники [1, p. 328], и он выбирает из исторических исследований К. Трептова [5], М. Троу [6], из бенедиктинских рукописей, из повести Ф.В. Курицына нужные ему фрагменты.

Писатель не хочет выглядеть эпигоном Б. Стокера: «Брэм Стокер создал прекрасный готический портрет чудовища по имени Дракула, высасывающего кровь своих жертв и обладающего поистине гипнотической притягательностью. Однако великолепным специалистом, профессором Элизабет Миллер [7], было доказано, что Б. Стокер на самом деле знал очень мало о реальном валахе, жившем в пятнадцатом веке» [1, p. 326].

К. Хамфрис претендует на точное следование исторической правде, и это его публичная позиция, манифест: «Меня целиком захватила идея следовать исторической правде настолько полно, насколько это было возможно. Однако я прекрасно знал, каков на самом деле бывает разрыв между так называемыми фактами, о которых пишет романист, и реальностью. Здесь он получался чудовищным. Причина этого состояла в том, что на самом деле о герое написано очень мало и почти все это отстоит очень далеко от правды» [1, p. 327].

На деле это не совсем так. Когда было нужно, автор использовал даже эпизод с колпаками турецких послов, который является бродячим сюжетом и заведомо не имеет отношения к реальному Дракуле. Автор неплохо знает историю, но для него история только материал.

К. Хамфрис осознаёт, что нажимает на те же струны в душе читателя, что и его предшественники – эротика и жестокость, натурализм и мистика, но всё же настаивает на историчности: «То, что приключилось с Интернетом в двадцатом веке, произошло с печатным прессом в пятнадцатом. Выяснилось, что на самом деле люди хотят вовсе не сказок о благородных рыцарях, а совсем другого. Им подавай секс и насилие. История Дракулы оказалась весьма лакомым куском, так как предоставляла вдоволь того и другого, особенно если все это изобразить под нужным углом, да еще с картинками. Говоря по правде, сам я делал то же самое, хотя старался следовать историческим фактам, насколько они мне были известны. В книге они изложены в той же последовательности, в которой происходили в жизни моего героя» [1, p. 327].

Декларации К. Хамфриса иногда противоречат его действиям: «Я вдруг понял, что не должен судить своего героя, оправдывать или обвинять его. Мне хотелось показать все так, как это было на самом деле, и перестать выискивать ответы на вопросы о том, почему он делал что-то так, а не иначе» [1, p. 327]. Но именно это автор и делает – оправдывает и судит. Сюжет романа построен на

заочном суде над Дракулой. Казалось бы, кто может судить Дракулу? Современники? Читатели? «Только Господь может судить мои деяния», – говорит герой романа [1, p. 315]. Но автор-демиург решил иначе – устроил суд над героем, тем самым и поставил вопрос, и ушёл от вопроса о судьях.

Дракулу судят папский легат кардинал Доменико Гримани, рыцарь ордена Дракона Янош Хорвати, комендант замка Петру Иордаке, а свидетелями выступают друг детства Влада, любовница Влада, и его духовник. Янош Хорвати желает воссоздать Орден Дракона, и для этого ему нужно если не обелить Дракулу, бросившего тень на орден, то по меньшей мере разобраться в реальности обвинений.

Роман очень кинематографичен, текст по структуре является сценарием, воспоминания каждого из свидетелей легко могут стать эпизодом фильма.

Действующие лица большей частью неисторичны, и сама идея надумана: в действительности Орден Дракона потерял своё значение вследствие смерти его основателя, императора Сигизмунда I Люксембурга, во времена когда Влад ещё был ребёнком. Доменико Гримани – реальное лицо, но к указанной автором дате суда был совсем молодым человеком, а кардиналом стал значительно позже. Янош Хорвати погиб от руки Сигизмунда I задолго до учреждения Ордена и рождения Влада.

Автор точно указал обстоятельства, время пленения Хамзы-бея и Фоки Катаволеноса и верно описал личность Хамзы-бея, но это, скорее, исключение. Казнь Фоки автор обыграл как эпизод казни брезгливого слуги из бенедиктинских манускриптов. В романе действуют Мехмед Фатих и его отец Мурад, но события и диалоги вымышлены.

Стефана Великого К. Хамфрис сделал отрицательным героем. «Стефан Молдавский выбрал вполне подходящий момент, чтобы предать родственника, православную веру и заполучить то, чего он давно желал». По фабуле романа Баторий и Стефан бросили Влада одного и увели свои войска. «Ведь при этом Баторий уводил из замка свои войска. И он не мог понять, почему он так поступил. Может быть, на него повлиял пример Стефана чел Маре, который уехал несколько дней назад? [1, p. 283]». Но посадив Влада на престол, венгерские и молдавские войска не могли оставаться в Валахии бесконечно. Больше того, Стефан оставил ему двести молдаван, которые впоследствии почти все погибли, о чём К. Хамфрису хорошо известно из письма Стефана, но автору важно представить Дракулу жертвой.

Автор упоминает Кодекс Иглау [1, p. 157], чтобы показать, что ему известно разнообразие и широкое применение казней в Западной Европе, но исчадием зла К. Хамфрис делает турок. Дракула использует пытки и казни, которые видел в Турции, и он всего лишь жертва, таким его сделало пребывание в турецком плену. В трактовке автора, Влад эксцентричен, но не более того; «сумасшедший прагматик», по выражению кардинала Гримани.

Героем владеет лишь одна страсть – борьба с турками, что делает образ отчасти плоским. «Валахия станет наконечником копья, как и обычно, а весь христианский мир поднимется и двинется за нами» [1, p. 157]. Любовная линия повествования приглушена жестокостью, эротикой, экстравагантностью героя. Но одержимого человека лучше показывать живым, от этого роман только выиграет.

Второстепенные персонажи романа не похожи на людей Средневековья. При виде пыток и казней они бледнеют, лишаются чувств, падают на пол, бросаются прочь, закрывают глаза и уши, «но пронзительные крики, полные страха и отчаяния, все равно прорывались в их сознание». Иногда автор сбивается на современную лексику: «информация» [1, p. 329], «запросы», «офицеры» и так далее.

Таким образом, К. Хамфрис не избежал типичной ошибки авторов Нового и Новейшего времени, наделяющих людей прошлого особенностями сознания современного человека; при довольно хорошем знании источников автор слабо понимает цивилизационные и нравственно-религиозные особенности православия, региональные балканские реалии Средних веков (подробнее о мировоззрении человека Средневековья у Й. Хёйзинги [8], Гуревича [9]). Тем не менее, К. Хамфрис сделал искреннюю попытку написать исторический роман как таковой и создать реалистичный, непротиворечивый, не лишённый здравого смысла образ Влада Дракулы, отойти от тривиального образа безумного садиста, не содержащего ничего кроме алогичности и иррациональной жестокости. В то

же время К. Хамфрис дал массовому читателю возможность путешествовать во времени, создал несколько противоречивый и натуралистичный мир, в котором есть место риску, благородству, жестокости и эротике. Декларируя историчность и близость к источникам, писатель создаёт оригинальный образ Дракулы, отдавая себе в этом отчёт.

Произведение сочетает в себе признаки художественной литературы и массовой культуры, в этом смысле его можно отнести к мидкульту в понимании американского философа Д. Макдональда [10, p. 243].

Тему вампиризма К. Хамфрис не использует, лишь однажды в романе появляется упоминание о вампирах: «Георгий никак не мог появиться здесь, хотя, возможно, теперь он стал одним из бессмертных героев, восставших из мертвых и называемых в Валахии варколачь, а его черный плащ со знаком Дракона превратился в волчью шкуру» [1, p. 196].

Вместе с тем, К. Хамфрис допускает некоторые анахронизмы и неточности. Автор использует летоисчисление от Рождества Христова не только в авторской речи, но и в речи персонажей. Очевидно, что в Валахии XV века использовалось летоисчисление от Сотворения мира.

Трансильванию К. Хамфрис считает «ещё одной провинцией Валахии» [1, p. 242]. Крепостью Поенарь командует «спатар», а не «пыркэлаб» и так далее. Автор не знает, что православные монахи не бывают «бритоголовыми» [1, p. 17], что в православном храме нет исповедальных кабинок и нельзя поставить «три исповедальни в ряд».

Влад Дракула, как и его соперник Владислав (не очень понятно, почему его так называют, ведь Влад – это Владислав), у Хамфриса – опытные рыцари, много раз участвовали в турнирных поединках – но где и когда?

В православных странах были судебные поединки как вид ордалий, где каждая сторона выставляла бойца, но это мало похоже на рыцарские турниры в католических странах. Рисковать жизнью ради забавы считалось греховным безумием. Разумеется, не было поединка между Владиславом II и Дракулой, это чистый вымысел. Возможно, это влияние историка Р. Флореску, описавшего этот поединок, которого в реальности не было [11, p.106].

Современники называют Влада Цепешем и Казиклу-беем, Стефана называют Великим, между тем известно, что все эти прозвища появились значительно позже. Отца Влада и автор, и турки, и сам Влад называют Дьяволом, чего в реальности не было. В историческом романе это выглядит анахронизмом.

Роман К. Хамфриса [12] издавался в переводе на русский язык в 2010 году, но, к сожалению, по сей день не был издан на румынском языке.

Итак, образ Дракулы, создаваемый Крисом Хамфрисом, это прежде всего человек, которого формируют обстоятельства. Его Влад хочет быть добрым христианином, разумным правителем, хорошим отцом, защитником христиан, но, несмотря на его волю и разум, в предложенных обстоятельствах он вынужден переступать пределы человечности.

По типологии А.Б. Есина [13, p. 28] проблематика произведения в основном романная – (авантюрный и идейно-нравственный подтип).

Литература:

1. ХАМФРИС, Крис. *Дракула. Последняя исповедь.* М: Эксмо, 2010, 560 с. ISBN: 978-5-699-43804-4.
2. ЛУРЬЕ, Яков Соломонович. *Повесть о Дракуле.* Исследование и подготовка текстов. М-Л: Наука, 1964. 212 с.
3. *Сказание о Дракуле воеводе.* В: *Библиотека литературы Древней Руси*, Т7, СПб: Наука, 1999, сс. 460-472, 581 с. ISBN 5-02-028361-4.
4. ТАЛМАЗАН, Олег Назарович. *Авторский вымысел в Сказании о Дракуле воеводе.* В: *Философский полилог.* СПб: Международный центр изучения русской философии, 2018, №3, сс. 151-176, 195 с. ISSN 2587-7283. https://doi.org/10.31119/phlog.2018.3.10
5. TREPTOW, Kurt. *Vlad III: The Life and Times of the Historical Dracula.* Portland, Oregon: The Center of Romanian Studies, 2000, 296 p. ISBN: 978-973-98392-2-8.

6. TROW, Meirion James. *Vlad the Impaler: In Search of the Real Dracula.* Stroud, Gloucestershire: Sutton Publishing, 2003, 280 p. ISBN 9780750929653.
7. MILLER, Elizabeth. *Dracula: Sense & Nonsense*. L: Desert Island Books, 2000, 208 p. ISBN: 978-1-905328-15-4.
8. ХЁЙЗИНГА, Йохан. *Осень Средневековья*. СПб: изд. Ивана Лимбаха, 2011, 768 с. ISBN 978-5-89059-166-1.
9. ГУРЕВИЧ, Александр Яковлевич. *Категории средневековой культуры*. М: Искусство, 1984, 350 с.
10. МАКДОНАЛЬД, Дуайт. *Масскульт и мидкульт.* В: *Российский ежегодник'90:* Выпуск 2. М: Советская Россия, 1990, сс. 243-275. 287 с.
11. FLORESCU, Radu R. and McNALLY Raymond T. *Dracula, Prince of Many Faces: His Life and Times.* Boston: Little, Brown and Company, 1989, 261 p.
12. HUMPHREYS, Chris. *Vlad: The Last Confession.* London: Orion Books, 2009, 366 p. ISBN:978-1-4091-0330-1.
13. ЕСИН, Андрей Борисович. *Принципы и приёмы анализа литературного произведения*. М: Наука, 2000, 248 с. ISBN 5-02-011311-5.

Данные об авторе:
Олег ТАЛМАЗАН, аспирант, докторская школа филологии, Бельцкий государственный университет имени Алеку Руссо.
ORCID: 0009-0005-5761-1878
E-mail: luja@mail.ru

Представлено 01.03.2024

CZU: 81:316.752(092) **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_22**

VALORI ETICE ȘI ESTETICE ALE PERSONALITĂȚII LUI EUGENIU COȘERIU

Cristina VULPE,
Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare

Metoda biografică dezvăluie o perspectivă complexă a lui Eugeniu Coşeriu, evidențiind interconexiunile dintre viața sa personală și contribuțiile științifice. În afara dimensiunii academice, Coșeriu este un individ cu o viață variată, împletind pasiuni precum jocul la loto, iubirea pentru vinuri și muzica populară. Reputația sa în lumea științifică contrastează cu așteptările unui „monstru sacru distant", evidențiindu-se ca individ „cald și accesibil". Aprecierea colegilor subliniază nu doar geniul său lingvistic, ci și calități umane notabile, precum modestia și devotamentul pentru profesie. Profesorul Coşeriu este un om cu memorie formidabilă și un spirit analitic-disociativ, având influență în sfera științifică și culturală. Metoda biografică dezvăluie complexitatea personalității sale, contribuind la o înțelegere mai profundă a omului dincolo de figura academică remarcabilă. Valorile etice și estetice ale lui Coșeriu au constituit un fundament esențial în constituirea sa ca om și cercetător, evidențiind responsabilitatea socială pronunțată.
Cuvinte-cheie: *metoda biografică, Eugeniu Coșeriu, valori etice, valori estetice, geniu, lingvist, simbol.*

ETHICAL AND AESTHETIC VALUES OF EUGENIU COSERIU'S PERSONALITY

The biographical method reveals a complex perspective of Eugeniu Coşeriu, highlighting interconnections between his personal life and scientific contributions. Outside the academic field, Coșeriu is an individual with a varied life, intertwining passions for playing the lotto, love for wines and popular music. His reputation in the scientific world contrasts with expectations of a „distant sacred monster", standing out as a „warm and approachable" individual. His colleagues' appreciation emphasizes not only his linguistic genius, but also notable human qualities, like modesty and devotion to the profession. Coşeriu is a man with a formidable memory and an analytical-dissociative spirit, having influence in the scientific and cultural sphere. The biographical method reveals the complexity of his personality, contributing to a deeper understanding of the man beyond the outstanding academic figure. Coşeriu›s ethical and aesthetic values constituted an essential foundation in his constitution as a man and researcher, highlighting his pronounced social responsibility.
Keywords: *biographical method, Eugeniu Coșeriu, ethical values, aesthetic values, genius, linguist, symbol.*

Introducere

Metoda biografică dezvăluie o perspectivă amplă asupra personalității lui Eugeniu Coșeriu, evidențiind trăsături complexe și interconexiuni dintre viața sa personală și contribuțiile sale științifice. Dincolo de dimensiunea academică, Coșeriu este prezentat ca un individ cu o viață bogată și variată, în care se împletesc pasiuni precum jocul la loto, aprecierea vinurilor și iubirea pentru muzica populară.

Reputația lui Coșeriu în lumea științifică este subliniată de confruntarea dintre așteptările unui „monstru sacru distant" și realitatea unui individ „cald și accesibil". Aprecierile colegilor săi evidențiază nu doar geniul său lingvistic, ci și calități umane remarcabile, precum modestia și dragostea pentru profesie. Faptul că Eugen Coșeriu era „ascet în sensul că a făcut mari sacrificii pentru a se consacra științei" și a avut o „cultură lingvistică vastă" sugerează o dedicare profundă și o latură polivalentă a personalității sale. Metoda biografică relevă și aspecte mai puțin cunoscute, cum ar fi dorința sa de a se întoarce în Basarabia și impactul istoric al destinului acestei regiuni asupra inimii sale sensibile. Relatările despre interacțiunile sale cu studenții, conducerile universitare și colaboratorii apropiați oferă o imagine detaliată a modului său de a comunica și de a interacționa în diferite contexte. Pasiunea sa pentru știință și capacitatea de muncă intensă sunt evidențiate prin aspecte precum programările rigide și somnul redus. Faptul că profesorul Coșeriu a avut o memorie formidabilă și un spirit analitic-disociativ reprezintă aspecte ce susțin prestigiul său în domeniul științific. Relațiile familiale și cele personale ale lui Coșeriu, inclusiv povestea de dragoste cu Nona Stolîpin

și legăturile cu familia sa, oferă o imagine de ansamblu asupra omului din spatele marelui savant. Impactul lui Eugeniu Coșeriu în sfera științifică și culturală este reliefat prin influența sa asupra studenților, colegilor și a lingvisticii în general. Metoda biografică relevă complexitatea și diversitatea personalității lui Coșeriu, contribuind astfel la înțelegerea mai profundă a omului dincolo de figura academică remarcabilă. Valorile etice și estetice ale personalității lui Eugeniu Coșeriu au constituit un fundament esențial în constituirea sa ca om și cercetător. Coșeriu a fost cunoscut pentru onestitatea și integritatea sa în cercetare și viața de zi cu zi. A promovat cercetarea corectă și a respins orice formă de manipulare sau distorsiune a informațiilor. Personalitatea lui Coșeriu a fost caracterizată de o responsabilitate socială pronunțată.

Fiind geniu, niciodată nu s-a comportat ca un monstru distant cu nimeni și nimic din ce e omenesc nu i-a fost străin. Avea și E. Coșeriu micile sale slăbiciuni: hobby-ul de a juca la loto, unde mai mult pierdea decât câștiga; prefera vinurile românești, spaniole, italiene, franțuzești (deținea și o colecție valoroasă); adora muzica populară (avea sute de discuri ale Măriei Tănase, ale Măriei Lătărețu, ale rapsozilor basarabeni); fuma doar țigări „Dunhill". V. Butnaru îl descria pe Eugeniu Coșeriu ca fiind „extraordinar de viu" [1], cu un simț al umorului pronunțat, aspecte care îl făceau accesibil și plăcut în interacțiunile sociale. Această caracteristică contravinea așteptărilor dlui Butnaru, care anticipa distanța și inaccesibilitatea asociate de obicei cu „monștrii sacri" [1] din Chișinău, E. Coșeriu se evidenția prin accesibilitatea și căldura umană. În ciuda statutului său de savant de prim rang, lingvistul reușea să mențină o legătură umană și deschisă față de ceilalți. Profesorul era „mobil" [1] și „ager" [1], o personalitate dinamică, implicată și receptivă. Avea un grad înalt de organizare și acorda o mare atenție la detalii, căci își programa riguros și minuțios activitățile pentru un an-doi înainte. Iar simțul umorului și atitudinea binevoitoare contribuiau la crearea unei atmosfere prietenoase și deschise, calități esențiale în construirea unui mediu academic stimulativ și productiv.

Poetul Gr. Vieru evidenția modestia lui E. Coșeriu, care vorbea aproape în șoaptă și evita să se prezinte ca parte a elitei lingvistice mondiale, fiind lipsit de aroganță. Această modestie este notabilă, în deosebi în contextul realizărilor sale excepționale în domeniul lingvisticii. În schimb, lingvistul manifesta o „fanatică dragoste pentru profesiunea sa" [2, p. 18], sugerând o pasiune profundă și angajament față de domeniul lingvistic. Profesorul E. Coșeriu avea o „nemărginită capacitate de muncă – moartea l-a găsit, numai piele și oase, la masa de scris." [2, p. 18] Văzut ca un om de știință profund umil și devotat, profesorul Coșeriu nu doar că a adus contribuții semnificative în domeniul său, dar a făcut-o cu o modestie și o pasiune pentru profesia sa care l-au definit în ochii celor care l-au cunoscut.

E. Coșeriu era perceput ca o persoană ilustră, iar în timp ce vorbea, emana un calm regal. Avea o prezență impunătoare și autoritară, reflectând un caracter distins și demn. În timpul comunicării, profesorul adopta o atitudine lucidă și gravă. Avea o manieră de a vorbi clară și convingătoare, „cu priviri fugare" [3, p. 8] și „gesticulând cu măsură" [3, p. 8], caracteristici ce indică o comunicare deliberată și profundă. N. Saramandu evidenţiază faptul că E. Coșeriu „a fost un ascet" [4], dispus să facă „mari sacrificii" [4], inclusiv în viața personală, „pentru a se consacra în întregime ştiinţei" [4]. Această dedicare totală sugerează o devotare excepțională față de domeniul său de activitate. Profesorul Coșeriu era temut de colegi la congrese, generând emoții printre conferenţiari atunci când intra în sală, aspect care poate fi interpretat în sensul respectului și autorității de care se bucura în domeniul lingvisticii. Deși putea fi subiectiv în aprecieri personale, în domeniul științific, Coșeriu „era necruțător de obiectiv" [4]. Or, această abilitate de a separa subiectivitatea de obiectivitate este esențială în cercetarea științifică. Lingvistul era „foarte prietenos cu colaboratorii apropiaţi, cu românii în general, cu basarabenii în special." [4], fapt ce indică o latură umană caldă și deschisă a personalității sale. Eugeniu Coșeriu era cunoscut pentru „o cultură lingvistică vastă, cu lecturi profunde în domeniul filozofiei, esteticii" [4] și literaturii. Domeniile de interes includeau operele unor autori precum: Platon, Aristotel, Sfântul Augustin, G. Vico, Kant, Hegel, W. von Humboldt, B. Croce, A. Pagliaro, A. Banfi. Acest spectru larg de cunoștințe sugerează o abordare interdisciplinară și o pregătire solidă în multiple domenii ale gândirii umane.

E. Coșeriu era remarcabil prin „naturalețea" [5, p. 12] sa în comunicare, calitate care sugerează că nu doar era un intelectual de prestigiu, ci și un om accesibil, căruia îi venea ușor să intre în contact cu ceilalți. Stilul său de comunicare era „degajat" [5, p. 12] și utiliza un limbaj „pitoresc" [5, p. 12], aborda subiectele cu simplitate și originalitate, fără să recurgă la complexitate inutilă sau jargon academic greu de înțeles.

Iar utilizarea umorului în discurs dădea un aspect plăcut personalității sale. Lingvistul avea o memorie „fenomenală” [5, p. 12], calitate importantă pentru un om de știință și poate explica, în parte, amploarea cunoștințelor sale enciclopedice. Avea o capacitate de muncă deosebită, aspect care a contribuit major la succesul și influența sa în domeniul lingvisticii. Totodată, nu a știut ce înseamnă oboseala până la o vârstă la care alții caută „elixirul vieții” [5, p. 12], căci dormea doar 3 ore pe noapte, aspect ce subliniază energia și pasiunea persistentă pentru muncă și studiu a profesorului E. Coșeriu, chiar și în etapele târzii ale vieții sale. E. Coșeriu nu doar excela în domeniul academic, ci și oferea o prezență umană autentică, fiind apreciat pentru calitățile sale umane și profesionale.

Fiind un filosof și teoretician sadea, avea o capacitate extraordinară de a explica și cele mai complicate și consistente teorii în timp scurt și pe înțelesul tuturor. Discursul său abunda de exemple din diferite limbi și domenii: lingvistică, filosofie, poezie etc., iar când observa că interlocutorul său era confuz sau obosit de informația peste măsura lui de a o înțelege, găsea la moment și câte un banc potrivit, pentru a-l readuce la tema discursului său.

Coșeriu era recunoscut pentru sinceritatea și fermitatea judecăților și atitudinilor sale. Această trăsătură îl caracteriza ca un om care nu s-a ferit să-și exprime opiniile și convingerile, fără a fi influențat de presiuni exterioare. Această deschidere și fermitate au contribuit la crearea unor idei puternice și autentice. E. Coșeriu era un „spirit impetuos” [3, p. 9], cu o energie și pasiune neobosite și nu era doar un gânditor sau cercetător, ci și un individ vibrant și plin de viață în abordarea sa către știință și cultură. E. Coșeriu a fost influențat și educat în spiritul tradiției culturale clasice sau „școala valorilor clasice” [3, p. 9] ce includea învățături fundamentale și respect pentru cunoștințele antice. Avea deschidere și adaptabilitate față de provocările epocii contemporane. El nu era limitat doar la tradițiile clasice, ci era, de asemenea, deschis la explorarea și înțelegerea noilor direcții gnoseologice și științifice ale timpului său, o personalitate echilibrată între tradiția culturală și modernitate, cu o atitudine sinceră și pasionată, care îi definește contribuția remarcabilă în știință și cultură.

Lingvistul de talie mondială, E. Coșeriu, avea o atitudine modestă și rezervată față de laudele și aprecierile excesive. Se opunea sărbătorilor și exagerărilor, preferând să evite etichetele excesive, dar înțelegea că pentru unii el reprezintă un simbol. Coșeriu manifesta empatie față de cei care nu s-au putut afirma, sugerând că el reprezintă un „simbol” [3, p. 9] pentru ei, atitudine care arată o conștiință și o preocupare pentru cei care pot fi neglijați sau nedreptățiți. Coșeriu aprecia laudele și sărbătorirea din partea basarabenilor și moldovenilor săi. El înțelegea că aceștia îl considerau „un simbol și un sprijin pe plan internațional” [6, p. 57] și se simțea „măgulit” [6, p. 57] de această recunoaștere. O altă trăsătură notabilă a personalității sale era capacitatea de a uita „lucrurile rele” [3, p. 9], fapt ce denotă o atitudine pozitivă și un accent pe aspectele constructive ale vieții. În ansamblu, Coșeriu era un om echilibrat, cu o atitudine modestă față de propriile realizări, dar recunoscător pentru impactul său asupra altora. Empatia sa, împreună cu abilitatea de a uita aspectele negative, evidențiază o personalitate care valoriza relațiile interumane și se concentra pe aspectele pozitive ale vieții.

Eugeniu Coșeriu era considerat o autoritate în domeniu și a avut respect și impact durabil în mediul academic german, chiar și după pensionare, fiind deja „meritat” [7], cu atât mai mult că succesoarea lui, profesoara Brigitte Schlieben-Lange, fusese studenta sa și ducea mai departe ideile și învățăturile lui cu referire la Școala de la Tübingen. Acest aspect subliniază nu doar prestigiul profesorului Coșeriu, ci și capacitatea sa de a influența și forma generații ulterioare de lingviști.

Profesorul E. Coșeriu avea o latură sensibilă și emoțională în legătură cu Basarabia. Pentru că, „înainte de a fi fost român în general, era basarabean în special” [7]. Acest aspect sugerează o legătură profundă și personală a profesorului cu regiunea natală, Basarabia. Coșeriu, prin originea sa basarabeană, păstra „o coardă deosebit de sensibilă a inimii” [7] în fața evenimentelor din „destinul tragic al basarabenilor în istoria de după 1812, dar mai ales după 1944” [7]. E. Coșeriu avea o imagine de persoană dură și inflexibilă, în lumea științifică, dar slăbiciunea pentru Basarabia era una dintre puținele zone unde profesorul arăta o căldură și generozitate neașteptate. Acest aspect poate fi interpretat ca o expresie a atașamentului său profund față de rădăcinile sale și față de istoria tragică a regiunii marcând astfel o dimensiune sentimentală și patriotică a personalității sale.

Coșeriu participa activ la sesiuni și întruniri științifice. El nu numai că asculta atent fiecare prezentare, dar „mergea din secțiune în secțiune și discuta cu referentul de la egal la egal” [8]. Avea o atitudine deschisă și interes față de contribuțiile tuturor, indiferent de nivelul de experiență. El știa să facă observații într-un mod specific, „fără a umili pe celălalt” [8]. Acest aspect evidențiază abilitatea sa de a critica și de a oferi feedback într-o manieră constructivă, menținând totuși respectul pentru celălalt și stimulând interesul acestuia „față de studiul filologic” [8]. Deși era „o fire tranșantă” [8], Coșeriu era capabil să își adapteze comportamentul în funcție de context. Acepta oameni și idei, dar nu pe oricine și oricum. Această abordare se potrivea personalității sale distinctive. Modul în care Coșeriu se comporta în cadrul ședințelor și întâlnirilor științifice era perceput ca o adevărată lecție de comportament în sfera științei. Prestanța sa și modul în care interacționa cu ceilalți demonstrau un standard înalt de profesionalism și respect față de procesul științific.

Eugen Munteanu îl descrie pe E. Coșeriu ca având o forță vitală impresionantă, suportând discuții lungi „de peste zece ore, condimentate din plin cu «fructele pământului»” [9, p. 13] fără semne de oboseală, dând dovadă de un angajament intens în discuții și activitate academică, ceea ce sugera o pasiune profundă pentru domeniul său de studiu. Calitățile de luminozitate și luciditate sunt evidențiate, iar simțul umorului al lui Coșeriu este menționat ca un aspect care stimula atmosfera. Aceste caracteristici contribuie la imaginea unui profesor complex și interesant. Coșeriu avea o combinație de generozitate și intransigență. Își susținea discipolii necondiționat în public, dar în intimitate îi provoca cu sarcini dificile: „magistrul Coseriu îşi «chinuia» în intimitate elevii dându-le adesea sarcini covârşitoare, dar îi susţinea şi apăra în public necondiţionat, uneori până la limita subiectivismului inacceptabil.” [9, p. 13]. Această dualitate arată abordarea sa complexă față de relațiile cu elevii săi. E. Coșeriu era cunoscut pentru atitudinea sa critică și disprețul „față de impostură” [9, p. 13], dar în același timp avea un profund „respect pentru documentul filologic” [10, pag. 332] și se angaja într-o „teoretizare temperată” [10, pag. 332]. Concordanța între critică și respect relevă o abordare echilibrată față de cercetarea lingvistică. Avea o sănătate robustă, un „temperament vulcanic” [10, pag. 332-333] și un „apetit pentru efortul intelectual continuu” [10, pag. 332-333], ceea ce ilustrează dedicarea sa în domeniul academic și pasiunea pentru știință. Profesorul Coșeriu manifesta o rezervă față de hagiografie și cultul excesiv pentru personalitatea sa. Aprecierea lui pentru asimilarea creatoare a ideilor sale și respingerea elogiilor interesate sugerează o atitudine realistă față de impactul său și o orientare către esența științei. Aceste impresii ale profesorului ieșean, Eugen Munteanu, dezvăluie o personalitate complexă și exigentă, caracterizată de o combinație unică de calități, de la forța vitală și generozitate până la critica aspră și apetitul nemărginit pentru cunoaștere. Coșeriu nu și-a idolatrizat magiștrii. Avea o conștiință a propriei valori, era orgolios și se considera un mare lingvist al epocii sale. În viziunea lui E. Munteanu, E. Coșeriu se prezenta în dialog printr-o combinație subtilă de atitudine „distant-olimpiană și condescendență paternă” [10, pag. 337]. Această abordare complexă sugerează o personalitate intrigantă și un profesor cu o prezență distinctă. Coșeriu impresiona prin erudiția sa și precizia formulărilor. Fiecare detaliu și fragment de frază erau percepute ca parte a unui „mecanism complex” [10, pag. 337], integrat cu grijă, ceea ce denotă nu doar o cunoaștere extinsă, ci și o abilitate de a integra și sintetiza informațiile într-un mod clar și coerent. Descrierea dialogului cu E. Coșeriu sugerează că acesta nu era doar un savant, ci și un adevărat „performer” [10, pag. 337]. Calitățile sale în discuții și în modul de a prezenta idei arată că știa să captiveze și să încânte auditoriul, creând o experiență memorabilă pentru cei care interacționau cu el. E. Munteanu subliniază că atunci când citești articolele lui Coșeriu, ai sentimentul că „lucrează o minte deopotrivă de profundă, dar și extrem de sistematică și metodică” [10, pag. 335-336]. Aceasta indică nu doar adâncimea gândirii, ci și abilitatea sa de a organiza și structura informația într-un mod logic și coerent. Este evidențiată convingerea pe care E. Coșeriu o transmite prin articolele sale. Stăpânirea completă a subiectului și abilitatea de a convinge cititorii despre validitatea ideilor sale contribuie la imaginea unui gânditor autoritar și persuasiv. Coșeriu nu era doar un savant prolific, ci și un comunicator talentat, capabil să creeze impact prin dialogul său captivant și prin scrierile sale profunde și bine structurate.

După cum afirma dr. Cristinel Munteanu, E. Coșeriu „avea o memorie formidabilă” [11, p. 40], avea capacitatea de a reține informații, abilitatea de a le recupera cu precizie, chiar și în contexte aparent neesențiale. E. Munteanu sublinia că profesorul Coșeriu era „posesor al unei memorii fenomenale, al unui spirit analitic-disociativ exersat în nuanțe, dar și al necesarei capacități de sinteză ... spirit atras de meditația

filozofică și filolog riguros, stăpânit de ambiția lucrului bine făcut...” [12, p. 53.] Aceste trăsături subliniază faptul că memoria sa nu era doar o abilitate de reținere, ci și un instrument al gândirii analitice și sintetice. Coșeriu era atras de meditația filozofică și avea un spirit riguros în domeniul filologiei. Această atracție către reflecție filozofică indică o latură profundă și conceptuală a gândirii sale, iar rigurozitatea filologică arată preocuparea pentru detalii și precizie în analiza limbajului. Calitatea sa de a fi stăpânit de „ambiția lucrului bine făcut” [12, p. 53.] relevă un standard înalt de excelență și preocuparea pentru calitate în activitatea sa științifică. Această ambiție sugerează nu doar un interes intelectual, ci și o dorință profundă de a contribui cu lucrări de valoare în domeniul lingvistic. În concluzie, aceste impresii subliniază că memoria lui Coșeriu nu era doar o facilitate tehnică, ci un instrument esențial al gândirii sale analitice, sintetice și riguroase, contribuind la excelența sa în domeniul lingvistic și filozofic.

Fiica, (din prima căsătorie) Eugenia Coșeriu de Lettner, cu referire la tatăl său spunea că era o „personalitate complexă și aparent contradictorie” [13, p. 7], fapt ce subliniază diversitatea trăsăturilor sale. Această complexitate poate fi înțeleasă ca rezultat al multiplelor influențe și experiențe care au contribuit la formarea sa. Mai era „stoic și epicurean” [13, p. 7], adică el îmbina elemente aparent opuse. Stoicismul poate să indice o atitudine de sobrietate și rezistență în fața adversităților, în timp ce epicurianismul sugerează o căutare a plăcerii și a bucuriei în viață. Combinarea raționalului cu sentimentalul în personalitatea sa sugerează o abordare echilibrată a vieții. Coșeriu putea să manifeste atât latura sa logică și analitică, cât și cea emotivă și empatică. Fiica îl vedea „auster și passional” [13, p. 7] ceea ce indică din nou dualitatea în comportamentul său. Această combinație poate reflecta abordarea sa serioasă față de anumite aspecte ale vieții, alături de o pasiune profundă pentru domeniile sale de interes. Coexistența distanței și afecțiunii în relațiile sale personale subliniază capacitatea sa de a gestiona relațiile interumane într-un mod echilibrat, manifestând, în același timp, atât rezervă, cât și caldura emoțională. Originea acestor trăsături venea din cunoașterea „profundă a istoriei și a ideilor autorilor clasici” [13, p. 7]. Coșeriu a fost, astfel, influențat de moștenirea culturală și filozofică care a conturat gândirea umană de-a lungul secolelor. În ansamblu, acest portret oferă o imagine bogată a personalității lui Eugeniu Coșeriu, arătând că diversitatea sa nu a fost rezultatul unor contradicții arbitrale, ci a unei integrări inteligente a aspectelor variate ale vieții și cunoașterii.

Revenirea lui Eugeniu Coșeriu în România după 28 de ani de exil a fost un moment profund și complex, influențat atât de dorința sa personală de a se reîntoarce la rădăcinile sale, cât și de circumstanțele politice și diplomatice ale vremii. Coșeriu a manifestat mereu dorința puternică de a reveni în țara sa natală. Exilul său a fost marcat de această râvnă persistentă de a reveni la baștină, în pofida unor condiții politice nefavorabile. Iar „revenirea la familie” [14, p. 9] pune în evidență importanța relațiilor personale și a conexiunilor familiale în viața lingvistului. Regimul comunist din România a interzis chiar și să i se rostească numele, făcând astfel dificilă posibilitatea unei întoarceri deschise și oficiale. Acest aspect arată gradul de represiune existent în perioada respectivă. Participarea la Congresul Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică din 1968 a marcat o oportunitate deosebită pentru Coșeriu de a reveni în țară. În acest context, el a făcut presiuni diplomatice pentru a-și vedea familia, exprimându-și nemulțumirea față de restricțiile impuse de regim. Coșeriu însuși a intervenit pe lângă „ambasadorul României de atunci, dl Oancea” [15], pentru a-și rezolva problema familială („și-a exprimat revolta că părinților săi nu li se permite să-l viziteze la domiciliu, în Germania” [15]), arătând astfel importanța relațiilor personale în negocierile diplomatice. „România comunistă a cedat” [15], fapt care a evidențiat recunoașterea statutului său de somitate științifică la nivel mondial și dorința de a se bucura de prestigiul adus de participarea sa la un eveniment internațional important. După 1971, Coșeriu vine în România de mai multe ori în vizite private, însoțit de copii, în deosebi la Sinaia și București, unde se întâlnește cu părinții, sora, Roman și Irina Mândâcanu ș.a. Revenirea lui Coșeriu în România a fost, așadar, un eveniment complex, care a implicat atât aspecte personale, cât și dimensiuni politice și diplomatice semnificative.

În 1975 se stinge din viață Ion Coșeriu și fiul său vine la înmormântare. Dar întoarcerea propriu-zisă a fost cu mult mai târziu: „M-am întors în Basarabia nu după douăzeci și opt de ani, ci după cincizeci și unu de ani, în 1991” [14, p. 10.], când a revenit în calitate de basarabean cunoscut de basarabeni, și nu ca un lingvist străin. Coșeriu descria revenirea sa în Basarabia, subliniind perioada extrem de lungă de timp în care a fost separat de locul său natal. El vedea importanța identității sale ca basarabean cunoscut de basarabeni, subliniind că nu a revenit doar ca un lingvist străin, ci ca un fiu al acelui loc. La întoarcere, Coșeriu

a căutat locurile din copilăria și adolescența sa și a constatat cu tristețe că multe dintre acestea au dispărut. Casa părintească nu mai exista, a fost înlocuită cu un monument în memoria ostașului sovietic, iar multe schimbări au fost aduse de trecerea timpului.: „am realizat că sunt un dezrădăcinat care, într-un fel sau altul, a rămas parțial acolo” [16, p. 99]. A găsit doar un nuc din vremurile sale anterioare „am văzut că era al meu și l-am mângâiat și am simțit, cumva, că și el îmi răspunde.” [16, p. 100].

Marius Sala remarca puterea fizică a lui Coșeriu, subliniind că acesta avea capacitatea de a lucra ore în șir fără a simți oboseala, lucrând intens noaptea și dormind doar două ore, ceea ce evidențiază angajamentul său față de munca științifică și dedicarea sa extremă. M. Sala subliniază că geniile, precum Coșeriu, „nu pot fi urmate fără riscul de a crea o lamentabilă pastișă” [17, p. 6]. Aceasta indică faptul că abordarea și abilitățile excepționale ale lui Coșeriu erau unice și dificil de replicat în mod autentic. La Tübingen, Coșeriu adopta o apariție impunătoare și școlară, cu un costum închis la culoare, „cravată și cămașă albă” [18, p. 6]. Prestanța sa, conform acad. Marius Sala, corespundea cu imaginea clasică a unui profesor universitar. Aceste impresii evidențiază nu doar calitățile științifice ale lui Coșeriu, ci și aspecte legate de temperamentul său și de modul în care și-a abordat munca și prezența în cadrul academic. Este evident că M. Sala îl admira nu doar pentru contribuțiile sale științifice, ci și pentru dedicarea și etosul său de muncă excepțional.

Eugeniu Coșeriu se căsătorește cu Adela Pisani, iar cei doi se mută în Uruguay, unde își întemeiază o familie. Au patru copii: Anna-Maria, Laura Adriana, Hans Victor și Paul Adrian (numit Adelchi, după numele mamei sale). Dar, în timp, cuplul se desparte. Motivul fiind acela că profesorul Coșeriu nu a acordat mult timp familiei, ceea ce a contribuit la deteriorarea relației. Într-un interviu, profesorul Coșeriu menționa că atunci când băieții au vizitat România la vârsta de 11-12 ani, au început să învețe limba română, deoarece bunica lor „nu vorbea altă limbă” și „ea li se adresa în limba română până se înțelegeau” [14, p. 11].

Zinovia, mama lui Eugeniu Coșeriu, a trăit până în anul 1992, atingând vârsta de 90 de ani. Ea a efectuat mai multe vizite în Germania pentru a se întâlni cu fiul ei. În prima vizită a mers singură, după ce a fost invitată de către un reprezentant al securității din România, care i-a solicitat să redacteze o cerere pentru a obține permisiunea de a-și vizita fiul. În 1985, mama profesorului a efectuat a doua vizită în Germania, fiind însoțită de fiica sa, Iulia.

Sora lui Eugeniu Coșeriu, Iulia Coșeriu, a fost supusă unor restricții de călătorie și interdicții până în anul 1972, din cauza implicării sale în activismul anticomunist. În perioada tinereții, „a fost condamnată la șase ani de detenție politică” [15], având ca bază participarea la protestele anticomuniste din 1947, în timp ce era „studentă la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Iași” [15]. După eliberare, i s-a refuzat dreptul de a profesa în domeniul său, respectiv ca „profesor de limba română” [15]. Iulia Coșeriu a reușit să părăsească România și să ajungă în Germania pentru prima dată în 1982, când era deja pensionară, după intervenții la nivel diplomatic din partea ambasadei de la Bonn. Ulterior, drepturile ei au fost restabilite și a putut să lucreze „ca învățătoare de limba română într-un sat de lângă București.” [15].

O fascinantă poveste de dragoste l-a urmărit și l-a marcat pe distinsul lingvist pe parcursul întregii sale vieți, evoluând ca o relație complexă, însă păstrându-și caracterul platonic și distanța temporală. Ieșeanca Nona Stolîpin (Stavschi), o descendentă a cnejilor ruși, timp de 63 de ani a purtat în suflet dragostea pentru tânărul licean Eugeniu, ce era îndrăgostit de sora ei mai mare, Irina. Îl cunoscuse când el avea 14 ani, iar ea 8. Tânărul Coșeriu era un oaspete aproape zilnic al familiei Stavschi. Nona, deși prea tânără pentru a participa la discuțiile între Eugeniu și Irina, își găsea mereu modalități de a se apropia și a asculta, sub îndrumarea mătușii Nătălița „pentru a vedea dacă se sărutau.” [19]. Această relație s-a desfășurat într-un mod amplu, marcat de poveștile lor de viață individuale și de evenimentele semnificative, precum disputa definitivă dintre Eugeniu și Irina pe 5 martie 1938, în ziua aniversării Irinei, care împlinea 19 ani. Viața i-a separat, iar reîntâlnirea lor a avut loc după 63 de ani, în 2001, când Eugeniu Coșeriu a fost invitat să susțină o conferință la Chișinău. Următorul an le-a oferit posibilitatea de a se vedea mai des în România, unde se mutase Nona Stolîpin. Ultimul contact telefonic, marcat de tăcere și lacrimi „nu a spus nimic, a plâns în hohote” [19], a avut loc în august, înainte de moartea lui Eugeniu Coșeriu, care „nu dorea să moară” [19]. În acest moment, el și-a exprimat dorința ca Nona să aibă grijă de el și după plecarea sa, o responsabilitate pe care aceasta încearcă să o îndeplinească până în present, fiind vorba despre un film autobiografic despre Eugeniu Coșeriu.

V. Pavel sugerează o asociere interesantă între caracterul sau personalitatea lui Eugeniu Coșeriu și zodia chineză a Cocoșului. Pavel îl descrie pe savantul născut în această zodie ca fiind pregătit „în orice moment să intre în dispută, pe un timp nelimitat, fără să se obosească prea mult” [20, p. 57.], subliniind astfel o caracteristică de dezbatere și rezistență. Pavel menționează că parcursul vieții și al carierei profesionale a lui Coșeriu reflectă într-un fel sau altul trăsăturile specifice ale acestei zodii. V. Pavel pune în discuție întrebarea retorică privind elaborarea zodiacurilor și sugerează ideea că acestea ar fi putut fi influențate de viața și activitatea complexă a lui Eugeniu Coșeriu, aspect care poate fi interpretat ca o provocare a ideii de determinism astrologic și, în același timp, ca o elogiere subtilă a potrivirii dintre trăsăturile specifice ale zodiei Cocoșului și caracterul distinct al lui Coșeriu: „zodiacurile... n-au fost oare elaborate având ca punct de reper tocmai viața și activitatea octogenarului E. Coșeriu?” [20, p. 57.].

Când se pensionase, profesorul E. Coșeriu era măcinat de gândul și tentația de a reveni cu traiul la Iași, orașul cu semnificație afectivă puternică pentru el, de care era legat sufletește, unde intenționa să-și cumpere o casă. Visul său de a reveni la rădăcinile sale însă nu a mai fost posibil de realizat. După o activitate atât de fructuoasă, după o carieră prolifică și o viață atât de zbuciumată, la 81 de ani este răpus de o boală nemiloasă, cancer de prostată generalizat, galopant în ultima fază. Când starea sănătății i se agravase mult, la căpătâi i-a stat fiica Eugenia și unica lui soră Iulia Coșeriu, venită tocmai de la București. Înainte de moarte, la spitalul unde fusese internat, l-a vizitat un preot catolic cu care a vorbit în decurs de două ore în limba croată. S-a stins din viață sâmbătă, la 7 septembrie, 2002, după orele de prânz, la 81 de ani. A fost înhumat la 12 septembrie, la cimitirul Stadtfriedhof, Tübingen, locul de odihnă finală al unor figuri ilustre precum Hölderlin, Uhland și al fostului cancelar Kissinger.

Fiul Adelchi, fiind rugat de Eugenia Bojoga, după înmormântare, să aibă grijă de cărțile tatălui său, „pentru că el nu este numai al lor, ci al lumii întregi” [21, p. 13], a răspuns: „Mereu a fost tata al lumii întregi, numai al nostru nu!” [21, p. 13] Răspunsul dat exprimă o viziune unilaterală asupra relației dintre Eugeniu Coșeriu și familia sa, în special al fiul său, Adelchi. Prin afirmația sa, Adelchi pune în evidență dualitatea identității tatălui său. Pe de o parte, Coșeriu era perceput ca o figură publică și universală, recunoscută și apreciată în întreaga lume pentru contribuțiile sale științifice, pe de altă parte, acest aspect al notorietății sale mondiale putea să creeze distanța și să îl facă să pară mai puțin prezent în sfera personală și familială. În ciuda prestigiului și recunoașterii internaționale, relația lui Coșeriu cu familia sa, în special cu fiul său, a putut să sufere din cauza dedicării intense față de profesie și față de latura publică a vieții sale. Această dualitate în identitatea lui Coșeriu ilustrează uneori dificultatea de a reconcilia viața profesională intensă cu angajamentul față de cei apropiați.

Valeriu Rusu într-un comunicat a menționat impactul semnificativ pe care Eugen Coșeriu l-a avut asupra lingvisticii mondiale și asupra comunității românești, unde a fost perceput ca un exponent de seamă al lingvisticii secolului XX, cu realizări remarcabile care au influențat dezvoltarea acestei discipline la nivel mondial și că: „Prin dispariția lui Eugen Coșeriu, lingvistica mondială a pierdut pe unul dintre cei mai reprezentativi savanți ai secolului al XX-lea, iar noi, românii de pretutindeni… și o mare inimă de român!” [22, p. 57], personalitatea sa fiind un model de mândrie și inspirație pentru comunitatea românească.

E. Bojoga propune o perspectivă asupra traiectoriei academice și biografice a lui Eugeniu Coșeriu, interpretându-l ca pe un individ care parcurge un traseu intelectual „invers” [23, p. 81] față de mișcarea istorică a romanizării. Afirmând că „pleacă din Dacia, merge la Roma, studiază la Roma, se «romanizeează»” ceea ce indică o inversare a direcției de migrație culturală, sugerând că profesorul Coșeriu, deși originar din Dacia (zona geografică ce include și România), urmează un parcurs care îl duce spre Roma și, prin extensie, către cultura și influența romană. Apoi, plecând la Montevideo, Coșeriu obține o perspectivă panoramică asupra României. Iar distanța geografică îi permite să obțină o privire mai cuprinzătoare asupra culturii românești. Dumneaiei face o analogie între realizările lui Coșeriu și împăratul roman Traian, prin metafora „un Traian al Literelor” [23, p. 81], sugerând că savantul român a dobândit o distincție sau merit similar în domeniul literelor. Această comparație poate indica aprecierea impactului extins al lui Coșeriu în sfera științifică și literară, evidențiindu-l ca pe un lider sau reprezentant remarcabil al acestui domeniu.

„Păcat că și giganții trec în altă lume” [22, p. 9], se lamenta Marius Sala, exprimându-și regretul asupra inevitabilității dispariției persoanelor de excepție care, în cele din urmă, sunt supuse aceluiași ciclu al vieții

și al morții ca și ceilalți oameni. Totodată, dumnealui sugerează ideea că aceste personalități marcante trec într-un alt plan sau într-o altă dimensiune, subliniind efemeritatea vieții și regretul asociat cu pierderea unor figuri deosebit de importante și influente, punând accentul pe caracterul inexorabil al dispariției umane, indiferent de statura sau impactul personalității.

Concluzii

Antoine de Saint-Exupéry era de părerea că înțelepciunea profundă trebuie căutată în inimă, în opoziție cu o cercetare aparent ineficientă și dispersată a cunoașterii externe: „Oamenii cultivă cinci mii de trandafiri în aceeași gradină ... și nu găsesc ceea ce caută ...și totuși, ceea ce caută ar putea fi găsit într-un singur trandafir sau într-un strop de apă. Dar ochii sunt orbi. Cu inima trebuie să cauți.” („Micul prinț”). Această idee se poate aplica și în contextul valorilor și recunoașterii geniilor, unde poporul român, a fost mereu preocupat să găsească aceste valori în afara propriilor granițe. În cazul lui Eugeniu Coșeriu, considerat a fi „acel diamant” sau „strop de apă”, geniul său a fost subapreciat în țara sa natală. Iar prin metafora grădinii și a căutării în vecinătate putem indica faptul că acele valori excepționale și genialitatea au fost trecute cu vederea sau subapreciate de către contemporanii săi români. Vântul tineresc al sorții l-a purtat pe Eugeniu Coșeriu în afara baștinei, peste mări și țări, ca să înfrumusețeze o altă grădină și unde mii de ochi au fost ațintiți asupra lui, unde a fost mai bine înțeles și apreciat. Este colosal de important să recunoaștem valorile autentice, căci geniul trebuie căutat și înțeles cu inima, nu doar cu ochii.

Referințe:

1. BUTNARU, V. *Modelul Coșeriu: Evocare Eugeniu Coșeriu. Anchetă cu participarea unor lingviști, scriitori, oameni de cultură români și străini.* În: *Contrafort*, 2003, nr. 108-109, ISSN 1223-1576. http://www.contrafort.md/old/2003/108-109/617.html [Accesat la 05.06.2022].
2. VIERU, G. *Două neîmplinite dorințe ale lui Eugen Coșeriu.* În: *Limba Română*, Chișinău, 2002, Nr. 10, p. 17-18. ISSN 0235-9111. https://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=4130 [Accesat la 05.06.2022].
3. COȘERIU, E. *Universul din scoică.* Interviuri, Chișinău, Știința, 2004, p. 9. ISBN: 9975-67-456-9.
4. SARAMANDU, N. *Modelul Coșeriu: Evocare Eugeniu Coșeriu. Anchetă cu participarea unor lingviști, scriitori, oameni de cultură români și străini.* În: *Contrafort,* 2003, nr. 108-109. ISSN 1223-1576. http://www.contrafort.md/old/2003/108-109/617.html [Accesat la 05.06.2022].
5. BANTOŞ, A. *Eugeniu Coşeriu şi cartea noastră de identitate.* În: *Limba Română,* Chişinău, 2021, nr. 4, p. 9-16. ISSN 0235-9111. https://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=4129 [Accesat la 25.04.2022].
6. *Eugeniu Coşeriu acasă.* În: *„Sud-Est”*, 1998, nr. 3, p. 57. ISSN 1857-0143.
7. FASSEL, L. *Modelul Coșeriu: Evocare Eugeniu Coșeriu. Anchetă cu participarea unor lingviști, scriitori, oameni de cultură români și străini.* În: *Contrafort,* 2003, nr. 108-109. ISSN 1223-1576. http://www.contrafort.md/old/2003/108-109/617.html [Accesat la 05.06.2022].
8. ȘLEAHTIȚCHI, M. *Modelul Coșeriu: Evocare Eugeniu Coșeriu. Anchetă cu participarea unor lingviști, scriitori, oameni de cultură români și străini.* În: *Contrafort*, 2003, nr. 108-109. ISSN 1223-1576. http://www.contrafort.md/old/2003/108-109/617.html [Accesat la 05.06.2022].
9. MUNTEANU, E., *Coșeriu, așa cum l-am cunoscut.* În: *Limba Română, Chișinău,* 2022, nr. 10, p. 12-13. ISSN 0235-9111. https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2723 [Accesat la 25.04.2022].
10. POPOVICI T., *Marele Coșeriu: Reper fundamental al lingvisticii moderne*, Chișinău, Universul, 2016, 452 p. pag. 332. ISBN 978-9975-47-109-1.
11. MUNTEANU Cristinel, *Amintiri şi reflecţii despre Coşeriu.* În: *Limba Română, Chișinău*, 2012, nr. 11-12, p. 38-45. ISSN 0235-9111. https://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1734 [Accesat la 26.05.2022].
12. MUNTEANU Eugen, *O expresie desăvârșită a geniului științific românesc.* În: *Limba Română*, Chișinău, 1992, Nr. 1, p. 53. ISSN 0235-9111.
13. BOJOGA, E. *Un strălucit omagiu adus lui Eugeniu Coșeriu.* În: *Limba Română*, Chișinău, 2005, nr. 12, p. 7. ISSN 0235-9111.
14. COȘERIU, E. *Există o etică particulară a științei și a omului de știință: Interviu cu Eugeniu Coșeriu* / Realizat de Eugenia Guzun. www.sud-est.md, 12 pag. sau: În: *„Sud-Est”*, 2001, nr. 3, p. 9.

15. ROTARU T., *Tatiana ROTARU în dialog cu Eugeniu COŞERIU: „În știință nu căutăm afirmarea noastră personală, ci întotdeauna numai adevărul obiectiv al lucrurilor de care ne ocupăm”.* https://rotaru.home.blog/2021/07/26/tatiana-rotaru-in-dialog-cu-eugeniu-coseriu-in-stiinta-nu-cautam-afirmarea-noastra-persona-la-ci-intotdeauna-numai-adevarul-obiectiv-al-lucrurilor-de-care-ne-ocupam/ [Accesat la 25.04.2022].
16. COȘERIU E., *Am ajuns să fiu un cetățean al lumii.* În: *Limba Română,* Chișinău, 2017, nr. 3, pag. 95-118. ISSN 0235-9111. https://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=3400 [Accesat la 07.03.2021].
17. FURTUNĂ, A. *Evocare.* În: *Limba Română,* Chișinău, 2006, nr. 10, p. 6. ISSN 0235-9111.
18. SALA, M. *Remember.* În: *Limba Română*, Chișinău, 2002, nr. 10, p. 6, p. 21, ISSN 0235-9111
19. CRAIU, C. *O dragoste care a trebuit să aștepte 63 de ani.* În: *Ziarul de Iași*, 7 august 2006. https://www.ziaruldeiasi.ro/local/o-dragoste-care-a-trebuit-sa-astepte-63-de-ani~ni43es [Accesat la 03.01.2021].
20. PAVEL, V. *Universalitatea operei lingvistice coșeriene, românească prin geneza ei.* În: *Limba Română,* Chișinău, 2001, nr. 4-8, p. 57. ISSN 0235-9111.
21. CARAGIU MARIOȚEANU, M. *Eugeniu Coșeriu – savantul și omul.* În: *Fonetică și dialectologie*, Vol. 20-21, pag. 7-14, p. 13. ISSN 0071-6855.
22. POPA, Gh. *Un lingvist pentru secolul XXI,* Chișinău, Știința, 2002, pag. 155. ISBN 9975-67-293-0.
23. BOJOGA, E. *Eugeniu Coşeriu este un om universal a cărui ştiinţă o împărtăşim multe popoare şi, prin urmare, fiecare îl consideră ca fiind „al său”.* În: *Limba Română*, Chișinău, 2002, nr. 10, pag. 75- 86, p. 81. ISSN 0235-9111.

Date despre autor:
Cristina VULPE, Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare.
ORCID: 0009-0008-6430-4157
E-mail: cristina.vulpe81@gmail.com

Prezentat la 03.01.2024

CZU: 165.5 **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_23**

THE AXIOLOGICAL DIMENSIONS OF THE SYMBOL: EPISTEMOLOGICAL ASPECTS

Dumitru DODUL,
Moldova State University

Andrei ROŞCA,
University of Bucharest

In order to present the relation between the values and the symbols, which we are trying to argue that is the ground of the cultural act, a complex issue researched by various fields, such as linguistics, psychology, anthropology, informatics, with unique interpretations, which offers precious information about the way in which people understand and use symbols. In this article, as an introduction to a dissertation thesis on this subject, presents the bibliographical texts and how those conceptualizations can be used in this way. Following this relation between the symbols and the values, the perspectives which we involve implies the epistemological theories which conceptualize the truth as a correspondence, respectively as a coherence, in order to highlight the relation between the values and symbols as a correspondence, respectively between the symbols as a coherence. The purpose is to argue how this pattern, without using in an inappropriate manner the concepts, can highlight the perspective of the science of spirit, as Dilthey conceptualizes it, in order to highlight the resorts of the cultural act.
Keywords: *symbol, values, correspondence, coherence, culture, axiology, epistemology.*

DIMENSIUNI AXIOLOGICE ALE SIMBOLULUI: ASPECTE EPISTEMOLOGICE

Pentru a prezenta relația dintre valori și simboluri, pe care o stabilim drept baza actului cultural, problemă complexă abordată de cercetători din diverse domenii, inclusiv lingvistică, psihologie, antropologie și informatică, cu interpretări unice, care oferă informații valoroase despre modul în care oamenii înțeleg și folosesc simbolurile. În acest articol, umărim relația dintre simboluri și valori și reeșind din cele menționate ne propunem aplicarea teoriilor adevărului corespondență și a adevărului coerență, pentru a nuanța relația dintre valori și simboluri ca o corespondență, respectiv dintre simboluri pe fondul coerenței. Scopul este de a argumenta, fără a scinda sensurile conceptelor, cum acestea pot susține autenticitatea științelor spiritului, așa cum au fost conecptualizate de Dilthey, pentru a evidenția resortul actului cultural.
Cuvinte -cheie: *simbol, valori, corespondență, coerență, cultură, axiologie, epistemologie.*

The human being is constantly on the alert. An alert in knowledge, not only epistemologically, but essential-ontological, so that it can be caught in different manifestations that have in mind this alertness. A fundamental alertness in knowing, in a deep understanding, in a penetration of the depth. And because the human being cannot access the depth so easily – since it does not appear as given – he resorts to approximations thereof. But approximating belongs to a connection through intermediaries that point towards this, resorting, therefore, to an intermediation, through symbols, because they allow the facilitation of the relationship between the accessible and the inaccessible.

Thus, the stake of the present approach is to study the way in which the human activity fundamentally is a manifestation that has a subsidiary which implies a pre-positioning: to be constantly alert in order to detect this depth; not in the sense in which this depth could be permanently specified, however it can be permanently speculated. Thus, the use of symbols reverts to an incessant search for depth what dwells in any human being. The human depth can be conceptualized from the transcendental perspective, as the most profound level of the spirit, where are located the existence's most intime aspects (such as memories, values, feelings etc.). In fact, culture is the inscription of these dimensions, realizing the way in which the human being lives permanently in the depth of his anxiety that it can only be tempered culturally. Is that because

one of the roles in the culture’s subsidiary is precisely this: to give an account of depths whose traversal can only be accomplished culturally.

It means that we have to follow the symbol as a link between depth and accessible, which implies an intermediate positioning that can be combined with research in both senses of the relationship, but the depths can never be fully explored, because the human being cannot penetrate its limits, being intuited to the impossibility to cross over full depth, so the goal remains to track the input of the symbol in the manifestations in question. The cultural act – in this positioning between what is delegated and what is impenetrable (in Blaga’s sense) – can be traced as a symbol of man’s creative power, not only in its constitutive dimension of the cultural act, but also as a position of creation itself. The symbol, here, shows the way in which the human being generally realizes a certain cultural product, being what allows the passage from the real to the deep, being the binder to depth.

Methods

The paradigm of the human being as a culture-creating being brings to the fore approaches that cover its existence in a vision in which he or she uses everything that surrounds him – from nature and even one’s own creations – in order to obtain an apprehension – totalizing, in one certain meaning – of existence. From the area of this type of conceptions – such as those elaborated by Ernst Cassirer or Clifford Geertz –, it should be noted that these perspectives render, in a tacit manner, the correspondence relationship between the level of reality and the deep level of man; in this sense, maybe existence in mystery and revelation has a consistency not only in the quasi-mythical framework it seems to have at first sight, shading precisely the man’s struggle against the wall of what he does not know, betting on the limit of his understanding and the recourse to culture as a way out of the impotence of knowledge. Because the constitution of cultural artifacts for a deeper understanding of existence involves an interpretation – of the world, of the self – , so the purpose of the present research is to follow the way in which the cultural act reproduces, mirrors the human existence in its entirety; the idea that the human being “interprets” the world means the fact that his attitude towards what surrounds him is not neutral, seeking – instead – to understand, to give meaning to every moment he experiences, transcending the primary level of existence, seeking first and foremost the stake of an interrelationship harmonious of everything that is part of the world, so that, as Eliade [1, pp. 134-135] showed in the regard with the archaic communities, the human being is in permanent communication with the environment in which he lives, the link that allows this relationship being the symbol. Thus, to talk about human being through the symbol – positioning it as the center of a web of meanings (as in the perspectives of Geertz and Cassirer) – returns to the prospect of following him in the fullness of his powers; we will referring here to „symbol”, seeking to concretize the following explanation throughout the work, as in, generic, a cultural element that stands for the spectrum of human values are – a “something put in something else’s place” [2, p. 360]; the broad framework that the present definition proposes, extending its dimension semiotics, deepens the stake of conventionality, moving from a meaning of the suppressible to a spiritual necessity – and thus engaging a permanent presentation of the depth course existential. In this expression, what does not condition the substitution of the symbol, the advantage is to highlight the connection of the two concepts that are to be theorized in relation to cultural activity: the cultural artifacts – as symbols – and the axiological system.

The latter term designates the set of values, individual or collective, related to the transcendental level, further conceptualized as „axiological level” – of the human being in general, of any artist or author, of any person. The introduction of this concept accounts for what will be followed, from the axiological perspective, after the exposure of the first two concepts, respectively the way in which the set of values corresponds and determines the different cultural activities that can be researched in an ethno-anthropologically manner.

Thus, it is worth pointing out that the present work will not seek a legitimation of a form of understanding of the cultural system, which – in essence – would seek to explain any type of cultural act, but, as merging of epistemological and cultural theories, will pursue an analysis of cultural artifacts through the research of its constituents and the way in which they are combined, the relationships between them and – in general – culture as a human manifestation. Finally, having an extension in the field of ethno-anthropology, the stake of

the present work does not so much attempt to legitimize all cultural acts in general, validating any kind of manifestation – regardless of its meaning or role – , as developing a perspective that can indicate the substrate of the constitutive process and the need for one cultural activities; basically, the reformulation of the present idea in the conclusion that any act can be legitimized cultural misses the point of conceptualizing culture as a coherent system.

Philosophically, the text could be included in the area of theories that state the fundamental character of which culture has within human existence (such as Cassirer, Blaga, Geertz and not just them). But the positioning from the cultural perspective highlights the virtual character of the human act, suspending the foundations that a justification would have – or an unfounded justification. To speak accordingly about a „virtuality" of the human act – a meaning that constitutes its source in regard manifestation and not a rigorous, technical, „epistemological" justification – does not determine an illusory character of it, but its inclusion as a necessity. Being permanently situated in perspective, therefore, this does not suggest a permanent „interpretation" of the world as a simplification or missing contact with it. Rather, it marks the very existential necessity that culture acquires, deepening into the paradigm of „converting" the world into the human deep level. By justifying the transcendental perspective of culture, the positioning suggests a relationship between the axiological system and the constitutive elements of culture, translating existential needs in a communicable manner. Despite the comprehensive nature of the social perspective in the framework of anthropology – especially in an analysis that looks at cultural acts as acts of communication – , this stake of the transposition of the deep human level through culture – culture here especially as form of expression that can be understood (by others) – nuances the need for the framework in which it can be apprehended the relationship between the axiological and the cultural systems as a way of relating the human being to the world. Moreover, situating in the transcendental perspective the research of culture, as it is theorized by Cassirer, deepens the purpose of the present work in the stake of combining symbols, as a premise of the research of cultural manifestations as configurations of symbols organized coherently by correspondence with the axiological level.

As we will show throughout the paper, the value system varies – from community to community down to the individual level – so that a „generic" relationship between the value system and the cultural elements will be pursued from the transcendental level, so that an extension in the existential necessities causes a deepening with purpose in an understanding of the human manifestations. Hence, the relationship with transcendence is a special case, and its extension into the sphere of a beyond suggests the „prudence" of an interpretation, an analysis, of the connection, in general, with the divinity – especially in regarding the participation in it; establishing the relationship with transcendence on the basis of participation, imitation to it, represents a situation already in context, so that the conceptualization of the transcendent as symbol [3, p. 368] represents not a reduction of the relationship with transcendence, but a deepening of it from one detached perspective.

A situation, therefore, from the transcendental side has as consequence, in the relationship with the cultural forms, an analysis of their merging in a coherent manner, as the stake of the symbolic level is to reproduce the transcendental one – the cultural act thus representing a transposition of the value system. The relation of coherence to the transcendental level is a consequence of the manner in which the human being organizes the world, the transcendent contribution – as a model and benchmark – being a later stage in the process of understanding the fact of being in the world – being preliminary stated the relationships between cultural elements that constitute the vision of the existence of that community. Consequently, the human act as an act with a transcendental source, will be the premise in the present research, seeking a deepening of the relationship between the axiological and the cultural level.

But what is the role of coherence here? How this contribute to the way in which the human being can be researched as a creator? The positioning from epistemology marks the stake itself to follow the way human being manifests, without looking for a reduction of the way he acts, but the deepening of the meaning that the human act has. An epistemological model in a cultural setting does not encapsulates culture, appearing as a rigorous hermeneutic that suppresses human depth or rejects the multiplicity – in general – of the cultural area, in the sense of an impersonal analysis. We believe that such an approach can highlight es-

sential aspects of the way in which the culture unfolds. Coherence has the advantage of putting parentheses in a certain sense and at a decisive stage, not the foundation, but the rigor of an extrinsic adequacy of the system. The manner of foundation is essential to reproduce the human act as such and afterwards the way it can be understood. But the virtuality which arises from the theory of truth-coherence – signaled by Russell [4, p. 109] – represents the very stake of the present research, and the coherent foundation – as mutual support of judgments – aims to deepen the cultural artifact and not to cancel it as a manifestation. It is a fundamental landmark in the understanding of the human act through the way they are combined, the constitutive components of cultural artifacts, the symbols.

The correspondence, also, makes an essential contribution, through the way in which the merging of cultural elements represents a transposition of the axiological level. Rather relying on the idea of relationship and not regression to the last foundations – although this would be precisely the transcendental level in the present case –, what we will conceptualize as a „Coherentist correspondence” determines an analysis of the cultural system in the fullness of its depth, counting on the essential contribution – in the sense of one its indispensability –, existentially, that the cultural system has in this context. It is imperative to point out that here the stake of „founding” does not have the epistemological meaning, in the foundational sense, meaning, in fact, the manner in which a cultural artifact, in general, is made; in this sense, nor the correspondence with the axiological system is properly a regression in meaning the finding of the latter judgments, which is justified autonomously, but a fundamental relationship between this two planes, in a mutual influence – taking over a symbol determining the axiological level, as the reciprocal is also valid.

Concretely, taking the concepts from epistemology, the stake of their use lies in the fact that, on the one hand, the cultural system has a coherence through intrinsic validation of the system, and – on the other hand – has a correspondence in the sense of a suitability from what the „benchmark” represents, the source, the system – the bundle of values; in an ethno-anthropological perspective, the approach focuses on how individuals synchronize, and in the case of certain cultural activities it even represents an individual form of an axiological system – hence the transcendental level. In other words, the thesis seeks to establish the cultural system, related to the transcendental level, as attempt of a „reproduction” of the axiological system, for the purpose of which they are organized, by the status of symbols, the constitutive elements of culture. As so, processes of re(-)symbolization take place, recontextualization that can be based on this desire to relate to the value system and duplicating it. And the use of epistemological theories, truth as correspondence and truth as coherence, contributes to more precise research of the constitution of the cultural system, because it would be about an intrinsic validation of the system through its other components – in the case of culture, a virtual validation –, which are related to the cultural standard through a correspondence. As such, the stake of the cultural system, especially as an existential necessity, can be understood much clearer; virtuality – in this sense – does not eliminate the need for a judgment to belong from the system or the relevance of the system, but shows the fact that a cultural system, as an interpretation of the world, is much stronger the more this correspondence relationship is made explicit in the coherence of the cultural system. The interpretation here means that the human being does not instinctively relate to his existential context – like other living things – ,but „qualitatively invests” it – assigns meanings to it and a role that goes beyond the instinctive level, considering, for example, certain moral activities, relating to the environment as an interlocutor (as in the relationship with nature through the symbol – in the case of the archaic human being –, as Eliade observes [1, 134 – 135]), managing them input into the existence.

As such, briefly, the aim is to trace the cultural manifestation not epistemologically, but by using some concepts of this perspective within the research of the kind in which cultural artifacts are made by organizing the constitutive symbols. Thus, with the subsequently exposition of the epistemological concepts in mind, we will look for a use of these in the framework of axiology. Based on it, we will follow the relationship of values with re-presentation – understood as an actualization through culture, two fundamental concepts, both for the present work and for culture itself – through some conceptions that study the man, more or less explicitly, as creator of culture that operates with symbols; the stake of the re-presentation is, as we initially showed, the operating in the relationship with depth, the symbol appearing as an intermediary that facilitates this relationship, so that the actualization here concerns the delegation of symbols (and of

culture) in an actualizing existential depth exploration. Based on these relationships conceptualized in the light of the epistemological correspondence, we try to trace the way in which these relations determine, to the level of cultural artifacts, structures whose coherence are based on these correspondences; here, coherence highlights the set of relationships intrinsic to any cultural artifact, determined by the manner in which the human being seeks to concretize the correspondence between the cultural and axiological levels.

In other words, the stake is to trace this correspondence, which ensures coherence of the cultural act, from the delegation of symbols for axiological reasons. Or – more precisely – what it will be called as „Coherentist correspondents" establishes the realization of the cultural act as a union between symbols, axiological delegated, for re-presentation; delegation, in the context of the present work, is the generic purpose of an appearance – here also being conjugated with the role of re-presentation in actualization. In this context, the use of symbols creates an existential framework – not in correspondence with reality, but with the axiological needs.

The two theories we appeal to relate to the manner in which judgments that are part of a system of knowledge can be based. The dispute between correspondence and coherence is not the subject of the present paper, which does not propose, by the way, a new approach – possibly of reconciliation – of the two, but of fixing them as landmarks in studying the cultural system, so that the combination of the two approaches focuses here only in the sphere of philosophy of culture, aiming at an interweaving that can be enlightening regarding the study of a cultural event. Basically, the model proposed by developing a completion report does not have expressly extensions in knowledge studies, epistemological borrowing having here the aim of an application of the two theories in the research of the constitutive moment of one cultural artifact; moreover, is problematic the manner in which the fusion of the two theories would be epistemologically satisfactory.

In the field of knowledge, the purpose of foundation is fundamental, being the moment of validation, for a „true opinion is knowledge if and only if it is founded" [4, p. 161]. In this framework, the two theories represent different methods of managing the filtering of judgments, the first relying on a „vertical" construct – finally reduced to empirical data –, and the second establishing a „horizontal" (circular) plan – managing validation of judgment by integrating into a previously validated system, so there is a mutual, intrinsic foundation.

The premise of correspondence, since Aristotle (Metaphysics, IV, 7), comes from sense of truth which conceptualized as *aletheia*, a conceptualization exemplified by *homoiosis* – can also be associated with imitation, which also appears in art [6, p. 103, p. 113] – the meaning of unconcealment through the correlation with the fact of being present [7, p. 132], being here the guiding line that orients, both, the epistemology and our approach. The cultural openness of *aletheia* resides in its conceptualization as a state of unconcealment, realizing the way in which the cultural act contributes to the meeting between human being and truth. Correspondence, is only a way of the emergence of the truth, facilitated by the concealment as bringing-to-presence, the deeper meaning of *aletheia* surpassing this first experimentation of unveiling, at which knowledge stopped [7, p. 129 – 133].

Regarding the scientific dimension, what interests us is the fact that epistemological correpondentism accounts for the way in which judgement reproduce the fact, so that there is a reflection of the factual in the statement [8, p. 25 – 26]. By extension, in the context of the correspondence, to whom Mircea Flonta refers by the term „foundationalism", „judgments or statements that are self-validating, based on themselves, have been called by philosophers statements „basic" They are the statements that support the entire edifice of human knowledge." [5, p. 168]. Since the stake of the foundation proposes the regress to the first judgments, the „self-validating" ones, problematic the way in which they can be identified appears, and – finally – the stage in question determines the appeal to sensory, empirical data – since these, in principle, could not be invalid, representing each individual's confidence in their own perceptions [5, pp. 170 – 179]. As such, correspondence appears as adequacy of judgments issued to reality by means of sensory data, however, it remains problematic, among other things, how empirical data can have – or acquire – objective value.

Coherentism, on the other hand, „disputes the existence of basic opinions that are justified on themselves. In other words, he disputes that foundation is a regress from what founds to what is founded and

that in this regression there would be an ultimatum. […] the basic assumption of coherentist theories is that grounding is not a linear relationship, but a circular one. Supporters of coherentism will argue, of course, that this circularity is not a vicious one” [5, p. 189]. Moreover, what is important about coherentism does not appear by not claiming one veracity in the first phase – partially suspended by the lack of clarity regarding the inferences of grounding (in the essential sense of an implication as it occurs in logic) – but by focusing on the establishment of a system whose parts are established as indisputable. Coherentism represents „an essentially holistic perspective. The assumption from which this approach starts is that the acceptance of an opinion will be determined primarily by the possibility of integrating it into an orderly and coherent system. […]. All knowledge would be on the same plane.[…]Coherentism conceives the development of knowledge as one process in which the starting point is always a comprehensive collection of utterances believed to be true” [5, p. 190].

But this „relativism” of believing in their veracity does not remove the relevance of the theory, the contextual input being essential in Lehrer perspective [5, p. 198], because the stake of coherence turns on the criterion of acceptance or rejection of judgments through the epistemological prudence of managing opinions with potential in integration into system. The precaution, specific to failibilism – also found in Lehrer's theory – consists in the fact that the validity of a judgment is temporally conditioned, being inherently the moment in which it will lose its role, so it will need to be removed – and possibly replaced, which Popper also theorized in the temporal conditional contribution of the participation of an opinion in the judgment system.

In the light of this caution, it is worth noting – although it will not be part of our approach – that an interweaving of the two approaches is theorized as „funderentism”, having as stake an „harmoniously” correlating the idea of „fallibility with that of progress in the evolution of knowledge about the facts” [5, p. 207] through both inferential (from correspondence) and relational (from coherence) input – by validating with the support of other judgments within the body of knowledge [5, p. 206-207].

However, what is important for this study is the fact that within coherence no privileged judgments appear. Thus, there are no judgments with essential status within the founding process, the validation being carried out in a monistic manner, in which it has the meaning of „interaction, as mutual support, and not as derivation, as a one-way dependency. Grounded does not mean derived from knowledge primary, but adequately integrated into the knowledge system” [5, p. 191].

From all this it follows that the model of a system based on fusion can extract constituent elements in order to support and progress that characterizes the system. The transposition of such a concept in the cultural field highlight both the stake of circularity in the process of cultural creation – supported intrinsically, through a reciprocity of judgments – as an effect of spiritual stimulation, as well as the elaboration of the foundation through the derivation from the axiological correspondence. Along with coherent integration (thus signaling becoming through stages of contextualization and re/de–contextualization), an important aspect of taking over this model consists in the fact that an extension through epistemological fallibilism (as theorized by Popper) implies the process of cultural bricolage – as a combination without pattern, a combination of cultural elements, of symbols, marking their finite fusion.

Specifying the ontological nature of truth in culture, so that the validation of knowledge is correlated with the perpetuation phase (performance and – beyond – affirmation of identity). The corroboration of the act constitutes the preliminary stage – stimulated by the system of values– , is by punctuated and the epistemological observation that we will use here as a point of support: virtual „foundation” (specified by Russell as a criticism of coherentism) goes not so deep the epistemological inaccuracies that the theory in question has, as – by transposition in culture – the countless alternatives that the human being has in order to achieve correspondence with the axiological level. Thus, the cultural act has a becoming in which de – and re – contextualization appears as necessary stages in cultural manifestations; or – more rigorously – the countless alternatives on that, that the human being has in order to achieve correspondence with the axiological level, indicates a „coherentist” research of culture.

As such, applying a correspondence model in a coherentist manner to the cultural sphere is looking for a detachment from what can be considered an improper form of cultural analysis – following rather the

way in which a rooting is achieved on the path of tradition a certain cultural element and not the way in which they can be corroborated and permuted within cultural systems. Overcoming this illusory position of cultural „solemnity", of legitimation in an improper form of the valences that the symbol has, the stake of coherence exemplifies the way in which the constitution of the cultural act does not necessarily involve a certain one way of using symbols or relating to them, but rather focusing on the way in which they can be corroborated and can denote their so diversified use.

Therefore, the supporting role that coherence plays in cultural development is based on the very idea of the epistemological perspective of grounding through the support of others elements of the system. By that, the elaboration of the cultural act as a sum of symbols that do not have obligatorily a form of foundation – relying on the correspondence with the axiological sphere and not on a justification of the integration of symbols in the matrix of a cultural act – determines the study of the perspective of a coherence of the cultural system.

Alternatively, this direction of association could also be justified by the etymology of the symbol – *symbollon* having the meaning of „putting together" [9, p. 34] –, which shows the way in which the associations of objects targeted by symbols and – by extension – of their corroborations come from the stake of correlations. These are brought-to-the-presence correlations that do not require such a foundation, as an association that accounts precisely for the intrinsic coherence of this juxtaposition; in addition, it is a putting, so an action that materializes through the network that results from joining, on harmony constitutive parts – in the extension of Aristotle, who characterizes the work of art by „harmony, symmetry and proportions" [6, p. 113].

Moreover, as we specified, the foundation does not have the epistemological meaning here, but – based on it – the concept in question clarifies both the constitutive process of the cultural artefact and the need for such a study. It is not about a rigorous and selective legitimation of culture, but about how the production and dynamics of cultural elements can be understood, taking over the term "foundation" – or the reference by it – having an exclusively instrumental role, with an existential meaning. Basically, reformulated, in the epistemological sense of foundation, as it could be about validation of the cultural act? How can the question of refusing the human act be posed, contesting it? The transposition of the axiological level – its „materialization" – determines the identity function on which the culture has, thus showing that values do not only ground the cultural act – participating so at its constitution –, but they themselves are in a process of constitution as a whole – of organization in a system – through the contribution of identity. Subsequent use of the terms „correspondence" and „coherence", therefore, will position the epistemological theories as extrinsic benchmarks, in the sense that concepts from the field of knowledge will be used to indicate the way in which the cultural act will be followed, trying to clarify both the interiority of it as well as of the approach carried out, without an attempt to encapsulate the cultural artifact in epistemology, but with an indication of the creative approach.

Thus, therefore, *aletheia* and *symbollon* have here the role of landmarks for our approach, epistemological theories and in the field of cultural philosophy being associated with them through the way in which the human being organizes the cultural act and in view, in light, in fulfillment the source from which it is made, the cultural artifacts.

Results

In the light of the stake to follow the way in which knowledge – or ideas – can be combined epistemologically – with the research of human activity, it is worth remembering how the latter it has developed over time. In order not to digress, we will briefly outline some main ideas which can outline the direction of the present work.

The broad framework implies a relationship between the natural sciences and those that follow the activity of the man, a report that brings to the fore both the targets targeted by the two fields, as well as the manner in which they constitute. The accuracy – or objectivity – of the former cannot be found in the latter the second – or not in the same conceptualization at least. Along with this, another observation makes reference to the way in which the cultural act engages many more sides of man, in contrast to scientific research.

Thus, an important landmark is Blaise Pascal, author who distinguishes between the geometric spirit and

that of finesse; the vast area covered by the latter determines the preference for it in the detriment of the first, otherwise the spirit of finesse includes the attitude of the geometric spirit [10, p. 228-229]. The spirit of finesse means not only the „geometric” rigor, which can be transposed into the manner specific to mathematics – in which the demonstrations follow a precise path, according to an indubitable plan –, Pascal considering that combining the latter with the opening of a specific „affectiveness” the spirit of finesse allows the human being a fulfillment in his way of being. Man, who is constantly on alert – the rigor of geometric demonstrations, involved in the moments of the knowledge process – is fulfilled through an exercise of the emotional side as well. The sensitivity does not oppose precision, but – on the contrary – includes the second within a broader perspective, totalizing in terms of the conceptualization of man. For Pascal, therefore, rigor is not sufficient, surprising its ineffectiveness in overcoming the scientific spectrum.

The spirit of finesse, in this framework, involves the fact that the research activity is not only that specific to the natural sciences, this involves another form of knowledge, totalizing – in a certain meaning – so that a conceptualization of it requires the research of the way in which the human being sought to know. Based on a very thorough and impressive historical research, Giambattista Vico surprises in extending the way the human spirit relates to the frame existential as in a malleable environment, the fact that that the human being seeks to reorganize what surrounds him in the view of apprehension through a process of “familiarization” [11, p. 54]. In the light of poetic wisdom [11, p. 104], Vico observes that since the times of the first cultures there has been this form of knowledge by analogy and through symbols. But it is not only in this framework that knowledge of this type is involved, the human being – in general, not just the archaic one – approaching knowledge through metaphors; and – in a certain meaning – they acquire a revelatory character.

Finally, attempts to conceptualize the sciences of the spirit, through the use of landmarks of different cultural activities, are integrated within the interpretation of the latter. Because the stake of such research is to follow the springs of human acts, the direction hermeneutics appears as a perspective that seeks to fix interpretation as a rigorous way of knowledge. Thus, Friedrich Schleiermecher theorizes that the goal of such research consists in the way in which, following the results of these processes of penetration of the spirit into the human world, the elements that contribute to the realization of such a manifestation can be distinguished. Such a hermeneutic begins from the manifestation and from the one who realizes it, combining the two sides of research in a general hermeneutics – based on grammatical interpretation and on the psychological one [12, pp. 25-26] . What follows from this is the fact that both contribute to a framing of the cultural act, as well as a survey of it. Being indispensable, the grammatical interpretation is the way in which cultural context determines human manifestation – language influencing fundamentally the way of affirming, not just expressing, the cultural act [12, pp. 40-47] – and the interpretation psychological represents the way man uses what surrounds him – in the light its deep dimension – to express itself; the interpretation, on the psychological side as it is conceptualized by Schleiermecher, having two parts: the actual psychological interpretation and the technique, the first targeting individual springs and the second analyzing the form in which the human being expresses his or her axiological system [12, pp. 127-130].

What is interesting about the psychological interpretation is that it can be deepened into the spectrum of research of the spiritual sciences, theorized in the light of a set of contributing elements to the knowledge of human activity. Thus, Wilhelm Dilthey – who also signals the role of re-presentation – conceptualizes that through it, the symbol, the meaning, all lived experience, values and so on, the connections on which they are founded involves human manifestation, making connections between the listed concepts determining the way in which the human spirit manifests itself [13, p. 139-140] – also involving the theorizing of those sciences that have as their goal the research of these manifestations. In this sense, one can be surprised how the human act is researched as an ensemble whose coherence is given by the merging of lived experience with the understanding, respectively its expression and – in the alternative – with the values, respectively the re-presentation [13, p. 272].

From all this, some important ideas are presented here as follows: in the context research of human activity, the different methods or objects of study capture i) both the way in which the human spirit manifests

itself in the light of an existential reorganization of the world (the spirit of finesse, poetic wisdom), ii) as well as the way in which not only the research of this manifestation, but also the manner in which they are researched acquires rigor. What comes out very important from here – and in the light of which the present analysis will be carried out – consists in the fact that, reformulated, it can be pursued, first of all, based on these structures formed by links between concepts (the scientific method), the manner in which the human spirit acts through a reorganization of the world – indicating, thus, the contribution of the correspondence with it – and research of the structures from the depth of it reorganizations.

The conceptualization of this correspondence is fundamental, as we were showing, in the way the human being relates to the environment, having the power to control, remodel or reorganize it. Thus, the stake of this correspondence, within the structure of life – as Dilthey conceptualizes it – emerges following the contest given by re-presentation, values, in relation to living, explaining, meaning. From this follows the fact that the springs of human activity – or what determines it – are in relation, so it imports the connections between them and what follows from such a structure [13, pp. 42-44]. Being important both the constituent elements of structure as well as this as such – as a set of links between them –, is of pointed out here, first, that any „manifestation of life re-presents something common or shared in the domain of objective spirit" [13, p. 168]. The fundamental character that the re-presentation has consists in the fact that it appears within the meaning impregnation of what is experienced [13, pp. 35-37, p. 53], so that re-presentation can be defined as „the explanation of what is given by elementary logical operations, its reproduction in memorized representations and its logical representation in discursive thought" [13, p. 149] . In fact, it contributes fundamentally to the development of human existence, being in relation with the lived experience [13, p. 160], which makes up the essential process of the sciences of the spirit alongside expression and understanding [13, p. 153]. Adding to it the relationship with the values [13, pp. 175-182], since reporting implies another connection between the latter, meaning and explanation [13, pp. 260-263], re-presentation appears as a fundamental element, filtering the lived experience [13, pp. 160-162] , so that, „at any point or period in the project of the sciences humanistic, there is an interpenetration of lived experience with understanding and a re-presentation general concept of the world of the human spirit" [13, p. 167] .

In this context, where the world is conceptualized by reference to an interpretation of lived experience, which involves both its expression and understanding, as well as the conceptualization of reality as meaning [13, p. 139-140] , respectively knowledge as a coherent system in the light of structure as an essential concept – therefore aiming at a reorganization of the world – , this research, reformulated, implies to conceptualize culture – or to analyze it, more precisely – as a system of symbols with a function of re-presentation, based on an axiological correspondence that determines the intrinsic coherence of the artifact cultural, but also of the cultural system itself.

It is precisely in this manner that we try to address a potential contribution of epistemology to the framework of the philosophy of culture. Not as the specific concepts of the second domain would be insufficient or imprecise, but in light of the fact that the theories of knowledge mentioned at beginning can contribute to probing the deep dimension that culture has – or contributes to through an outline of this survey. The depth of the cultural act, in the light of correspondence and coherence, can be highlight through both the relationships and suitability, as well as by the nature of the combination between the different constitutive symbols. That thus, for the research of how this relationship to culture can be conceptualized, it is important to trace the correspondence extensions found within the theory of values and re-presentation – in relation to the symbol –, so that, in their spectrum, the apprehension of the stake of the cultural system coherence.

In order to do this, the relation between the values and cultural artefacts is researched in the history of religion, diplomacy and the history of art, based on the premise of the way in which the two parts of the human cultural area express, represent, values, part of them being already presented in some conference, such as the international conference „Science. Education. Culture" (Comrat, 2022) and the Bucharest – Chișinau Conferences, called „Identity, Heritage, Globalization" (Bucharest, 2023-2024), where the premises of this study were applied on subjects such as the relation between the human being and the deity, respectively about the identity and how it is presented through symbols as axiological re-presentations.

Conclusions

Based on the relation between axiology and the symbols, the role of the Coherentist correspondentism is to serve as a method for anthropology or other social science in order to highlight the relation between the values and symbols used in different cultural contexts. For example, the links between the cultural artefacts (such as the urban culture (music, fashion etc.), especially the countercultures and subcultures during from the Cold War). Also, another important study implies the cultural dynamics (such as the narrative perspectives of the last two centuries) and the way in which, in contemporary, the symbols are used to express one's values (as in the contemporary art). Because these studies are in progress, we cannot draw conclusions, but it is important to highlight the way in which the values (either religious, national or artistic) represents the core of this complex mirror, the mirror of human being's depth, which is the culture and the way it represent the human identity through symbols as axiological re-presentation.

References:

1. ELIADE, M. *Aspecte ale mitului*, editura „Univers”, București, 1978, 194 p. ISBN 2298IP13D1918AS.
2. VIANU, T. „*Tezele unei filosofii a operei*”. În: *Studii de filosofia culturii*, Editura „Eminescu”, București, 1982, 470 p. 20054CPCSS.
3. CERNICA, V, „*Symbolical Structures and Ideology in the Cultural Construction*”. În: *Revue Roumaine de Philosophie*, nr. 59, 2, pp. 365-381, București, 2015. ISBN 1220-5400.
4. RUSSELL, B. *Problemele filosofiei*, All, București, 2004, 176 p. 9789735714093.
5. FLONTA, M. *Cognitio*, All, București, 2008, 240 p. 9789735718787.
6. ASLAM, C. MORARU, C. F. *Curs de filsosofia artei. Mari orientări tradiționale* și *programe contemporaene de analiză,* vol. I: *Filosofia artei* în *premodernitate*, UNArte, 2017, 208 p. ISBN 978-606-720-081-2.
7. HEIDEGGER, M. Despre miza gândirii, Humanitas, București, 2007, 172 p. ISBN 978-973-50-1735-4.
8. DANCY J. P. et. al., *Dicționar de Filosofia Cunoașterii*, Trei, 1999, București, 425 p. 973-9419-10-0.
9. HEIDEGGER, M. *Originea operei de artă*, Univers, București, 1982, 390 p. 558IP13D1918OR.
10. PASCAL, B. *Cugetări*, Editura Științifică, București, 1992, 494 p. GCM2243.
11. Vico, G. The New Science, Cornell University Press, Ithaca (New York), 1948, 496 p. 0801492653.
12. SCHLEIERMECHER, F. D. E., *Hermeneutica*, Polirom, Iași, 2001, 184 p. ISBN 973-683-617-7.
13. DILTHEY, W. *Selected Works, III (The Formation of the Historical World in the Human Sciences*), Princeton Univerisity Press, Princeton(New Jersey), 2002, 416 p. 9780691149332.

Data about authors:
Dumitru DODUL, PhD, Associate Professor, Moldova State University .
ORCID: 0000-0003-4235-4467
E-mail: dumitru.dodul@usm.md

Andrei ROŞCA, Master of Philosophy, University of Bucharest.
ORCID: 0009-0008-9386-6730
E-mail: andrei.rosca97@gmail.com

Presented on 01.03.2024

CZU: 930.1:378(4)"1945/1956"(048) **https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_24**

CAPTIVE UNIVERSITY.
The Sovietization of East German, Czech and Polish Higher Education, 1945-1956 by John Connely

John Connelly este un istoric american și profesor la Universitatea din California, Berkeley. Interesele sale de cercetare se axează pe istoria modernă a Europei Centrale și de Est, îndeosebi pe domeniile ce țin de istoria comparată a sistemului universitar, cât și istoria naționalismului. Monografia respectivă a fost publicată la data de 20 noiembrie în anul 2000, de către editura Universității din Carolina de Nord. Lucrarea reprezintă 291 de pagini de text propriu zis și 130 de pagini de note bibliografice, fiind enumerate și arhivele pe care autorul le-a cercetat. În acest context pot fi menționate arhivele biroului politic al partidelor muncitorești din Polonia, Cehoslovacia și Republica Democrată Germană, dar și Arhivele Academiei de Științe Poloneze, Arhivele Federale Germane, cât și pe cele ale universităților poloneze, germane și cehe.

Lucrarea respectivă prezintă detaliat sistemul universitar și transformările sale de după 1945 atât în cadrul corpului profesoral, cât și cel al studenților. Unul din scopurile principale ale autorului a fost demontarea mitului cu privire la uniformitatea stalinismului în cadrul Europei Centrale și de Est de după 1945. Monografia nu compară universitățile și programele de studii din cele trei țări, ci se focusează mai mult pe diferențele în modul de percepere a universităților de către oficialii de partid. Percepția generală fiind că universitatea reprezintă un instrument ideologic de transformare socială. Uniformitate fiind de fațadă, instituțiile și rolul persoanelor implicate variau în dependență de contextul național și mediul cultural al fiecărei țări. Occidentalii considerau că procesul de sovietizare a dus la degradarea studiilor superioare în universitățile de tradiție, studenții pierzând prea mult timp la cursuri- 35 de ore pe săptămână. Adițional, calitatea studiilor era afectată și de grupurile mari de studenți, de obicei în fiecare grup erau aproximativ 25-30 de studenți. Universitățile din cele trei state socialiste fiind catalogate în Occident drept licee gigantice în care nu se dezvoltă abilități pentru cercetare, ci mai mult o cunoaștere enciclopedică superficială.

Un element definitoriu pentru universitățile din Europa Centrală era tradiția de secole a autonomiei academice. Până la ocupația sovietică, universitățile din regiunea respectivă decideau fiecare în parte metodologia de admitere a studenților, cât și acordarea titlurilor de doctor și de doctor habilitat. Alegerea decanilor se făcea de către membrii facultăților, în timp ce alegerea rectorului ținea doar de viața internă a universităților, fără de influențe din exterior. De regulă, până în anii 30 statul doar aproba decizia universităților, fără de implicări directe sau indirecte. Această libertate academică era un lucru neștiut pentru universitățile de pe teritoriul Imperiului Rus, atât până la 1917, cât și după. De exemplu, în anul 1911 autoritățile țariste au demis peste 130 de profesori de la Universitatea din Moscova și au exmatriculat peste 6000 de studenți. Elementele meționate anterior, plus cenzura academică, reprezentau scenarii de neimaginat pentru universitățile din Europa Centrală.

Tradiția implicării statului în viața universitară a fost intensificată și mai mult în perioada sovietică. În anul 1937 a fost stabilită ierarhia universitară sovietică ce consta din rector, prorector, decan, profesor- șef de departament, și profesor ordinar. Rectorii și prorectorii erau numiți la nivel ministerial, în timp ce șefii de departamente erau aleși de universități, însă era obligatorie aprobarea ministerului. Unul din principiile sovietice de funcționare și ideologizare pe care universitățile din Europa Centrală și de Est au fost nevoite să-l imite, consta în funcția rectorului drept executor principal al politicilor de stat în cadrul universității, în timp ce organizația de partid a universității supraveghea educația politică a studenților. Această organizație se subordona Comitetului Central de Partid, și era responsabilă de modul de aplicare a politicii de partid la nivelul facultăților. De facto, deseori secretarul organizației de partid al universității era cel mai influent om

în cadrul instituțiilor de învățământ superior. Ierarhia respectivă trebuia inclusă într-un sistem universitar definit de secole de tradiție și autonomie academică.

Adițional, unul din elementele inerente sovietizării a fost introducerea a o serie de cursuri despre URSS. Cererea clasică față de cadrele alese să predea aceste cursuri, consta în formarea profesională în URSS, aceasta fiind dovada „maturității ideologice”. Drept exemplu, la Universitatea Carolină din Praga au fost fondate trei noi catedre - Dreptul Sovietic, Literatura Sovietică și Istoria Sovietică. La majoritatea celor ce predau obiectele ce țineau de maturitatea ideologică le-a fost conferit titlul de profesor universitar. Acest lucru a fost o cauză de consternare pentru cei care conta păstrarea standardelor academice, practic acest lucru fiind un prim pas în degraderea calității învățământului superior.

Conform autorului, în RDG a avut loc cea mai eficientă sovietizare a universităților. Motivul primordial pentru „succesul” german s-a datorat următorilor factori:

1. Motivația conducerii RDG de a controla și utiliza educația în scopuri ideologice.
2. Cadre de partid dedicate care au dorit să se implice în procesul de sovietizare.
3. Susținerea logistică și organizatorică oferită de Administrația Militară Sovietică. Sovieticii au depus o presiune constantă pe birocrația democrat germană la nivel central și local, argumentul fiind democratizarea și denazificarea societății democrat germane. Una din indicațiile clasice ale sovieticilor a fost necesitatea alocării permanente de resurse financiare și materiale pentru cursurile dedicate muncitorilor, dar și pentru fondarea și consolidarea activității facultăților muncitorilor și țăranilor de la universitățile din Dresden și Leipzig. Conform unui raport german, sovieticii verificau minuțios atât curricullum de studii, cât și dosarul de admitere al fiecărui aplicant la studii superioare în RDG.

Prezența a o serie de militari și birocrați sovietici a asigurat, pe de o parte, intensificarea sovietizării și, pe de altă parte, o serie de momente haotice la nivel instituțional. Interpretarea indicațiilor birourilor sovietice care deseori se contraziceau unele pe altele, devenise o artă pentru birocrația universitară democrat germană.

În contextul schimbului de informații de ordin academic, inclusiv a planurilor de studii dintre URSS și sateliții săi, la Moscova a fost fondat Insitutul de Studii Estice, ce avea scopul să colecteze planurile de studii ale tuturor universităților din URSS. Legile care reglementau acest schimb de informații, au fost adoptate și aplicate abia în 1951. Aceste eforturi de ordin birocratic nu au asigurat niciodată rezultatul dorit, comuniștii polonezi, germani și cehi care erau responsabili de educație, nu au primit materialele necesare pentru duplicarea sistemului de învățământ sovietic în propriile țări. Ironic e faptul că deseori primeau o serie de monografii pe care nu le-au cerut. De exemplu în 1948, oficiali ai Casei de Cultură din Berlin s-au plâns pe faptul că au primit de la Societatea Sovietică de Relații Culturale Externe monografii de genul-Originea Literaturii Creștine sau Epigrafia Estului, ambele fiind în engleză și nu rusă.

În cazul cadrelor academice est-germane, un avantaj era reprezentat de alternativa RFG. În acest context, Anton Ackerman spunea oficialilor de partid în mai 1949: când un filosof sau istoric reacționar pleacă (în RFG), noi zâmbim, însă când un matematician, fizician sau inginer pleacă, noi nu avem cu cine să-i înlocuim, partidul fiind obligat să meargă la compromis cu ultimii.

Comparativ cu colegii lor din Cehoslovacia și Polonia, academicienii germani aveau alternativa vest-germană. Practic, partidul a reușit să obțină ceea ce menționase frecvent Anton Ackerman - să scape sistemul universitar de orice academic reacționar din domeniul socio-uman. Deseori partidul încerca să convingă fizicieni, ingineri vest-germani, prin salarii generoase. Însă aici apare un alt paradox al sistemului, dacă cei din domeniul educației și economiei erau dornici de a avea cadre bine pregătite din RFG, cei responsabili de serviciile secrete mereu împiedicau materializarea acestei idei, motivul fiind diferențele ideologice și probabilitatea de a fi spioni ai Occidentului.

Academicienii din RDG aveau un statut unic în lumea socialismului, ei fiind singurii comuniști intelectuali din Europa care optau pentru RDG, fiind în plină cunoștință de cauză a ceea ce înseamnă Europa de Est și Europa de Vest. Cei ce decideau să rămână, fiind văzuți drept rari fanatici ai socialismului. Intelectualii francezi puteau deveni staliniști, fiind total ignoranți față de practica stalinismului, intelectualii români sau ruși puteau fi staliniști ignorând total ceea ce se întâmpla în Occident. Dacă intelectualii ruși sau români preferau stalinismul fiind educați fără de alternativă, intelectualii est germani preferau stalinismul pentru că

l-au ales știind toate opțiunile și alternativele. Viața în Germania Socialistă era o alegere ce o făceai zilnic, prin faptul că nu emigrai în Berlinul de vest.

În cazul Cehoslovaciei practic toată elita politică făcuse stagiul sovietic. Funcționarii din Comitetul Central, Gustav Bareș și miniștrii Zdenek Nejedly și Ladislav Stoll au activat în URSS pe parcursul celei de a doua conflagrații mondiale.

Partidul Comunist Cehoslovac era cel ce se bucura de cea mai înaltă popularitate în Europa Centrală și de Est, având în 1945 peste un milion de membri, în mai 1946 a câștigat peste 40% din voturi la alegerile organizate liber în Cehoslovacia. Printre motivele popularității partidului erau asocierea comuniștilor cu URSS-ul victorios, dar și frustrarea oamenilor simpli față de Acordul de la Munchen. Ideologia și propaganda comunistă erau extrem de apreciate și populare în rândul studenților cehoslovaci, în contrast cu cei polonezi. Însă membrii corpului academic cehoslovac nu au fost ademeniți de propaganda și ideea sovietizării sistemului universitar. Până în primăvara anului 1948, la Universitatea Masaryk din Brno membrii de partid reprezentau practic o minoritate de 9% la orice facultate, în timp ce la Universitatea Caroliniană, membrii de partid reprezentau 7,5% din rândurile profesorilor de la facultatea de drept și 5,4% în rândurile profesorilor de la facultatea de științe medicale. Practic, aceleași procentaje erau și în rândurile studenților. Punctul de cotitură a fost reprezentat de câștigarea alegerilor din primăvara anului 1948 de către Partidul Comunsit Cehoslovac. Rezultatul acestui succes electoral a dus la o creștere bruscă a numărului de membri de partid din rândurile profesorilor și stundenților, primii de teamă să nu își piardă locul de muncă, în timp ce ultimii să nu fie exmatriculați.

Un fenomen unic pentru universitățile din Cehoslovacia a fost studentocrația. Acest lucru s-a datorat preponderenței studenților în cadrul organizației de partid universitare, de exemplu în cadrul facultății de drept, 296 de studenți erau membri de partid, în timp ce din rândurile profesorilor erau doar opt persoane, vârsta medie a secretarilor de partid universitari fiind de 33 de ani, profesorii fiind deseori înjosiți și acuzați de imaturitate ideologică de către studenți. Acuzațiile clasice care erau aduse de obicei profesorilor din partea studenților erau cele de anarhism și troțkism. Studentocrația a fost practic anihilată în anul 1953. Atunci comitetul de partid al Universității Caroliniene a fost pus în subordinea directă a rectorului, fiind incluși drept membri de partid ai comitetului universitar o serie de profesori.

Statutul economic și social al intelectualilor cehoslovaci se diferenția față de cel al colegilor de breaslă din Polonia și RDG. Academicienii cehi nu aveau necesitatea de a se angaja în două locuri pentru a se întreține, însă existau alte elemente specifice. Prestigiul intelectualilor în societate treptat s-a erodat din cauza colaborării în anii războiului cu ocupanții germani. Tendința descendentă a continuat și în perioada socialistă. Un paradox al cazului cehoslovac constă în faptul că, deși profesorii universitari primeau salarii peste media națională, un lector începător avea un salariu de două ori mai mic decât un muncitor la fabrică. Drept rezultat, puțini erau cei ce se aventurau în domeniul academic după absolvirea facultății. Din acest motiv, dorința partidului comunist cehoslovac de a crea o elită intelectuală ce urma să fie totalmente loială a eșuat.

În cazul Partidului Muncitoresc Polonez, starea lucrurilor era exact opusă cu cea din RDG și Cehoslovacia. Partidul nu a putut să-și instituie oamenii de încredere în cadrul universităților, drept rezultat a fost nevoie de receptivitatea universitarilor „progresivi" pentru a include membri de partid în administrația universitară. În mai 1948, doar 82 de profesori din 2188 erau membri de partid, din 3762 de asistenți universitari, doar 109. Partidul avea aceeași popularitate și în rândul studenților.

În Polonia, vechii profesori și-au menținut funcțiile, având șansa din start să educe generații de studenți în spiritul neascultării fâță de partid. Foarte mulți discipoli ai acestor profesori au decis să-și continue cariera în domeniul academic, fiind unul dintre puținele domenii de activitate în care partidul nu a reușit să dețină controlul total. Universitățile continuau să fie și în perioada comunismului comunități ce au păstrat o serie de tradiții și valori, cu un înalt nivel de coeziune socială, profesională și personală de-a lungul mai multor generații. Dacă în cazul RDG, în anul 1961- 90% din istoricii ce predau la universități erau membri de partid, procentajul fiind mai mare în cazul profesorilor de economie și drept, în Polonia situația era opusă, la nivel național în 1958 doar 11.4% din profesorii universitari și doar 16,1 % din lectori erau membri de partid.

În opinia intelectualilor polonezi, stalinismul a fost o perioadă de distrugere totală a valorilor și calităților academice. Artur Hutnikiewicz explica în felul următor efectul partidului asupra educației: „Comuniștii polonezi în dedicația lor oarbă de a crea un sistem perfect, au distrus tot ce era bun”. Prin reformele lor, ei au demis/lichidat oamenii cei mai capabili și dedicați. ***Prin introducerea conceptelor progresive*** și ***revoluționare, au creat condiții perfecte pentru conformiști, oportuniști*** și ***carieriști.***

Un alt element al sovietizării a fost imitarea, la începutul anilor 50, a titlurilor academice sovietice, drept rezultat titlurile clasice pentru Europa Centrală - doctorat și habilitat, au fost înlocuite cu cele de candidat și doctor în științe. Precum în URSS, aceste titluri puteau fi obținute nu doar în cadrul universităților, dar și a Academiei de Științe. Respectiva reformă a cauzat un haos puternic în mediul academic polonez, sute de doctoranzi au decis să-și prezinte teza înainte ca noua lege să intre în vigoare - aprilie 1952. Ulterior, când a fost clar că modelul sovietic nu corespunde standardelor naționale și urma întoarcerea la vechiul model, mulți studenți au așteptat anul 1958 pentru a-și prezenta versiunea finală a tezelor de doctorat, motivul așteptării fiind faptul că în acel an titlurile academice de tip sovietic au fost anulate și s-a revenit la titlurile academice clasice.

Din perspectiva conceptului de soft power din prezent, pe baza lucrării lui John Connely deducem că atractivitatea culturii și limbii ruse în cadrul celor trei țări era extrem de redusă. Academicienii sovietici care au vizitat Polonia, Cehoslovacia și Republica Democrată Germană, au declarat că pe parcursul vizitelor s-au simțit peste tot acasă cu excepția universităților. Lecțiile publice pe care le-au predat nu au avut nici pe departe efectul scontat. Atitudinea intelectualilor polonezi era și mai negativă decât cea a studenților nu doar față de comuniștii locali, dar și față de tot ce era sovietic. Profesorul Biernavski de la Academia Minieră și Metalurgică din Cracovia a lăudat resursele de care dispunea știința sovietică, însă a constatat că există prea mult verbalism în planurile de curs sovietice - forme fără fond.

Autorul explică faptul că anul 1956 nu reprezintă întoarcerea universităților către diversitate, mai ales că universitățile până și în perioada stalinismului uniform nu au încetat să fie diverse. Motivul a fost că nu s-a putut de imitat totalmente modelul sovietic datorită unui patrimoniu cultural și social total diferit față de cel sovietic.

Analiza grupului profesoral universitar nu se include în contextul tendințelor de cercetare istorică definitorii pentru Europa de est, focusarea fiind mai mult pe analiza trecutului din perspectivă politică și economică, dar nu și din perspectivă culturală. O eroare a cercetătorilor era neglijarea culturii instituționale și academice în analizarea procesului de sovietizare a învățământului superior. Monografia în cauză, analizând istoria instituțională din perspectivă comparativă, evidențiază faptul că cultura politică nu este doar parte a problemei cercetate, dar și parte a răspunsului oferit de către autor. Opoziția față de partid pe care o găsim în Polonia, nu poate fi explicată din perspectiva luptei de clasă sau a atitudinii față de URSS. Până și în RDG exista o clasă a țăranilor și muncitorilor ce era exploatată de noua elită, dar și lideri care ar fi dorit un profil mai independent față de URSS. Ce a cauzat o distincție totală în Polonia, a fost o cultură politică națională care a adus spre o reacție diferită față de sovietizarea țării, fiind incluși toți factorii enumerați anterior.

În acest context merită a fi menționat unul din scopurile Partidului Comunist în țările Europei centrale și de est, elitele de partid fiind focusate pe ideea că este necesară o separare dintre partid și cultura politică națională. Însă, în nici o societate analizată, influența partidului nu a durat suficient de mult pentru ca această separare să aibă loc. Membrii de partid din fiecare țară au perpetuat inconștient valorile culturii politice naționale. Focusarea pe control a Partidului Comunist German, rapoartele securității având cu mult mai des întâlnite cuvintele - *control, fiecare, oricine*, comparativ cu rapoartele poloneze și cehoslovace. Acest lucru nu reprezintă nimic altceva decât o continuare a culturii politice germane din prima jumătate a secolului al XX-lea.

În contextul tematicii monografiei respective, o temă originală dar și similară de studiu ar fi evoluția instituțiilor de învățământ superior în țările balcanice ce au trecut prin socialism. În cazul României, Bulgariei și Iugoslaviei instituțiile de învățământ superior nu aveau tradiția academică a universităților din Polonia, Cehia și RDG. În același timp, în cazul balcanic, există o conectivitate importantă dintre formarea statelor naționale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și apariția sistemului universitar. Statul

național a întemeiat și subordonat sistemul universitar, în timp ce în cazul german, cehoslovac și polonez, universitățile existau din perioada medievală, fiind mai mult în relație de cooperare cu statul, și nu de subordonare. Evoluția universităților românești, bulgare și iugoslave în intervalul 1945-1989 este un subiect de cercetare de viitor pentru a înțelege și mai bine conexiunea dintre partid și sistemul de învățământ superior din perspectiva specificului culturii politice a țărilor menționate anterior.

Adrian Roșca

CUPRINS		SUMMARY
Istorie		***Hystory***

Adresa redacţiei:
str. Al. Mateevici, 60
MD 2009, Chişinău, Republica Moldova
Tel. (37322) 24 22 53;
e-mail: studia.universitatis@usm.md
web: https://studiamsu.md/

Formatul 60x84 1/8.
Coli de tipar . Coli editoriale .
Comanda . Tirajul ex.
Centrul Editorial-Poligrafic al USM
str. Al. Mateevici, 60. Chişinău, MD 2009